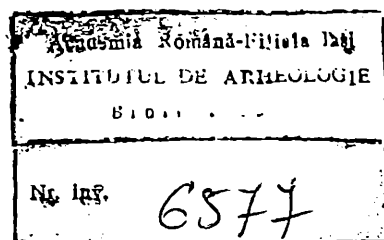

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” IAȘI

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1980

COMITETUL DE REDACȚIE

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *redactor responsabil*; ION IONIȚĂ,
secretar de redacție; ALEXANDRU ANDRONIC, ADRIAN C. FLORESCU,
NICOLAE GOSTAR, DAN GH. TEODOR *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Waltraud Delibaș
și Emilia Platon. Fotografiiile s-au executat în laboratorul foto al Filialei Iași a
Academiei Republicii Socialiste România.

The archaeology of Moldavia
IX

Археология Молдовы
IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71021 Calea Victoriei 125, Sector 1, București

SUMAR

STUDII ȘI MATERIALE

EUGENIA POPUȘOI, <i>Sondașul arheologic de la Balș (jud. Iași)</i> . . .	7
ANTON NIȚU și VIOLETA BAZARCIUC, <i>Considerații cu privire la ceramica Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente</i>	19
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Premisele civilizației geto-dacice</i> . .	63
[NICOLAE GOSTAR], <i>Inscripția împăratului Traian de la Barboși</i> .	69
DAN GH. TEODOR, <i>Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român</i>	75
SERGIU HAIMOVICI, <i>Resturile faunistice din așezarea de la Bîrlad din secolele XIII — XIV</i>	85
RODICA POPOVICI-BALTĂ și NICOLAE URSULESCU, <i>Descoperiri arheologice din secolele XIV — XV de la Suceava—Parcul Cetății</i> . .	93
ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU și STELA CHEPTEA, <i>Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967.</i> .	103
EUGENIA NEAMȚU și ANGELA OLARU, <i>Tezaurul din secolele XV — XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani)</i>	121

DISCUȚII

[NICOLAE GOSTAR], <i>Inscripțiile grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia</i>	125
--	-----

RECENZII

ANDREAS OLDEBERG, <i>Die ältere Metallzeit in Schweden, I — II, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien</i> , Stockholm, 1974, 1976 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	139
JAN MACHNIK, <i>Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)</i> , Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977 (<i>Mariena Florescu</i>)	140
I. H. CRIȘAN, <i>Burebista și epoca sa</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	142
V. M. CIGILIK, <i>Naselenija verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoi èri (Plemena lipic'koi kul'turi)</i> , Kiev, 1975 (<i>Ion Ioniță</i>) .	144
PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, <i>Păciul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII — XV)</i> , II, Edit. Acad., București, 1977 (<i>Stela Cheptea</i>)	145
[NICOLAE GOSTAR]	149

LISTA ABRÉVIERILOR	151
------------------------------	-----

SOMMAIRE

ÉTUDES ET MATÉRIAUX

EUGENIA POPUȘOI, <i>Sondage archéologique à Balș (départ. de Jassy)</i> . . .	7
ANTON NIȚU et VIOLETA BAZARCIUC, <i>Considérations concernant la céramique Cucuteni AB d'après les découvertes récentes</i>	19
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Les prémisses de la civilisation géto-dace</i>	63
[NICOLAE GOSTAR], <i>L'inscription de l'empereur Trajan de Barboși</i>	69
DAN GH. TEODOR, <i>Certaines considérations concernant le parachèvement du processus de formation du peuple roumain</i>	75
SERGIU HAIMOVICI, <i>Les restes fauniques de l'établissement de Bîrlad des XIIIe—XIVe siècles</i>	85
RODICA POPOVICI-BALTĂ et NICOLAE URSULESCU, <i>Découvertes archéologiques des XIVe—XVe siècles de Suceava — Parcul Cetății</i>	93
ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU et STELA CHEPTEA, <i>Recherches archéologiques sur le territoire de la ville de Jassy (1961—1967)</i>	103
EUGENIA NEAMȚU et ANGELA OLARU, <i>Le trésor des XVe—XVIe siècles de Stăuceni (départ. de Botoșani)</i>	121

DISCUSSIONS

[NICOLAE GOSTAR], <i>Les inscriptions grecques et latines concernant l'histoire de provinces panoniques et de province de Dacie</i> . .	125
---	-----

COMPTES RENDUS

ANDREAS OLDEBERG, <i>Die ältere Metallzeit in Schweden. I—II</i> , Kungl. Vitterhetes historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	139
JAN MACHNIK, <i>Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)</i> , Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977 (<i>Marilena Florescu</i>) . . .	140
I. H. CRIȘAN, <i>Burebista și epoca sa</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	142
V. M. CIGILIK, <i>Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoi eri (Plemena lipic'koï kul'turi)</i> , Kiev, 1975 (<i>Ion Ioniță</i>) . .	144
PETRE DIACONU SILVIA BARASCHI, <i>Păciul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)</i> , II, Edit. Aoad., București, 1977 (<i>Stela Cheptea</i>)	145
[NICOLAE GOSTAR]	149

LISTE DES ABRÉVIATIONS	151
----------------------------------	-----

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA BALȘ (JUD. IAȘI)

În anul 1964, cu ocazia unor periegeze efectuate de către colectivul șantierului arheologic Cucuteni — Băiceni¹ în împrejurimile localității Băiceni, au fost descoperite numeroase resturi de cultură materială, scoase la suprafață prin lucrările agricole, datind din diferite epoci. Cu acest prilej a fost identificată și așezarea neolitică de tip Criș de la Balș, jud. Iași.

Din punct de vedere geografic, comuna Balș este situată pe o terasă, în zona de trecere de la valea Bahluiului la Podișul Sucevei, în apropiere de Tirgu Frumos. Amplasată pe șoseaua Tirgu Frumos — Hirlău, localitatea Balș se află la o depărtare de aproximativ 5 km est de renumita stațiune cucuteniană de pe Cetățuia de la Băiceni. La circa 1,5 km vest de Balș și 3,5 km est de Băiceni, pe o porțiune de teren mai joasă a terasei Balșului, înclinată de la est spre vest, numită de localnici *Valea Părului*, a fost identificată așezarea sus-amintită. În partea de vest, terasa Balșului pe care este situată așezarea Criș se termină abrupt în pîriul Valea Părului, al cărui curs se sfîrșește în lunca riului Recea din partea de sud a acestei terase.

Sondajul, efectuat în 1965, a început prin trasarea unui șanț lung de 31 m și lat de 1 m, perpendicular pe malul estic al pîriului Valea Părului (fig. 1). Identificarea unei locuințe de suprafață, în sectorul de est al șanțului, a determinat lărgirea secțiunii inițiale, astfel că suprafața săpată efectiv în timpul lucrărilor a fost de circa 100 m².

Din punct de vedere stratigrafic, au fost surprinse mai multe depuneri: solul viu format dintr-un pămînt loessoid, de culoare gălbuie cu concrețiuni calcaroase, este suprapus de o depunere de circa 0,15 — 0,25 m grosime, de culoare brună-roșcată, cu rare și mici fragmente ceramice Criș, ajunse aici datorită infiltrațiilor; peste acesta s-a depus stratul de culoare brună, gros de aproximativ 0,20 — 0,40 m, la baza căruia se află resturile materiale aparținînd culturii Criș; în sfîrșit, peste stratul brun s-a depus solul vegetal actual, gros de circa 0,15 — 0,20 m, în care s-au găsit cîteva fragmente ceramice aparținînd aceleiași culturi (fig. 2).

În concluzie, la Balș există un singur strat arheologic, gros de circa 0,20 — 0,40 m, corespunzător locuinței surprinse în sectorul de est al sondejului, aflată la baza solului brun; în partea de vest, acest strat mai apare doar ca nivel de călcare.

Locuința de suprafață de la Balș, notată cu L₁, a fost marcată prin mici și răzlețe fragmente de chirpici și numeroase fragmente ceramice răspîndite pe o suprafață de formă aproximativ rectangulară de circa 6 m² (fig. 3).

În ceea ce privește amenajarea terenului pentru locuință, nu există nici un indiciu de platformă care să fi fost folosită drept podea și nici de tasare în vederea unei nivelări prealabile a terenului, situația de aici fiind similară cu cea întîlnită și în alte așezări contemporane². Puținele fragmente de chirpici, extrem de friabile și cu multă pleavă în compoziție, provin de la pereți. În interiorul locuinței sînt de remarcat două complexe *in situ*: o vatră, identificată în colțul de nord-est (fig. 3) și o construcție rectangulară din pietre arse, aflată în colțul de sud-est (fig. 3).

Vatra are o formă relativ rectangulară, cu lipituri groase de circa 2 cm, aplicate direct pe pămînt. În apropierea acesteia, la 0,10 m spre sud, a fost descoperită o groapă de formă ovoidală (1,20 × 0,70 m), adîncă de 0,10 m, în care s-au găsit, într-un sol cenușos, numeroase fragmente ceramice, cîteva lame din silex și foarte puține oase de animale calcinate. La 3,20 m sud de vatră s-a descoperit o grupare din pietre arse, aflate *in situ*, de formă rectangulară, pe care se afla un idol antropomorf. În imediata apropiere au mai fost găsite un fragment de idol antropomorf, un topor în formă de calapod și un topor prevăzut cu o perforație în partea superioară. În colțul de nord-vest al locuinței au fost semnalate cîteva fragmente de lipituri de la o vatră deranjată din vechime (fig. 3).

¹ Colectivul șantierului a fost format din Mircea Petrescu-Dîmbovița (responsabil), Dinu Marin, Adrian C. Florescu, Ion Ionilă și Attila László (membri).

² Eugenia Popușoi, *Cîteva date privind săpăturile arheo-*

logice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroe Beloeșcu-Brlad, în *Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964*, I, București, 1971, p. 30—42. Scurt rezumat în *Revista muzeelor*, II, 1965, nr. special, p. 412—413.

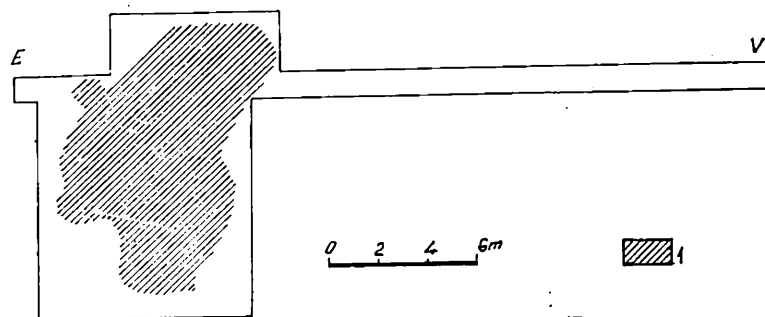

Fig. 1. — Balș. Planul general al săpăturilor: 1, locuință de suprafață.

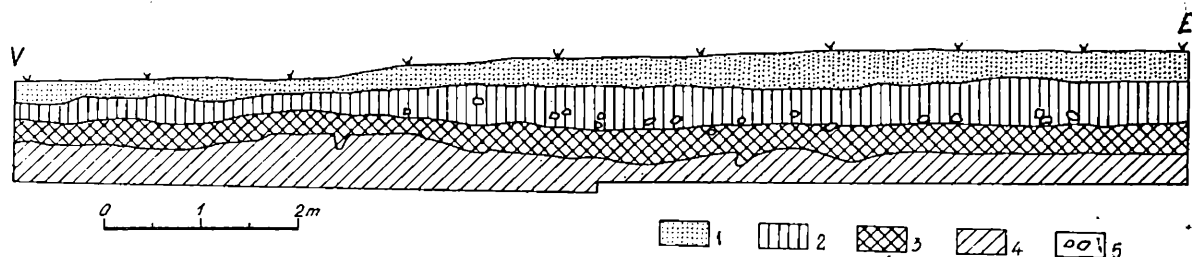

Fig. 2. — Profilul peretelui de nord al secțiunii (sectorul de est): 1, sol vegetal; 2, sol brun; 3, sol brun-roșcat; 4, sol viu; 5, fragmente ceramice.

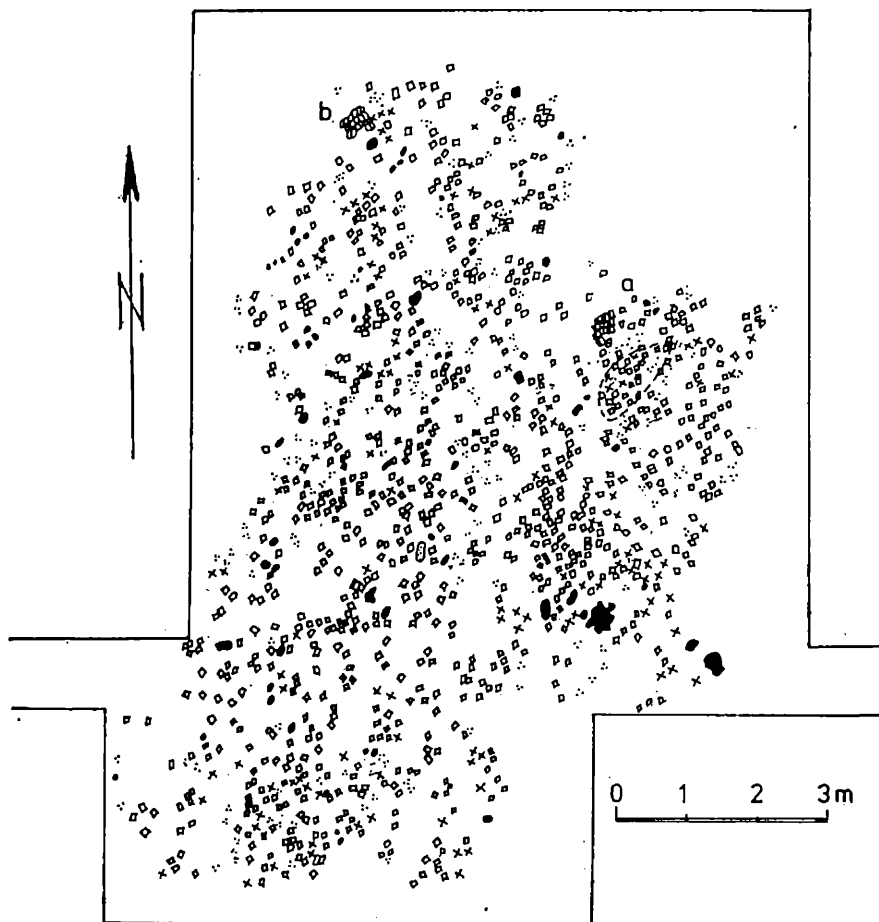
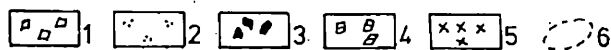

Fig. 3. — Locuință de suprafață: 1, fragmente ceramice; 2, chirpici; 3, pietre; 4, fragmente de vatră; 5, oase; 6, groapă.

Resturile de cultură materială găsite în locuință și mai rar în restul sondajului constau dintr-o mare cantitate de ceramică, unelte de piatră și os, doi idoli antropomorfi și foarte puține oase de animale.

Uneltele sînt lucrate din rocă moale sau dură, silix, obsidiană și piatră; au fost descoperite în interiorul locuinței și sînt destul de numeroase. Dintre acestea remarcăm topoarele plate sau în formă de calapod, de dimensiuni mici sau mijlocii (fig. 4/1, 4—6). Unelte de acest tip au mai fost găsite în așezările din aceeași vreme de la Glăvănești³, Perieni⁴ și Trestiana⁵ în Moldova

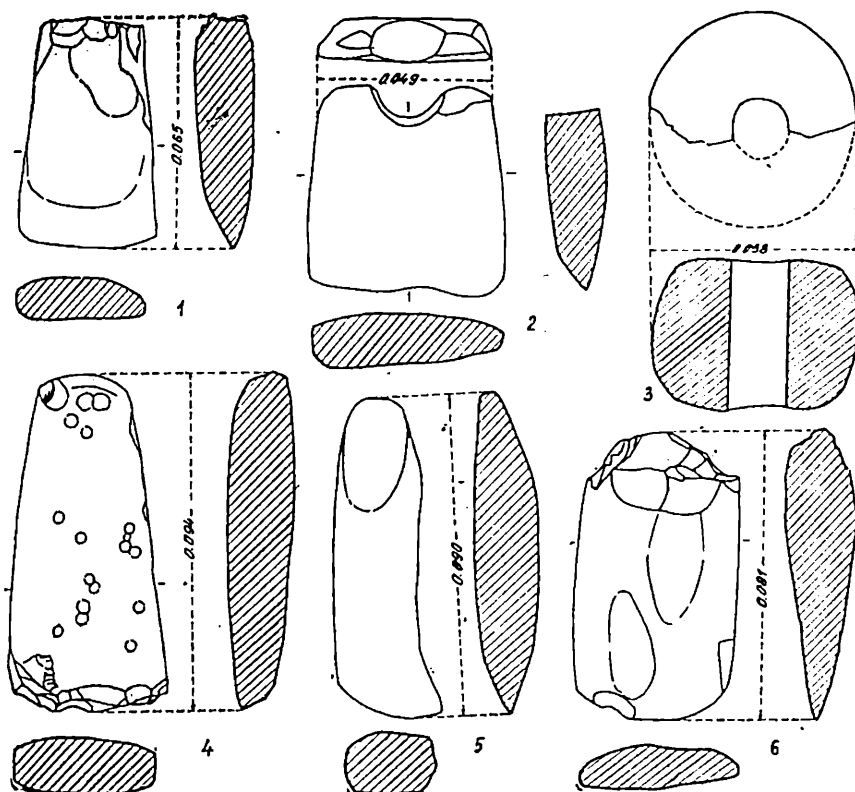

Fig. 4. — Unelte descoperite în interiorul locuinței de suprafață; 1,2,4-6, topoare; 3, măciucă de piatră.

și Leț⁶ în Transilvania. Deosebită ni se pare o piesă lucrată dintr-o rocă moale de culoare vinată, de formă plată, care prezintă în partea superioară o perforație intenționat executată, fapt care ne determină să credem că avem de a face cu un toporaș votiv. Partea superioară a perforației este ruptă din vechime (fig. 4/2). Un exemplar asemănător a fost descoperit și la Valea Râii⁷. O altă piesă dintr-o rocă dură de culoare albă, de formă sferoidală, perforată central, fără corespondent pînă în prezent în repertoriul uneltelor și armelor neoliticeului de început din țara noastră (cultura Criș), era folosită probabil drept măciucă (fig. 4/3).

Alături de topoare, remarcăm existența lamelor de silix și obsidiană, retușate sau neretușate, un răzuitor pe lamă, nuclee și așchii, piese care prezintă similitudini tehnice și tipologice cu acelea descoperite în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș (fig. 5/1—8, 10—12).

Uneltele lucrate din os sînt reprezentate prin spatule, în cea mai mare parte fragmentare, și împungătoare, ambele unelte fiind tipice culturii Criș. Din repertoriul acestora menționăm o spatulă de dimensiuni mijlocii, dintr-o coastă de animal, puternic lustruită pe o față (fig. 6/2), un mîner de spatulă (fig. 6/1) și o spatulă lustruită pe o față, cioplită la vîrf, avînd una din

³ Ion Nestor și colab., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jiției (Iași — Botoșani — Dorohoi)* în anul 1950, în SCIV, II, 1951, 1, p. 54, fig. 3.

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Matertale*, III, 1957, p. 73.

⁵ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 35.

⁶ Eugenia Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 15.

⁷ Gh. I. Petre-Govora, *Dovezi de locuire neolitică în județul Vlcea*, în *Revista muzeelor*, 1969, VI, 2, p. 157.

laturi ruptă din vechime (fig. 6/3). Unelte asemănătoare din os au mai fost găsite la Trestiana⁸ și la Leț⁹.

În grupa uneltelor de os, deosebită ni se pare o dălțiță de mici dimensiuni, prezentînd pe ambele fețe o lustruire puternică spre partea ascuțită (fig. 5/13). Împungătoare descoperite la Balș sînt ascuțite și puternic lustruite la virf (fig. 5/9).

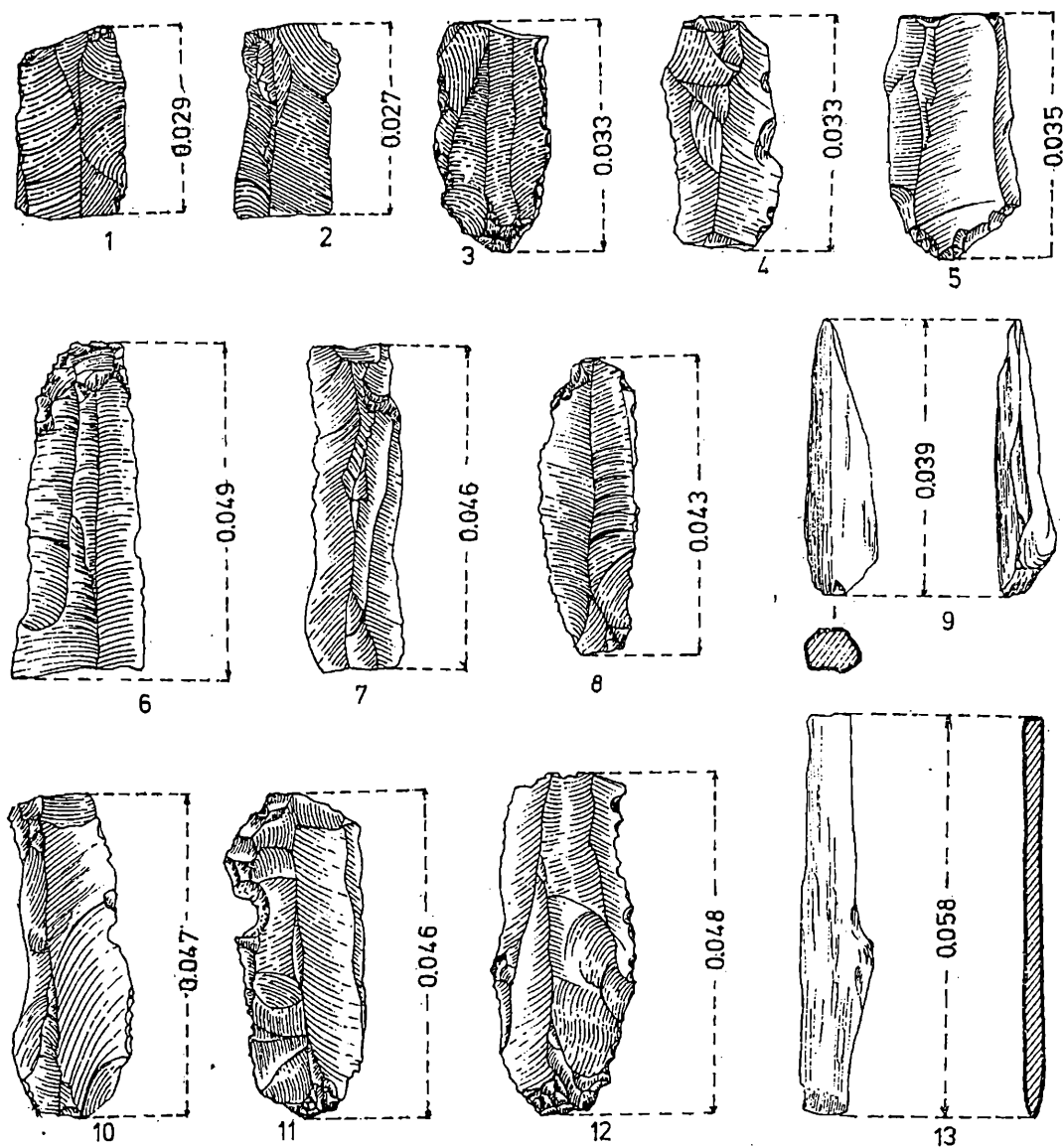

Fig. 5. — Cultura Criș : 1 — 8, 10 — 12, lame de silex ; 9, 13, obiecte de os.

Alături de unelte din os, amintim existența unui corn de cerb, lung de 23,5 cm, ușor curbat și cu virful rupt, care prezintă urme de cioplire la capătul mai gros (fig. 6/4). Aflîndu-se într-un stadiu incipient de prelucrare, nu putem preciza utilizarea acestei unelte.

Ceramica. Cele mai numeroase materiale descoperite la Balș — Valea Părului sînt fragmentele ceramice. Din punct de vedere al tehnicii, ceramica descoperită în această așezare poate fi împărțită în două categorii : a) ceramică fină, din lut bine frămîntat, fără pleavă în compoziție, de culoare cenușie-gălbuie, uneori cărămizie sau cenușie închisă cu angobă și lustru¹⁰ ; b) ceramică grosolană,

⁸ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 36.

⁹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 18 ; Gh. Petre-Govora, *op. cit.*, p. 154. Pentru

unele referiri la slipuirea pe ambele fețe, numai în interior sau numai în jurul gîtului și al fundului, vezi E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32.

avind ca degresant multă pleavă în compoziție, cu pereții vaselor acoperiți cu barbotină, în tehnica întâlnită obișnuit în aria culturii Criș¹¹.

În categoria ceramicii fine, formele de vase cele mai reprezentative sînt străchinile și cupele cu picior înalt, tronconice, bitronconice sau cu pereții drepți în zona de deasupra umărului. Într-o proporție mult mai răspîdită se întîlnește și vasele cu gîtul cilindric.

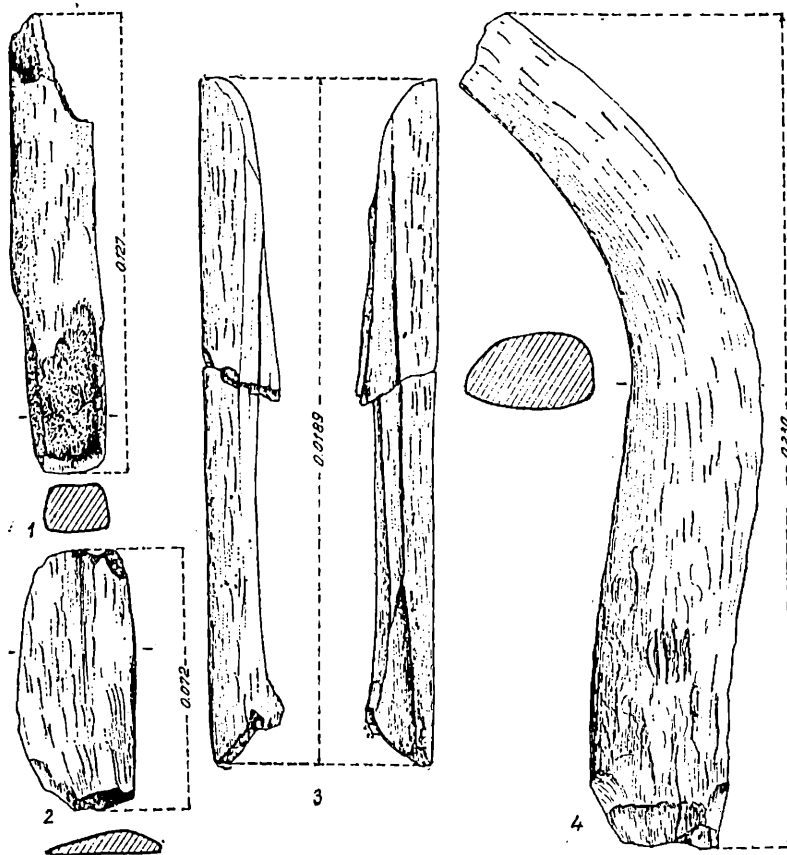

Fig. 6. — Obiecte de os.

Cupele de formă tronconică sînt prezente în număr destul de redus (fig. 7/1). Unele analogii sînt de semnalat la Valea Lupului, Trestiana, Perieni și Leț¹². Cupele și străchinile bitronconice sînt mult mai numeroase și au umărul arcuit sau carenat (fig. 7/2, 4, 5—7, 11—13, 15; 8/8). În cadrul grupei cu umărul arcuit, unele cupe și străchini au partea superioară mai înaltă, iar altele mai joasă. Aceste forme își găsesc analogii în așezările din Moldova¹³ și Transilvania¹⁴. Un fragment de cupă cu partea inferioară mai dezvoltată își găsește corespondențe în Transilvania, la Leț, în ultimul nivel de locuire¹⁵, și în Moldova, la Valea Lupului¹⁶ și Trestiana¹⁷. În categoria vaselor bitronconice cu umărul carenat, mai remarcăm cupele cu părțile superioară și inferioară proporțional dezvoltate (fig. 7/2, 4). Cupele și străchinile cu pereții drepți deasupra umărului sînt de asemenea în număr redus (fig. 7/3, 8, 10).

Străchinile și cupele au fundul simplu (fig. 8/1), cu inel sau picior înalt (fig. 8/4, 5, 7). În ceea ce privește ultima variantă, se întîlnește piciorul înalt, tronconic (fig. 8/4) sau lobat, și piciorul scurt, de asemenea tronconic (fig. 8/4, 7) sau lobat (fig. 10/4).

¹¹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 40; E. Popușoi, *op. cit.*, p. 34.

¹² Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 22; idem, *Cultura Criș pe baza sondajelor de la Leț*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 25; vezi și nota 2.

¹³ În Moldova, aceste forme se întîlnește la Trestiana în cele două niveluri de locuire, precum și la Perieni și Valea Lupului;

vezi și E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32 și fig. 3/1—5.

¹⁴ Exemplare asemănătoare s-au întîlnit și în Transilvania, la Leț.

¹⁵ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 25 și urm.

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *Acta Arch.*, 9, 1958, fig. 4.

¹⁷ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32 și fig. 3/4.

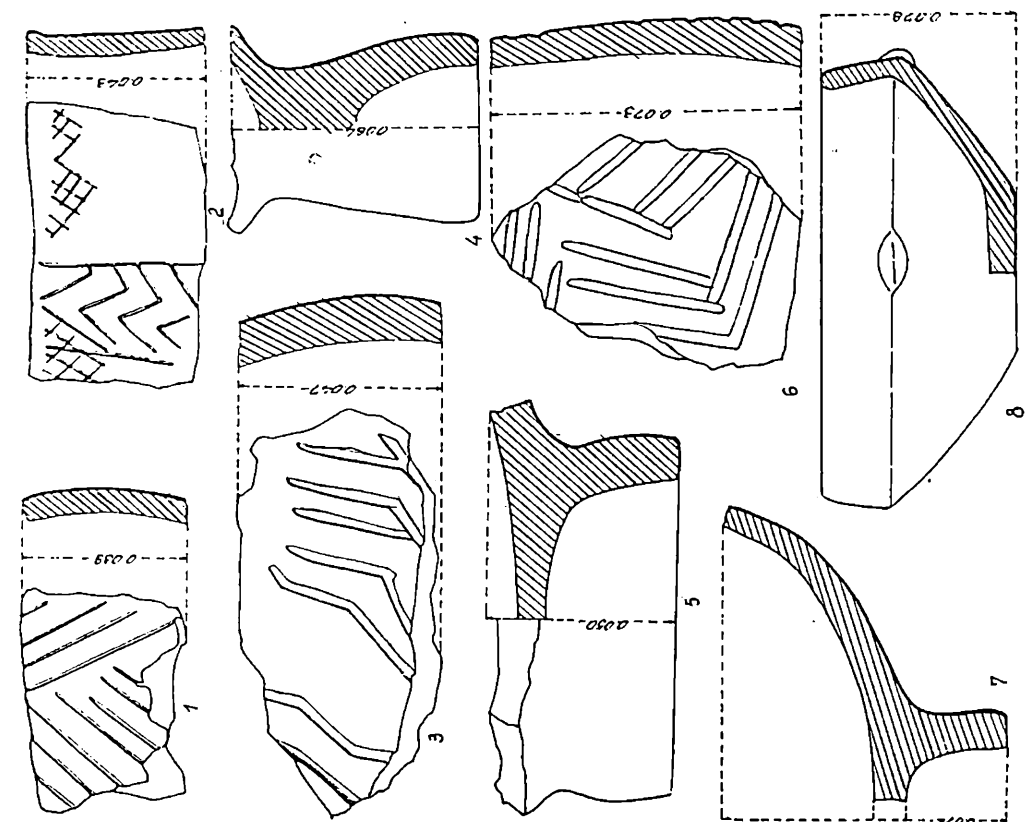

Fig. 8. — Ceramică aparținând culturii Criș.

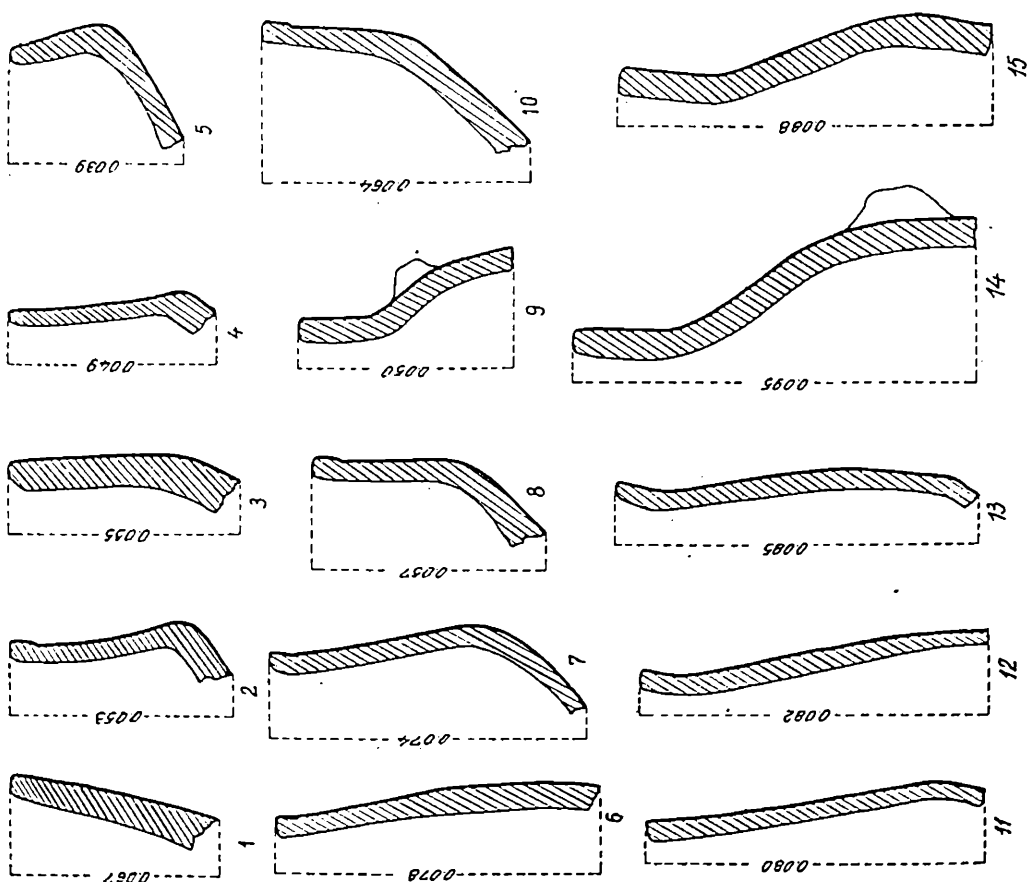

Fig. 7. — Profile de vase aparținând culturii Criș.

Cîteva fragmente ceramice indică prezența vaselor cu gîtul cilindric și corpul oval, cu umărul nede dezvoltat (fig. 7/14 ; 10/2). Caracteristic acestei forme este gîtul înalt sau scund, cu buza de aceeași grosime sau ușor îngroșată la exterior¹⁸. Fundul acestor vase este simplu sau cu inel.

Decorul acestei categorii ceramice este format din incizii în zigzag sau oblice, care pornesc de sub buza vasului (fig. 8/1, 3, 6 ; 10/2, 7, 8) ; un fragment de cupă are un ornament incizat, dispus în registre, care pornește de sub buza vasului (fig. 8/2). Din aceeași categorie ceramică mai poate fi menționată o cupă bitronconică cu proeminențe (fig. 8/8).

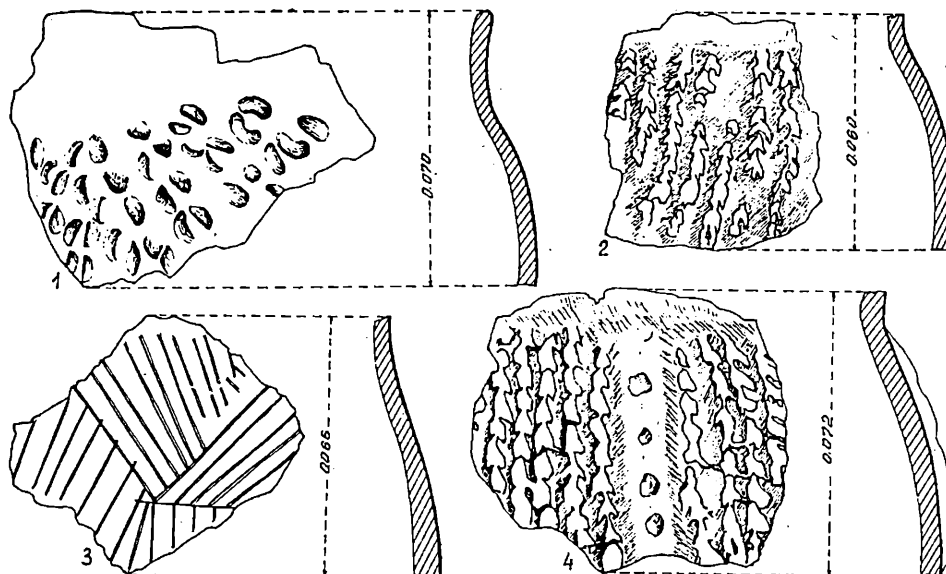

Fig. 9. — Fragmente de vase aparținînd culturii Criș.

Cearamica pictată, lucrată tot din pastă fină, este foarte redusă (patru fragmente ceramice). Din cauza fragmentelor mici, nu putem face observații în legătură cu forma vaselor din această categorie. Excepție face un fragment de la o cupă de formă bitronconică, avînd umărul rotunjit și piciorul înalt. Partea inferioară a cupei, pe care se află și decorul (fig. 11/2), este mai dezvoltată decît partea superioară. În general, se pictează cu negru pe fond roșu, motivele decorative fiind formate din linii întretăiate în rețea și benzi orizontale sau oblice.

Ca și în alte așezări din Moldova, Transilvania și Oltenia, categoria cea mai numeroasă o constituie ceramica grosolană. Fragmente din vase mari de provizii, cu corpul bombat și fundul simplu profilat, cu pereții groși acoperiți cu barbotină, sînt din pastă grosieră, cu multă pleavă în compoziție. Din aceeași pastă mai sînt lucrate vasele de tip borcan cu gîtul înalt și buza ușor evazată, corpul oval și gîtul cilindric, înalt sau scund, lustruit și cu buza dreaptă și uneori alveolată. La aceste vase fundul este simplu sau profilat (fig. 10/1).

Decorul întîlnit pe vasele acestei categorii ceramice este format din dungi neregulate de barbotină, asociată uneori cu butoni, cîte unul sau grupați cîte doi (fig. 11/5). Alteori se întîlnesc briie alveolare dispuse pe umărul vaselor, singure sau asociate cu impresiuni de unghie. De asemenea, mai apare decorul „în spic” (fig. 9/2, 4), impresiuni simple (fig. 9/1 ; 10/5 ; 11/3) sau în formă de „coadă de rîndunică” (fig. 11/1, 4, 6, 7), dispuse vertical și asociate cu proeminențe realizate din peretele vasului (fig. 10/6), inciziile fine executate, cu un obiect ascuțit, oblice sau în zigzag, asociate cu fragmente de briie alveolare dispuse în forma literei „V”, precum și liniile incizate mai adînc (fig. 9/3), asociate cîteodată cu proeminențe (fig. 10/3). Ornamentația relativ variată întîlnită pe ceramica de la Balș este cunoscută în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș.

Plastica din această așezare este reprezentată printr-un idol antropomorf, modelat dintr-o pastă amestecată cu pleavă, de culoare cenușie-gălbui, în formă de coloană (fig. 12), des întîlnit în aria culturii Criș¹⁹. Fața este executată transversal, pe capul coloanei observîndu-se găurile ochilor,

¹⁸ Vase cu gîtul cilindric se cunosc în toate așezările culturii Criș din Moldova, Transilvania și Oltenia.

¹⁹ Ida Kutzián, *A Köros-Kultúra*, în *DissPann*, sr. II, 23, 1944, pl. LXX.

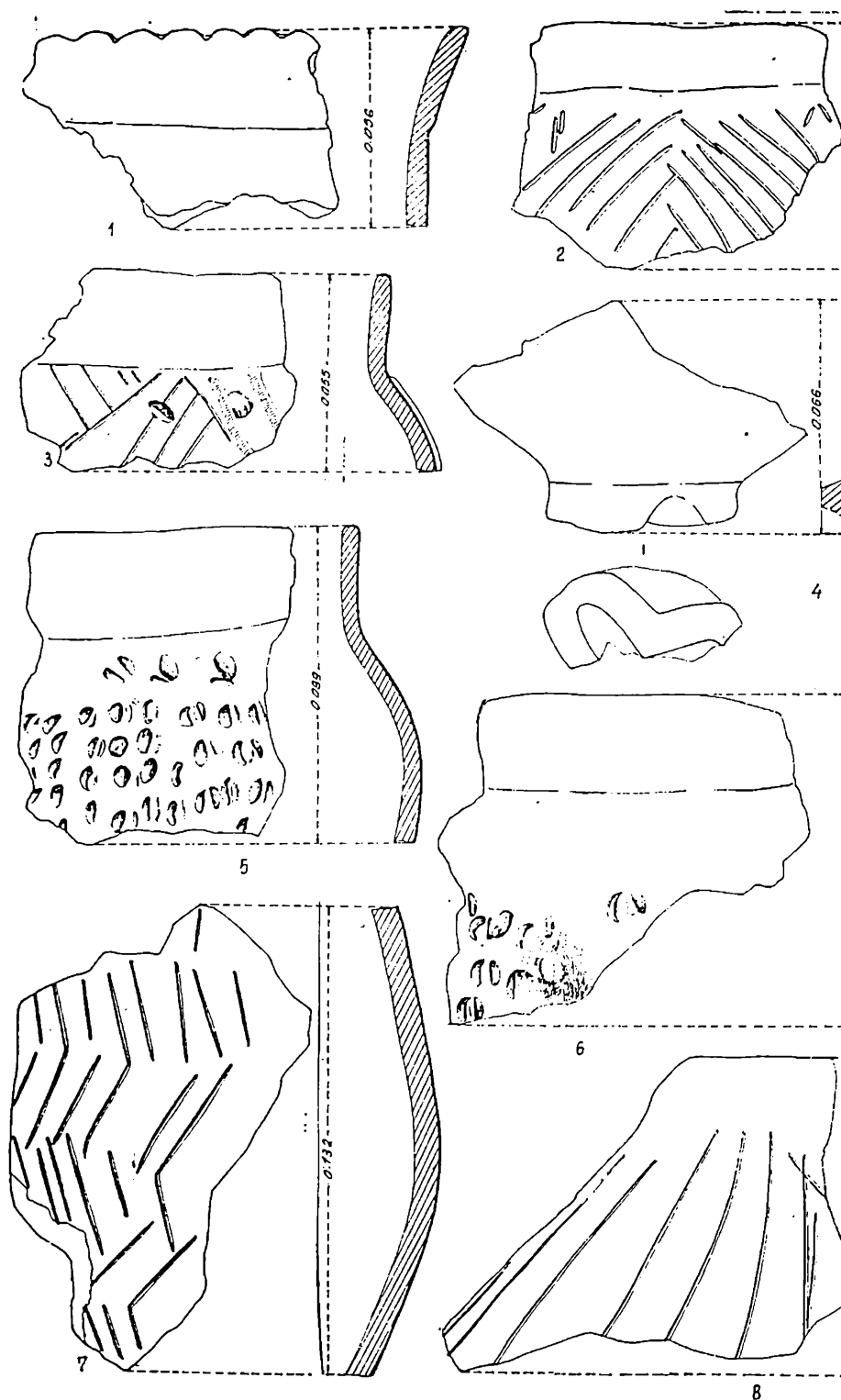

Fig. 10. — Fragmente de vase aparținând culturii Criș.

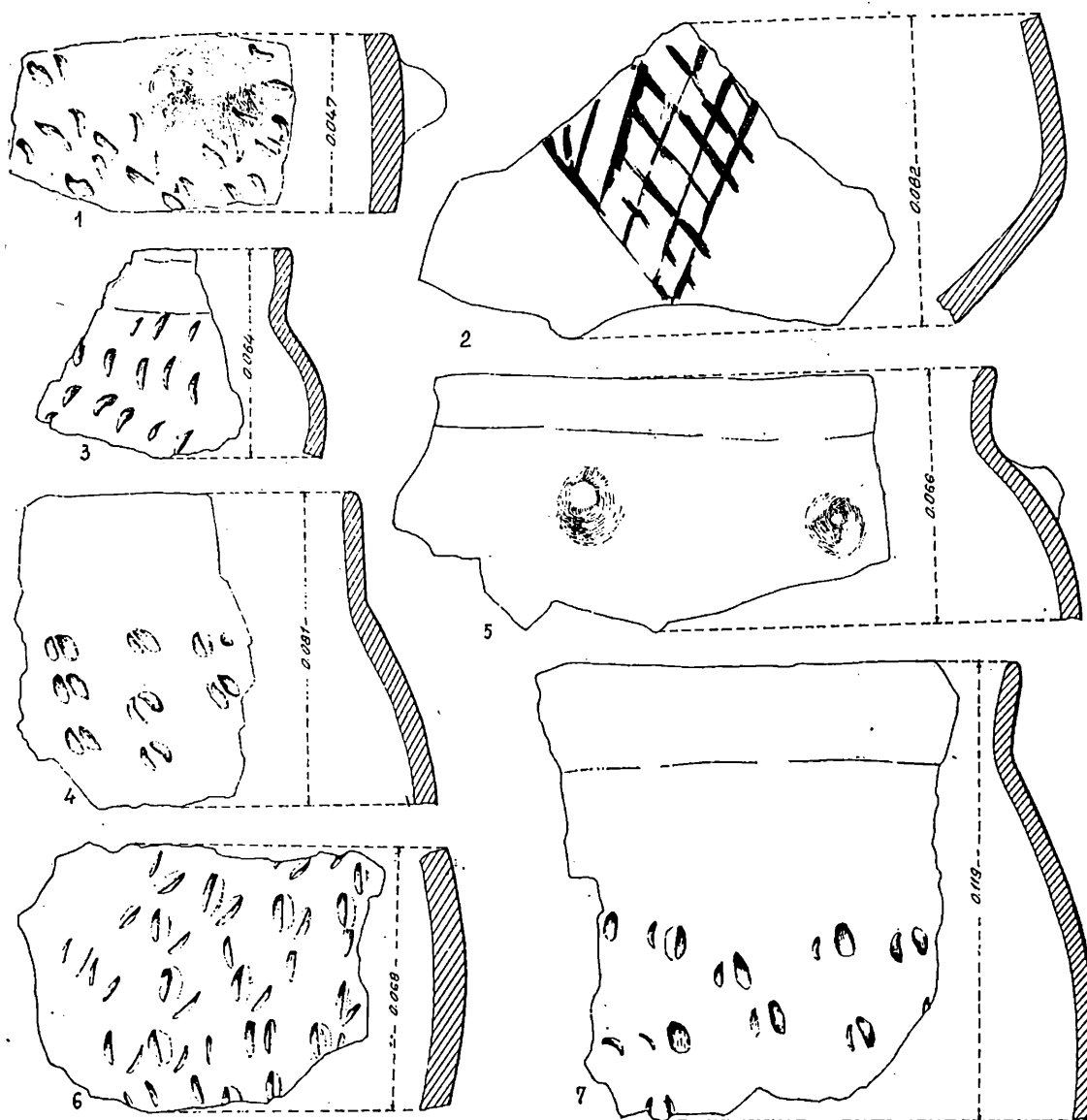

Fig. 11. — Fragmente de vase aparținând culturii Criș.

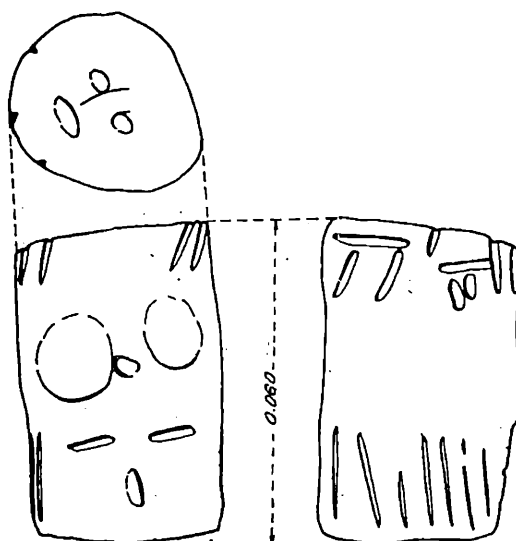

Fig. 12. — Figurină antropomorfă.

o mică protuberanță indicînd nasul, iar un oval incizat marcînd gura. Cîteva incizii liniare în partea superioară a coloanei indică părul. Sîinii, marcați prin două proeminențe, sînt dispuși pe coloană simetric în raport cu fața. Două linii incizate orizontal delimitează partea inferioară a corpului, decorată cu linii verticale.

Un alt fragment de idol antropomorf indică aceeași formă ca și exemplarul menționat mai sus, fără a avea vreun decor.

★

Sondajul arheologic efectuat la Balș aduce noi contribuții la cunoașterea culturii Criș în nordul Moldovei. Concluziile care se desprind din materialele prezentate mai sus au desigur un caracter preliminar, deoarece pînă la această dată s-a cercetat o suprafață de teren destul de mică. Din studiul materialului arheologic pot fi desprinse totuși unele observații importante.

Așezarea neolitică de la Balș se încadrează evident în aspectul culturii Criș, foarte răspîndită în Moldova. Prin caracteristicile lor generale, referitoare la tipul de locuință, unelte, obiecte de lut și ceramică, descoperirile de la Balș sînt strîns legate de așezările cunoscute în întreaga arie de răspîndire a acestei culturi pe teritoriul țării noastre.

Una din caracteristicile așezării de la Balș este aceea că ea se află situată pe o terasă inferioară, în apropierea unui curs de apă, alăturîndu-se prin aceasta descoperirilor anterioare de la Cercu (com. Bîrnova)²⁰, Iacobeni (com. Vlădeni)²¹, Lețcani (jud. Iași)²², Pogorăști (com. Răuseni)²³, Valea Lupului (jud. Iași)²⁴ etc. Situarea acestei așezări în apropierea apei, fenomen general în arealul culturii Criș, este legată de activitatea economică dominantă a membrilor societății respective și anume cultivarea primitivă a cerealelor, documentată prin marea cantitate de pleavă din compoziția ceramicii.

În ceea ce privește tipul de locuință, întîlnim aici, ca în toată aria de răspîndire a culturii Criș, locuințele de suprafață de mari dimensiuni, fără o amenajare specială a podelei.

Ceramica prezintă strîns afinități, sub toate aspectele, cu aceea descoperită în Moldova prin săpăturile de la Perieni, Glăvănești, Valea Lupului și Trestiana sau în așezări identificate prin recunoașteri de suprafață. Prin caracteristicile sale generale, tehnice și tipologice, materialul ceramic de la Balș se aseamănă și cu descoperirile din Transilvania, Oltenia, Muntenia și Banat²⁵. Referindu-ne la tehnica de preparare a pastei, întîlnim aici, ca în toată aria de răspîndire a culturii Criș, folosirea în compoziția sa a unei mari cantități de pleavă, în special la vasele din categoria grosieră.

Referitor la formele de vase, menționăm că străchinile și cupele cu picior înalt sau inelat de la Balș își găsesc analogii apropiate în Transilvania, la Leț, în cele trei niveluri de locuire²⁶ și în așezările din Moldova, ca cele de la Perieni²⁷, Trestiana²⁸ și Valea Lupului²⁹. Strachina cu marginea înaltă, ușor îngroșată și evazată spre exterior, care are corespondențe la Valea Lupului, reprezintă un tip mai evoluat în cultura Criș³⁰. Vasele cu gîtul cilindric și corpul oval sînt bine cunoscute în repertoriul ceramicii Criș din Moldova, Transilvania și Oltenia.

În ceea ce privește ceramica grosieră, ea este întrutotul identică, după tehnică și forme, cu cea descoperită în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș.

Decorul extrem de variat de pe ceramica de la Balș prezintă analogii cu acela întîlnit în toate celelalte stațiuni aparținînd culturii Criș. Cît privește pictura, deși la Balș se întîlnește o cantitate apreciabilă de fragmente ceramice din pastă fină, specia pictată este totuși foarte redusă în raport cu descoperirile din Transilvania și sudul Moldovei. Prin această particularitate, așezarea de care ne ocupăm se apropie de descoperirile din nordul Moldovei, ca cele de la Suceava, Solca și Ipotești, unde cercetările de pînă acum n-au semnalat prezența speciei pictate³¹. O altă remarcă este și aceea că la Balș, spre deosebire de alte stațiuni din Moldova³², se întîlnește numai pictura cu negru pe fondul roșu al vaselor, alăturîndu-se prin această particularitate descoperirilor din Transilvania.

Procentajul redus al ceramicii pictate în așezarea de la Balș poate fi eventual explicat, fără a generaliza observația, deoarece sondajul este de mici proporții, prin poziția așezării în zona periferică nordică a culturii Criș. Astfel, preluarea tehnicii pictate la Balș este foarte redusă, în timp ce în extremitatea nordică a arealului culturii Criș n-o mai întîlnim în nici unul din cazuri.

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *ActaArch*, 9, 1958, p. 56.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Ion Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava)*, în *AM*, 1, 1961, p. 296.

²⁴ Dinu Marin, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 163.

²⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 53.

²⁶ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 22 și urm.

²⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 69.

²⁸ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32 și urm., fig. 1-3.

²⁹ Dinu Marin, *op. cit.*, p. 163.

³⁰ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 43.

³¹ N. Ursulescu, *Neoliticul timpuriu pe teritoriul Sucevei, în Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, I, Suceava, 1970, p. 259.

³² Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumanie*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, 1, 2, 1959, p. 177.

Caracteristicile tehnice și tipologice generale ale resturilor de cultură materială descoperite la Balș arată că așezarea de aici se încadrează într-o etapă mai târzie a culturii Criș. Cele două piese de piatră perforate, toporul asemănător celui de la Valea Râii (Oltenia) și măciuca fără corespundent în aria culturii Criș, alături de elemente ceramice mai evoluate, pot sprijini ipoteza potrivit căreia așezarea neolitică de la Balș ar putea fi atribuită aspectului Criș descoperit la Valea Lupului, pe care Eugenia Zaharia îl consideră un stadiu mai evoluat al acestei culturi³³ și despre care noi am inclinat să credem că urmează celor două niveluri de la Trestiana³⁴.

EUGENIA POPUȘOI

SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE À BALȘ (DÉP. DE JASSY)

RÉSUMÉ

Le sondage effectué en 1965 dans l'établissement néolithique de type Criș à Balș (fig. 1) a déterminé un seul niveau d'habitation (fig. 2), représenté par une habitation de surface (fig. 3).

Les restes de la culture matérielle comptent de nombreux fragments céramiques (fig. 7 — 11), des outils en pierre (fig. 4 ; 5/1 — 8, 10 — 12) et en os (fig. 5/9, 13 ; 6), des figurines anthropomorphes (fig. 12) et quelques os d'animaux.

La détermination chronologique de l'établissement de Balș est fondée sur les affinités de la céramique avec celle des établissements de la culture Criș de Perieni, Trestiana, Valea Lupului en Moldavie et de Leț en Transylvanie.

C'est ainsi que les écuelles et les coupes tronconiques et bitronconiques à haut pied ont de grandes analogies avec les IIe — IIIe phases de Leț et avec les deux niveaux de Trestiana.

Des éléments céramiques plus évolués, comme les écuelles au rebord haut, grossi et évasé, ainsi que les deux outils en pierre perforés, peuvent être attribués, étant donné leur aspect, à la culture Criș de Valea Lupului.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Balș. Plan des fouilles ; 1, habitation de surface.

Fig. 2. — Profil de la paroi de nord de la section (secteur est) : 1, sol végétal ; 2, sol brun ; 3, sol brun rougeâtre ; 4, sol vierge ; 5, fragments céramiques.

Fig. 3. — Habitation de surface : 1, fragments céramiques ; 2, fragments de plâs ; 3, pierres ; 4, restes du foyer ; 5, os ; 6, fosse.

Fig. 4. — Les outils découverts dans l'habitation de surface : 1—2,4—6, haches ; 3, masse d'armes en pierre.

Fig. 5. — La culture Criș : 1 — 8, 10 — 12, lames en silex ; 9, 13, objets en os.

Fig. 6. — Objets en os.

Fig. 7. — Profils de vases de la culture Criș.

Fig. 8. — Céramique de la culture Criș.

Fig. 9. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 10. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 11. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 12. — Figurine anthropomorphe.

³³ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 43 și urm.

³⁴ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 37.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA CERAMICA CUCUTENI AB PE BAZA DESCOPERIRILOR RECENTE

Datele noi obținute în săpăturile metodice postbelice în așezările cu ceramică de stil AB, cu privire la etapele acestei ceramici, la succesiunea și filiația reală a grupelor stilistice și la definirea arianelor picturale și a aspectelor decorative ale acestor grupe, permit atât reconsiderarea datelor bținute în așezările săpate înainte de război, cât și interpretarea exactă a datelor oferite de sezările descoperite recent, cum este așezarea de la Huși, care face obiectul acestui studiu.

Așezarea *Cucuteni AB* din cuprinsul orașului *Huși*, extinsă în partea sudică a orașului, e panta înclinată ușor spre terasa Drăslăvățului, a fost identificată prin descoperirile întâmplătoare de ceramică și obiecte cucuteniene cu ocazia diferitelor lucrări edilitare, începând din anul 1959.

Repetarea acestor descoperiri a impus Muzeului din Huși sarcina supravegherii lor continue și efectuarea unor sondaje pentru studiul lor arheologic. În anul 1963 s-a efectuat un *sondaj stratigrafic* în spațiul liber de la întretărirea străzii Republicii cu strada Al. I. Cuza, lângă Banca Națională, stabilindu-se astfel poziția stratigrafică și tipologică a nivelului corespunzător așezării cucuteniene, sub nivelurile cu dărâmături ale vechiului oraș¹: așezarea cucuteniană prezintă un singur nivel de locuire, în partea superioară a stratului de argilă brună, care suprapune un strat teril de argilă galbenă nisipoasă; sondajul a secționat un singur complex de locuire, o *groapă* cu fundul concav adâncită la baza solului brun în solul galben; complexul ceramic este unitar, cuprinzând aceleași grupe stilistice, β , γ și δ , atât în groapă, cât și în nivelul așezării².

În luna ianuarie 1975, lucrările de canalizare pe strada Al. I. Cuza au secționat capătul unei *locuințe*, situată la est și aproape de secțiunea sondajului din 1963. În consecință, colectivul Muzeului din Huși a intervenit cu un *sondaj de salvare*, dezvelind o parte a locuinței în spațiul liber disponibil, între șanțul conductei și trotuarul străzii, sub care continuă celălalt capăt al locuinței. Partea dezvelită este acoperită cu un strat subțire de chirpici, proveniți de la pereții prăbușiți, sub care s-au descoperit și fragmente mai mari cu amprente groase de birne, care ar putea indica urmele unei platforme, așa cum s-a interpretat și un fragment găsit în sondajul precedent³. Stratul de chirpici zace la adâncimea medie de 0,80 m, adică la partea superioară a solului argilos brun, corespunzător nivelului așezării.

Sub stratul de chirpici al acestei suprafețe reduse s-a descoperit totuși un număr destul de mare de vase întregi sau fragmentare, amfore de dimensiuni mari, vase cu picior, capace, vase globulare de dimensiuni mici sau pahare. Una din amfore, găsită *in situ* la adâncimea de 0,85 m, era umplută cu valve de scoică de râu (fig. 4/2); un vas globular mic ca un pahar conținea 22 arșice mici de animal nedeterminat încă, acoperite cu o piatră de râu plată, amintind o descoperire identică, cu același număr de arșice, făcută întâmplător pe altă stradă în 1954. În afară de ceramica pictată, s-au găsit câteva fragmente de ceramică *Cucuteni C* și o greutate de lut de formă ovală și plată.

Toate aceste elemente arată clar că ne aflăm în interiorul unei locuințe. Determinarea grupelor stilistice confirmă pe aceea din groapa și secțiunea primului sondaj de pe strada Republicii și definește clar *complexul ceramic în funcție de asocierea grupelor stilistice în complexele de locuire ale așezării*, după exigența metodei actuale a cercetării culturii și ceramicii cucuteniene.

Ceramica pictată din locuință cuprinde cele trei grupe, β , γ și δ , cu unele din subgrupele definite pentru fiecare grupă în ceramica din așezările *Cucuteni AB* din Depresiunea Prutului sau Depresiunea subcarpatică. Ceramica nu este descrisă integral, ci selectată pentru exemplificarea

¹ A. László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni AB de la Huși*, în *AM*, 4, 1966, p. 7 urm., fig. 2.

² *Ibidem*, p. 19, fig. 4—9.

³ *Ibidem*, p. 8.

grupelor și subgrupelor respective. Unele vase întregi și multe fragmente au pictură ștearsă și necesită reconstituirea decorului prin desen, ceea ce nu s-a putut face pentru moment.

Grupa β : subgrupa β_1 . Fragmentele de *pahare* descoperite și în sondajul precedent (fig. 5/4) și decorate cu linii groase arcuite, pictate cu negru pe fond alb, pot fi atribuite sigur subgrupe β_1 ⁴, deoarece decorul lor reproduce motivul „volutelor înfășurate în culbec”, atît de caracteristic pe paharele și amforele așezărilor din Depresiunea Prutului, la Corlăteni⁵ și Cucuteni-Dîmbul Morii (fig. 5/1).⁶ Banda foarte îngustă a motivelor este rezervată pe fondul de pictură alb prin liniile groase negre și prin acoperirea unor porțiuni ale interspațiului cu culoare neagră întinsă. Cînd interspațiul este hașurat în întregime cu linii negre, „volutele” izolate sau „spiralele în S” constituie un decor liniar pozitiv⁷.

Fragmentul mic descoperit în locuință (fig. 2/1) prezintă centrul unei „volute unghiulare” pictată pozitiv cu o linie neagră pe fond alb verzui, ca „romburile imbricate” derivate din volutele unghiulare pe craterul de la Cucuteni-Dîmbul Morii⁸.

În schimb, fragmentele decorate cu benzi liniare subțiri încadrate de linii groase, pictate cu negru pe fond alb⁹, nu sînt certe, deoarece ele caracterizează decorul spiralic al subgrupe δ_1 .

De asemenea, fragmentele decorate cu volute uniliniare sau cu linii groase orizontale, pictate cu negru dar pe fond brun, descoperite atît în ultimul sondaj (fig. 3/5), cît și în sondajul anterior n-ar putea fi considerate ca o „variantă pe fond brun” a subgrupe β_1 ¹⁰, decît dacă această variantă ar apărea și în așezările de la Corlăteni și Cucuteni-Dîmbul Morii, adică în secvențele care cuprind numai grupele $\alpha - \beta$ și preced deci apariția grupe δ .

Grupa γ : subgrupa γ_1 . Un fragment de *strachină* cu partea superioară ușor înclinată spre interior și buza teșită (fig. 3/1) prezintă numai la exterior un decor eliptic dispus în două zone decorative, separate printr-o bandă cu contur negru gros. Marginea teșită a buzei este pictată cu negru. În zona gurii, decorul cu „elipse cu tangente” prezintă elipse ogivale secționate de limitele zonei decorative, iar în anexe „bucle spiralice în formă de pipă”. Banda motivelor este rezervată pe fondul de pictură brun și decorată cu benzi liniare negre sau hașurată oblic cu linii negre, linia conturului fiind mai groasă. Interspațiul este acoperit cu culoare albă întinsă în anexe sau hașurată oblic în elipse. În zona corpului, decorul este prea fragmentar, dar pare format numai din „elipse” cu bandă liniară neagră și contur gros, rezervate pe fondul brun prin culoare albă întinsă în interspațiu. Culoarea albă este ștearsă în ambele zone, păstrînd numai urme, care lasă să se vadă procedeele picturale caracteristice acestei subgrupe (banda motivelor rezervată pe fond brun și decorată cu bandă liniară neagră; interspațiu acoperit cu alb întins)¹¹.

Decorul din zona superioară apare la exteriorul a două străchini de la Traian, dar culoarea albă în interiorul elipselor este tot întinsă ca în restul interspațiului¹². Decorul din zona inferioară se întîlnește pe umărul unui vas globular cu gît cilindric de la Traian (fig. 5/5)¹³.

Pe unele străchini de la Traian, decorul eliptic prezintă uneori în anexe „motive unghiulare” în locul volutelor, încît intervalele interspațiului sînt reduse la benzi înguste paralele cu banda elipselor și a tangentei: interiorul elipselor și intervalele din anexe sînt hașurate cu linii albe (fig. 8/4)¹⁴ sau acoperite cu culoare albă întinsă (fig. 8/3)¹⁵. Pe alte străchini sau pe forme ceramice diferite, decorul eliptic este simplificat prin dispariția motivelor anexe și deci redus la motivul principal al „elipselor cu tangente”: interspațiul este acoperit integral cu alb întins (fig. 8/1)¹⁶ sau este hașurat cu linii albe întretăiate sau dispuse în unghi (fig. 8/2)¹⁷. Hașurarea cu alb liniar a interspațiului în subgrupa γ_1 este menționată și pe ceramica de la Cucuteni¹⁸.

Aceste aspecte ale decorului eliptic sînt identice sub raportul motivelor, compoziției și funcției decorative a culorilor, încît ele nu pot fi atribuite la subgrupe diferite în cadrul grupe γ , ci aparțin subgrupe γ_1 și diferă numai prin tehnica liniară sau întinsă a culorii albe din interspațiu.

Decorul străchini de la Huși combină deci ambele procedee ale tratării culorii albe a interspațiului. Această combinație se întîlnește și în decorul eliptic al cupelor unui vas-binoclu de la Traian, dat în cadrul subgrupe γ_2 ¹⁹. „Alternarea tehnicii culorii întinse sau liniare” a interspațiului consti-

⁴ *Ibidem*, p. 10, fig. 4/4.

⁵ I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 71, fig. 18, 20.

⁶ H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin — Leipzig, 1932, p. 31—32, pl. 14/1; 16/1; M. Petrescu — Dimbovița, în *Riv. Scienze Preist.*, 20, 1965, 1, fig. 6; 7/1.

⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 32, 73, pl. 15/4.

⁸ *Ibidem*, p. 32, pl. 14/2.

⁹ A. László, *op. cit.*, fig. 4/2, 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12, fig. 5/1—3.

¹¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 33, pl. 15/8—10; 16/6; VI. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 52—53, pl. III/—1—7.

¹² VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 70, pl. X/17; XI/1.

¹³ *Ibidem*, p. 86, pl. XVIII/6.

¹⁴ *Ibidem*, p. 71, pl. XI/2b, 4c (decorul atribuit greșit subgrupe γ_2a).

¹⁵ *Ibidem*, p. 61—62, pl. VII/4, 12a (atribuit greșit subgrupe γ_3).

¹⁶ *Ibidem*, p. 53, pl. III/4, 7.

¹⁷ *Ibidem*, p. 71, pl. X/9, 16 (atribuit greșit subgrupe γ_2a).

¹⁸ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 34.

¹⁹ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 60, pl. VII/1 (ambele decoruri interpretate greșit ca o combinație între subgrupele γ_2 și γ_2a).

tuie un procedeu pictural frecvent și pe ceramica trichomă de stil A și deci una din regulile stilistice elementare ale decorului cucutenian. Deoarece ceramica AB comportă însă un *stil manierist*, în care formulele stilistice ale grupelor ceramice sînt create și variate în funcție de diferențierea minuscule a procedeelor decorative de la o grupă la alta și chiar între subgrupele aceleiași grupe, se poate accepta definirea variantei cu alb liniar în cadrul subgrupelei γ_2 de la Traian și specificarea ei cu o siglă proprie, $2\gamma a$ (fig. 10/2)²⁰, față de varianta cu alb întins a ceramicii de la Traian cu decor eliptic (fig. 8/5)²¹ sau spiralic (fig. 9/3)²² și de varianta numai cu alb întins a ceramicii de la Cucuteni²³.

În consecință, nu se pot atribui variantei γ_2a nici aspectele decorative cu alb liniar în întreg interspațiul, ca pe ceramica de la Cucuteni sau Traian cu decor eliptic (fig. 8/2,4) sau spiralic (fig. 9/3; 11/1)²⁴, care pot fi astfel atribuite unei variante γ_1a cu alb liniar în cadrul subgrupelei γ_1 cu alb întins (fig. 8/1,3; 9/1—2)²⁵, nici aspectele decorative cu benzi liniare albe pe banda motivelor (fig. 8/11; 9/7; 11/4)²⁶, care trebuie atribuite unei variante γ_3a cu alb liniar în cadrul subgrupelei γ_3 cu alb întins (fig. 8/6—9; 9/5—6; 11/3), sau atribuite direct subgrupelei δ_2 (fig. 14/1)²⁷.

Hașurarea cu linii oblice albe pe fragmentul de la Huși nu indică un aspect decorativ de tranziție între variantele subgrupelei γ_1 , ci accentuarea motivului principal prin hașurarea interiorului elipselor față de restul interspațiului acoperit cu alb întins. Procedeu decorării elipselor cu alb liniar este frecvent în subgrupa δ_2 , prin conturarea interiorului cu alb secundar (fig. 13/2) sau prin hașurare cu linii oblice²⁸.

Subgrupa γ_3 . Un fragment din corpul unui vas (deoarece în partea inferioară păstrează pe fața interioară marginea fundului), care poate fi o *strachină* sau un vas bitronconic de tip *piriform* sau de *amforă* (deoarece ruptura din partea superioară nu indică marginea buzei, ci numai curbura umărului, iar fața interioară nu este decorată) (fig. 3/2). Decorul este pictat cu negru și alb pe fond de culoare brună deschisă și cu urme de lustruire. Cele trei culori sînt șterse, dar indică clar procedeele picturale.

Fragmentul prezintă două zone decorative. Zona superioară, pe curbura umărului, păstrează numai o porțiune de culoare neagră, care indică tratarea anexelor cu negru întins a unui decor de stil δ .

Zona inferioară, dispusă imediat sub zona umărului și limitată la partea superioară a peretelui, este delimitată sus și jos printr-o bandă cu contur negru gros și acoperită cu alb întins. Decorul prezintă numai „elipse ogivale” răsturnate și formate dintr-o bandă cu contur negru gros și umplută cu alb întins. Interspațiul între elipse este hașurat vertical cu linii negre mai subțiri, iar interiorul elipselor este liber. Elipsele sînt secționate de limitele zonale, încît banda albă a conturului comunică cu benzile albe ale limitelor zonale. Decorul a fost pictat inițial cu culoare neagră, apoi s-a adăugat culoarea albă a limitelor zonale și la urmă culoarea albă a benzii elipselor, care trece peste liniile negre ale conturului și culoarea albă a limitelor zonale.

Decorul fragmentului apare identic pe fața interioară a unui fragment de strachină din sondajul precedent de la Huși²⁹, a cărei zonă superioară este decorată în stil δ_3 , sau la exteriorul unui fragment de umăr de vas piriform de la Traian³⁰, a cărui zonă superioară este decorată în stil δ_2 . În toate trei cazurile, procedeele picturale ale decorului din zona inferioară sînt caracteristice decorului eliptic al subgrupelei γ_3 de la Cucuteni (fig. 8/7—9): motivul propriu-zis al decorului îl constituie „elipsele cu tangente”; banda motivului este rezervată pe fondul brun și apoi acoperită cu culoare albă întinsă; rezervarea benzii motivului se face prin benzile și suprafețele interspațiului, conturate și hașurate cu linii negre; culoarea albă este pictată după trasarea decorului cu negru³¹.

Deci, tehnica motivelor eliptice sau spiralice³² ale subgrupelei γ_3 la Cucuteni este în același timp negativă și pozitivă, ca și în decorul spiralic al subgrupelor γ_1 — γ_2 ³³: banda motivelor este concepută inițial în tehnica negativă a rezervării pe fondul de pictură în toate trei subgrupele; banda negativă a motivelor este acoperită cu alb pozitiv, ca benzile albe pictate direct pe fondul de pictură la exteriorul motivelor în subgrupa γ_2 (fig. 8/5; 9/4); deci banda brună acoperită cu alb întins este

²⁰ *Ibidem*, p. 52, 55 urm., pl. VIII.

²¹ *Ibidem*, p. IV/12.

²² *Ibidem*, p. 52—55, pl. III/8; IV/3.

²³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35, pl. 15/7 zona inferioară (atribuit greșit subgrupelei γ_1).

²⁴ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 57, pl. VI/7, 9 (atribuit greșit subgrupelei γ_2a); H. și V. Dumitrescu, *Săpăturile de la Traian — Dealul Flintnilor*, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/2, 4; IV/3.

²⁵ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 53, pl. III/6, 12 (atribuit greșit subgrupelei γ_2).

²⁶ *Ibidem*, p. 57—58, pl. VI/1, 3, 6, 17 (atribuite greșit

subgrupelei γ_2a); VII/10 (atribuit greșit subgrupelei γ_3).

²⁷ *Ibidem*, p. 59, 71, 80, pl. VI/2; X/11; XV/11 (atribuite greșit subgrupelei γ_2a).

²⁸ *Ibidem*, pl. XII/11; XV/7, 9.

²⁹ A. László, *op. cit.*, p. 12, fig. 6/1 (decorul interior atribuit greșit subgrupelei γ_2).

³⁰ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 80, pl. XV/10 (atribuit greșit subgrupelei γ_2).

³¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35—36, 74 (tipărit greșit γ_2), pl. 15/11—13.

³² *Ibidem*, p. 34—35, pl. 13/8 (atribuit greșit subgrupelei γ_2).

³³ *Ibidem*, p. 34—35; 74, pl. 15/7—10.

totodată negativă și pozitivă, ca benzile brune ale motivelor decorate cu benzi liniare negre în subgrupele $\gamma 1 - \gamma 2$ (fig. 8—9). Tehnica negativă a motivelor este determinată de suprapunerea culorii interspațiului peste fondul de pictură, care rămâne liber numai pe banda motivelor. Tehnica pozitivă a motivelor este determinată de tratarea directă a benzii motivelor cu a treia culoare suprapusă pe fondul de pictură rezervat pe banda motivelor.

De aceea, spre deosebire de definițiile riguroase ale formulelor stilistice ale subgrupelor $\gamma 1 - \gamma 2$, în funcție de procedeele lor formative și prin discriminarea clară a motivelor decorului față de tratarea interspațiului, definiția subgrupe $\gamma 3$ la Cucuteni se referă numai la efectul final al aspectelor decorative, în funcție direct de procedeele picturale ale tratării motivelor sau interspațiului și de ambiguitatea motivelor în raport cu interspațiul: benzi albe alături de motivele formate de liniile negre ale interspațiului; inversarea tehnicii negative și pozitive între motivele pictate pozitiv cu alb și motivele liniare negre rezervate în interspațiu; suprafețele hașurate cu linii negre ale interspațiului stabilesc legătura între subgrupele $\gamma 1 - \gamma 2$ ³⁴.

Discriminarea motivelor reale ale decorului și stabilirea caracterului negativ sau pozitiv al tehnicii motivelor nu pot fi determinate de ordinea aplicării culorilor alb și negru pe banda motivelor și în interspațiu. Dacă porțiunile de forme regulate, benzi sau unghiuri conturate și hașurate cu linii negre, ale interspațiului sunt determinate de forma motivelor³⁵, atunci nu cimpurile hașurate pozitiv constituie motivele decorului, ci ele au rezervat pe fondul brun benzile libere ale motivelor³⁶, iar conturul negru aparține benzilor motivelor (elipse cu una sau două tangente); numai liniile negre hașurate aparțin interspațiului și reprezintă modul de tratare a interspațiului, după cum culoarea albă întinsă sau liniară reprezintă modul de tratare a benzii motivelor în subgrupa $\gamma 3$, indiferent de ordinea aplicării culorilor negru și alb, deci la fel ca în subgrupa $\gamma 1$ ³⁷. Dacă culoarea albă suprapune însă constant culoarea neagră a conturului, atunci cu atât mai mult culoarea albă pozitivă nu rezervă cimpurile conturate și hașurate cu negru și nu subordonează acestor cimpuri banda motivelor³⁸, ci o accentuează pentru a forma intenționat un decor cu benzi libere³⁹, adică rezervate pe fond brun și pictate cu alb pozitiv.

Motivele eliptice sunt rezervate inițial ca spații oarbe prin conturul liniar negru și hașurarea interspațiului (fig. 8/7—8), apoi sunt individualizate prin articularea elementelor componente (fig. 8/6) și prin forma bandată a elipselor (fig. 8/9) și în fine sunt scoase în evidență prin culoarea albă întinsă (fig. 8/6—9) sau liniară (fig. 8/11). Motivele spiralice sunt rezervate direct în formă de bandă prin conturul negru (fig. 9/5—6; 11/3).

Hașurarea interspațiului se face prin linii negre paralele cu banda motivelor în intervalele înguste (fig. 8/9; 9/5; 11/3—4), prin iradierea în evantai a liniilor negre pe măsura lărgirii intervalelor (fig. 8/8; 11/3), prin linii transversale, oblice sau verticale, în întreg interspațiul (fig. 8/6—7, 11; 9/6) sau în cimpurile moarte (fig. 11/3) și chiar prin motive meandrice liniare în cimpurile moarte (fig. 11/4), dar lasă și unele intervale libere pe fondul de pictură brun (fig. 9/5—6). Gruparea hașurilor în fascicule liniare negre la exteriorul motivelor albe este uneori separată de restul interspațiului printr-un contur propriu, constituind adevărate „benzi exterioare cu linii negre” (fig. 9/7), adică invers decît în subgrupele $\gamma 1 - \gamma 2$, în care hașurarea interspațiului cu alb liniar se grupează în fascicule de linii albe de-a lungul motivelor în subgrupa $\gamma 1$ (fig. 11/1) și apoi în „benzi exterioare de linii albe” cu contur negru, care constituie motive reale ale decorului, în subgrupa $\gamma 2a$ (fig. 10/2).

Prin procedeele hașurării interspațiului, benzile liniare negre trec de pe banda motivelor în interspațiu și asigură valoarea decorativă a interspațiului, alături de motivele decorului. Această inovație a subgrupe $\gamma 3$ a fost inițiată, în cadrul ceramicii de stil AB, de subgrupa $\beta 1$ (fig. 5/1—2). În sensul acesta trebuie înțeleasă valoarea acordată suprafețelor regulate și hașurate cu linii negre ale interspațiului în subgrupa $\gamma 3$ și legătura pe care aceste suprafețe cu aspect de motive o stabilesc între subgrupele $\gamma 1 - \gamma 2$, adică între motivele decorate cu benzi liniare negre în subgrupele $\gamma 1$ și $\gamma 2$, intervalele hașurate cu negru în restul interspațiului redus de benzile albe exterioare motivelor în subgrupa $\gamma 2$, și benzile liniare negre ale interspațiului în subgrupa $\gamma 3$. În realitate, funcția decorativă a celor două culori, albă și neagră, evoluează invers în cele trei subgrupe, substituindu-se treptat una alteia. Culoarea albă trece din interspațiul subgrupe $\gamma 1$ pe banda motivelor subgrupe $\gamma 3$, în timp ce culoarea neagră trece de pe banda motivelor în interspațiu. La funcția culorii se adaugă paralelismul tehnicii întinse sau liniare a culorii albe în toate cele trei subgrupe. Tehnica liniară a culorii negre sau albe pe banda motivelor nu constituie însă un simplu procedeu pictural, ca pe ceramica de stil A, ci este implicată în procedeul formativ al formulei stilistice a grupe γ .

³⁴ *Ibidem*, p. 35, 74.

³⁵ *Ibidem*, p. 36.

³⁶ *Ibidem*, p. 74.

³⁷ *Ibidem*, p. 34.

³⁸ *Ibidem*, p. 36.

³⁹ *Ibidem*, p. 74.

Interpretarea indecisă a decorului este accentuată în definiția subgrupeii $\gamma 3$ la Traian: benzile albe nu au nici o importanță pentru motivele decorului, ci subliniază și separă motivele liniare negre ale interspațiului, devenind simple benzi ornamentale între suprafețele hașurate în interspațiu⁴⁰. Această inversare a rolului benzilor albe are consecințe pentru interpretarea decorului și determină atribuirea greșită a aspectelor decorative între subgrupele $\gamma 1$ — $\gamma 3$.

Decorul eliptic, cu elipsele acoperite cu alb întins și tangentele cu contur negru rezervate pe fondul brun (fig. 8/6), este atribuit subgrupeii $\gamma 3$ numai pentru „benzile albe” ale limitelor zonale și suprafețele hașurate cu negru ale interspațiului⁴¹. Decorul cu elipse și tangente formate din benzi liniare negre pe fond brun și prevăzute în anexe cu motive unghiulare hașurate cu negru, în timp ce intervalele interspațiului inclusiv interiorul elipselor este acoperit cu alb întins, aparținând deci subgrupeii $\gamma 1$ (fig. 8/3), este considerat identic cu acela al subgrupeii $\gamma 3$ de la Cucuteni (fig. 8/9), cu singura deosebire a conturului interior al elipsei (liniar la Cucuteni și în formă de bandă liniară la Traian), și în consecință atribuit subgrupeii $\gamma 3$ ⁴².

Decorul cu spirală serpentiformă și volute în formă de seceră, atât de caracteristic vaselor piriforme înalte ale subgrupeii $\gamma 3$, este atribuit subgrupeii $\gamma 2$, banda cu contur negru a serpentinei fiind considerată ca „bandă exterioară albă” a benzilor liniare negre, hașurate în interspațiu și considerate ca motive în formă de „spirale agățate”⁴³. Această interpretare este valabilă pentru decorul perfect inversat pe celălalt vas piriform (fig. 11/4): motivele decorative le formează real „spiralele agățate” cu „volute” anexe, constituite însă din benzi liniare albe, în timp ce banda liniară neagră a interspațiului capătă inevitabil forma de serpentină⁴⁴. Dacă benzile liniare albe nu sînt „benzi exterioare” motivelor, atunci decorul acestui vas aparține variantei cu alb liniar a subgrupeii $\gamma 3a$ și nu variantei cu alb liniar a subgrupeii $\gamma 2a$. Numai prin schimbarea funcției decorative a culorilor, acest decor poate fi transpus în stilul variantei $\gamma 2a$, ca pe alt fragment de vas piriform: motive spiralice cu benzi liniare negre, interspațiu cu meandre liniare albe, corespunzătoare meandrelor liniare negre de pe vasul precedent (fig. 9/8)⁴⁵.

De asemenea, motivele cordiforme de pe gîtul vaselor piriforme ale subgrupeii $\gamma 3$ (fig. 9/5 — 6)⁴⁶, tratate la fel ca pe exemplarul de la Cucuteni⁴⁷, sînt atribuite subgrupeii $\gamma 2$, banda albă cu contur negru fiind omologată cu „banda exterioară”, iar interspațiul hașurat cu „banda liniară neagră” a acestor motive în subgrupa $\gamma 2$ (fig. 9/4).

Decorul cu „spirale libere”, prevăzute în pilniile superioare cu „volute” simple și în pilniile inferioare cu „volute în seceră” cu coada frîntă și prelungită în interspații sau terminată cu un triunghi corespunzător meandrelor de pe vasele precedente, deși nu este descris și interpretat, aparține clar unui vas piriform a subgrupeii $\gamma 3$ (fig. 11/3)⁴⁸: intervalele largi și hașurate transversal cu linii negre scot în evidență benzile acoperite cu alb întins ale spiralilor și volutelor, care constituie motivele unice ale decorului.

Procedeele stilistice în funcție de cele două culori, alb și negru, în decorul celor trei subgrupe și al variantelor lor generează aspecte decorative asemănătoare, care explică suficient confundarea lor obișnuită și repartizarea lor greșită între subgrupe și variante.

Decorul cu „elipse” de pe fragmentul de la Huși (fig. 3/2) este evident derivat din „elipsele cu tangente” (fig. 8/9), prin dispariția tangentelor. Aceste motive nu apar numai în subgrupa $\gamma 3$ ⁴⁹, deoarece se întîlesc și în subgrupele $\gamma 1$ — $\gamma 2$, cu aceeași derivație: în subgrupa $\gamma 1$, „elipse cu tangente” (fig. 8/1) sau numai „elipse” (fig. 5/5) formate din benzi liniare negre; în subgrupa $\gamma 2$, „elipse” cu bandă liniară neagră dublată cu bandă exterioară albă (fig. 8/5) și „elipse cu tangente” formate din benzi liniare negre dublate de o bandă exterioară de linii albe în jurul elipsei și deasupra sau dedesubtul tangentelor (variantea $\gamma 2a$) (fig. 8/10)⁵⁰. Formele derivate ale „elipselor cu tangente” comportă și aspectul „elipselor cu două tangente”, prin secționarea și racordarea tangentelor (fig. 8/7 — 8).

Derivația însăși a motivului „elipselor cu tangente” în cadrul decorului spiralic nu este încă demonstrată în decorul grupelor de stil AB.

Grupa δ ; subgrupa $\delta 1a$. În ceramica de la Cucuteni, subgrupa $\delta 1$ comportă două variante picturale, una bicromă cu „negru pe alb” și alta tricromă cu „negru și roșu pe alb”⁵¹, în timp ce la Traian această subgrupă prezintă numai pictura bicromă cu „negru pe alb”⁵².

⁴⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 52 și n. 1.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62, pl. VII/3.

⁴² *Ibidem*, p. 61, pl. VII/12.

⁴³ *Ibidem*, p. 55, pl. IV/11 (atribuit greșit subgrupeii $\gamma 2$).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 57, pl. VI/17 (decorul definit exact, dar atribuit greșit subgrupeii $\gamma 2a$).

⁴⁵ *Ibidem*, pl. VI/8 (nedescris, dar atribuit corect subgrupeii $\gamma 2a$).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 54, 86, pl. III/9; XVIII/9 (atribuite greșit subgrupeii $\gamma 2$).

⁴⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35, pl. 13/8 (atribuit greșit subgrupeii $\gamma 2$).

⁴⁸ H. VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 6, pl. IV/2.

⁴⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35, 74.

⁵⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. V/8.

⁵¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 36.

⁵² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 63, 65.

În schimb, la Traian apar alte două variante picturale, una bicromă cu „roșu pe alb” și alta tricromă cu „roșu și negru secundar pe alb”, clasificate împreună într-o nouă subgrupă, $\delta 1a$ ⁵³. Este clar că aceste două variante pictate cu roșu sînt paralele cu cele două variante de pictură bicromă sau tricromă cu negru și trebuie în consecință separate și repartizate alături de acestea.

Astfel, pentru a păstra schema cu două variante cu pictură bicromă sau tricromă din definiția subgrupe $\delta 1$ la H. Schmidt și pentru a nu multiplica subîmpărțirile acestei subgrupe este suficient ca cele patru variante cu pictură bicromă sau tricromă să fie clasate numai în două variante picturale desemnate cu sigle proprii: $\delta 1a$ — două variante de pictură bicromă cu „negru pe alb” (Cucuteni și Traian) sau cu „roșu pe alb” (Traian) și $\delta 1b$ — două variante de pictură tricromă cu „negru și roșu pe alb” (Cucuteni) sau cu „roșu și negru secundar pe alb” (Traian și Cucuteni)⁵⁴.

Ceramica descoperită în locuința de la Huși cuprinde numai varianta bicromă cu „negru pe fond alb”, culoarea neagră a decorului avînd uneori nuanța brună șocolatie (fig. 3/3), iar culoarea albă a fondului de pictură fiind uneori ștearsă și avînd o nuanță gălbuie. Acestei subgrupe îi aparțin cele cinci vase mari, descoperite intacte sau fragmentare, un vas cu picior și patru amfore.

Vasul cu picior (fig. 4/1) are aceeași formă și aceeași organizare a decorului ca exemplarul publicat anterior (fig. 6/5), dar decorul cu volute este diferit prin detalii, iar unele zone prezintă aspecte decorative diferite.

Ambele fețe ale vasului prezintă cîte două zone decorative, despărțite printr-o bandă liberă cu contur liniar gros. Pe fața interioară (fig. 4/1a), zona decorativă a fundului este liberă, iar zona peretelui este decorată cu „trei volute libere” trasate cu linii groase, care pornesc de la limita interzonală. Motivele anexe repetă decorul de pe fața exterioară, dar numai cu „motivele unghiulare”, fără perlele circulare. Pe fața exterioară (fig. 4/1b), zona decorativă a peretelui recipientului prezintă același decor cu „trei volute” izolate, care se termină de asemenea la limita interzonală. Între volute sînt intercalate „unghiuri imbricate” trasate la fel prin linii groase, cu virfurile orientate în jos pînă la limita interzonală și cu laturile prelungite pînă la gura vasului; laturile divergente ale fiecărei grupe de unghiuri rezervă sub gura vasului un „spațiu unghiular liber”, iar laturile convergente între grupele de unghiuri închid cîte o „perlă” conturată cu două linii de aceeași grosime.

Astfel, compoziția ternară a decorului prezintă trei volute, dispuse ca motive principale pe perete, și trei perle, dispuse sub gura vasului ca motive anexe deasupra volutelor și alternînd cu cele trei intervale unghiulare ale interspațiului. Compoziția asemănătoare a vasului precedent (fig. 6/5) este însă cvaternară și prezintă patru volute principale suprapuse de două volute anexe alternînd cu două grupe de benzi unghiulare sau direct cu două spații unghiulare umplute cu alb, intercalate simetric între volutele principale.

Zona decorativă a piciorului (fig. 4/1b) introduce însă aspectul decorativ de pe gitul amforelor (fig. 3/3), fiind împărțită prin două benzi libere cu contur liniar în două metope, decorate cu cîte două „ove excentrice” dispuse în colțurile superioare și formate din benzi liniare. Intervalele unghiulare ale interspațiului sînt libere în partea superioară, iar în partea inferioară sînt hașurate cu o grupă de linii prelungite și arcuite în ghirlandă.

Aceleași aspecte decorative, cu metope cu ove în zona piciorului și cu „volute libere” pe corpul recipientului, apar pe vasul similar al subgrupe $\beta 1$ de la Cucuteni — Dîmbul Morii (fig. 5/2)⁵⁵. „Volutele în culbec” sînt trasate cu o singură linie groasă și au interspațiul hașurat cu linii oblice, fiind dispuse în șir într-o zonă decorativă proprie, despărțită de zona decorativă a gurii, împărțită în metope decorate cu „elipse opace” rezervate prin negrul întins al interspațiului, preluate direct din decorul ceramicii tricrome de stil A⁵⁶. În metopele piciorului, banda „ovelor” excentrice și „banda unghiulară” inferioară sînt conturate cu o linie îngroșată, care reprezintă de fapt tratarea interspațiului cu negru întins și totodată resorbția culorii negre în interiorul ovelor⁵⁷, care se observă și în decorul subgrupe $\alpha 1$ (fig. 5/1 sus).

Pe vasul cu picior de la Huși (fig. 4/1), amplificarea decorului prin motivele anexe a anulat zona decorativă a gurii, dar a dispus „perlele” sub gura vasului, ca într-o zonă decorativă virtuală, iar „volutele” principale capătă pe ambele fețe ale recipientului dispoziția tripartită caracteristică grupelor γ și δ (fig. 5/6; 15/1 — 2; 16/2).

Factura „volutelor în culbec” nu este însă uniliniară, nici în sensul decorului subgrupe $\beta 1$, cu „volute libere” la care capătul liniei negre se termină în centru, deoarece linia neagră rezervă banda albă subțire a volutei (fig. 5/1 jos) sau trasează pozitiv volute liniare (fig. 5/2), sau cu „spirale continue” la care linia neagră a volutelor se oprește la centru sau se desfășoară în sens

⁵³ *Ibidem*, p. 63—64, 68.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 69 n.1: fragmente nepublicate de H. Schmidt, dar identificate în col. Muzeului din Berlin.

⁵⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Riv. Scienze Preist.*, 20,

1965, 1, p. 168, fig. 7/2.

⁵⁶ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 4/3; 5/3.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 32, pl. 14/4.

ontrar⁵⁸, nici în sensul decorului subgrupelor $\delta 1$ (fig. 12/6 sus) și $\delta 2$ (fig. 12/11; 13/9 — 10), cu „spirale în S agățate” la care capetele liniei înfășurate și desfășurate în dublu sens sînt diametral opuse, deoarece linia neagră constituie conturul comun al celor două volute imbricate ale spiralelor agățate, formate din benzi libere cu contur liniar (fig. 12/6 jos).

Pe vasul cu picior de la Huși, volutele sînt formate de o bandă liberă cu contur negru, la cărei capăt se termină la limita inferioară a zonei decorative, intervalele dintre spirele volutei ămînînd libere, deci ele reproduc factura volutelor de pe celălalt vas cu picior (fig. 6/5), la care intervalele dintre spire sînt ocupate de benzile exterioare acoperite cu alb întins, în stilul subgrupeii $\delta 2$. Pe ambele vase cu picior de la Huși, „volutele libere” trebuie derivate prin secționarea „spiralelor în S libere”, dublate sau nu de benzi exterioare, existente în decorul grupelor γ (fig. 10/2 — 3) și δ (fig. 14/3a; 15/2).

Consecvent, „motivele unghiulare” din anexe sînt formate tot din benzi libere cu contur negru, iar imbricarea lor lasă intervale libere sau ocupate de benzi exterioare albe (fig. 4/1; 6/5).

Decorul metopic al piciorului, cu motivele formate din benzi liniare de aceeași grosime, fără conturul îngroșat din interiorul „ovelor” sau dintre ove și „banda unghiulară” inferioară, transpune în stilul subgrupeii $\delta 1$ decorul de stil $\beta 1$ al vasului cu picior de la Cucuteni — Dîmbul Morii.

Dacă din acest vas și din amfora următoare s-ar fi găsit numai fragmente disperate, mostrele decorului ar putea fi ușor atribuite subgrupeii $\beta 1$. Decorul lor complet aparține însă aspectelor decorative ale subgrupeii $\delta 1$. De aceea, proporția subgrupeii $\beta 1$ în secvența de la Huși rămîne cu totul discutabilă.

Amforă sferică cu gît tronconic, cu prag ușor pe umăr și cu torțile orizontale pe mijlocul umărului (fig. 4/2), cu două zone decorative pe gît și pe umăr, delimitate prin cîte două linii groase, cele superioare încadrînd pragul umărului. Decorul este pictat în linii groase cu negru șocolatiu pe fondul de pictură alb, care acoperă toată suprafața vasului. Organizarea zonelor decorative și aspectele decorului sînt identice cu acelea de pe celelalte amfore, dar factura decorului este diferită.

Zona gîtului adoptă metopele decorate cu „ove” formate din benzi triliniare și opuse excentric în colțurile de sus, iar în intervalele superioare cu „motive unghiulare”. Limitele verticale ale metopelor sînt formate dintr-o bandă liberă cu contur liniar și dispuse în dreptul torților, în simetrie cu ogivele din zona umărului.

Zona umărului este împărțită în două panouri prin două „elipse ogivale”, formate din bandă liberă cu contur liniar și dispuse în dreptul torților. Interiorul ogivelor este decorat deasupra torților cu două linii arcuite în sus. Panourile sînt decorate cu o „spirală în S”; interspațiul este acoperit în intervalele dintre volute cu „motive unghiulare” imbricate sau hașurate și cu laturile arcuite, iar în colțurile dintre volute și ogive cu linii oblice, care continuă laturile motivelor unghiulare.

Indiferent de structura și factura spiralelor, formate dintr-o bandă liberă cu contur liniar ca și ogivele, sau trasate cu o linie groasă înfășurată și desfășurată în dublu sens, compoziția decorului cu „ogive legate cu spirale” nu este documentată în subgrupa $\beta 1$, în care decorul spiralic din friza umărului acoperă și torțile amforelor (fig. 5/1), ci numai în subgrupa $\delta 2$, cu ogivele umplute cu culoare albă și panourile decorate cu motive unghiulare sau romboidale pictate cu negru sau cu negru și alb pe fond brun (fig. 15/4 — 5). Este clar că ogivele au înlocuit zonele verticale intercalate între panouri și acoperite la fel cu culoare albă, în stilul subgrupeii $\delta 2$ (fig. 15/3).

Faptul că același decor, cu zone verticale între panouri și cu volute meandrice în panouri, este pictat numai cu culoare neagră pe fond alb pe amforeta de la Traian nu este suficient pentru apartenența sa la subgrupa $\beta 1$ ⁵⁹, dacă amforeta n-a fost găsită într-un complex numai cu ceramică α — β sau β — γ , adică fără grupa δ . Dealtfel, zona inferioară a amforetei este decorată cu „elipsoidele” caracteristice decorului subgrupelor $\delta 1$ — $\delta 3$ (fig. 16/1 — 3). Deoarece la Traian amforetele pictate cu negru pe alb au elipse ovale în locul zonelor verticale⁶⁰, nu este nici o îndoială că decorul pe fond alb cu „elipse și volute” de la Traian sau cu „elipse și spirale” de la Huși nu reprezintă decît o transpunere în stilul subgrupeii $\delta 1$, paralelă cu decorul pe fond brun cu „elipse și unghiuri sau romburi” al subgrupeii $\delta 2$.

Două amfore (fig. 4/3) și un fragment de gît de la o amforă (fig. 3/3) de aceeași formă globulară cu gît tronconic, cu prag ușor pe umăr și torțile pe mijlocul umărului, prezintă la fel două zone decorative, cu decor identic în zona umărului și cu decor diferit în zona gîtului. Banda limitelor zonale are contur liniar. Limita interzonală include între liniile conturului pragul umărului. Una din amfore și fragmentul (fig. 3/3) au în zona gîtului decorul cu metope și ove, dar factura motivelor fiind identică, este sigur că și în zona umărului factura decorului spiralic era identică. A doua amforă

⁵⁸ Ibidem, p. 32, pl. 15/4.

⁵⁹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50, pl. II/3.

⁶⁰ Ibidem, p. 50.

are zona gîtului decorată cu motive cordiforme, dar în zona umărului decorul spiralic este identic cu acela al primei amfore. De asemenea, factura motivelor cordiforme este identică cu aceea a motivelor spiralice de pe umăr (fig. 4/3).

Cele două metope din zona gîtului au limitele verticale formate dintr-o bandă liniară neagră cu contur gros, flancată de benzi libere cu contur exterior gros. „Ovele” sînt formate la fel dintr-o bandă liniară cu contur gros, dublată de o „bandă exterioară liberă” cu contur gros. Interspațiul este tratat cu hașuri oblice în unghiurile de sus și cu hașuri prelungite în ghirlandă în unghiurile de jos (fig. 3/3).

„Motivele cordiforme” din zona liberă a gîtului (fig. 4/3) sînt formate din benzi liniare cu contur gros. „Motivele unghiulare” hașurate oblic, introduse în toate intervalele interspațiului, în unghiurile superioare și inferioare dintre motivele cordiforme, dar și la bază între lobi motivelor cordiforme, delimitează o „bandă exterioară liberă” în jurul motivelor cordiforme, ca în subgrupa $\gamma 2$ (fig. 9/4). În subgrupa $\gamma 3$, unghiurile hașurate dintre lobi delimitează banda liberă a motivelor cordiforme acoperită cu alb întins (fig. 9/6). „Benzile exterioare libere” ale ovelor sînt uneori alăturate (fig. 3/3), ceea ce explică contopirea lor la motivele cordiforme (fig. 10/4).

Decorul metopie cu „ove excentrice” a fost creat de subgrupa $\alpha 1$ ⁶¹ și adoptat în același stil pe gîtul amforelor subgrupe $\beta 1$ (fig. 5/1). Dar acest decor a fost preluat sigur și de grupa γ , deoarece este adoptat în acest stil pe gîtul vaselor piriforme ale subgrupe $\delta 2$ la Traian (fig. 10/4)⁶² sau $\delta 3$ la Huși (fig. 7/4) și apoi transpus în stilul subgrupe $\delta 1$ pe gîtul amforelor de la Huși (fig. 3/3; 4/2).

Decorul liber cu „motive cordiforme” este creat de grupa γ ⁶³ în stilul subgrupelor $\gamma 1 - \gamma 3$ (fig. 9/1 - 2, 4 - 6), apoi adoptat și transpus paralel în stilul subgrupelor $\delta 1 - \delta 2$ pe gîtul vaselor piriforme de la Traian (fig. 13/1,8) sau al amforelor de la Huși (fig. 4/3). Motivele cordiforme cu „benzi exterioare albe” ale subgrupe $\gamma 2$ (fig. 9/4) sînt la fel transpuse în stilul bicrom al subgrupe $\delta 3$, deci cu „benzi exterioare libere” cu contur propriu (fig. 7/8)⁶⁴.

Decorul cu „elipse și spirale” din zona umărului se deosebește numai prin factura elipselor ogivale, delimitate prin contur liniar (fig. 4/3) sau printr-o „bandă liniară” dublată de o „bandă exterioară liberă” cu contururi groase. Decorul interior cu linii arcuite deasupra torților lipsește.

Ogivele sînt legate printr-o „spirală în S”, formată de o bandă liniară cu contur gros și dublată pe ambele laturi cu „benzi exterioare libere”, dar nu direct, în sensul spiralelor simple cu bandă exterioară dublă din decorul subgrupelor $\gamma 2$ (fig. 10/2) sau $\delta 2$ (fig. 14/3a), ci prin amplificarea volutelor printr-o bandă liniară neagră ramificată din corpul spiralei și terminată în interspațiu, dublată la rîndul ei de banda exterioară a corpului spiralei, ca în interiorul străchinii subgrupe $\delta 2$ de la Traian (fig. 11/2). Benzile exterioare ale spiralelor comunică cu banda exterioară a elipselor. În anexe, se introduc „motive unghiulare” hașurate oblic și încadrate de o „bandă exterioară liberă”. Interspațiul este deci redus la intervalele în formă de bandă dintre benzile exterioare ale spiralelor și ale motivelor unghiulare și la intervalele unghiulare dintre volute și ogive. Aceste intervale sînt hașurate prin benzi liniare negre, ca în subgrupele $\gamma 3$ și $\delta 2$ (fig. 11/3 - 5), sau alternativ prin lărgirea în evantai în colțurile ogivelor a benzilor liniare ale interspațiului sau ale volutelor.

Compoziția decorului cu „elipse ogivale legate cu spirale” aparține grupei δ ; structura și factura decorului spiralic, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare albe” pe fond brun este de stil $\gamma 2$ (fig. 10/2 - 3), preluat de grupa δ și transpus paralel în stilul subgrupe $\delta 2$, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare conturate cu alb secundar” pe fond brun (fig. 11/2) sau în stilul subgrupelor $\delta 1$ și $\delta 3$, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare libere” pe fond alb (fig. 4/3) sau pe fond brun (fig. 7/8).

Amfora piriformă cu gît tronconic, aproape cilindric, cu prag ușor pe umăr și cu torțile la baza umerilor lăsați, prezintă cele două zone cu aspectele decorative tipice, dar decorul comportă o simplificare. Limita dintre zone este formată de o singură linie groasă, care acoperă lățimea pragului.

Metopele din zona gîtului sînt delimitate printr-o bandă liberă, cu contur liniar. „Ovele” sînt formate din banda liniară dublată cu bandă exterioară liberă cu contur propriu. Interspațiul în formă de scut între ove este hașurat oblic.

Pe umăr, „elipsele ogivale” prezintă numai conturul liniar, dar repetă decorul cu două linii arcuite invers deasupra torților. „Spiralele în S” sînt formate din benzi liniare cu contur gros și au volutele simple, dar sînt dublate pe ambele laturi cu „benzi exterioare libere”, secționate de conturul elipselor. Intervalele unghiulare dintre corpul spiralelor și volute sînt hașurate și prelungite în unghiurile dintre volute și ogive.

⁶¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 31, pl. 13/1.

⁶² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87-88, pl. XVIII/7.

⁶³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35-36.

⁶⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 84, pl. XVII/8.

„Decorul spiralic are factura spiralelor dublate cu două benzi exterioare albe ale subgrupeii γ2a (fig. 10/2) și a fost de asemenea transpus în stilul subgrupeii δ1 pe amfora de la Huși și al subgrupeii δ2 pe ceramica de la Traian (fig. 14/3a).

Subgrupa δ2a. La Cucuteni, subgrupa δ2 comportă două variante picturale: „pictură tricromă cu negru și alb secundar pe fond brun” și „pictură tetracromă cu negru, roșu și alb secundar pe fond brun”⁶⁵. Deoarece la Huși și Traian subgrupa δ2 cuprinde numai varianta tricromă cu negru și alb secundar⁶⁶, iar la Traian s-a desemnat cu o siglă proprie, δ2a (fig. 6/1; 15/3–5), numai o variantă decorativă paralelă cu pictura tricromă a subgrupeii δ2, existentă de asemenea la Huși (fig. 2/3, 4a) în timp ce varianta cu pictură tetracromă a rămas nespecificată, este necesar ca numai variantele picturale în cadrul subgrupeii δ2 să fie desemnate prin sigle proprii, δ2a – „pictură tricromă cu negru și alb” (fig. 7/2) și δ2b – „pictură tetracromă cu negru, roșu și alb secundar”⁶⁷, ambele pe fondul de pictură brun al subgrupeii δ2.

Un fragment din partea superioară a unei străchini (fig. 2/2) prezintă pe fața interioară o dungă neagră pe țesătura buzei, iar pe fața exterioară o zonă decorativă cu „buclele opuse” a două spirale libere. Motivele sînt formate de benzi rezervate pe fătuiala brună lustruită printr-un contur negru gros cît lățimea benzilor și apoi conturate cu „alb secundar”, adică cu o linie albă la interiorul conturului. Interspațiul este hașurat cu linii negre arcuite. Culoarea neagră este în mare parte ștersă.

Motivele și procedeele picturale sînt caracteristice pentru decorul subgrupeii δ2 la Traian: „spirale libere” conturate cu alb secundar și interspațiu cu linii negre arcuite în zona corpului unei străchini (fig. 7/5)⁶⁸, sau spirale cu contur negru de aceeași lățime cu banda și interspațiu cu linii negre pe umărul vaselor piriforme (fig. 14/1).

Deoarece subsoara buclelor este umplută cu negru întins, din cauza conturului gros al motivelor, este posibil ca buclele să reprezinte „spiralele secționare (cu o singură buclă)” din anexele decorului spiralic (fig. 14/1). Decorul străchini poate constitui o formă derivată în funcție de motivele anexe, ca în zona corpului unei amfore de la Traian (fig. 7/7)⁶⁹. Sub gura străchini spiralele anexe au „buclele opuse”, păstrînd dispoziția lor în anexele decorului⁷⁰ (fig. 12/10); în zona inferioară a amforei, spiralele anexe sînt orientate în același sens, pentru a constitui motivul „în virtej”, caracteristic zonei decorative deasupra fundului pe ceramica din toate fazele cucuteniene. Prin dispariția motivului spiralic principal, spiralele secționare din anexe constituie singure decorul și sînt racordate diferit.

Varianta decorativă specificată cu sigla δ2a în sensul ceramicii de la Traian⁷¹ este reprezentată la Huși prin vase întregi sau fragmentare, descoperite atît în ultimul sondaj (fig. 2/3 – 4a), cît și în sondajul anterior sau chiar întîmplător (fig. 6/3,5; 7/3)⁷².

Fragmentul din partea superioară, cu buza țesită a recipientului și proeminența perforată de pe umăr, de la un vas cu picior (fig. 2/3) este asemănător, ca formă și decor, cu fragmentul din partea inferioară a vasului, cu fundul recipientului și începutul piciorului, de la Traian (fig. 6/4)⁷³. Exemplarul întreg de la Huși (fig. 6/5) redă factura decorului și forma acestui vas cu picior, cu recipient în formă de strachină sau castron, prevăzut pe curbura umărului cu două tortițe plate verticale și avînd un picior tronconic, perforat lateral cu două orificii circulare. Forma vasului nu poate fi confundată cu vasele cu suport înalt sau scund ale ceramicii de stil A⁷⁴, deoarece această ceramică cuprinde și străchini sau amfore cu picior⁷⁵.

Cele două fragmente, de la Huși și Traian, sînt decorate pe ambele fețe, ca și recipientul vasului întreg de la Huși, al cărui picior este decorat numai la exterior. În toate trei cazurile, procedeele picturale sînt identice. Decorul este pictat pe fătuiala brună-roșie a vasului în formă de benzi despărțite prin linii groase negre și acoperite alterativ cu alb întins. O dungă neagră acoperă buza țesită a fragmentului de la Huși. Decorul este lustruit pe ambele fețe ale vasului. Pe cele două fragmente, arcuirea liniilor negre și alternanța benzilor brune negative și a celor albe pozitive indică tot un decor spiralic cu „volute în culbec”, formate de o bandă brună liberă, dublată la exterior de o bandă acoperită cu alb întins, conturul negru al benzii brune și albe fiind comun.

Exemplarul întreg (fig. 6/5) prezintă cîte două zone decorative, una principală și alta secundară, dispuse pe ambele fețe în raport cu tectonica vasului: zonele principale pe fața interioară și exterioară a peretelui recipientului, iar zonele secundare în interior pe fundul recipientului sau pe fața exterioară a piciorului. Pe ambele fețe zonele decorative sînt despărțite printr-o bandă albă cu contur negru, orizontală la exterior și circulară în interior.

⁶⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. titlului nr. 4–8; 18/1–8.

⁶⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 64, 72.

⁶⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. titlului nr. 7.

⁶⁸ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 82, pl. XVI/4b.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 78, pl. XIV/1.

⁷⁰ *Ibidem*, pl. XII/14, 20.

⁷¹ *Ibidem*, p. 64, 76–77.

⁷² A. László, *op. cit.*, p. 15, fig. 4/3; 7/1; 8/1–3; 9.

⁷³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 47, pl. I/2 (atribuit ipotetic unei grupe ABα).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 39.

⁷⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 6/3, 5.

Aspectele decorative sînt identice în zonele principale și simplificate în zonele secundare, dar sînt proiectate diferit, orizontal pe fața externă și concentric în interiorul vasului. În desen, decorul este redat întreg numai pe fața interioară; decorul de pe fața exterioară nu este desfășurat, dar prezintă evident aceleași aspecte decorative sub raportul structurii motivelor și al compoziției cu diferențieri de detalii între zonele principale și secundare. Decorul prezintă constant motive principale și anexe formate dintr-o bandă brună liberă cu contur negru și dublată pe una din laturi cu o bandă exterioară albă liberă cu contur propriu; între spirele volutei, conturul benzilor brune și albe este comun; față de porțiunile libere ale interspațiului, banda albă este delimitată prin contur propriu, care uneori lipsește.

În zonele principale, cele patru „volute” au coada terminată la una din limitele zonale, banda albă a limitei interzonale sau buza vasului. Ca motive anexe, pe fața interioară (fig. 6/5 a) se introduc alternativ în intervalele superioare dintre volutele principale cîte o „volută” sau cîte două „benzi unghiulare” cu laturile arcuite, motivele anexe fiind astfel dispuse simetric în diametru; intervalele inferioare dintre volutele principale prezintă benzi oblice alternativ brune și albe, care par a continua spirele volutelor secționate; intervalele dintre volutele principale și cele anexe intercalate repetă benzile oblice, care par a continua spirele secționate ale volutelor anexe; interspațiul este astfel redus la porțiunile exterioare dintre benzile unghiulare și limita superioară a zonei decorative, dar peste fondul brun aceste spații unghiulare sînt acoperite cu alb întins. Pe fața externă (fig. 6/5 b), volutele anexe, flancate de benzile oblice, sînt dispuse deasupra tortilor; benzile unghiulare din intervalele superioare ale interspațiului lipsesc, culoarea albă fiind întinsă în intervalele dintre volute și configurînd două spații unghiulare albe corespunzătoare celor de pe fața interioară.

În zonele secundare, decorul simplificat prezintă „volutele” principale, două alăturate și inversate în zona circulară a fundului (fig. 6/5a) sau patru dispuse în șir pe fața exterioară a piciorului (fig. 6/5b); ca anexe, numai „benzile unghiulare”, dintre care una devine un simplu motiv unghiular, iar cealaltă este contopită cu coada volutelor; volutele au astfel coada bifurcată (în zona fundului), sau prelungită în interspațiu (în zona piciorului); în zona fundului, compoziția decorativă devine simetrică prin inversarea volutelor, coada benzii brune a fiecărei volute se unește cu motivele unghiulare diametral opuse, iar banda exterioară albă a celor două volute se unește în forma unei spirale în S.

Decorul cu „volute” secționate dispuse în șir și prevăzute în anexe cu „motive unghiulare”, dar formate din benzi liniare negre pe fond brun și dublate de „benzi exterioare albe libere”, se întîlnește pe capacul subgrupeii γ_2 de la Traian (fig. 10/3)⁷⁶. Coada sinuoasă sau bifurcată la ultimele două volute indică derivația lor din motivul „spiralele în S conjugate”, care apare și pe umărul craterelor subgrupeii δ_2a (fig. 13/11), formate de asemenea din benzi liniare negre, dublate însă de benzi exterioare cu alb secundar și prevăzute în anexe cu motive sau spații unghiulare conturate cu alb secundar. Acest decor este proiectat în interiorul unei străchini a subgrupeii δ_2a (fig. 11/2): cele două spirale au una din volute dublată de o bandă liniară neagră, care poate indica astfel decorul cu „spirale în S conjugate”; în anexe prezintă deopotrivă motive unghiulare și volute. „Volutele” anexe sînt comune în decorul spiralic la exteriorul sau în interiorul vaselor în subgrupele $\gamma_1 - \gamma_3$ (fig. 11/1, 3 - 4; 14/4a) sau δ_2a (fig. 11/2, 5). Volutele anexe cu coada prelungită în interspațiu există în subgrupele γ_3 (fig. 11/3 - 4) și δ_2a (fig. 11/5). Procedul acoperirii unor suprafețe ale interspațiului cu culoare albă peste fondul brun se întîlnește de asemenea pe craterele subgrupeii γ_1 la Traian⁷⁷. Toate variantele picturale ale subgrupeii δ_2a preiau aspecte decorative ale subgrupeilor $\gamma_1 - \gamma_3$, dar le transpun în stilul acestor variante.

Decorul cu „volute” secționate în zonele orizontale pe vasul de la Huși (fig. 6/5 b) derivă însă din „spiralele în S libere (izolate)” (fig. 11/1), prin secționarea volutelor (fig. 14/3 a). Acest decor este proiectat circular la exteriorul unei străchini (fig. 14/4b)⁷⁸, cu două spirale alăturate ca în interiorul străchini precedente (fig. 11/2). Decorul cu spirale libere, prevăzute în anexe cu motive unghiulare sau volute, este obișnuit la exteriorul vaselor în subgrupele $\gamma_1 - \gamma_3$ (fig. 11/1) și este de asemenea proiectat, cu una sau două spirale⁷⁹, în interiorul străchinilor (fig. 14/4a)⁸⁰. De aceea, decorul interior al vasului de la Huși (fig. 6/5 a) a proiectat circular decorul orizontal de la exterior, dar derivația celor patru volute se putea face direct prin secționarea celor două spirale în S proiectate în interiorul străchinilor (fig. 14/4b).

Pe fața exterioară a fragmentului de la Traian (fig. 5/4b), motivul decorului nu poate fi constituit de „spirală albă” pictată pozitiv peste fondul brun lustruit și apoi conturată cu negru⁸¹,

⁷⁶ VI. Dumitrescu *op. cit.*, p. 54, pl. IV/3.

⁷⁷ H. și VI. Dumitrescu, în *Materialc*, 6, 1959, pl. II IV/4b.

⁷⁸ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. VI/2b (atribuit greșit subgrupeii γ_2a).

⁷⁹ *Ibidem*, pl. VI/3.

⁸⁰ *Ibidem*, pl. VI/2a.

⁸¹ *Ibidem*, p. 47.

deoarece procedeul decorativ ar fi exact invers decât pe fragmentele și vasul întreg de la Huși (fig. 2/3 ; 6/5), al căror decor are motivele formate de benzile brune rezervate pe fondul brun lustruit.

De asemenea, procedeul pictural nu permite compararea decorului de pe ambele fețe ale fragmentului de la Traian cu ceramica tricromă de stil A⁸², deoarece pe ceramica tricromă pe fond brun motivele decorului sînt rezervate pe fondul brun prin culoarea albă a interspațiului, iar pe ceramica tricromă pe fond alb și cu benzile motivelor pictate cu „alb pozitiv” benzile motivelor sînt inițial rezervate pe fătuiala naturală a suprafeței prin culoarea brună a interspațiului ; culorile albă și brună nu se suprapun, ci sînt juxtapuse, fiind pictate pozitiv și separat pe fătuiala naturală a vasului și dînd adesea un efect de tetracromie.

Decorul exterior (fig. 6/4b) reproduce benzile alternativ brune și albe a două volute, ca pe vasul de la Huși (fig. 6/5b), dar lasă la bază, deasupra benzii albe a limitei zonale, porțiuni unghiulare ale interspațiului, acoperite de fondul brun inițial sau decorate cu „motive unghiulare” brune, dublate de „benzi unghiulare” albe și cu contur negru. Aceleași motive apar în interspațiile inferioare și superioare ale volutelor pe piciorul vasului de la Huși.

Chiar dacă pe fața interioară (fig. 6/4a) motivul decorului îl constituie „spirală în S” albă și cu contur negru, după cum ar indica traseul desenului, în timp ce interspațiul rămîne liber, fără hașurarea fondului brun, procedeul decorativ nu iese din cadrul subgrupeii 82a. Procedeul ar indica un decor cu banda motivelor acoperită cu alb întins, ca în subgrupa γ3 (fig. 11/3), dar transpus în stilul subgrupeii 82a, prin lăsarea interspațiului nehașurat. În felul acesta s-a obținut o altă variantă decorativă în cadrul acestei subgrupe. Decorul interior este însă fragmentar, încît este posibil ca banda albă să reprezinte „banda exterioară” a motivelor brune, care a luat, prin proiectarea volutelor, forma unei spirale în S, ca în zona decorativă a fundului pe vasul de la Huși (fig. 6/5a).

Procedeul decorului cu banda spiralelor albă se repetă totuși cu decorul în „zigzag” din interiorul vaselor de la Huși. Pe unele vase, zigzagul apare simplu (fig. 6/2). Pe pahare, laturile zigzagului prezintă în unghiurile superioare benzi oblice paralele cu laturile opuse⁸³, sau zigzagul se descompune în laturi paralele, prin pierderea laturilor opuse, suplinite de benzile oblice din spațiile unghiulare superioare (fig. 2/4b). În toate cazurile, decorul în zigzag este format din benzi cu contur negru și pictate cu alb întins pe fătuiala sau fondul brun al vasului, iar interspațiul rămîne liber.

Pe celălalt fragment de la Huși (fig. 6/3), volutele au altă factură. Banda răsucită în volută, rezervată pe fondul brun, nu este delimitată numai prin conturul liniar negru, ci printr-o bandă albă cu contur liniar negru. Banda brună și liberă a volutei este deci dublată pe ambele laturi de o „bandă exterioară” de asemenea liberă, adică acoperită cu alb întins.

Dar atunci motivul este exact acela de pe fragmentul de amforă de la Traian⁸⁴, decorată cu „spirale în S libere (neagățate)”, prevăzute în anexe cu „bucle” secționate, toate avînd banda rezervată pe fondul brun și dublată de banda albă cu contur negru, iar interspațiul liber (nehașurat).

Decorul celor două fragmente de la Traian nu poate fi atribuit, prin procedeele decorative, nici ceramicii de stil A, nici unei grupe noi de stil AB, denumită ABα⁸⁵, ci constituie variante decorative în cadrul subgrupeii 82a în sensul definirii ei în acest studiu.

O altă modalitate a funcției decorative a „benzilor exterioare albe” în decorul subgrupeii 82a apare pe capacul descoperit anterior la Huși (fig. 7/3)⁸⁶ : „volutele secționate”, formate din benzi libere alternativ brune și albe, sînt legate cîte două cu o „tangentă” albă cu contur negru ; interspațiile dintre fiecare volută și tangentă sînt decorate cu benzi oblice și arcuite, care par a multiplica benzile brune și albe ale volutei respective. Banda albă a tangentei ar indica că volutele sînt formate de benzile albe ale spirelor, iar benzile brune reprezintă tratarea interspațiului, ca și în intervalele în formă de scut dintre grupele de volute.

În realitate, interspațiul este reprezentat numai de aceste „scuturi” rămase libere pe fondul de pictură brun, iar benzile brune constituie banda principală a volutelor, rezervată pe fondul de pictură ; benzile albe reprezintă „benzile exterioare” cu alb întins, care dublează banda volutelor. Totuși, „tangenta” albă constituie un motiv real, deoarece leagă cele două volute, dar ea păstrează culoarea albă a benzilor exterioare, pentru că volutele sînt delimitate față de interspațiu prin benzile albe exterioare.

Decorul cu grupe de „două volute legate prin tangentă” apare în stilul subgrupeii γ2 în zona umărului pe craterul de la Cucuteni (fig. 10/5)⁸⁷ : volutele, formate din benzi liniare negre și

⁸² Ibidem.

⁸³ A. László, *op. cit.*, p. 12, fig. 4/1b (atribuit greșit subgrupeii β1, dacă benzile dintre liniile negre sînt acoperite cu alb în mod alternativ).

⁸⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 46—47, pl. 1/1.

⁸⁵ Ibidem, p. 46.

⁸⁶ A. László, *op. cit.*, p. 15, fig. 7/1.

⁸⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 34, pl. 15/7 zona inferioară (atribuit greșit subgrupeii γ1).

dublate cu bandă albă liberă, sînt legate cu banda albă a tangentei, contopită cu benzile albe exterioare; interspațiile deasupra și dedesubtul tangentei sînt decorate cu benzi liniare negre dispuse în unghi; intervalele în forință de scut dintre grupele de volute rămîn libere pe fondul brun. Motivele decorului acestor două vase nu pot fi derivate decît din „spirale în S cu tangentă”.

Raportarea tangentei la benzile albe ale motivelor arată că benzile exterioare pot avea real rolul unor motive decorative. Decorul cu benzi liniare negre pe corpul spiralilor și cu volutele formate din spire uniliniare dese, iar în anexe cu perle conturate cu alb secundar (fig. 13/10), are uneori volutele flancate de „benzi exterioare”, dispuse ca niște paranteze și acoperite cu benzi liniare albe (fig. 12/11)⁸⁸. Zona corpului unei amfore (fig. 5/6)⁸⁹ este decorată cu trei volute uniliniare, secționată în două de limita de sus a zonei decorative și în consecință flancată de una din cele două paranteze, corespunzătoare „benzilor exterioare” conturate cu alb secundar și dispuse deasupra fundului vasului.

Decorul spiralic dublat de benzi exterioare conturate cu alb secundar de-a lungul spiralilor sau, după modelul parantezelor de la volutele uniliniare, numai la curbura buclelor, deoarece buclele sînt mărginite de banda conturată cu alb secundar a limitelor zonale (fig. 14/3a), dă naștere la aspecte decorative derivate în funcție exclusiv de „benzile exterioare” conturate cu alb secundar, ca în zona exterioară a corpului unei străchini de la Traian (fig. 15/1b): motivele decorative le constituie „benzile exterioare” în formă de paranteze ale buclelor a două spirale, unite prin banda exterioară a corpului fiecărei spirale; interspațiile sînt hașurate cu linii negre longitudinale, obișnuite în decorul spiralic (fig. 11/5), sugerînd însă și suplinind totodată banda liniară neagră a spiralilor (fig. 14/3a), sau cu linii negre oblice în scuturile dintre spirale; în zona interioară a corpului (fig. 15/1d), pictată cu roșu pe alb în stilul subgrupe 81a, decorul spiralic este redus la „perlele circulare” din anexe (fig. 14/4b) și la tratarea interspațiului cu „meandrele liniare” ale subgrupe 73a (fig. 11/4); zona gurii este decorată cu „elipse și tangente” la exterior (fig. 15/1a), simplificate în formă de „elipsoide libere” alternînd cu „segmente hașurate” în interior (fig. 15/1c)⁹⁰.

Paharul descoperit aproape întreg și perforat sub buză cu un orificiu circular (fig. 2/4) este decorat la exterior identic cu cele două fragmente anterioare, atribuite la subgrupe diferite, dar al căror decor „în labirint” a fost definit exact⁹¹. Motivele decorative, dispuse în șiruri suprapuse le constituie „paralelogramele alungite” formate din benzi înguste libere, rezervate pe fondul de pictură brun deschis și delimitate prin conturul negru; intervalele dintre șiruri și din interiorul paralelogramelor formează benzi de aceeași lățime cu benzile brune, dar sînt acoperite cu alb întins și corespund „benzilor exterioare albe libere”, care dublează pe ambele laturi banda motivelor în decorul spiralic (fig. 14/3a); compoziția „în labirint” rezultă din alternanța simetrică a motivelor și intervalelor în șirurile suprapuse și din circuitul continuu al benzilor albe; rețeaua circuitului o asigură benzile oblice din intervalele motivelor. Acest aspect al decorului în labirint este caracteristic numai așezărilor din Podișul Central Moldovenesc.

Compararea aspectului acestui decor pe paharele de la Huși cu acela de pe amfora subgrupe 82a de la Traian (fig. 5/6) și raportarea lor la decorul înrudit al subgrupe 81 sînt exacte⁹², dacă ne referim la motivele și compoziția decorului în cele două subgrupe și la funcția culorii albe în subgrupa 82a. În realitate, aspectele de la Huși și Traian ale acestui decor sînt diferite prin factura motivelor și funcția culorii albe și puerd din modele diferite ale acestui decor în subgrupa 81.

Subgrupa 81 la Traian comportă două aspecte ale decorului „în labirint”: motive negative albe cu bandă îngustă, „elipsoide” sau „serpentine”, rezervate pe fondul alb de pictură prin acoperirea interspațiului cu negru întins (fig. 5/8 — 9)⁹³; motive pozitive negre, „segmente liniare” pictate pe fondul alb (fig. 5/7)⁹⁴; dispoziția în labirint reiese din imbricarea simetrică sau asimetrică a elipsoidelor și segmentelor în șirurile orizontale suprapuse sau din desfășurarea pe verticală a serpentinelor; circuitul labirintului îl asigură culoarea neagră a interspațiului sau culoarea albă a fondului de pictură.

Primul aspect, cu elipsoide albe negative (fig. 5/8), a servit evident ca model pentru paralelogramele brune negative ale labirintului de la Huși (fig. 2/4a). Culoarea albă acoperă interspațiile, dar pentru a forma „benzile exterioare” ale motivelor, deoarece în subgrupa 82a interspațiul nu este tratat cu culoare albă întinsă sau liniară decît în intervalele lăsate libere de benzile principale sau exterioare ale motivelor (fig. 6/5; 13/11). Totodată benzile exterioare suplinesc „benzile albe” ale motivelor din subgrupa 81.

Al doilea aspect, cu segmente negre pozitive (fig. 5/7), a fost preluat de grupa 8 și transpus direct în stilul subgrupelor 82 — 83. În subgrupa 83a (fig. 5/5), segmentele negre pictate pe fon-

⁸⁸ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87, pl. XIX/10a-b.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 75, pl. XII/7.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 81, pl. XVI/3.

⁹¹ A. László, *op. cit.*, p. 10, 15, fig. 4/3; 8/2.

⁹² *Ibidem*, p. 15 n. 20.

⁹³ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50, pl. II/4; H. și VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 7/1.

⁹⁴ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50, pl. II/5—6.

dul brun se diferențiază perfect de segmentele pe fond alb ale subgrupeii $\beta 1$ (fig. 5/7). În subgrupa $\delta 2a$, toate intervalele dintre segmente pot fi acoperite cu șiruri de puncte albe, ca modalitate a trăirii „albului secundar” (fig. 15/2)⁹⁵, pentru că decorul se diferențiază tot atât de clar față de acela al subgrupeii $\beta 1$. În schimb, acoperirea tuturor intervalor cu alb întins ar fi dat decorului în labirint un aspect asemănător celui din subgrupa $\beta 1$, chiar dacă în acest caz culoarea albă ar fi aparținut interspațiului și s-ar fi suprapus fondului de pictură brun, lăsând totodată libere intervalele pe fond brun dintre segmentele negre și deosebindu-se astfel de procedeul subgrupeii $\beta 1$, unde culoarea albă a fondului de pictură suplinește și culoarea interspațiului pentru segmentele negre. De aceea, transpunerea decorului în labirint în stilul subgrupeii $\delta 2a$ (fig. 5/6) acoperă alternativ cu alb întins intervalele dintre șirurile de „segmente negre”, creînd astfel cea alternanță de benzi brune și albe caracteristică. Fiecare bandă albă, comună la două șiruri de segmente, are rolul „benzii exterioare albe” numai pe una din laturile motivelor. Totodată, șirurile de puncte albe aplicate consecutiv între șirurile de segmente (fig. 15/2) și liniile albe intercalate alternativ între două șiruri de segmente (fig. 5/6) au aparența liniilor albe, care dublează în intervalele fondului brun motivele negre uniliniare ale decorului în varianta $\delta 2a$ de la Traian (fig. 6/1).

Decorul în labirint al paharelor de la Huși și al amforelor de la Traian sînt preluate din subgrupa $\beta 1$, dar trecute prin procedeele decorative ale subgrupeii $\gamma 2$ și transpuse în procedeele stilistice ale subgrupeii $\delta 2a$. Motivele cu bandă liberă sau liniare sînt transpuse de pe fondul alb al subgrupeii $\beta 1$ (fig. 5/7 — 8) pe fondul brun al subgrupeii $\delta 2a$; benzile libere brune sînt completate cu conturul negru (fig. 2/4a); benzile brune și segmentele negre sînt dublate cu benzi exterioare albe libere (fig. 2/4a; 5/6), după modelul subgrupeii $\gamma 2$ (fig. 10/2-3); segmentele negre sînt dublate de șirurile de puncte albe ale subgrupeii $\delta 2a$ (fig. 15/2).

Varianta picturii tricrome a subgrupeii $\delta 2$ cuprinde variante decorative multiple și diferențiate deopotrivă prin funcția culorilor neagră și albă, care nu pot fi specificate prin tot atîtea sigle proprii, ci pot fi cuprinse și trebuie să rămînă grupate în cadrul variantei picturii tricrome din definiția subgrupeii $\delta 2$ la H. Schmidt. Tocmai din cauza acestor variante decorative, care se opun în bloc picturii tetracrome, pictura tricromă trebuie să fie desemnată printr-o siglă proprie, $\delta 2a$, față de varianta picturii tetracrome ($\delta 2b$) a subgrupeii $\delta 2$.

Aceste variante decorative sînt paralele în decorul eliptic sau spiralic al subgrupeii $\delta 2$ la Traian și pot fi completate cu unele variante de la Huși sau Cucuteni. Benzile motivelor rezervate pe fondul brun, prin culoarea neagră întinsă sau liniară a interspațiului, sînt delimitate sau nu prin contur negru și rămîn libere sau sînt acoperite cu benzi liniare negre sau albe, sau cu culoare albă întinsă, sau conturate cu alb secundar, sau dublate cu benzi exterioare acoperite cu alb întins sau conturate cu alb secundar; motivele anexe sînt conturate sau hașurate cu alb secundar.

Benzi liniare negre; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru întins (fig. 13/2, 8, 10)⁹⁶; motivele anexe pot fi hașurate cu linii albe (fig. 13/9; 12/10)⁹⁷; interspațiul poate fi conturat cu alb secundar (fig. 12/9)⁹⁸, ca la Cucuteni⁹⁹;

Benzi liniare negre cu contur negru; motive anexe conturate cu șiruri de puncte albe; interspațiu cu negru liniar (fig. 15/2);

Benzi liniare negre intercalate cu șiruri de puncte albe; motive anexe conturate cu șiruri de puncte albe; interspațiu cu negru întins, la Cucuteni¹⁰⁰;

Benzi liniare albe cu contur negru; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 14/1, 4b; motivele anexe pot fi hașurate cu linii albe (fig. 12/8);

Benzi albe libere cu contur negru; motive anexe tratate la fel; interspațiu liber (fig. 2/4b; 6/2); două elipse cu contur negru și acoperite cu alb întins, flancate de motive uniliniare negre (fig. 15/5) sau de motive cu banda liberă și dublată cu bandă exterioară albă liberă (fig. 15/4)¹⁰¹; decor cu două zone verticale cu chenar negru și acoperite cu alb întins, separînd două panouri cu motive identice ca în decorul cu elipse (fig. 15/3)¹⁰²;

Benzi libere cu chenar negru și conturate cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 11/5; 13/4)¹⁰³;

Benzi libere cu chenar negru și conturate cu un șir de puncte albe; fără motive anexe; interspațiu cu negru liniar, la Cucuteni¹⁰⁴;

Motive uniliniare negre dublate de o linie albă; motive anexe tratate la fel; interspațiu tratat la fel (fig. 6/1)¹⁰⁵;

Motive uniliniare negre dublate de șiruri de puncte albe (fig. 15/2) sau de o bandă albă (fig. 5/6);

⁹⁵ *Ibidem*, p. 72—73, pl. XII/1.

⁹⁶ *Ibidem*, pl. XII/9; XV/8; XVI/11.

⁹⁷ *Ibidem*, pl. XII/20; XV/1, 3, 6, 9.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 74, pl. XII/11.

⁹⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pl. 18/4.

¹⁰¹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 76, pl. XII/21, 23.

¹⁰² *Ibidem*, pl. XII/24.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 74, pl. XII/16; H. și Vl. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/3; IV/1.

¹⁰⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. titlului nr. 4—5; 18/6.

¹⁰⁵ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 77, pl. XIII.

Benzi liniare negre dublate de o singură bandă exterioară cu chenar negru și conturată cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar sau cu intervale conturate cu alb secundar (fig. 13/11)¹⁰⁶;

Benzi liniare negre dublate de două benzi exterioare cu chenar negru și conturate cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 11/2; 14/3a)¹⁰⁷; benzile exterioare pot fi comune motivelor principale (fig. 13/5)¹⁰⁸;

Benzi libere cu contur negru dublate de o singură bandă exterioară albă liberă cu contur negru; motive anexe tratate la fel; interspațiu tratat cu benzi identice și intervale libere (fig. 6/4b; 7/3), sau cu benzi identice și intervale acoperite cu alb întins (fig. 6/5); conturul negru poate fi comun, despărțind benzile alternativ brune și albe, sau propriu, separând benzile de interspațiu;

Benzi libere cu contur negru dublate de două benzi exterioare albe libere cu contur negru; fără motive anexe și fără interspațiu (fig. 2/4a) sau cu interspațiu cu negru liniar (fig. 15/6).

În mod evident, aceste variante decorative, multiplicare și în funcție de aspectele decorative, se pot grupa după prezența sau absența benzilor exterioare ale motivelor, dar variantele sînt atît de legate între ele prin procedeele tratării motivelor și interspațiului sau prin funcția decorativă și tehnica culorilor neagră și albă, încît aceste variante rămîn corespondente în cele două grupe și se opun în bloc variantei picturii tetracrome a subgrupeii $\delta 2$.

Definirea subgrupeii $\delta 2a$ la Traian¹⁰⁹ accentuează funcția diferită a „albului secundar” (fig. 6/1; 15/3–5) față de subgrupa $\delta 2$ (fig. 13/2–3, 10), dar este raportată la aspecte decorative, care aparțin celor două subgrupe, $\delta 2$ și $\delta 2a$: motive principale acoperite cu alb întins (fig. 15/4–5) și care nu pot fi separate de motivele acoperite cu alb liniar (fig. 14/1,4b); zone ale suprafeței vasului acoperite cu alb întins (fig. 15/3), care sînt intermediare între intervalele acoperite cu alb întins în interspațiu (fig. 6/5) și motivele principale acoperite cu alb (fig. 15/4–5), deoarece „elipsele” înlocuiesc zonele intermediare exact în cadrul aceluiași aspecte decorative; linii albe exterioare sau benzi exterioare albe libere (fig. 6/1; 15/3–4) și care nu pot fi separate nici de șirurile de puncte albe sau de benzile albe intercalate între motivele liniare negre (fig. 5/6; 15/2), nici de benzile exterioare conturate cu alb secundar (fig. 11/2; 14/3a) sau acoperite cu alb întins (fig. 15/6).

Definirea funcției decorative a culorii albe în grupa δ la H. Schmidt comportă două sensuri, cu explicarea modalităților aplicative în cadrul grupeii δ sau al raportării lor la grupa γ , care necesită unele precizări:

1. Funcția decorativă a culorii albe este diferită în cele trei subgrupe. În subgrupa $\delta 1$, culoarea albă constituie „fondul de pictură”¹¹⁰ și egalează funcția culorii albe a interspațiului în subgrupa $\gamma 1$ ¹¹¹, acoperind în ambele cazuri suprafața vasului;

În subgrupa $\delta 2$, culoarea albă participă la formarea „motivelor principale”, acoperite cu benzi liniare albe¹¹² sau conturate cu o linie albă ori un șir de puncte albe¹¹³, și a „motivelor anexe”, conturate la fel cu o linie albă sau un șir de puncte albe¹¹⁴. De asemenea, motivele uniliniare negre sînt dublate de benzi albe sau șiruri de puncte albe¹¹⁵. Culoarea albă prezintă, incidental, și funcția tratării interspațiului, prin conturarea cu o linie albă a intervalelor libere¹¹⁶, care poate fi raportată la funcția culorii albe în interspațiul subgrupelor $\gamma 1a$ – $\gamma 2a$.

Participarea culorii albe la decorarea motivelor este preluată din subgrupa $\gamma 3$ ¹¹⁷. Benzile liniare albe ale motivelor principale în subgrupa $\delta 2$ nu pot fi însă raportate la dungile albe pictate pe fondul alb în subgrupa $\delta 1$ (indistincte în planșe)¹¹⁸, ci la „benzile liniare roșii” pictate pe fondul alb al subgrupeii $\delta 1$, după procedeul formativ al acestei subgrupe, și înlocuite cu „liniile albe” pictate pe fondul brun al subgrupeii $\delta 2$, prin aplicarea aceluiași procedeu formativ; culoarea roșie a subgrupeii $\delta 1$ (culoare de pictat motivele) nu egalează culoarea albă a subgrupeii $\delta 1$ (culoarea fondului de pictură)¹¹⁹, ci a subgrupeii $\delta 2$ (culoare de pictat motivele). Liniile și benzile exterioare albe ale motivelor trebuie raportate la benzile exterioare ale motivelor în subgrupa $\gamma 2$, culoarea albă egalînd culoarea neagră a motivelor în ambele subgrupe, nu numai în subgrupa $\gamma 2$ ¹²⁰; motivele anexe hașurate cu linii albe pot fi raportate la subgrupa $\gamma 3a$;

În subgrupa $\delta 3$, culoarea albă lipsește complet;

¹⁰⁶ H. și V. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/1; IV/5b.

¹⁰⁷ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 75, 80–81, pl. XII/2; XVI/1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pl. XVI/13.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 76 urm.

¹¹⁰ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 36–37, pl. 16/7; 17/2a–b; 20/2.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 75.

¹¹² *Ibidem*, p. 37, pl. titlului nr. 8.

¹¹³ *Ibidem*, p. 37–38, 75, pl. titlului nr. 4–6; 18/2, 4, 6.

¹¹⁴ *Ibidem*, pl. 18/6–8.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 38.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 37.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 75.

¹²⁰ *Ibidem*.

2. Culoarea albă în subgrupa $\delta 2$ are funcția de „alb secundar”, prin conturarea motivelor principale și anexe cu linia albă sau șirul de puncte albe ¹²¹.

Ambele accepții, privind funcția structurală sau coloristică a culorii albe în subgrupa $\delta 2$, au un sens global, raportat la cele două variante picturale (tricromă — $\delta 2a$ și tetracromă — $\delta 2b$), la totalitatea modalităților aplicative ale culorii albe (intinsă sau liniară pe banda motivelor principale și anexe, pe benzile exterioare ale motivelor sau în intervalele interspațiului) și la amploarea culorii albe față de culorile neagră și roșie în cadrul subgrupeii $\delta 2$ și în comparație cu subgrupele $\delta 1$ și $\gamma 1 - \gamma 3$. Modalitatea picturală tipică a culorii albe o constituie „conturarea cu o linie albă sau un șir de puncte albe” a motivelor principale și anexe, care definește și rolul secundar al culorii albe în subgrupa $\delta 2$ și în raport cu celelalte subgrupe.

Aceste corelații, subliniate de H. Schmidt ca procedee decorative ale subgrupelor, indică de fapt procedeele formative ale subgrupelor stilistice.

Procedeele decorative privitoare la cele două funcții ale culorii albe, formarea motivelor și procedeele curente al „albului secundar”, implică însă o dublă distincție, pe de o parte, între procedeele picturale (alb intins sau liniar) în cadrul procedeeleor decorative ale culorii albe (benzi albe liniare pe banda principală a motivelor și benzi albe libere sau conturate cu alb secundar pe banda principală sau pe benzile exterioare ale motivelor), iar pe de altă parte chiar între aplicarea aceluiași procedee pe banda motivelor principale sau în interiorul motivelor anexe. Procedeele decorative în funcție de procedeele picturale ale culorii albe nu se reduc la aplicarea regulii elementare a „alternării tehnicii culorii întinse sau liniare” ca pe ceramica de stil A, ci sint determinate de procedeele formative ale subgrupeii $\delta 2$ în raport cu subgrupele $\delta 1$ și $\gamma 2 - \gamma 3$.

Unele aspecte decorative ale subgrupeii $\delta 2$ trebuie raportate, integral sau parțial, la subgrupa $\delta 1$, deoarece comportă același procedeu formativ, contaminat sau nu cu subgrupele $\gamma 2 - \gamma 3$;

Motive principale cu „benzi liniare negre” și motive anexe „conturate cu alb secundar” (fig. 13/2, 10; 15/2) sau „hașurate cu linii albe” (fig. 12/10; 13/9), interspațiul fiind tratat cu negru intins sau liniar, sau prin intervale conturate cu „alb secundar” în locul motivelor anexe (fig. 12/9) ¹²²;

Motive principale cu „benzi liniare albe” (fig. 14/1, 4b; 7/8) sau „benzi cu șiruri de puncte albe” (fig. 15/2) în subgrupa $\delta 2a$ și cu „benzi liniare roșii” în subgrupa $\delta 2b$ ¹²³, motivele anexe rămânând conturate cu alb secundar în ambele subgrupe sau hașurate cu linii albe în prima subgrupă (fig. 12/8), iar interspațiul fiind tratat cu negru intins sau liniar;

Motive principale cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” și, ipotetic dar posibil, motive anexe cu „chenar negru și conturate cu alb secundar”, iar interspațiul hașurat cu linii negre (fig. 14/2; 15/7);

Motive principale cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar”, iar interspațiul cu intervale conturate cu alb secundar (fig. 16/4);

Motive principale (fig. 2/4a; 15/6) sau motive principale și anexe (fig. 6/5) cu „benzi brune libere cu contur negru” dublate cu „benzi exterioare albe libere”, iar interspațiul liber (fig. 7/3) sau hașurat cu linii negre (fig. 15/6), sau cu intervale acoperite cu alb intins (fig. 6/5).

Decorul eliptic sau spiralic cu benzi liniare negre și interspațiu cu negru intins există în pictura bicromă cu negru pe alb a subgrupeii $\delta 1a$ (fig. 12/1; 6; 13/1) ¹²⁴, iar decorul cu benzi liniare roșii și interspațiu cu negru intins există în pictura tricromă cu negru și roșu pe alb a subgrupeii $\delta 1b$ ¹²⁵. Ambele aspecte au fost transpuse pe fondul brun al subgrupeii $\delta 3$, determinând la fel o pictură bicromă cu negru pe brun (fig. 7/4,8; 13/7) și o pictură tricromă cu negru și roșu pe brun ¹²⁶. Transpunerea acestor aspecte pe fondul brun al subgrupeii $\delta 2$ s-a făcut prin introducerea culorii albe sub forma conturării cu „alb secundar” a motivelor anexe (fig. 13/2, 10), realizând astfel o pictură tricromă cu negru și alb secundar și o pictură tetracromă cu negru și roșu cu alb secundar ¹²⁷.

Însă, benzile liniare roșii în subgrupa $\delta 1b$ au fost introduse din necesitatea creării unei variante cu pictură tricromă, negru cu roșu, paralelă cu varianta picturii bicrome, negru pe alb, a subgrupeii $\delta 1a$. Benzile liniare roșii au înlocuit benzile liniare negre pe banda negativă a motivelor principale. Procedeu formativ al subgrupeii $\delta 1b$ constă deci în subordonarea culorii roșii față de culorile albă și neagră. Acest aspect decorativ cu benzi liniare roșii a putut fi transpus direct în subgrupele $\delta 3b$ și $\delta 2b$.

Crearea picturii tricrome în subgrupa $\delta 2a$ se putea deci face și prin aplicarea aceluiași procedeu formativ, adică prin înlocuirea benzilor liniare negre în funcție de subordonarea culorii albe față de culorile brună și neagră, sub forma „benzilor liniare albe” pe banda negativă a motivelor prin-

¹²¹ *Ibidem*, p. 37—38, 75.

¹²² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 74, pl. XII/11.

¹²³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. titlului nr. 7; 17/2c.

¹²⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 66, 70, pl. IX/2c—d, 9; X/7.

¹²⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/2a—b.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 37.

¹²⁷ *Ibidem*, pl. titlului nr. 7—8.

cipale. În ambele subgrupe, benzile liniare de culoare roșie sau albă înlocuiesc benzile liniare negre în funcție de fondul de pictură alb sau brun. Benzile liniare albe nu puteau fi preluate din subgrupa $\gamma 3a$ (fig. 11/4), deoarece în subgrupa $\delta 2a$ interspațiul este tratat inițial cu negru întins (fig. 7/2), ca în subgrupa $\delta 1$ (fig. 13/1). Motivele anexe rămân conturate cu „alb secundar”, dar pot fi „hașurate cu linii albe” (fig. 12/8), ca și în decorul cu benzi liniare negre (fig. 13/9). Această tratare a motivelor anexe, „perle” hașurate și chiar „volute” decorate cu benzi liniare albe (fig. 12/10), poate fi raportată la benzile liniare albe ale volutelor anexe în subgrupa $\gamma 3a$ (fig. 11/4), dar decorul grupei sub $\delta 2a$ rămâne suficient diferențiat prin volutele anexe în interspațiul cu negru întins (fig. 12/10) și prin perlele anexe chiar în interspațiul cu benzi liniare negre (fig. 12/8). Dar în cazul acestor linii albe ale motivelor anexe în subgrupa $\delta 2a$ nu mai pot fi raportate la procedeul propriu-zis al „albului secundar”, ci la benzile liniare albe transpuse de pe motivele principale și pe motivele anexe. Decorul cu negru liniar în interspațiu are motivele anexe tratate în genere cu „alb secundar” (fig. 14/1, 4 b).

Benzile liniare albe rămân legate de banda principală a motivelor prin procedeul formativ al subgrupe $\delta 2a$ și nu trec ca benzi exterioare decât sub forma „parantezelor” de o parte și alta a „volutelor uniliniare”, care nu sînt deci formate de benzile cu linii multiplicat de pe corpul spiralelor (fig. 12/11). De asemenea, în decorul eliptic (fig. 13/2; 15/1) benzile liniare negre nu sînt dublate cu o bandă liniară albă. Cu toate acestea, decorul spiralic sau eliptic cu benzi liniare negre dublate de benzi exterioare liniare albe s-ar deosebi suficient de subgrupa $\gamma 2a$ (fig. 10/2), prin interspațiul cu negru întins (fig. 13/2, 10) sau numai prin motivele anexe conturate cu alb secundar (fig. 11/2). Interiorul elipselor poate fi însă conturat cu „alb secundar” (fig. 13/2; 15/1), ca intervalele libere ale interspațiului (fig. 12/9), sau ca elipsele cu tangente conturate cu „negru secundar” în subgrupa $\delta 1b$ (fig. 12/5, 8).

Procedeul formării benzilor liniare albe ale motivelor principale explică și absența benzilor albe libere ca motive principale în decorul cu negru întins sau liniar în interspațiu. Decorul cu benzi libere, rezervate cu negru întins pe fondul de pictură alb, există în pictura bicromă a subfazei $\delta 1a$ (fig. 12/7)¹²⁸, dar decorul corespondent cu benzi libere acoperite cu roșu întins nu există în subgrupa $\delta 1b$ și cu atât mai puțin nu putea fi aplicat pe fondul brun al subgrupe $\delta 2b$. În consecință, nici subgrupa $\delta 2a$ n-a introdus benzile libere acoperite cu alb întins ca motive principale sau benzi exterioare.

Totuși, benzile libere albe ale motivelor principale și interspațiul cu negru întins s-ar fi deosebit de benzile albe negative ale subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/7) prin tehnica pozitivă a culorii albe și prin motivele anexe rezervate pe fondul brun și conturate cu alb secundar. În schimb, benzile libere albe și interspațiul cu negru liniar s-ar fi deosebit de benzile albe pozitive ale subgrupe $\gamma 3$ (fig. 11/3) numai prin motivele anexe conturate cu alb secundar, după cum benzile albe libere exterioare motivelor cu benzi liniare negre și interspațiu cu negru liniar ar fi constituit aspecte decorative prea asemănătoare cu subgrupa $\gamma 2$ (fig. 5/3). De aceea, procedeele benzilor cu culoare albă întinsă au fost rezervate variantelor decorative cu benzi libere albe sau brune și cu interspațiu liber sau hașurat cu negru liniar ale subgrupe $\delta 2a$ (fig. 2/3 – 4; 15/6). În aspectele decorative cu benzi liniare negre sau albe ale subgrupe $\delta 2a$, corespunzătoare variantelor picturale cu negru sau cu roșu ale subgrupelor $\delta 1a$ – $\delta 1b$, funcția „albului secundar” este limitată la conturarea motivelor anexe.

Cu toate acestea, procedeul „albului secundar” a fost introdus după procedeul „negrului secundar” al variantei picturii tricrome cu „roșu și negru pe alb” a subgrupe $\delta 1b$. Această variantă tricromă, existentă și la Cucuteni¹²⁹, a fost însă integrată în subgrupa $\delta 1a$ în sensul ceramicii de la Traian¹³⁰, adică alături de varianta picturii bicrome cu „roșu pe alb” a subgrupe $\delta 1$. În realitate, cele două variante de pictură bicromă și tricromă cu roșu pe alb sînt paralele cu cele două variante de pictură bicromă și tricromă cu negru pe alb ale subgrupe $\delta 1$ și în consecință trebuie repartizate alături de acestea în subgrupele $\delta 1a$ (pictură bicromă cu negru sau cu roșu pe alb) și $\delta 1b$ (pictură tricromă cu negru și roșu sau cu roșu și negru secundar pe alb).

Procedeul formativ al variantei picturii tricrome cu roșu și negru secundar este același ca în varianta picturii tricrome cu negru și roșu a subgrupe $\delta 1b$, adică subordonarea culorii negre față de culorile albă și roșie. Însă, funcția culorii negre era evident ireversibilă, motivele principale ale picturii tricrome cu roșu fiind constituite din „benzi liniare roșii” (fig. 13/3 dreapta) prin transpunerea benzilor liniare negre ale picturii bicrome cu negru (fig. 12/1) atît în pictura bicromă cu roșu (fig. 12/2; 13/2 dreapta)¹³¹, cît și în pictura tricromă cu negru și roșu. În consecință, subordonarea culorii negre a recurs la procedeul „conturării cu o linie neagră” a motivelor rezervate cu roșu întins

¹²⁸ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 66, pl. IX/4.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 69 n. 1.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 68.

¹³¹ *Ibidem*, p. 68, 71, p. X/1, 10; XVI/11.

pe fondul alb, „perlele” și interiorul elipselor (fig. 12/5; 13/3 dreapta)¹³², funcția „negrului secundar” fiind astfel limitată la motivele anexe și intervalele de aceeași formă, ca și „albul secundar” în decorul paralel cu benzi liniare negre și interspațiu cu negru întins al subgrupeii $\delta 2a$ (fig. 13/2 stînga).

„Negrul secundar” conturează însă deopotrivă motivele principale în decorul cu „elipse cu tangente” (fig. 12/4,8 dreapta)¹³³ sau motivele principale și anexe în decorul cu „elipsoide cu tangente” prevăzute cu „perle” (fig. 14/3b), interspațiul fiind însă tratat în ambele cazuri cu roșu liniar. De aceea, transpunerea „negrului secundar” în „albul secundar” al subgrupeii $\delta 2a$ conturează și motivele principale, chiar în cadrul aceleiași decor cu „elipsoide cu tangente” (fig. 15/7; 16/3)¹³⁴ prevăzute cu „perle” conturate posibil, cu alb secundar (fig. 14/2)¹³⁵. Elipsoidele pot fi dublate la capete cu benzi exterioare, de asemenea conturate cu „alb secundar” (fig. 16/4)¹³⁶. Intervalele în formă de scut ale interspațiului sint tratate cu negru liniar sau conturate cu alb secundar (fig. 15/7; 16/4).

Aplicarea funcției „negrului secundar” și „albului secundar” pe banda motivelor principale se explică prin factura decorului, care aparține altei variante decorative în cadrul picturii tricrome a celor două subgrupe, $\delta 1b$ și $\delta 2a$. De fapt, decorul cu elipsoide delimitate prin contur, legate sau nu cu tangente și prevăzute sau nu cu perle anexe, cu interspațiul hașurat sau liber, a fost introdus paralel în diversele stiluri ale subgrupelor $\delta 1 - \delta 3$: în pictura bicromă cu negru sau cu roșu pe fondul alb al subgrupeii $\delta 1a$ (fig. 16/1 a—b)¹³⁷; în pictura tricromă cu roșu și negru secundar a subgrupeii $\delta 1b$ (fig. 14/3b; 16/3 sus); în pictura bicromă cu negru pe fondul brun al subgrupeii $\delta 3$ (fig. 16/2)¹³⁸; în pictura tricromă cu negru și alb pe fondul brun al subgrupeii $\delta 2a$, varianta decorativă cu „alb întins” (fig. 15/6)¹³⁹ sau varianta decorativă cu „alb secundar” (fig. 15/7; 16/3 jos).

În decorul cu „elipsoide și tangente”, „albul secundar” conturează deopotrivă motivele principale și anexe (fig. 14/2; 15/7), deci la fel ca „negrul secundar” (fig. 14/3b), apoi se extinde de la banda motivelor la benzile exterioare și chiar la conturarea interspațiului (fig. 16/4), la fel ca în decorul spiralic cu benzi liniare negre (fig. 13/11). Din cauza conturului negru al motivelor, benzile exterioare ale elipsoidelor au „albul secundar” trasat cu o singură linie (fig. 16/4), ca în varianta decorului negru uniliniar și dublat cu o linie albă (fig. 6/1). Separarea celor două categorii de motive, principale sau anexe, în aspectele decorative numai cu „elipsoide” (fig. 15/7) sau numai cu perle legate prin tangente” (fig. 14/2) nu implică nici o discriminare în accepția „albului secundar” în funcție de cele două categorii de motive, deoarece această separare a motivelor principale și anexe există în aspectele decorative cu „negrul secundar” (fig. 14/3b, iar aspectele cu motive principale conturate cu „alb secundar” sint completate pe același vas prin aspectele cu motive anexe conturate cu „negrul secundar” (fig. 16/3). În aspectul cu „perle cu tangente” (fig. 14/2), numai perlele pot fi conturate cu „alb secundar”, deoarece tangentele leagă conturul negru al perlelor, după cum în aspectul cu „elipsoide cu tangente” (fig. 14/3b) banda cu contur roșu a tangentelor leagă chenarul roșu al elipsoidelor conturate cu „negrul secundar”.

Toate aceste aspecte decorative au însă motivele principale formate de „benzi albe cu chenar roșu și conturate cu negru secundar” în subgrupa $\delta 1b$ sau de „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” în subgrupa $\delta 2a$, iar interspațiul hașurat cu linii roșii sau negre pe fondul alb sau brun al subgrupeii respective. Acest decor în cadrul variantei picturii tricrome a celor două subgrupe corespunde decorului spiralic și eliptic cu „benzi libere cu contur” și interspațiu liniar al variantelor picturii bicrome cu negru sau cu roșu pe fondul alb al subgrupeii $\delta 1a$ (fig. 12/2—3)¹⁴⁰ și al variantei picturii bicrome cu negru pe fondul brun al subgrupeii $\delta 3$ (fig. 13/6)¹⁴¹. Transpunerea aceleiași decor în variantele picturii tricrome nu se putea face decît prin conturarea benzii libere a motivelor principale cu „negrul secundar” în pictura tricromă cu roșu a subgrupeii $\delta 1b$ (fig. 12/4, 8 dreapta), sau cu „alb secundar” în pictura tricromă cu negru a subgrupeii $\delta 2a$ (fig. 13/4)¹⁴², chiar sub forma „șirului de puncte albe” atît de caracteristic pe „spiralele legate cu benzi verticale” (fig. 12/3) de la Cucuteni¹⁴³. Uneori linia neagră în decorul tricrom suplinește conturul roșu al benzii motivului (fig. 12/4), revenind la conturul negru al benzilor din decorul bicrom (fig. 12/3).

Funcția „negrului secundar” și „albului secundar” este aplicată numai motivelor anexe sau simultan pe motivele principale și anexe prin procedeul formativ al variantelor decorative ale picturii tricrome cu roșu și negru secundar în subgrupa $\delta 1b$ și ale picturii tricrome cu negru și alb

¹³² *Ibidem*, p. 82, pl. XVI/6, 9.

¹³³ *Ibidem*, p. 70—71, pl. X/8, 11.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 74, 82, pl. XII/3; XVI/7.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 75, pl. XII/12 (decorul este pictat numai cu negru pe brun, dar din cauza benzii albe a limitelor interzonale este atribuit subgrupeii $\delta 2$. Ipoteză, „perlele” pot fi însă conturate cu „alb secundar” și confirmate prin descoperiri viitoare).

¹³⁶ *Ibidem*, p. 51, 74, pl. XII/4.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 70, pl. II/2 (atribuit subgrupeii $\beta 1$, dar decorul din zona corpului este tipic pentru grupa δ); XI/3.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 85, pl. XVII/22.

¹³⁹ H. și V. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 7/2.

¹⁴⁰ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 67, 71, pl. IX/6; X/10.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 84—85, pl. XVII/2, 11.

¹⁴² *Ibidem*, p. 74, pl. XII/16.

¹⁴³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/13; 18/6.

secundar în subgrupa $\delta 2a$. Aspectele decorative cu „benzi liniare roșii” și interspațiu cu roșu întins ale subgrupe $\delta 1b$ (fig. 12/5; 13/3 dreapta) conturează cu „negru secundar” numai motivele anexe ale aspectelor corespunzătoare ale subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/2 sus; 13/2 dreapta), deoarece benzile liniare roșii în ambele subgrupe înlocuiesc benzile liniare negre ale subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/1, 6). „Subordonarea culorii negre” nu permite tratarea din nou a benzilor roșii cu culoare neagră. Din contra, aspectele decorative cu „benzi libere cu contur roșu” și interspațiu cu roșu liniar ale subgrupe $\delta 1b$ (fig. 12/4, 8 dreapta; 14/3b) conturează obligatoriu cu „negru secundar” banda liberă a motivelor principale, pentru a se deosebi de aspectele decorative asemănătoare, pictate numai cu negru sau numai cu roșu în subgrupa $\delta 1a$ (fig. 16/1 a—b). Decorul liniar cu roșu transpune decorul liniar cu negru, pentru a crea cele două variante de pictură bicromă ale subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/2 jos, 3). „Subordonarea culorii negre” secundează decorul liniar cu roșu (fig. 12/8 dreapta; 14/3b) și chiar suplineste conturul decorului negru (fig. 12/4) pentru a transpune această variantă decorativă în pictura tricromă cu roșu a subgrupe $\delta 1b$. Decorul cu „spirale în C” al picturii bicrome cu roșu (fig. 12/2 jos) este la fel conturat cu liniile „negrului secundar” în pictura tricromă¹⁴⁴.

Funcția diversificată a „negrului secundar” în raport cu cele două categorii de motive în cadrul celor două variante decorative ale picturii tricrome cu roșu și negru a subgrupe $\delta 1b$ (fig. 12/4; 13/3 dreapta) este dirijată de procedeul formativ al celor două variante de pictură tricromă, cu negru și roșu sau cu roșu și negru, ale subgrupe $\delta 1b$. Crearea picturii tricrome a subgrupe $\delta 1b$ a fost condiționată de existența celor două variante de pictură bicromă, cu negru sau cu roșu, ale subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/1—2). Procedeul formativ al celor două variante de pictură tricromă constă în „subordonarea celei de a treia culori” față de culoarea neagră sau roșie a decorului în raport cu fondul de pictură alb al subgrupe $\delta 1$, dar în cadrul unor aspecte decorative diferențiate prin asocieri constante de elemente formale, decor cu benzi liniare și interspațiu cu culoare întinsă sau decor cu benzi libere cu contur și interspațiu cu culoare liniară. „Benzile liniare negre” din pictura bicromă a subgrupe $\delta 1a$ (fig. 13/1) sînt înlocuite cu „benzi liniare roșii” în pictura tricromă a subgrupe $\delta 1b$ ¹⁴⁵; decorul cu benzi liniare roșii și decorul cu benzi libere cu contur roșu din pictura bicromă a subgrupe $\delta 1a$ (fig. 12/2) sînt „conturate cu negru secundar” în mod paralel, diferit și obligator (fig. 12/4; 13/3 dreapta).

Funcția diferită a „albului secundar” se repetă în aspectele paralele ale picturii tricrome cu negru și alb a subgrupe $\delta 2a$. Aspectele decorative cu „benzi liniare negre” și interspațiu cu negru întins ale picturii bicrome a subgrupelor $\delta 1a$ și $\delta 3a$ (fig. 13/1, 7) sînt transpuse în pictura tricromă a subgrupe $\delta 2a$ prin „conturarea cu alb secundar” numai a motivelor anexe (fig. 13/2 stînga, 10), deoarece procedeul formativ al acestei variante decorative implică „transpunerea aspectelor formale” ale decorului create de grupa δ pentru pictura bicromă cu negru pe fondul alb al subgrupe $\delta 1a$ (fig. 13/1) sau pe fondul brun al subgrupe $\delta 3a$ (fig. 13/7). La fel, în aspectele decorative cu „benzi liniare albe” ale subgrupe $\delta 2a$ (fig. 7/2) „albul secundar” este limitat la motivele anexe, deoarece prin procedeul formativ al acestei variante decorative benzile liniare albe înlocuiesc „benzile liniare negre” ale primei variante (fig. 13/2 stînga, 10), ale cărei motive anexe erau conturate cu alb secundar. „Subordonarea culorii albe” pe banda motivelor principale nu aparține funcției „albului secundar”, ci este paralelă cu înlocuirea benzilor liniare negre prin „benzile liniare roșii” în subgrupele $\delta 1b$ și $\delta 2b$ ¹⁴⁶ și deci determinată de procedeul formativ al acestei variante decorative în subgrupele respective. Benzile liniare albe ale motivelor principale pot fi înlocuite prin „șiruri paralele de puncte albe”, ca procedeu pictural propriu subgrupe $\delta 2a$ (fig. 15/2). În aspectul cu „benzi liniare roșii” al subgrupe $\delta 2b$, „albul secundar” este de asemenea limitat la motivele anexe, ca în aspectul inițial cu benzi liniare negre (fig. 7/2).

Decorul liniar al variantei decorative cu „benzi libere cu contur negru” și interspațiu cu negru liniar (fig. 13/4; 15/7) conturează cu „alb secundar” banda motivelor principale, prin procedeul „transpunerii negrului secundar” al subgrupe $\delta 1b$ în cadrul aceluiași aspecte decorative (fig. 12/4; 14/3b), dar pictate numai cu negru ca în subgrupele $\delta 1a$ și $\delta 3a$ (fig. 12/3; 13/6; 16/1—2).

Aplicarea „albului secundar” simultan pe banda motivelor principale și anexe sau numai pe motivele anexe era inevitabilă pentru procedeul „transpunerii stilistice” a aspectelor decorative preluate direct din subgrupele $\gamma 2$ — $\gamma 3$:

Motive principale și anexe cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar”, iar interspațiul hașurat cu linii negre sau decorat cu benzi liniare negre (fig. 11/5; 13/4);

Motive principale cu benzi liniare negre, dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar” și însoțite de motive anexe „conturate cu alb secundar”, iar interspațiul tratat cu negru liniar sau prin intervale conturate cu alb secundar (fig. 11/2; 13/5, 11; 14/3a).

¹⁴⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XI/1a, 2a, 4a.

¹⁴⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/2a—b.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 38, pl. 17/2a—c.

Aspectele decorului eliptic (fig. 13/4) sau spiralic (fig. 11/5) cu banda principală a motivelor conturată cu „alb secundar” pot transpune deopotrivă benzile albe libere ale motivelor principale și anexe ale subgrupeii $\gamma 3$ (fig. 8/9; 11/3), sau benzile liniare albe ale motivelor principale și anexe ale variantei $\gamma 3a$ (fig. 8/11; 11/4).

Totuși, „benzile liniare albe cu contur negru” ale motivelor principale ale subgrupeii $\gamma 3a$ (fig. 11/4; 14/4a) puteau fi păstrate în subgrupa $\delta 2a$, prin conturarea volutelor anexe cu „alb secundar” (fig. 14/1) sau introducerea perlelor conturate cu „alb secundar” (fig. 14/4b) sau hașurate cu linii albe (fig. 12/8 stînga). Chiar în cazul acesta, „benzile liniare albe” ale motivelor principale ale subgrupeii $\delta 2a$ nu sînt reductibile la funcția „albului secundar” caracteristic acestei subgrupe, deoarece ele au fost preluate din subgrupa $\gamma 3a$.

Însă, din moment ce în subgrupa $\delta 2a$ „benzile liniare albe” au interspațiul tratat deopotrivă cu negru liniar ca în subgrupa $\gamma 3$ sau cu negru întins absent în subgrupa $\gamma 3$ (fig. 7/2), iar pe de altă parte „benzile liniare albe” pot fi explicate prin procedeul formativ al „benzilor liniare roșii” în raport cu „benzile liniare negre” în subgrupele $\delta 1b$ și $\delta 2b$, este evident că subgrupa $\delta 2$ a aplicat procedeul „subordonării celei de a treia culori” și pentru „benzile liniare albe” în varianta decorativă cu negru întins în interspațiu.

Motivele principale cu „benzi liniare negre” și „motive anexe cu contur” există și în varianta decorativă cu negru liniar în interspațiu pe fondul alb al subgrupeii $\delta 1a$ (fig. 16/5) sau pe fondul brun al subgrupeii $\delta 3a$ (fig. 7/6). Transpunerea acestei variante în subgrupa $\delta 2a$ se putea face prin „conturarea cu alb secundar” a motivelor anexe (fig. 15/2 mijloc) sau prin „înlocuirea benzilor liniare negre cu benzi liniare albe”, motivele anexe păstrînd albul secundar (fig. 14/1, 4b), adică prin cele două procedee formative ale „subordonării culorii albe”. Transpunerea stilistică paralelă a celor două variante decorative, cu benzi liniare negre și interspațiu cu negru întins sau liniar, între subgrupele $\delta 1 - \delta 3$ s-a repetat și între variantele corespunzătoare, cu benzi liniare albe și interspațiu cu negru întins sau liniar, ale subgrupeii $\delta 2a$. Deoarece varianta cu negru liniar prezintă „benzi liniare albe cu contur negru”, se poate admite că ea a fost creată prin convergența procedeele formative ale subgrupeii $\delta 2a$ cu modelul oferit de subgrupa $\gamma 3a$.

Aspectele decorului eliptic (fig. 13/5) sau spiralic (fig. 11/2; 13/11; 14/3a) cu benzi liniare negre, dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar”, cu interspațiul tratat totdeauna cu negru liniar și cu intervale conturate cu alb secundar, transpun evident prin procedeul „albului secundar” benzile exterioare albe, libere sau liniare, create de subgrupa $\gamma 2 - \gamma 2a$ pentru decorul eliptic (fig. 8/5, 10) sau spiralic (fig. 10/2 - 3). Forma motivelor principale cu benzi liniare negre, motivele anexe în formă de unghiuri sau volute, intervalele libere din interspațiu, indică că decorul a fost preluat integral din subgrupa $\gamma 2 - \gamma 2a$ și transpus în stilul subgrupeii $\delta 2a$, ca în cazul decorului cu motive principale și anexe conturate cu alb secundar preluat din subgrupa $\gamma 3$ (fig. 11/5; 13/4).

Cu toate acestea, decorul spiralic cu benzi liniare negre prezintă în subgrupa $\delta 2a$ „spirale în S cu buclele pliate pe corp” și prevăzute cu „perle” în anexe (fig. 14/3a), care se întîlnesc în decorul cu interspațiul liber al subgrupeii $\delta 1a$ (fig. 16/6)¹⁴⁷ și sînt transpuse, invers, în stilul subgrupeii $\gamma 1$, sau generează „motive cordiforme” transpuse în același stil¹⁴⁸. De asemenea, decorul spiralic cu benzi liniare negre, fără benzi exterioare, cu perle conturate cu alb secundar și interspațiul hașurat cu negru liniar (fig. 15/2), se înîlnește în stilul celorlalte subgrupe, cu interspațiul cu negru întins sau liniar pe fond alb în subgrupa $\delta 1a$ (fig. 16/5), sau pe fond brun în subgrupa $\delta 3a$ ¹⁴⁹ (fig. 7/6). Aceste fapte arată că benzile liniare negre ale diferitelor forme de spirale sînt introduse paralel în stilurile subgrupelor $\delta 1 - \delta 3$ și au o dublă origine: unele benzi liniare negre sînt reductibile la decorul și formula stilistică a subgrupeii $\delta 1$ și deci la procedeul formativ al acestei subgrupe în raport cu benzile liniare negre ale subgrupeii $\beta 1$ (fig. 10/1)¹⁵⁰; alte benzi liniare negre, cu sau fără benzi exterioare albe, sînt preluate din decorul subgrupelor $\gamma 1 - \gamma 2$ (fig. 9/1-2, 4) și transpuse în stilul subgrupelor $\delta 1 - \delta 3$ ¹⁵¹ (fig. 13/1a, 8).

În subgrupa $\delta 2a$, motivele principale cu benzi liniare negre pot fi dublate cu „benzile exterioare albe” ale subgrupeii $\gamma 2 - \gamma 2a$, indiferent de forma și originea motivelor spiralice (fig. 13/11; 14/3a). Transpunerea spiralicelor liniare cu benzi exterioare sau numai a benzilor exterioare în stilul subgrupeii $\delta 2a$ conturează benzile exterioare cu „alb secundar”, limitează benzile exterioare la „parantezele” buclelor (fig. 5/6; 14/3a), înlocuiește benzile exterioare cu „linia albă” sau „șirul de puncte albe” (fig. 6/1; 15/2) și extinde „albul secundar” la conturarea intervalului interspațiului tratat în toate cazurile cu negru liniar (fig. 13/11). Păstrarea benzilor exterioare albe libere sau liniare ale subgrupeii $\gamma 2 - \gamma 2a$ ar fi creat aspecte decorative asemănătoare între cele două subgrupe,

¹⁴⁷ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 67, pl. IX/8.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 79, 85, pl. XV/6; XVIII/3.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 67, 87, pl. IX/7; XIX/13-14.

¹⁵⁰ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 33, pl. 13/6.

¹⁵¹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 86, pl. XVIII/1.

cu toată tratarea motivelor anexe cu „alb secundar”. Benzile motivelor principale și benzile exterioare conturate cu „alb secundar” suplinesc funcția decorativă a benzilor liniare albe ale motivelor principale și egaleză funcția culorii negre pentru formarea motivelor decorului. Funcția „albului secundar” în raport cu cele două categorii de motive, principale și anexe, este condiționată în primul rând de procedeul formativ al motivelor principale în diversele variante decorative, fiind deci limitată la motivele anexe sau extinsă la motivele principale. De aceea accepția „albului secundar” trebuie aplicată *procedeului pictural* al conturării motivelor și interspațiului cu linia albă sau șirul de puncte albe și nu rolului redus *cantitativ* al culorii albe în decorul subgrupe 82a.

În schimb, „benzile exterioare albe libere” ale subgrupe 72 pot fi păstrate de motivele principale sau anexe cu „benzi brune libere cu contur negru” rezervate inițial pe fondul de pictură (fig. 2/4 a; 6/5; 15/6). Interspațiul este tratat prin procedee diferite, fiind hașurat cu negru (fig. 15/6), lăsat liber (fig. 7/3) sau acoperit cu alb întins (fig. 6/5), după modelul subgrupelor 72—73 (fig. 9/4—6; 10/5) în raport cu variantele decorative ale subgrupe 82a. Tratarea diferită a interspațiului poate indica variante decorative diferite; decor cu „benzi brune libere cu contur negru”, cu sau fără motive anexe, de care este legat obligator interspațiul hașurat cu linii negre (fig. 15/6); decor cu „benzi brune libere cu contur negru”, cu sau fără motive anexe, dar cu interspațiul liber (fig. 7/3) sau anulat odată cu motivele anexe, din cauza compoziției decorului (fig. 2/4a).

Prima variantă (fig. 15/6) prezintă decorul caracteristic grupe 8, transpus paralel în stilurile subgrupelor 81a (fig. 16/1), 81b (fig. 14/3b), 82a (fig. 15/7; 16/3 jos) și 83 a (fig. 16/2). Acest decor nu putea fi transpus în stilul subgrupe 82a decât prin conturarea motivelor cu „alb secundar” (fig. 15/7) sau prin dublarea motivelor cu „benzi exterioare albe” (fig. 15/6). „Conturarea cu alb secundar” transpune însă „conturarea cu negru secundar” a acestui aspect decorativ în subgrupa 81b (fig. 14/3b jos) și constituie de fapt procedeul formativ al acestei variante decorative în subgrupa 82a (fig. 15/7). „Benzile exterioare” sînt preluate din subgrupa 72 (fig. 9/4; 10/3) și în aspectul inițial cu „spirale cu buclele pliate pe corp” ale subgrupe 82a și sînt conturate cu „alb secundar” din cauza benzilor liniare negre ale spiralelor (fig. 14/3a). Aspectul derivat, cu „elipsoide conturate cu alb secundar” și interspațiu cu negru liniar, al subgrupe 82a (fig. 15/7) putea introduce de asemenea „benzile exterioare albe”, cu alb secundar sau întins, dar numai în locul albului secundar al elipsoidelor (fig. 15/6). În felul acesta, culoarea albă trece de pe motivele principale pe benzile exterioare, refăcînd procesul formării „benzilor exterioare” ale subgrupe 72 în raport cu banda albă a motivelor subgrupe 73 (fig. 9/4—6), dar schimbă tehnica „albului secundar” de pe banda motivelor cu tehnica albului întins pe benzile exterioare, în acord cu banda liberă a motivelor principale. Deci, decorul cu „benzi exterioare albe libere” și interspațiu cu negru hașurat a fost creat prin introducerea benzilor exterioare ale subgrupe 72 prin convergența procedeului formativ al variantei decorative conturate cu „alb secundar” în cadrul subgrupe 82a (fig. 15/6—7) cu modelul subgrupe 72.

Subgrupa 82a transpune același decor în varianta decorativă cu interspațiul liber (fig. 16/4), dar cu „benzi exterioare” înguste și „alb secundar” redus la o linie mediană, ca în decorul cu negru uniliniar dublat cu o linie albă (fig. 6/1). Din cauza simplității decorului, „conturarea cu alb secundar” este păstrată pe motivele principale și introdusă de asemenea în intervalele interspațiului. În felul acesta, decorul negru uniliniar este dublat integral cu un decor alb uniliniar.

A doua variantă (fig. 6/4b, 5; 7/3) prezintă însă decorul cu „volute” principale sau anexe și dublate sau nu cu benzi exterioare ale grupe 7 (fig. 10/2—3, 5; 14/4a), dar cu interspațiul liber sau cu intervale acoperite cu alb întins (fig. 6/5). Acest decor cu „benzi exterioare albe libere” al subgrupe 82a este paralel cu varianta decorativă cu motivele principale formate de „benzi albe libere cu contur negru” și interspațiu liber (fig. 2/4b; 6/2, 4a). Acest paralelism indică și procesul formării variantei cu „benzi exterioare albe libere” direct în raport cu varianta cu „benzi albe libere” și interspațiu liber (fig. 2/4a—b; 6/4a—b), prin repetarea paralelismului dintre cele două variante cu „benzi conturate cu alb secundar” sau cu „benzi exterioare albe libere” și interspațiul hașurat cu negru (fig. 15/6—7), adică prin refacerea în cadrul celor două variante cu interspațiul liber ale subgrupe 82a (fig. 2/4a—b) a procesului formării „benzilor exterioare albe libere” ale subgrupe 72 în raport cu „benzile albe” ale subgrupe 73 (fig. 9/4—6), deci printr-un procedeu paralel de convergență a variantei cu „benzi libere albe” și modelul subgrupe 72. În felul acesta, în varianta decorativă cu interspațiul liber a subgrupe 82a „benzile exterioare albe” sînt introduse deopotrivă în aspectele decorative create de grupa 8 (fig. 2/4) sau preluate din grupa 7 (fig. 6/5), după cum în varianta decorativă cu interspațiul hașurat cu negru „benzile exterioare conturate cu alb secundar” sînt introduse deopotrivă în decorul spiralic al grupe 8 (fig. 14/3a) sau 7 (fig. 11/2). În cele două variante decorative cu benzi exterioare albe, „benzile albe libere” și intervalele cu „alb întins”, cadrează cu benzile brune libere ale motivelor (fig. 6/5), după cum benzile exterioare conturate cu „alb secundar” cadrează cu benzile liniare negre ale decorului și cu intervalele conturate cu „alb secundar” ale interspațiului (fig. 11/2; 13/11).

Funcția decorativă a culorii albe întinse pentru formarea motivelor principale (benzi albe libere și benzi exterioare albe libere) este identică în aceste două variante decorative, dar formarea variantei cu benzi exterioare implică formarea prealabilă a variantei cu „benzi albe libere” și interspațiu liber în cadrul subgrupeii δ2a (fig. 2/4b; 6/2). Benzile albe libere sînt inițial rezervate prin conturul negru pe fondul brun și acoperite apoi cu culoare albă întinsă, după modelul subgrupeii δ3 (fig. 9/5—6; 11/3), însă interspațiul rămîne complet liber. Transpunerea „benzilor albe libere” ale subgrupeii γ3 în variantele decorative cu interspațiul cu negru liniar ale subgrupeii δ2 a s-a făcut sub forma „benzilor conturate cu alb secundar” (fig. 11/5). Deoarece decorul cu „benzi cu contur negru și alb secundar” creat de subgrupa δ2 a poate fi dublat cu „benzi exterioare albe libere” chiar în varianta cu interspațiul hașurat cu negru (fig. 15/6—7), prin convergența directă cu subgrupa γ2, iar transpus în varianta cu interspațiul liber păstrează „conturarea cu alb secundar” ca procedeu formativ propriu (fig. 16/4), este clar că decorul cu „benzi cu contur negru și alb secundar” preluat din subgrupa γ3 (fig. 11/5) poate fi transpus în varianta cu interspațiul liber sub forma „benzilor albe libere” (fig. 2/4b; 6/2), prin convergența directă cu subgrupa γ3, culoarea albă întinsă fiind în acord cu culoarea brună a fondului întins pe suprafața vasului. „Alternarea tehnicii întinse sau liniare a culorii albe” pe banda motivelor principale sau pe benzile exterioare și în intervalele interspațiului în aceste aspecte decorative ale subgrupeii δ2a (fig. 2/4a—b; 6/5; 7/3; 15/6; 16/4) scapă de stringența condiționării procedeelelor lor formative, căutînd variația aspectelor decorative prin acordul procedeelelor picturale ale culorii albe cu factura decorului, și se întoarce astfel la caracterul liber al acestei reguli stilistice permanente a decorului cucutenian.

Aspectele decorului cu „benzi liniare negre” sînt de asemenea introduse în varianta cu interspațiul liber a subgrupelor δ1a (fig. 16/6) și δ3 a¹⁵² sau sînt transpuse în „benzi liniare roșii” în subgrupa δ1a (fig. 7/1)¹⁵³. Banda liniară a „zigzagului” decorează interiorul vasului, la fel ca banda liberă albă pe paharele de la Huși (fig. 2/4b; 6/2).

Acoperirea cu alb întins a motivului principal apare și în decorul cu „elipse albe și motive unghiulare sau romboidale negre” (fig. 15/5), înrudit cu decorul cu „elipse și spirale” pictat cu negru pe fondul alb al subgrupeii δ1a (fig. 4/2—3). Procedeu formativ este deci „transpunerea stilistică paralelă” a decorului cu „elipse” în subgrupele δ1 și δ2 și convergența cu subgrupa γ3. Decorul cu „elipse albe” în cadrul variantei cu „benzi albe libere” poate fi asociat în aceeași compoziție cu decorul cu „benzi brune libere dublate de benzi exterioare albe libere” (fig. 15/4).

În variantele decorative cu „benzi albe libere” sau cu „benzi exterioare albe libere”, funcția culorii albe depășește funcția culorii negre pentru formarea motivelor și nu poate avea rolul secundar atribuit în definiția subgrupeii δ2.

Ultima funcție decorativă a culorii albe în subgrupa δ2 a o constituie benzile cu contur negru și tratate cu alb ale „limitelor zonale”, considerate suficiente pentru definirea acestei subgrupe în raport cu subgrupa δ3, chiar dacă decorul propriu-zis este pictat numai cu negru sau cu negru și roșu pe fond brun¹⁵⁴. Procedeu decorativ al limitelor zonale comportă două procedee picturale, cu „alb întins” (fig. 14/1—2) sau cu „alb secundar”, sub forma conturării cu linii albe (fig. 14/3 a) sau cu șiruri de puncte albe (fig. 15/2). Procedeu limitelor zonale sub formă de „bandă albă liberă” este creat de grupa γ (fig. 8/6; 9/5).

Subgrupa δ3 a. Această subgrupă în cadrul ceramicii de la Traian se află în aceeași situație ca și subgrupa δ2a, în raport cu ceramica de la Cucuteni. Subgrupa δ3 la Traian nu prezintă pictura triceromă cu negru și roșu pe fond brun ca la Cucuteni¹⁵⁵, ci numai pictură bicromă cu negru pe fond brun, care poate fi clasată într-o subgrupă nouă, δ4, sau ca o variantă de pictură bicromă alături de varianta picturii tricrome de la Cucuteni¹⁵⁶.

Dacă subgrupa δ2 la Traian prezintă numai varianta picturii tricrome cu „negru și alb secundar pe fondul brun”, cu excluderea variantei picturale cu negru și roșu de la Cucuteni, dar această variantă a fost păstrată în cadrul subgrupeii δ2 și considerată caracteristică pentru ceramica de la Traian¹⁵⁷, în mod logic aceeași soluție trebuie adoptată și pentru subgrupa δ3.

În consecință, subgrupa δ3 cuprinde două variante picturale cu sigle proprii și paralele cu cele două variante picturale ale subgrupeii δ1 : δ3a — „pictură bicromă cu negru pe fond brun” la Traian și Huși ; δ3b — „pictură triceromă cu negru și roșu pe fond brun” la Cucuteni.

În felul acesta, clasificarea și repartitia variantelor picturale ale subgrupelor δ1 — δ3 după stațiuni și regiuni geografice rămîn în cadrele clasice ale definițiilor lui H. Schmidt.

Fragmentele de *pahare*, descoperite în sondajul anterior sau recent (fig. 3/5) și deoritate cu „benzi negre orizontale” pictate pe fătușia brună deschisă, reproduc decorul în „labirint” pictat cu

¹⁵² H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. 15/14.

¹⁵³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 68, pl. X/2.

¹⁵⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 20/3.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁵⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 64—65, 82—83.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 64, 72.

negru pe fondul alb al subgrupeii $\beta 1$ (fig. 5/7) sau pe fondul brun al subgrupeii $\delta 3$ (fig. 5/5), în care șirurile de „segmente negre” sînt suprapuse sau separate prin grupe de linii orizontale.

Un fragment de *capac* (fig. 3/4) prezintă în zona decorativă a buzei decorul cu „spirale cu benzi liniare multiplicat și volute uniliniare în culbec”, prevăzute în anexe cu „perle foliacee, cruceate prin negrul întins în interspațiu. Fondul de pictură brun și culoarea neagră a motivelor și interspațiului păstrează urme de lustruire. Decorul este frecvent pe capacele sau vasele piriforme ale subgrupeii $\delta 3$ la Traian¹⁵⁸ și reproduce decorul identic pictat cu negru pe fondul alb al subgrupeii $\delta 1 a$ (fig. 12/6) sau cu „alb secundar” în perlele anexe pe fondul brun al subgrupeii $\delta 2 a$ (fig. 13/9–10).

Zona decorativă a gurii este suprapusă pe peretele calotei de o zonă cu benzi orizontale alternativ brune și albe, benzile brune fiind decorate cu „motive în X” sau „romburi”, pictate cu o linie neagră și formate de două zigzaguri întretăiate sau juxtapuse. Decorul apare identic pe peretele capacelor subgrupeii $\delta 3 a$ de la Traian și este atribuit subgrupeii $\gamma 2$ ¹⁵⁹.

Jumătate din partea superioară a unui *crater* cu umărul proeminent și prevăzut cu prag, cu gîtul cilindric și gura ușor lărgită, cu două torți verticale deasupra pragului (fig. 3/6), prezintă două zone decorative, pe gît și pe umăr, decorate identic cu „elipse cu tangente” flancate de „perle foliacee”. Zonele decorative sînt separate printr-o bandă liberă cu contur negru. Motivele sînt rezervate pe fondul de pictură brun deschis și lustruit, dar culoarea neagră a interspațiului este suplinită de conturul gros ca o bandă al motivelor, care lasă între elipse și perle intervale libere de formă triunghiulară sau de scut. Interiorul elipselor ovale este hașurat cu linii negre întretăiate ca o „tablă de șah”, cunoscută în decorul capacelor de la Traian sau al străchinilor de la Cucuteni în subgrupa $\delta 2 a$ ¹⁶⁰.

Decorul eliptic al craterului cu „benzi liniare cu contur gros” și interspațiu liber este transpus în varianta pictată cu roșu a subgrupeii $\delta 1 a$ (fig. 7/1).

Un fragment de crater asemănător, de dimensiuni mai mici (fig. 3/7), prezintă același decor cu „elipse și tangente” cu „perle foliacee” și dispus în două zone decorative, separate printr-o bandă liberă cu contur negru, care secționează banda elipselor. Elipsele circulare sînt însă formate de „benzi liniare negre” cu interiorul liber, iar interspațiul acoperit cu negru întins. Același decor, dar cu elipse ogivale, apare la exteriorul străchinii de la Traian (fig. 13/7)¹⁶¹.

Vasul piriform scund, descoperit întimplător (fig. 7/4)¹⁶², prezintă patru zone decorative: zona gîtului și aceea de pe partea superioară a umărului sînt decorate în stilul grupelor $\gamma 1$ și $\gamma 2$; zona de pe partea inferioară a umărului și aceea a corpului sînt decorate în stilul subgrupeii $\delta 3 a$.

Cele două zone cu decor de stil $\delta 2 a$ sînt delimitate sus și jos printr-o linie groasă și despărțite între ele printr-o bandă liberă, al cărei contur îl constituie liniile limitelor zonale. Ambele zone sînt decorate cu forme derivate ale „elipsoidelor cu tangente și perle anexe” existente în diverse variante picturale ale subgrupelor $\delta 1$ – $\delta 3$. Zona umărului prezintă aspectul numai cu „perle fără tangente”, iar zona corpului aspectul numai cu „elipsoide fără tangente”. Asocierea acestor două aspecte cu motivele anexe separate de motivele principale, dispoziția perlelor cu contur gros, forma și hașurarea intervalelor dintre perle sau elipsoide, arată clar că cele două aspecte decorative se integrează în familia decorului cu „elipsoide cu tangente” sau cu „perle cu tangente”, separate în două serii de aspecte derivate pe capace (fig. 14/2), pe vasele bitronconice, pe fața exterioară (fig. 15/7; 16/5) sau chiar interioară (fig. 15/6), și pe străchini, pe ambele fețe (fig. 16/1,3) sau numai pe fața exterioară (fig. 16/2) ori interioară (fig. 14/3b).

În zona umărului, perlele alternativ inversate sînt grupate cîte două în același timp de o parte și alta a benzii oblice hașurate, pentru că ele aparțin aceluiași motiv principal, sau de o parte și alta a intervalelor în formă de scut, care separă motivele principale absente. Aceeași dispoziție și grupare o au „perlele legate cu tangente” dispuse în diagonală în intervalele în formă de scut (fig. 14/2; 16/5). Benzile liniare oblice nu reprezintă motivele principale, ci tangentele (fig. 16/5) sau tratarea interspațiului (fig. 14/2). Deci „perlele fără tangente” sînt o formă derivată prin dispariția tangentei (fig. 7/4).

În zona corpului, „elipsoidele fără tangente” reprezintă aspectul cel mai frecvent (fig. 15/6–7; 16/1–4) și sînt derivate prin același procedeu din „elipsoidele cu tangente” (fig. 14/3b jos). Intervalele interspațiului, deasupra și dedesubtul tangentei, sînt hașurate separat cu linii curbe paralele alternativ cu cele două elipsoide; prin dispariția tangentei, interspațiul unificat în formă de scut este hașurat uniform cu linii oblice paralele.

Cele două serii de aspecte derivate, cu elipsoide sau cu perle, apar izolate pe diferitele forme ceramice, deci de obicei la exteriorul vaselor și totdeauna în zona secundară a corpului sau a gurii, (fig. 14/2; 15/6–7; 16/5), sau sînt asociate pe străchini, aspectele cu elipsoidele la exterior și aspect-

¹⁵⁸ *Ibidem*, pl. XVIII/1, 3, 13.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 87, pl. XIX/4–5.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 80, pl. XV/4; H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38,

pl. 17/2c.

¹⁶¹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 85, pl. XVII/14.

¹⁶² A. László, *op. cit.*, p. 12, fig. 7/2.

tele cu perle în interior (fig. 16/1, 3), indicind astfel decorul principal pe fața exterioară a acestor străchini. Pe una din străchini însă ambele aspecte sînt dispuse pe fața interioară, decorul cu elipsoide pe buză, ca zonă secundară, și decorul cu perle pe peretele și fundul vasului, ca zonă principală (fig. 14/3b). În interiorul străchinilor, decorul constituie o compoziție cruciformă, cu perlele dispuse în sectoarele determinate de două diametre întretăiate în cruce, dar grupate la fel ca în decorul cu perle legate cu tangente (fig. 14/2), adică cîte două perle prinse cu capătul ascuțit la extremitățile aceluiași diametru și în același timp cîte două perle opuse prin capătul rotunjit (fig. 14/3b sus; 16/1a). Sectoarele dintre brațele crucii sînt hașurate cu linii curbe paralele cu perlele, ca și intervalele în formă de seut în compoziția orizontală de la exteriorul sau interiorul vaselor (fig. 14/2, 3b jos). Perlele capătă o formă cu ambele capete ascuțite și compoziția decorului devine simetrică (fig. 16/3).

Asocierea celor două aspecte, cu elipsoide sau perle, pe fața interioară a străchinii (fig. 14/3b), este determinată de decorul înrudit de pe fața exterioară (fig. 14/3a), care explică și derivația decorului cu „elipsoide și tangente”. Pe buză, un decor cu „spirale în S cu o vultură secționată”; pe corp, un decor cu „două spirale cu buclele pliate pe corp”, închizînd la subsuara buclelor „două perle foliacee”; spiralele sînt separate prin intervale în formă de scuturi hașurate; perlele sînt grupate și dispuse la fel ca în decorul exterior cu „perle și tangente” (fig. 14/2; 16/5) sau în compoziția cruciformă din interiorul străchinilor (fig. 14/3b sus; 16/1a). Este clar că „spiralele cu bucle pliate” au fost transpuse pe fața interioară a buzei sub forma simplificată a celor „două elipsoide cu tangente” (fig. 14/3b jos), după formula, adecvată aici, a „volutei gîndite ca cerc”, prin care H. Schmidt explica formarea „elipselor cu tangente”¹⁶³. Simplificarea spiralelor sub formă de elipsoide necesită însă separarea perlelor anexe, determinînd cele două serii paralele ale decorului cu elipsoide sau cu perle.

Elipsoidele sau perlele apar însă legate prin tangente, care arată că și motivul original îl constituiau „spiralele cu tangente”, care sînt documentate pe ceramica publicată¹⁶⁴ și din care au derivat „spiralele fără tangente” (fig. 14/3a jos). În felul acesta se pot reconstitui seriile dihotomice ale formelor derivate în cadrul decorului cu „spirale cu buclele pliate și prevăzute cu perle”: spirale cu sau fără tangente și cu perle (fig. 14/3a), spirale fără tangente și fără perle (fig. 16/6), spirale reduse la benzile exterioare (fig. 15/1b), elipsoide cu tangente (fig. 14/3b) sau fără tangente (fig. 7/4; 15/6—7; 16/1—4), perle cu tangente (fig. 14/2; 16/5) sau fără tangente (fig. 7/4), perle proiectate cruciform (fig. 14/3b; 16/1a, 3 sus).

La fel ca în seria derivativă unitară a decorului cu „elipse și tangente” sau numai cu „elipse” (fig. 3/2; 5/5), seria dihotomică a decorului cu spirale, elipsoide și perle comportă forme derivate prin „dispariția tangentei” între spirale sau elipsoide sau între perle (fig. 7/4). Repartizarea motivelor principale și anexe în serii derivate separate reconstituie totuși o serie continuă și unitară a formelor derivate prin dispariția treptată a tangentei, la nivelul motivelor principale sau anexe, și prin succesiunea aspectelor decorative cu motive principale originare sau simplificate sau numai cu motive anexe. Această serie evolutivă diversificată se înscrie ca o modalitate de aplicare în cadrul grupeilor de stil AB a regulii elementare și permanente a decorului cucutenian: „dispariția motivului principal și trecerea pe primul plan a motivelor anexe” pentru formarea aspectelor decorative.

În decorurile neasociate, elipsoidele pot fi grupate cîte două sau cîte trei (fig. 15/7; 16/2), iar în decorurile asociate pot fi grupate cîte două sau cîte patru, prin simetrie cu dispoziția grupată sau liberă a perlelor în compoziția cruciformă (fig. 16/1, 3). În decorurile asociate, spiralele originare sînt grupate cîte două, deoarece cele patru perle sînt simetrice cu perlele compoziției cruciforme (fig. 14/3a—b). Asocierea decorului exterior cu spirale și a decorului interior cu elipsoide (fig. 14/3a—b), a decorului exterior cu elipsoide și a decorului interior cu perle (fig. 16/1, 3), ca și asocierea variantelor principale ale picturii bicrome sau tricrome cu negru din decorul exterior cu variantele secundare ale picturii bicrome sau tricrome cu roșu în decorul interior (fig. 14/3; 16/1, 3), sînt determinate sau coordonate de regula stilistică generală a „decalajului decorului în zonele suprapuse sau între decorul exterior și interior” sub raportul simplificării decorului (motive principale în forma originală sau simplificată) și al schimbării culorii (pictură cu negru sau cu roșu). Cele două zone de pe vasul piriform de la Huși (fig. 7/4) prezintă aceeași formă derivată a celor două serii ale decorului cu elipsoide sau cu perle, suprapuse după ierarhia motivelor principale și anexe.

Grupele γ și δ prezintă și alte forme de spirale legate prin tangente. „Volutele cu tangente” (fig. 7/3; 10/5) sînt evident derivate, prin secționarea volutei, din „spirale în S legate prin tangente”, de asemenea documentate pe ceramica publicată. „Spiralele în S libere” înlătură volutele secționate (fig. 14/3a sus) sau păstrează „volutele secționate” (fig. 10/3); spiralele cu tangente păstrează „volutele legate prin tangentă” (fig. 7/3; 10/5).

¹⁶³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35.

¹⁶⁴ H. și Vl. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 168, pl. V.

Spiralele cu bucle pliate rămase libere (fig. 16/6) generează o serie cu forme derivate de aspect liber, transpuse deopotrivă în stilul grupei δ sau γ : „bucle secționare” izolate și orientate în același sens¹⁶⁵, sau grupate simetric și concentric după modelul „motivelor cordiforme”¹⁶⁶.

Toate aceste elemente conceptuale sau formale explică organizarea unitară a decorului pe strachina de la Traian (fig. 14/3a—b). Paralelismul decorului spiralic pe cele două fețe și derivația decorului de pe fața interioară din acela de pe fața exterioară arată că decorul exterior cu formele originare ale spiralelor constituie decorul principal al vasului, după cum decalajul decorului în cele două zone arată că zona decorativă principală este zona gurii pe fața exterioară sau zona corpului și a fundului pe fața interioară.

Pe fața exterioară, cele două zone comportă forme derivate ale decorului spiralic, în acord cu formele simplificate sau derivate ale decorului de pe fața interioară. Zona gurii este decorată cu una din formele fundamentale ale decorului spiralic, „spirale în S libere” cu benzi liniare negre și benzi exterioare conturate cu „alb secundar”, dar într-o formă derivată, cu una din volute secționată, în acord cu forma derivată a decorului spiralic din zona corpului. Pe alte străchini (fig. 15/1), acest decor principal este suplinit de „elipse cu tangente”, deoarece decorul din zona corpului este diferit pe ambele fețe ale vasului, iar concordanța decorului este păstrată numai prin decorul eliptic simplificat pe fața interioară a buzei.

Zona corpului este decorată cu o formă specială a decorului spiralic, „spirale în S cu buclele pliate” dublate de benzi exterioare conturate de asemenea cu „alb secundar” și prevăzute cu „perle”, din care derivă decorul cu elipsoide sau perle de pe fața interioară. Forma derivată a spiralelor, prin pierderea tangentelor, cadrează cu forma derivată a spiralelor sau elipsoidelor fără perle și fără tangente ca decor tipic în zona secundară a corpului pe diferitele forme ceramice (fig. 15/1b, 6—7; 16/6). Forma derivată a spiralelor păstrează însă perlele anexe, prin simetrie cu perlele decorului din zona corespunzătoare de pe fața interioară și pentru a indica un moment incipient al derivației decorului principal de pe fața exterioară, cu motive anexe integrate motivelor principale, față de decorul secundar de pe fața interioară, cu motive anexe separate de motivele principale.

Pe fața interioară, compoziția „cruciformă cu perle” pe peretele și fundul vasului inversează raportul dintre zone și indică zona decorativă principală, deoarece compoziția cu motivul cruciform sau cu motive dispuse cruciform constituie decorul originar al străchinilor și orice decor creat în zonele orizontale la exteriorul vaselor poate fi proiectat sub forma compoziției cruciforme în interiorul străchinilor, ca procedeu general în toate stilurile ceramicii cucuteniene.

Decorul cu „elipsoide și tangente” din zona gurii indică zona decorativă secundară, deoarece el completează compoziția cruciformă după modelul general al tuturor grupelor ceramicii bandate, decorul spiralic, eliptic sau în zigzag fiind dispus circular în jurul motivului cruciform central. Deși sînt dispuse în zona secundară a gurii, elipsoidele păstrează tangentele, constituind un decor integru, în acord cu decorul spiralic principal din zona exterioară a gurii, dar într-o formă derivată prin simplificarea spiralelor originare, în acord cu caracterul secundar al decorului pe fața interioară a străchinii.

Integrarea decorului cu „elipsoide cu tangente și perle” în compoziția cruciformă s-a făcut în funcție de separarea inerentă a motivelor principale și anexe și de repartizarea lor în cele două zone decorative, dar în același timp în funcție de asocierea lor într-o compoziție unitară pe aceeași față a vasului și de integrarea acestei compoziții în seria derivativă completă a decorului cu „spirale cu tangente și perle” pe ambele fețe ale vasului.

Aspectele decorative ale celor trei grupe stilistice ale ceramicii de la Huși comportă elemente comune cu grupele corespunzătoare ale ceramicii de stil AB din așezările Depresiunii Prutului, cum sînt motivele uniliniare negre cu meandre sau volute în culbec ale subgrupelor $\beta 1$ și $\delta 1$. Cele mai multe paralele se stabilesc însă cu ceramica așezării Traian din Depresiunea subcarpatică, pentru variantele decorative ale subgrupelor $\delta 2$ și $\delta 3$. Totodată ceramica de la Huși prezintă aspecte decorative proprii Podișului Central Moldovenesc, cu deosebire decorul în labirint al subgrupeii $\delta 2$, necunoscut încă în celelalte două regiuni.

Definirea complexului ceramic al așezării de la Huși prin dispariția grupei α , continuarea grupei β și apariția grupei δ alături de preponderanța grupei γ este exactă¹⁶⁷, deși proporția atribuită grupelor β și γ este discutabilă și nu este deloc obligatorie sau hotărîtoare, complexe ceramice și etapele corespunzătoare fiind suficient determinate de simpla prezență a grupelor asociate.

De asemenea, interpretarea complexului ceramic al acestei așezări ca determinînd o etapă proprie este justificată¹⁶⁸, dar nu ca etapă intermediară de aceeași valoare cronologică cu etapele

¹⁶⁵ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XVIII/3.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pl. CXV/6; XVII/1.

¹⁶⁷ A. László, *op. cit.*, p. 19—20.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 20.

AB1 și AB2, ci ca o nouă *secvență* intercalată între secvențele determinate în prezent în cadrul etapelor AB1 sau AB2 în așezările din Depresiunea Prutului. Secvența tipologică și cronologică din așezarea de la Huși, este valabilă cel puțin pentru etapa de locuire din zona respectivă, în cazul când această așezare extinsă pe cca 4 ha, după descoperirile prezente, ar comporta etape de locuire succesive.

Cele două etape AB1 — AB2 au fost stabilite, fără a fi numerotate, după primele două campanii ale săpăturilor recente de la Cucuteni, în 1961 și 1962¹⁶⁹, apoi confirmate și precizate în campaniile din 1963—1964¹⁷⁰, prin omologarea depunerilor Cucuteni AB din cele două stațiuni, „Dîmbul Morii” („așezarea din vale” a lui H. Schmidt) și „Cetățuia”, cu așezările Corlăteni (Dorohoi) și Traian (Piatra Neamț), pe baza asocierii grupelor stilistice în complexele de locuire ale acestor așezări. Cele două etape, cu valoare de subfaze în cadrul fazei AB, au fost adoptate și numerotate în periodizarea din 1963 a culturii și ceramicii cucuteniene¹⁷¹.

Această omologare nu este însă exactă, deoarece aceste așezări prezintă asociații diferite ale grupelor stilistice, care corespund unor *secvențe diferite* în cadrul celor două etape AB1 și AB2. Cele 11 locuințe din așezarea Corlăteni cuprind exclusiv grupele α — β , ca secvență inițială a etapei AB1. Locuințele de la interiorul șanțului de apărare al așezării de la „Dîmbul Morii” cuprind însă grupele α — β și γ , ca secvență tirzie a etapei AB1. Locuințele săpate în 1965 în afara șanțului de apărare la „Dîmbul Morii” cuprind numai grupele β — γ ¹⁷², ca secvență corespunzătoare unei alte etape de locuire în aceeași așezare. Locuințele de pe „Cetățuia” cuprind exclusiv grupele γ — δ , ca secvență sigură și finală în cadrul etapei AB2 (fig. 1/1, punctele 1—3, 5). Secvența AB2 de pe „Cetățuia” de la Cucuteni exista la Frumușica (Piatra Neamț), dar a trecut atunci neobservată și a rămas pînă acum neinterpretată. Această secvență la Frumușica stabilea prima poziție stratigrafică și tipologică pentru apartenența grupei δ la grupele de stil AB și prima poziție cronologică pentru etapa AB2¹⁷³, (fig. 1/1, punctul 6).

Așezarea Traian — Dealul Fintinilor manifestă evident etape succesive de locuire, marcate prin două șanțuri de apărare, de-a lungul celor două etape AB1 — AB2. Determinarea complexelor ceramice în funcție de asocierea grupelor ceramice în complexele de locuire din această așezare cu locuire îndelungată ar putea confirma și completa secvențele stabilite în celelalte așezări pentru cele două etape. Coexistența grupelor α — β cu grupele γ — δ în etapa AB2 la Traian¹⁷⁴ nu este confirmată în nici o altă așezare săpată metodic. Secvențele stratigrafice, tipologice și cronologice, definite prin asocierile succesive determinate de imbricarea grupelor stilistice, sînt certe în așezările menționate, dar ele vor trebui confirmate și în alte așezări, începînd cu Traian — Dealul Fintinilor, cercetată prin săpături intensive și metodice, rămase încă nepublicate. Prezența celor patru grupe ceramice, α — δ , determină cel puțin cele două secvențe tipice pentru etapele AB1, ca la Corlăteni, dar fără ceramica de stil A, și AB2, ca la Frumușica și Cucuteni (fig. 1/1, punctele 7 — 8).

Secvența grupelor β — γ , δ din așezarea de la Huși (fig. 1/1, punctul 4) se intercalează clar între a doua secvență de la „Dîmbul Morii” (grupele β — γ) și secvența de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele γ — δ).

Seria acestor secvențe este marcată de prezența grupei α în secvențele de la Corlăteni (grupele α — β) și de la „Dîmbul Morii” la interiorul șanțului de apărare (grupele α — β , γ), de absența grupei α în toate celelalte secvențe și de prezența grupei δ în secvențele de la Huși (grupele β — γ , δ) și de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele γ — δ). Între dispariția grupei α și apariția grupei δ se intercalează secvența a doua de la „Dîmbul Morii” la exteriorul șanțului de apărare (grupele β — γ).

Astfel, subdivizarea mării etape stilistice Cucuteni AB numai în două etape, AB1 — AB2 în sistemele de periodizare nu este suficientă. Aceste două etape au numai valoarea de *etape principale*, corespunzătoare fazelor AB1 și AB2 ale acestei perioade. Seria secvențelor determinate de jocul succesiunii și imbricării grupelor stilistice în așezările săpate metodic permite o subdivizare în *etape secundare* cu valoare de subfaze. Etapa AB1 este definită prin prezența grupei α , dar în cuprinsul ei se diferențiază două etape, determinate de asocierea grupelor inițiale α — β la Corlăteni și de apariția grupei γ la „Dîmbul Morii”, care corespund *subfazelor AB1a* (grupele α — β) și *AB1b* (grupele α — β , γ).

¹⁶⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles fouilles archéologiques à Coucuteni — Bailești en Roumanie (dans le nord de la Moldavie)* în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche*, Roma 1962, II, Florența, 1965, p. 248.

¹⁷⁰ Idem, *Évolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni — Băilești*, în *Rivista di Scienze Preistoriche*, 20, 1965, I, p. 169—170.

¹⁷¹ Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni —*

Tripolie, II, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 290—291.

¹⁷² Informație M. Dinu, care a efectuat săpăturile.

¹⁷³ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 27: în secțiunea III, nivelul AB determinat prin vatra 15 în situ la adîncimea de — 1,30 m cuprinde numai ceramica grupelor γ — δ (pl. 279/35; 280/35; 281/35; 282/36; 283/36; 284/35; 28837; 296/37).

¹⁷⁴ Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 291.

De asemenea, etapa AB2 este definită de grupa δ , dar în cuprinsul ei se detașează prima etapă, corespunzătoare subfazei AB2a, cu secvențe marcate succesiv de continuarea grupei β la „Dîmbul Morii” (grupele $\beta - \gamma$ și apariția grupei δ la Huși (grupele $\beta - \gamma, \delta$), apoi a doua etapă, corespunzătoare subfazei AB2b, cu secvența clasică de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele $\gamma - \delta$).

Jocul apariției și imbricării grupelor stilistice în seria acestor secvențe stabilește *ordinea reală a succesiunii grupelor de stil AB*, în funcție de care se pot defini *geneza și filiația grupelor*

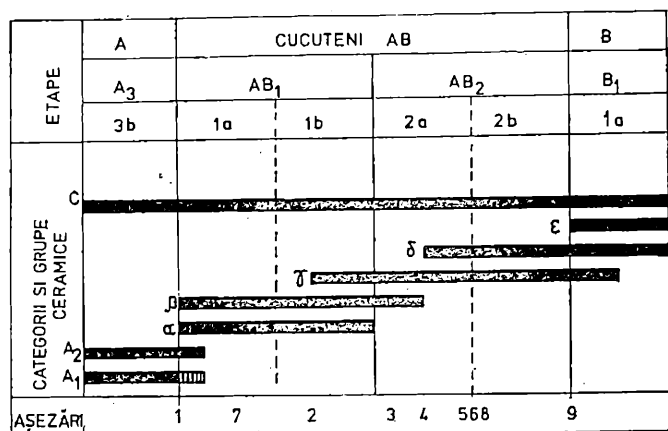
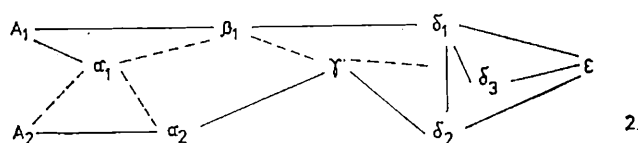

Fig. 1. — 1: Succesiunea grupelor de stil AB $\alpha - \delta$, în funcție de imbricarea lor în complexele așezărilor (1—9) corespunzătoare etapelor (faze și subfaze) perioadei AB și primei etape a perioadei B; 2: Graficul simplificat al derivației și filiației grupelor și subgrupelor de stil AB, în funcție de succesiunea lor; pentru fiecare grupă sau subgrupă, linia continuă indică modelul, iar linia întreruptă indică convergența, care explică formula stilistică și procedeul formativ al grupei sau subgrupe respective; A1 — A2: categoriile ceramicii tricrome pe fond alb și pe fond brun în etapa finală a perioadei A; C: categoria ceramicii Cucuteni C: 1: Corlăteni; 2 — 3: Cucuteni — Dîmbul Morii; 4, Huși; 5: Cucuteni — Cetățuia; 6: Frumușica; 7 — 8: Traian; 9: Ghelăiești.

stilistice, exact în sensul în care H. Schmidt a operat, deopotrivă stratigrafic și stilistic, clasificarea grupelor de stil AB¹⁷⁵. Seria acestor secvențe precizează procesul genetic și evolutiv al grupelor stilistice, prin polarizarea lor numai față de grupele coexistente în fiecare etapă (fig. 1/2): grupele $\alpha - \beta$ s-au născut direct în matricea categoriilor ceramicii tricrome pe fond alb sau pe fond brun de stil Cucuteni A, care continuă numai în secvența inițială a subfazei AB1a, ca la Corlăteni¹⁷⁶; grupa β a avut în față ceramica tricoloră pe fond alb și subgrupele $\alpha_1 - \alpha_2$ în subfaza AB1a la Corlăteni; grupa γ a pornit numai de la grupele de stil AB, $\alpha - \beta$, în secvența târzie a subfazei AB1b la „Dîmbul Morii”; grupa δ nu putea pleca decât de la grupele β și γ , în secvența târzie a apariției ei în subfaza AB2a, ca la Huși; între dispariția grupei α și apariția grupei δ se interpun grupele $\beta - \gamma$ din secvența inițială a subfazei AB2a de la „Dîmbul Morii”.

Aspectele decorative asemănătoare între grupele distanțate prin soluții de continuitate și chiar acelea între grupele coexistente nu pot fi nici supraviețuiri de la o etapă la alta, nici transmisiuni directe de la o grupă la alta în aceeași etapă, dacă le considerăm sub raportul procedeele picturale și nu al motivelor decorului, ci rezultatul unui proces de *concordanță* inevitabilă între aspectele și procedeele decorative create în cadrul formulei stilistice proprii fiecărei grupe ceramice.

Motivele cu „benzi liniare albe” pe fond brun din decorul subgrupe δ_2 (fig. 14/1, 4b) nu sînt transpuse de pe grupa α_2 (fig. 5/3)¹⁷⁷ sau chiar γ_2a (fig. 10/2)¹⁷⁸ și mai exact γ_3 (fig. 11/4), după cum motivele cu „benzi liniare roșii” pe fond alb din decorul subgrupe δ_1 ¹⁷⁹ nu sînt preluate din subgrupa α_1 ¹⁸⁰ sau de la varianta pictată cu roșu a subgrupe β_1a ¹⁸¹, ci sînt rezultatul aplicării directe a procedeele formative proprii formulelor stilistice ale subgrupelor $\delta_1 - \delta_2$.

ANTON NIȚU și VIOLETA BAZARGIUC

¹⁷⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 36, 73—74.

¹⁷⁶ I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, fig. 21.

¹⁷⁷ Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 47, p. 47, pl. 1/8.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 64, 72, 104.

¹⁷⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/2a—b.

¹⁸⁰ Această eventualitate nu este avută în vedere pentru ceramica de la Traian, evident din cauza absenței subgrupe α_1 și a variantei picturale cu negru și roșu a subgrupe δ_1 în această așezare.

¹⁸¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 170; idem, *Cucuteni*, București, 1966, fig. 36; I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2, 1951, p. 71, fig. 20; idem, în *SCIV*, 3, 1952, p. 89, fig. 3.

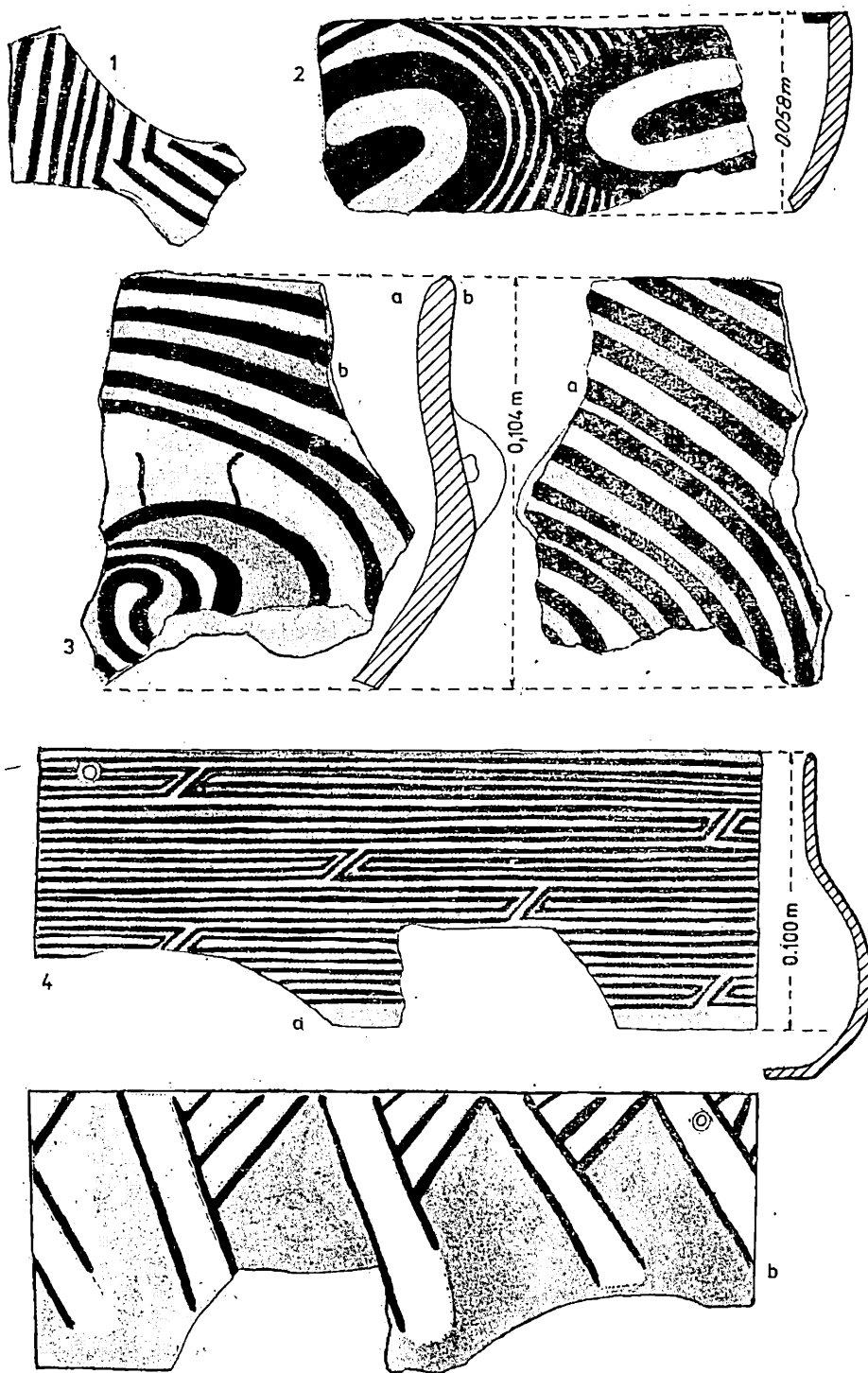

Fig. 2. — Ceramică de la Huși; 1, subgrupa $\beta 1a$; 2 — 4, subgrupa $\delta 2a$.

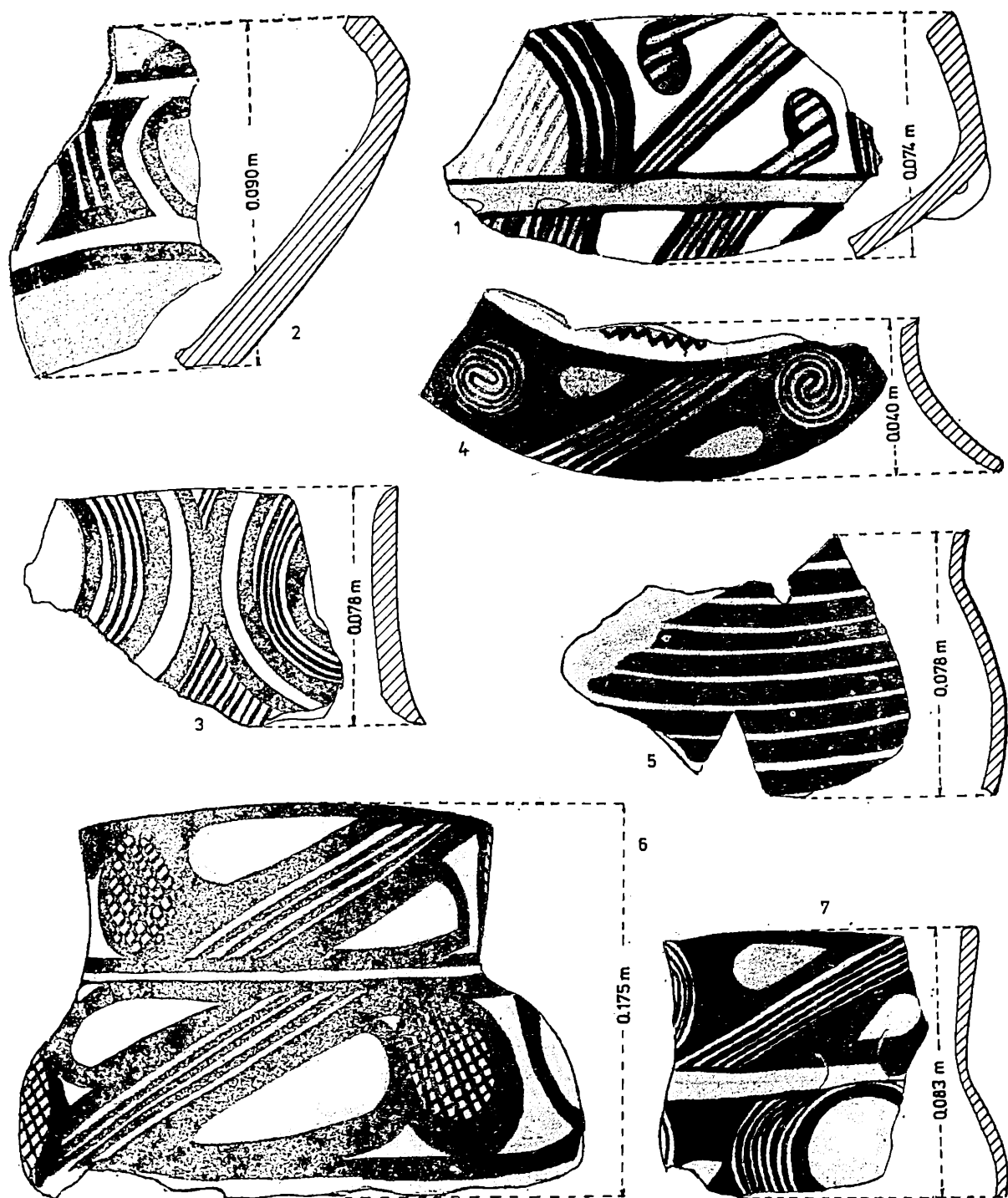

Fig. 3. — Ceramică de la Huși: 1, subgrupa γ_1 ; 2, subgrupa γ_3 ; 3, subgrupa $\delta 1a$; 4 — 7, subgrupa $\delta 3a$.

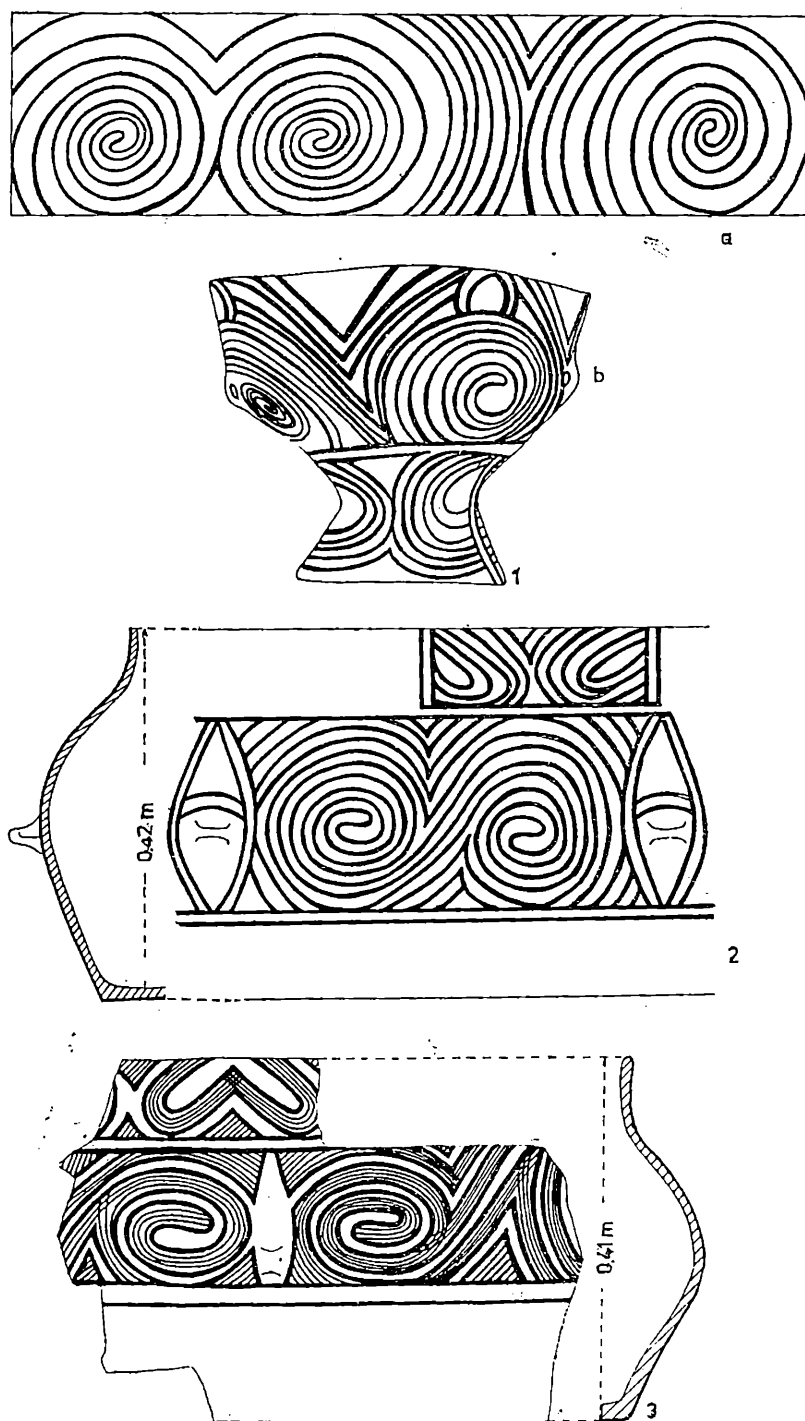

Fig. 4. — Ceramică de la Huși : 1 – 3 , subgrupa $\delta 1a$.

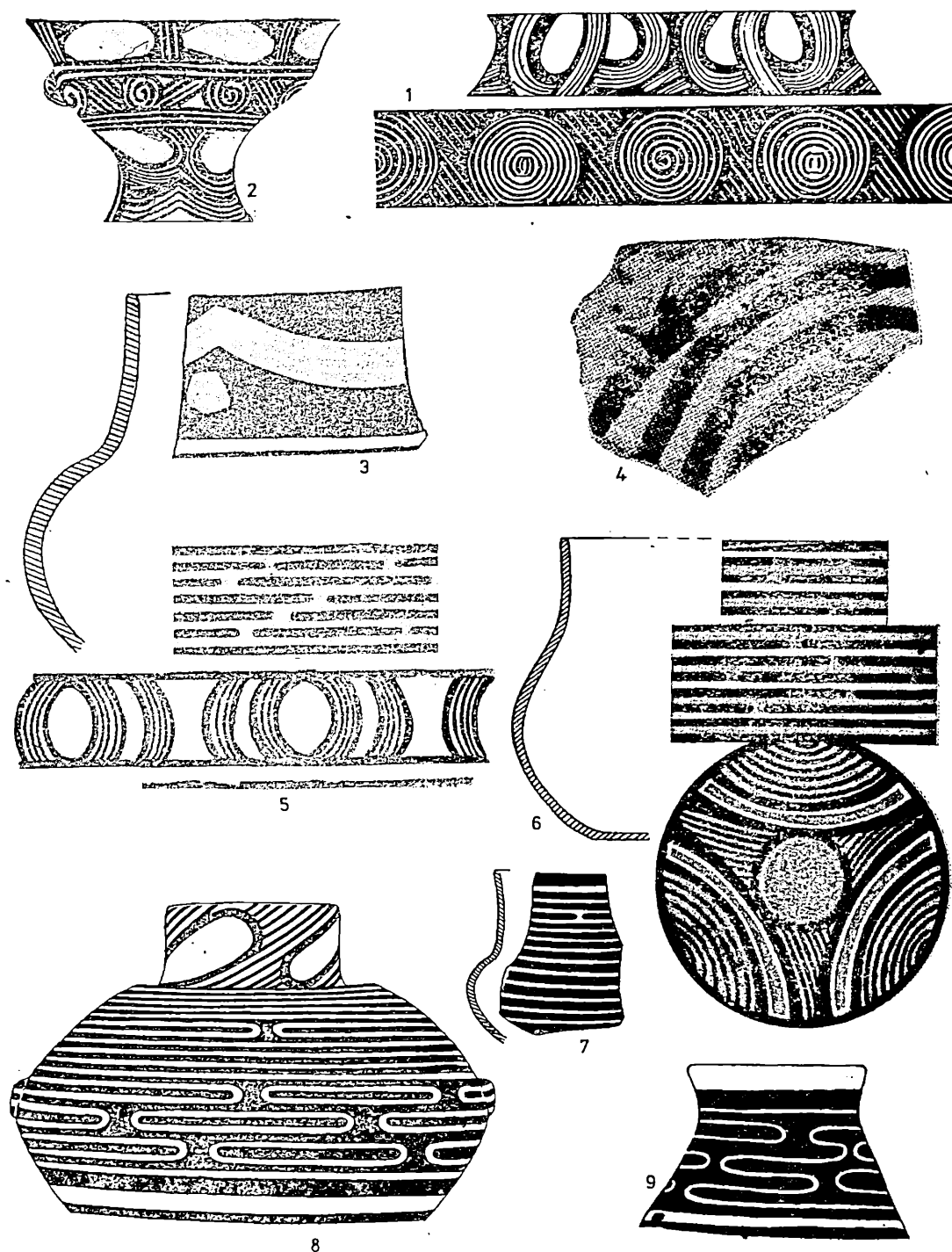

Fig. 5. — Ceramica AB de la Cucuteni — Dimbul Morii (1 — 2), Traian-Dealul Fintnilor (3, 5 — 9) și Huși(4); 1, subgrupele $\alpha 1$ și $\beta 1a$; 2, 4, 7 — 9, subgrupa $\beta 1a$; 3, subgrupa $\alpha 2$; 5, subgrupele $\gamma 1$ și $\delta 3a$; 6, subgrupa $\delta 2a$.

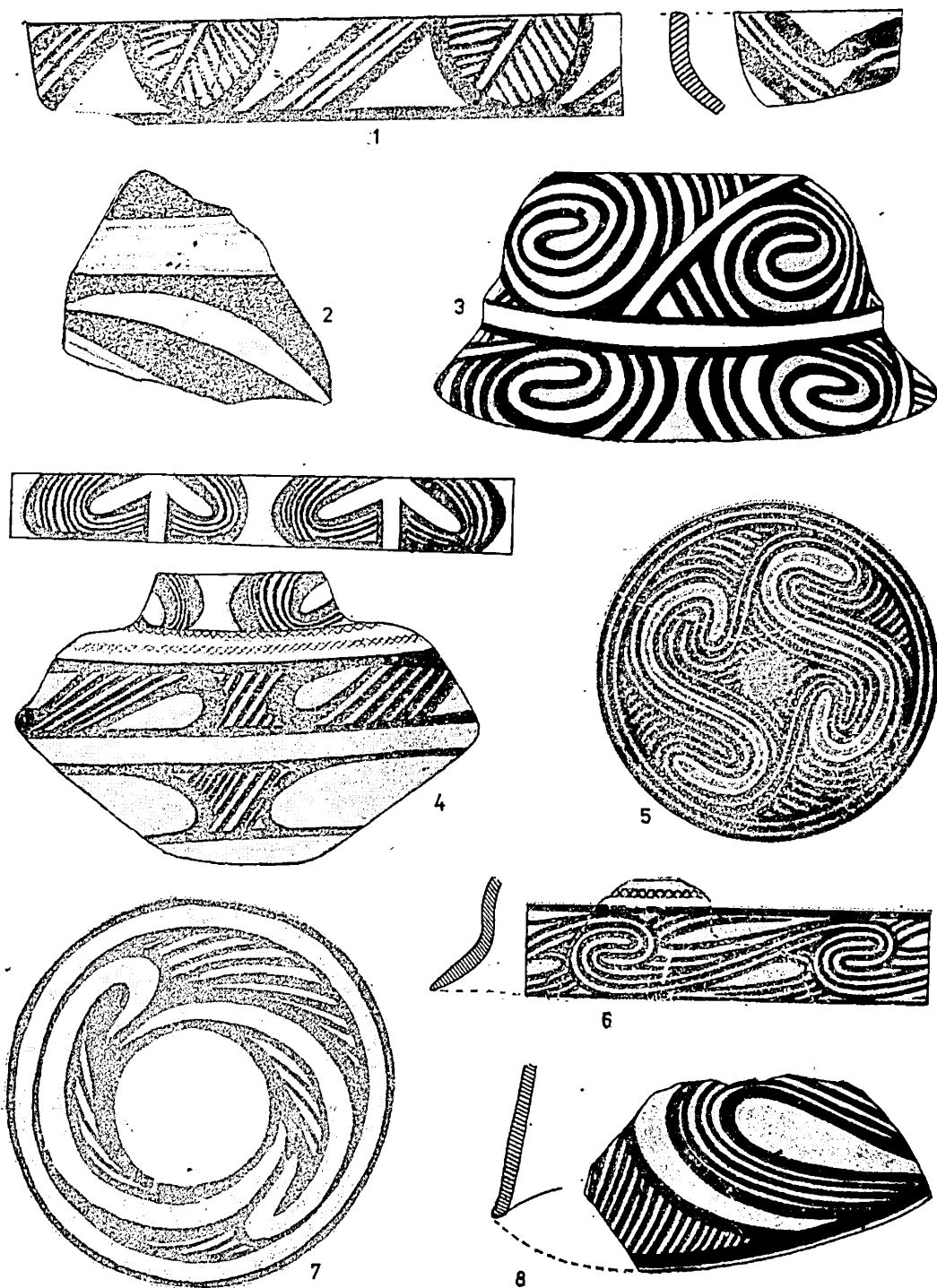

Fig. 7. — Ceramică AB de la Traian (1, 5 — 8), Cucuteni — Cetățuie (2) și Huși (3 — 4): 1, subgrupa $\delta 1a$, varianta de culoare roșie; 2 — 3, 5, 7, subgrupa $\delta 2a$; 4, subgrupele $\gamma 1$ și $\delta 3a$; 6, 8, subgrupa $\delta 3a$.

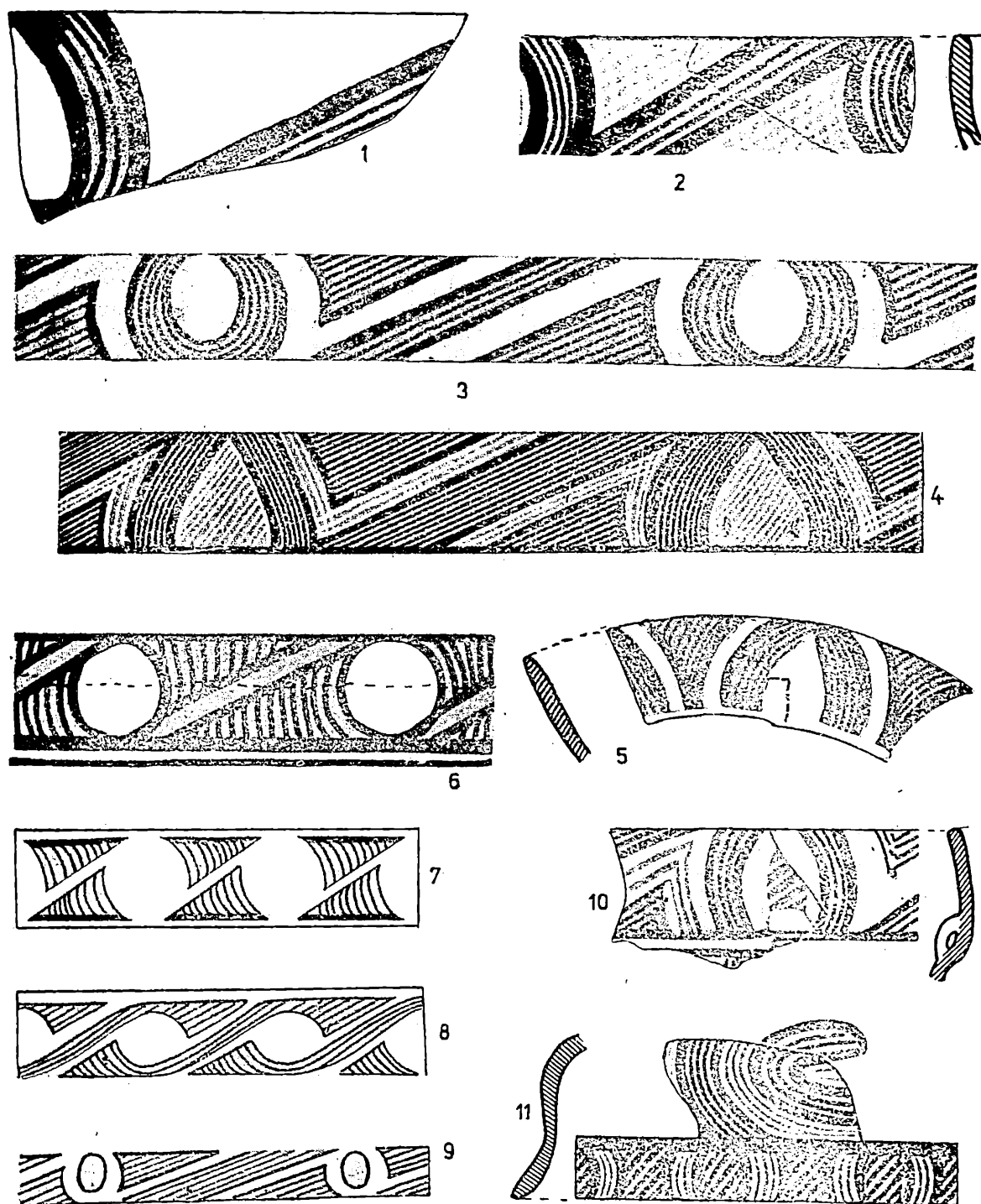

Fig. 8. — Clasificarea grupei γ în funcție de decorul eliptic: 1, 3, subgrupa γ_1 ; 2, 4, subgrupa γ_{1a} ; 5, subgrupa γ_2 ; 6 – 9, subgrupa γ_3 ; 10, subgrupa γ_{2a} ; 11, subgrupa γ_{3a} ; 1 – 6, 10 – 11, Traian; 7 – 9, Cucuteni–Cetățuie.

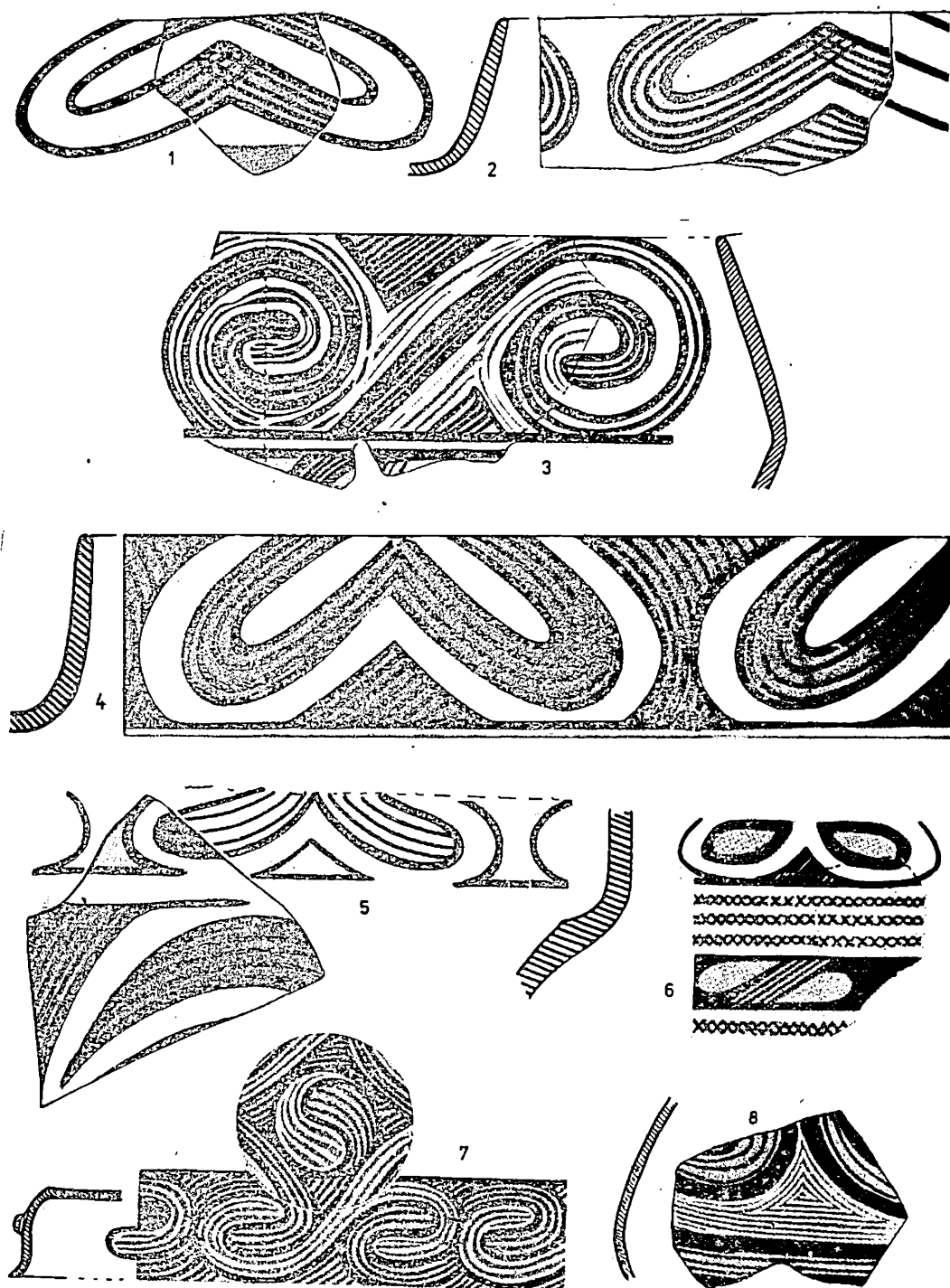

Fig. 9. — Clasificarea grupe γ în funcție de decorul spiralic; 1 — 2, subgrupa γ_1 ; 3, 8, subgrupa γ_{1a} ; 4, subgrupa γ_2 ; 5 — 6, subgrupa γ_3 ; 7, subgrupa γ_{3a} ; 1 — 8, Traian.

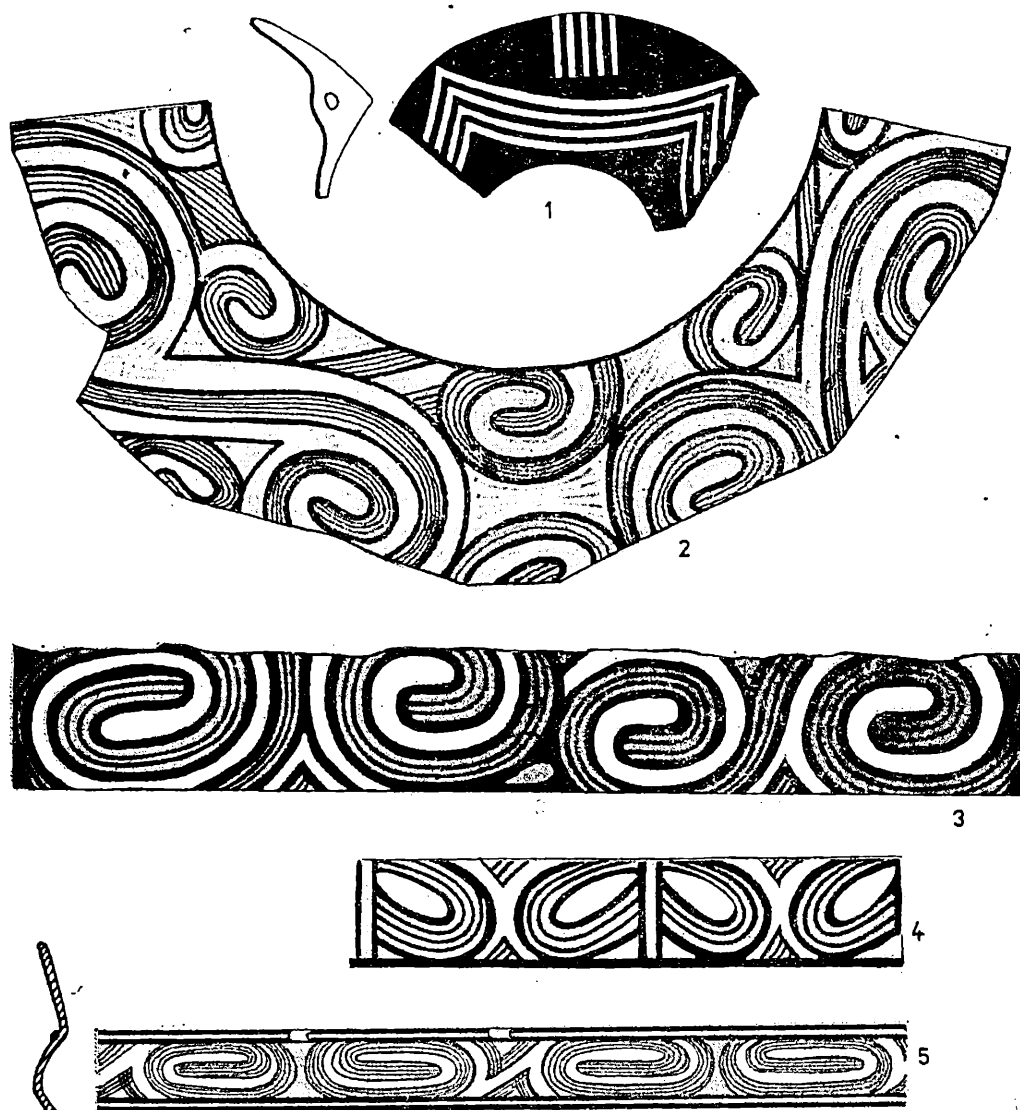

Fig. 10. — Ceramică AB de la Cucuteni (1, 5) și Traian (2 -- 4): 1, subgrupa $\gamma 2a$; 3, 5, subgrupa $\gamma 2$; 4, subgrupa $\gamma 1$.

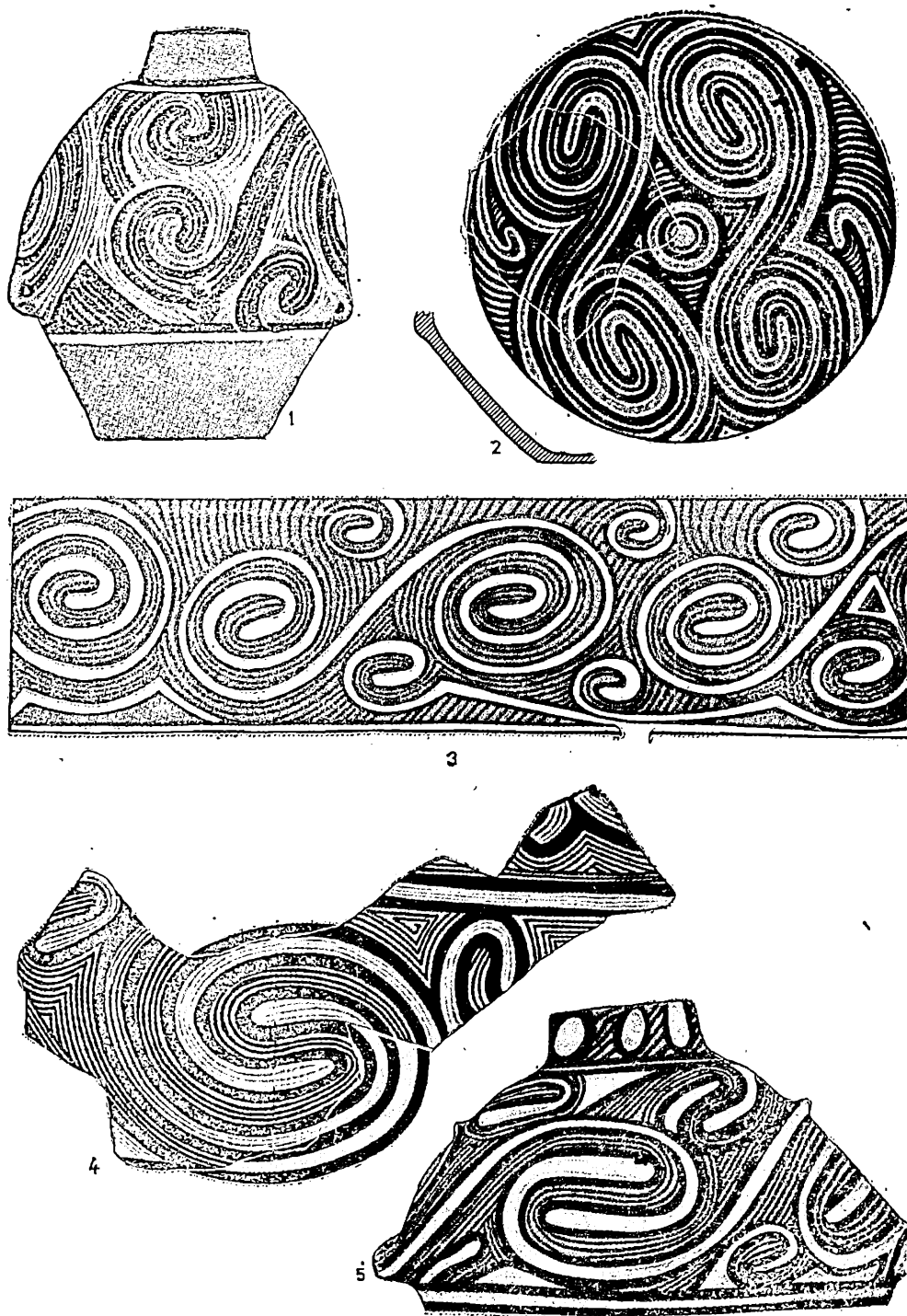

Fig. 11. — Clasificarea grupelor γ — δ în funcție de decorul spiralic: 1, subgrupa $\gamma 1$; 2, 5, subgrupa $\delta 2a$; 3, subgrupa $\gamma 3$; 4, subgrupa $\gamma 3a$; 1 — 5, Traian.

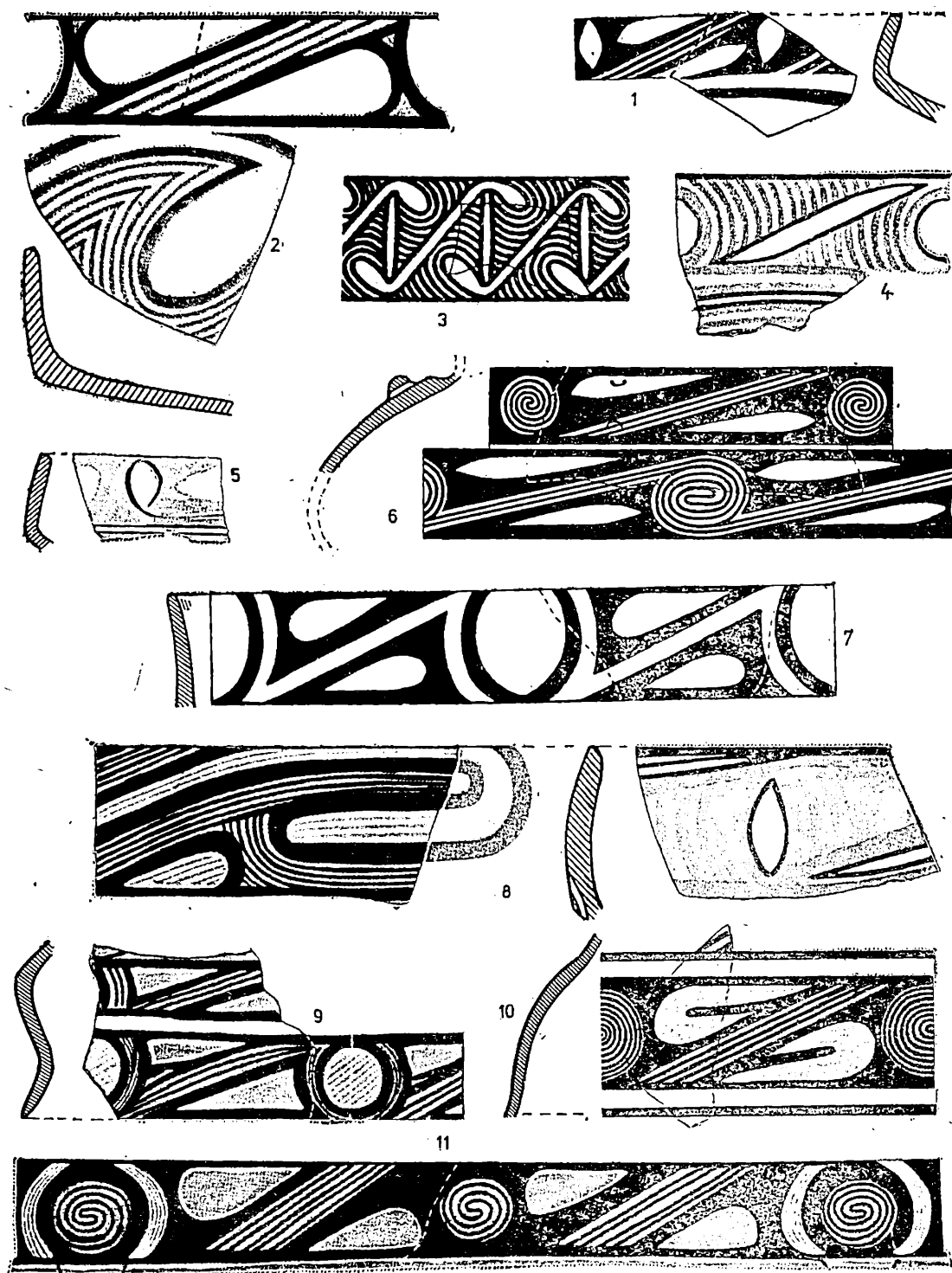

Fig. 12. — Clasificarea grupeii 8 în funcție de decorul spiralic și eliptic: 1, 3, 6 — 7, subgrupa $\delta 1a$; 2, subgrupa $\delta 1a$, varianta de culoare roșie; 4 — 5, subgrupa $\delta 1b$, varianta cu roșu și negru secundar; 8, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1b$; 9 — 11, subgrupa $\delta 2a$; 1 — 11, Traian.

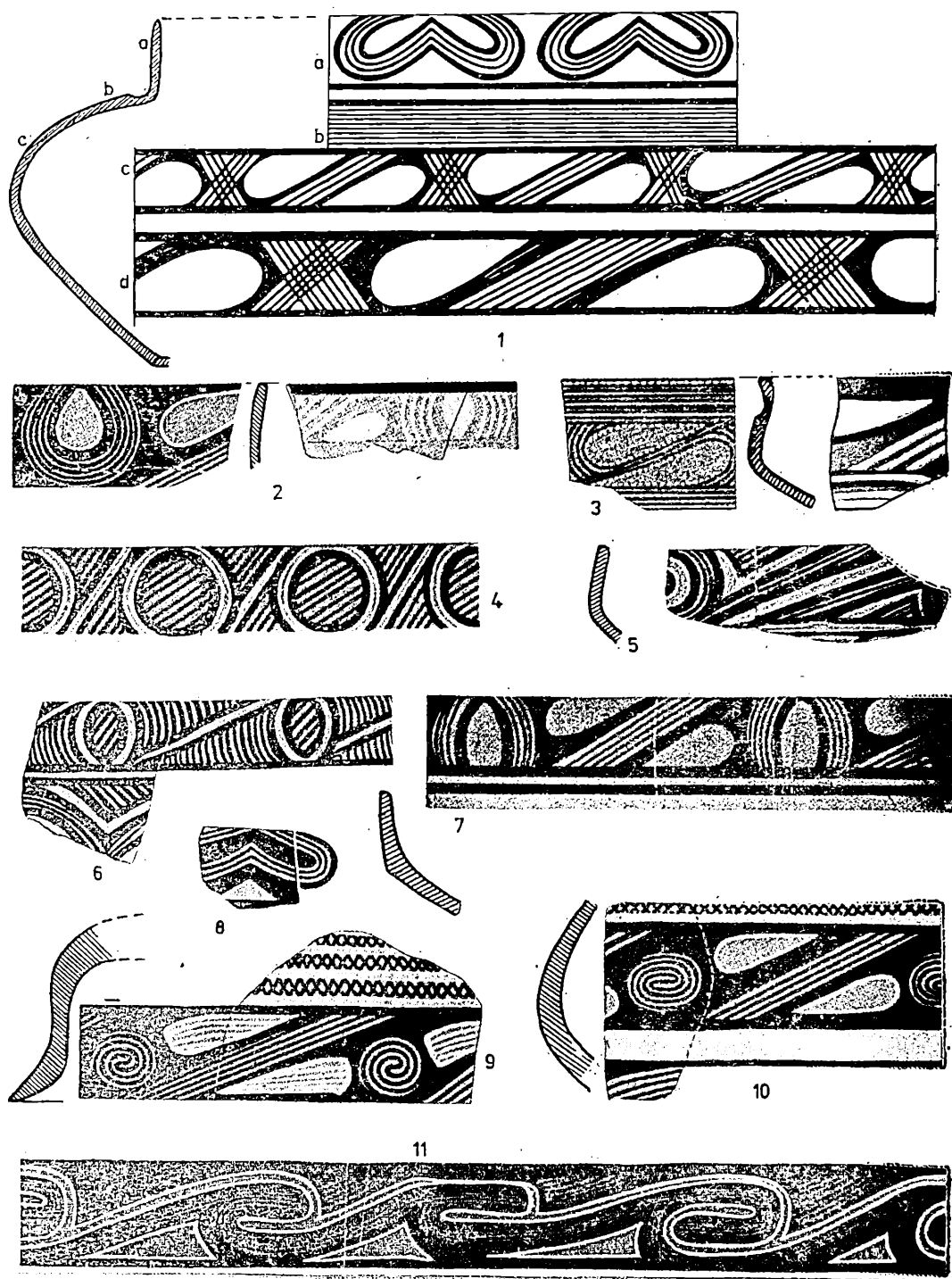

Fig. 13. — Clasificarea grupei 8 în funcție de decorul spiralic și eliptic: 1, subgrupa $\delta 1a$; 2, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1a$, varianta cu roșu și negru secundar; 4 — 5, 8 — 11, subgrupa $\delta 2a$; 6 — 7, subgrupa $\delta 3a$; 1 — 11, Traian.

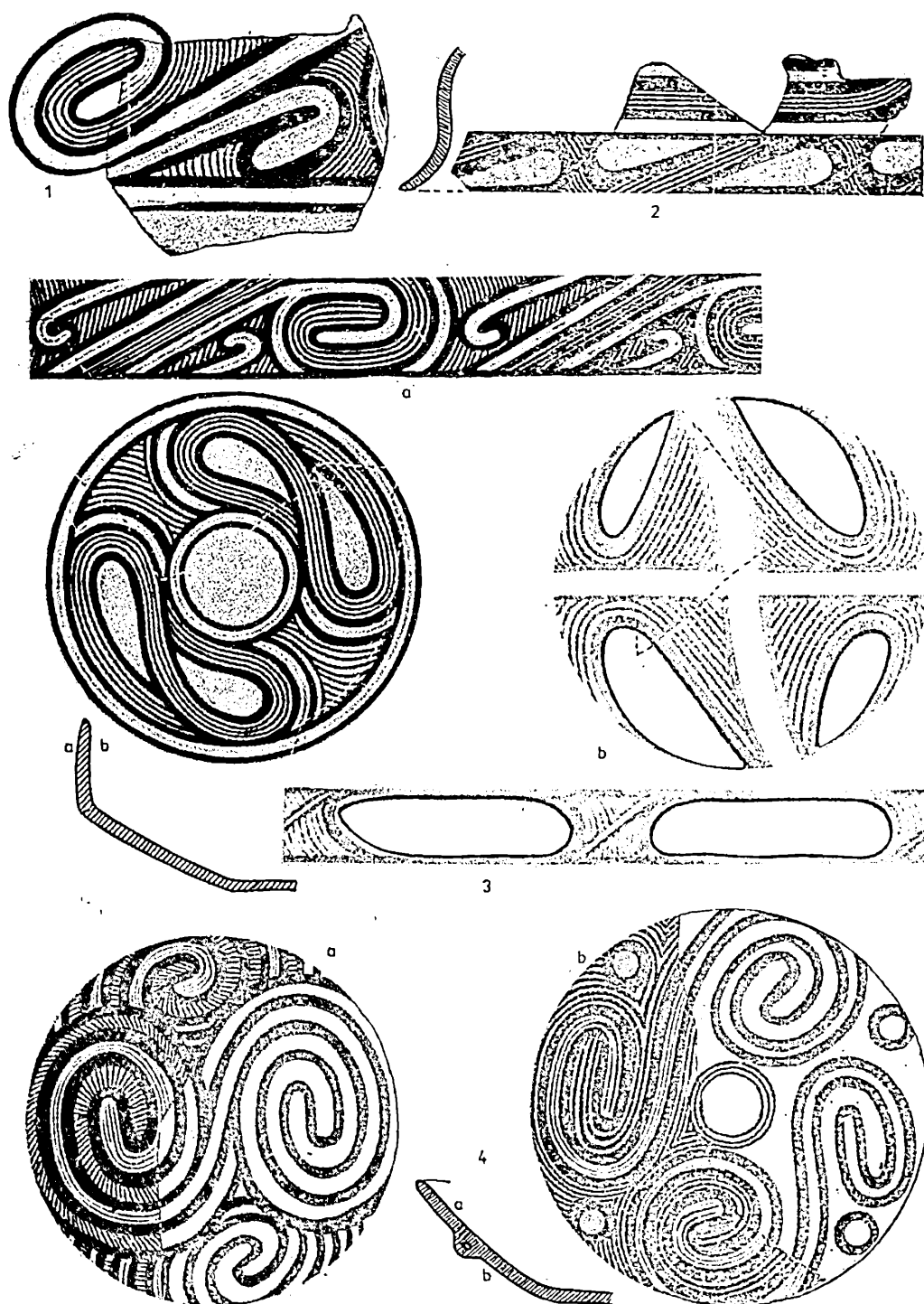

Fig. 14. — Ceramică AB de la Traian : 1 — 2, subgrupa $\delta 2a$; 3, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1b$, varianta cu roșu și negru secundar; 4, subgrupele $\gamma 3a$ și $\delta 2a$.

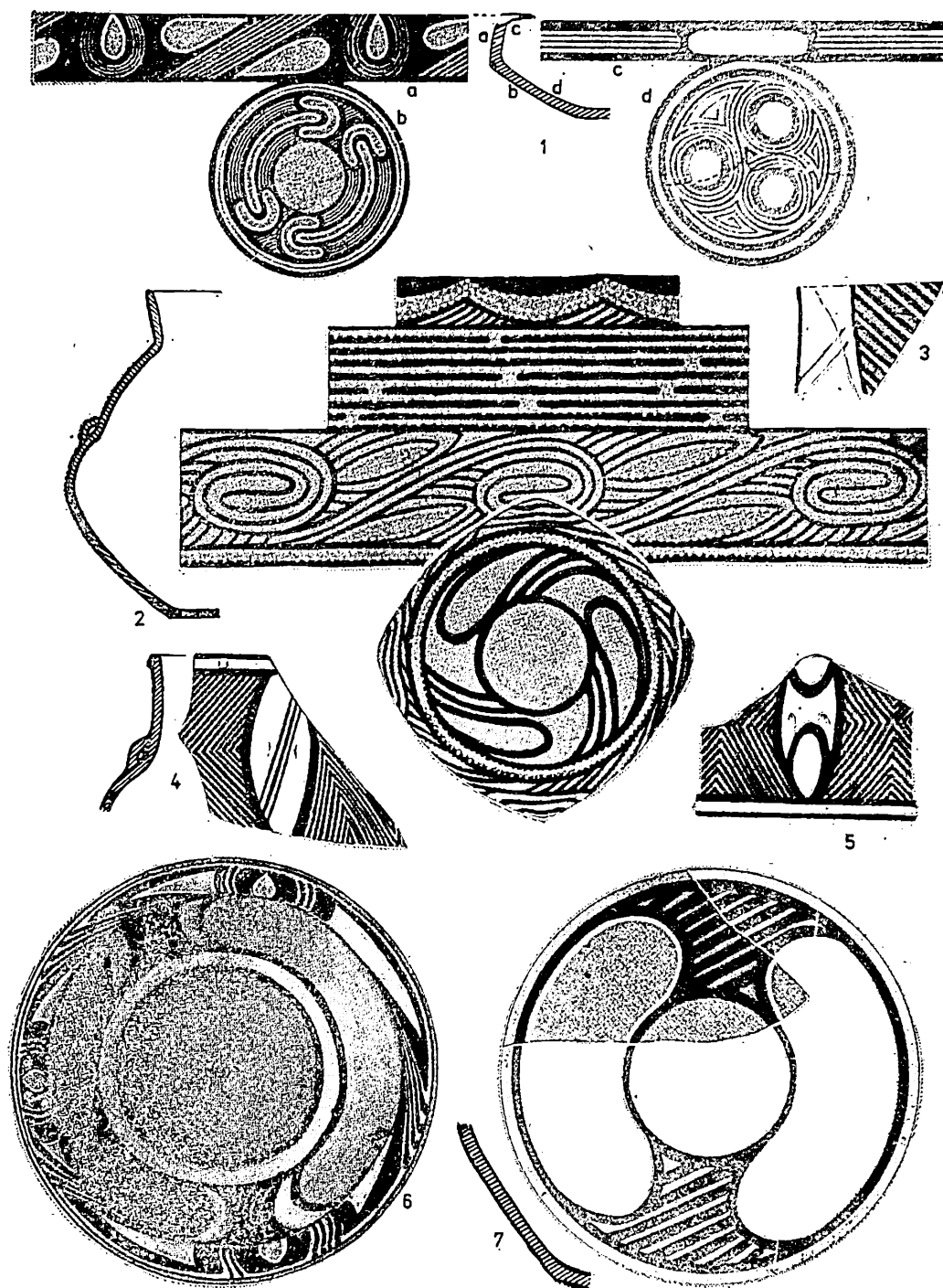

Fig. 15. — Grupa δ la Traian; 1, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1a$, varianta de culoare roșie; 2 — 7, subgrupa $\delta 2a$.

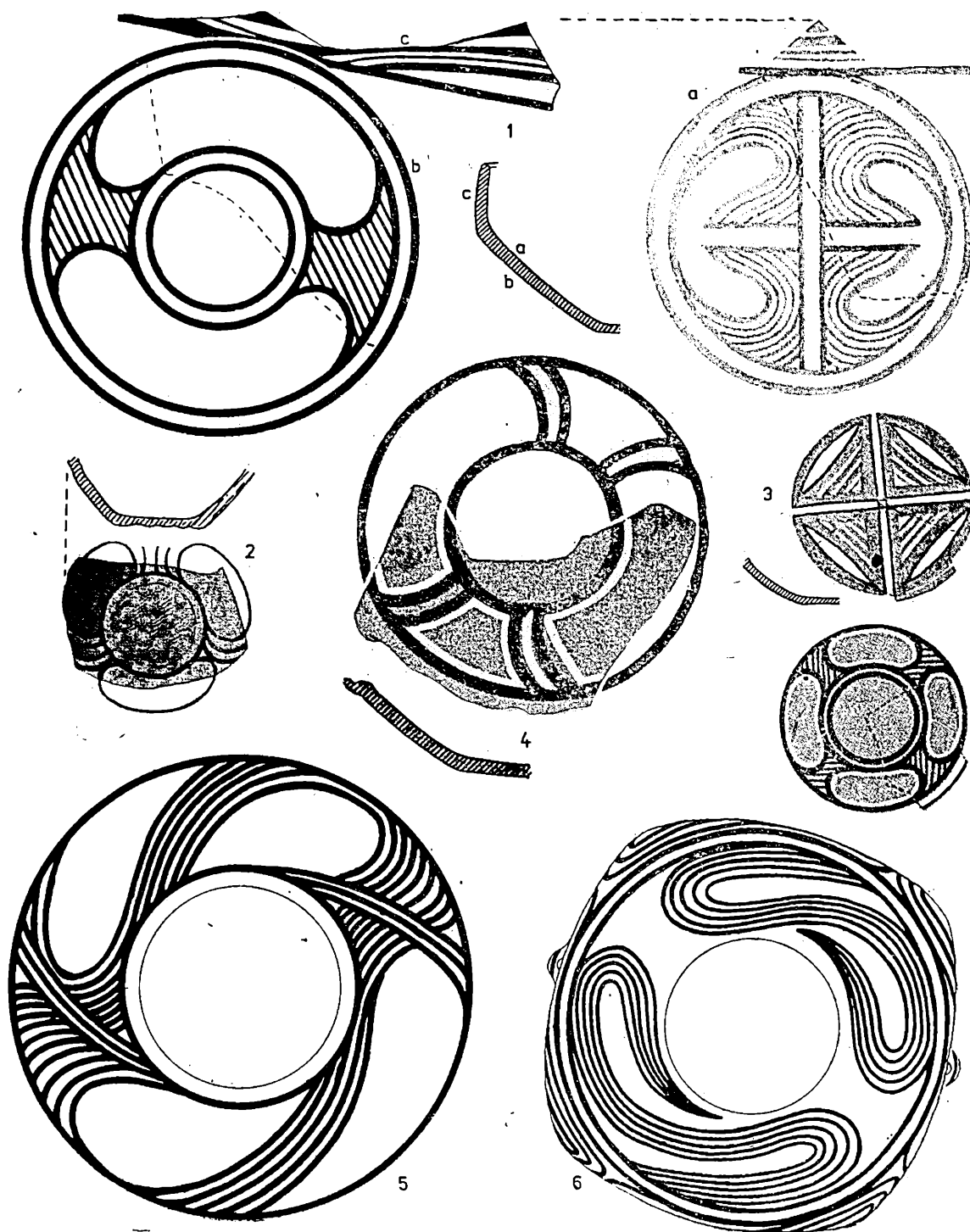

Fig. 16. — Grupa 8 la Traian : 1, subgrupa $\delta 1a$, variantele picturale cu culoare neagră sau roșie ; 2, subgrupa $\delta 3a$; 3, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1b$, varianta cu roșu și negru secundar ; 4, subgrupa $\delta 2a$; 5 — 6, subgrupa $\delta 1a$.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA CÉRAMIQUE CUCUTENI AB D'APRÈS LES DÉCOUVERTES RÉCENTES

RÉSUMÉ

Par les découvertes fortuites de céramique et d'objets cucuténiens, à l'occasion de différents travaux édilitaires à partir de 1959, on a déterminé un établissement *Cucuteni AB* qui s'étend dans la partie méridionale de la ville de *Huși*, vers la terrasse du ruisseau *Drăslăvățul*.

On a pratiqué en 1963 un sondage stratigraphique et en 1975 un sondage de sauvegarde, qui ont précisé la couche cucuténiennne au niveau moyen de $-0,80$ m, en dégagant une fosse à restes domestiques et une partie d'une habitation et en déterminant ainsi le complexe céramique de l'établissement, au moins pour cette zone de l'habitat.

Le complexe céramique de la fosse et de l'habitation comprend trois groupes stylistiques, β , γ et δ , indiquant ainsi une séquence nouvelle dans le cadre de la phase *AB2*, correspondante à la sous-phase *AB2a*.

La subdivision de l'étape du style *Cucuteni AB* seulement en deux étapes, *AB1* — *AB2*, dans les systèmes de la périodisation n'est plus suffisante. Ces deux étapes ne peuvent avoir que la valeur d'étapes principales, correspondantes aux phases *AB1* et *AB2* de cette période. La série des séquences déterminées par le jeu de la succession et de l'imbrication des groupes céramiques, dans les établissements où on a pratiqué des fouilles méthodiques, permet une subdivision en étapes secondaires avec la valeur de sous-phases (fig. 1/1).

L'étape *AB1* reste définie par la présence du groupe α , mais au cours de sa durée se différencient deux étapes, déterminées par l'association des groupes α — β à *Corlăteni* et par l'apparition du groupe γ à *Cucuteni* — *Dimbul Morii*, qui correspondent aux sous-phases *AB1a* (groupes α — β) et *AB1b* (groupes α — β , γ).

De même, l'étape *AB2* est définie par le groupe δ , mais au cours de sa durée se détache une première étape correspondante à la sous-phase *AB2a*, aux séquences marquées successivement par la continuation du groupe β à « *Dimbul Morii* » (groupes β — γ) et l'apparition du groupe δ à *Huși* (groupes β — γ , δ), puis une deuxième étape correspondante à la sous-phase *AB2b*, avec la séquence classique de la « *Cetățuia* » de *Cucuteni* (groupes γ — δ). Dans les établissements du bassin du Dniester, à cause de l'absence du groupe γ , la sous-phase *AB2b* ne présente que le groupe δ , dont la séquence classique existait déjà à *Krutoborodincy I*. L'interprétation des aspects du sous-groupe $\delta 2a$ de cet établissement comme un nouveau sous-groupe $\gamma 2b$ est évidemment erronée.

La série de ces séquences établit l'ordre réel de la succession des groupes de style *AB*, qui détermine la filiation des groupes et explique leur genèse par un processus de polarisation de chaque groupe nouveau seulement avec les groupes coexistants (fig. 1/2). La succession et la filiation des groupes concordent avec la classification de H. Schmidt.

Les aspects décoratifs ressemblants entre les groupes séparés par des solutions de continuité ou même entre les groupes coexistants ne peuvent être ni des survivances d'une étape à l'autre, ni des transmissions directes d'un groupe à l'autre de la même étape, mais le résultat d'un processus de concordance inévitable suivant les procédés décoratifs inhérents aux formules propres des groupes et des sous-groupes.

Entre la disparition du groupe α et l'apparition du groupe δ s'interposent les groupes β — γ de la séquence initiale de la sous-phase *AB2a* de « *Dimbul Morii* », de sorte que, par exemple, les motifs à « bandes linéaires blanches » sur fond brun du décor du sous-groupe $\delta 2$ (fig. 14/1, 4b) ne soient pas un prélèvement simple et direct sur le sous-groupe $\alpha 2$ (fig. 5/3) ou même $\gamma 3$ (fig. 11/4), mais le résultat des procédés formatifs propres aux formules stylistiques du sous-groupe $\delta 2$.

Les aspects décoratifs des trois groupes céramiques de *Huși* comportent des éléments communs aux sous-groupes $\beta 1$ et $\delta 1$ de la céramique de style *AB* des établissements de la Dépression du Prut, *Corlăteni* et *Cucuteni*, mais les parallèles s'établissent surtout pour les variantes décoratives des sous-groupes $\delta 2$ et $\delta 3$ avec la céramique de l'établissement de *Traian* dans la Dépression sous-carpathique. En même temps la céramique de style *AB* de *Huși* présente des aspects décoratifs propres au Plateau central de la Moldavie (fig. 2/4).

L'étude comparative de la céramique de style *AB* de ces établissements a permis l'analyse stylistique (la description et la dérivation des aspects du décor), de la céramique de *Huși*, mais aussi de définir clairement les variantes picturales des trois groupes céramiques dans le cadre de la classification des groupes et des sous-groupes établis par H. Schmidt.

La découverte à *Corlăteni* et *Cucuteni* — *Dimbul Morii* de la variante à couleur rouge du sous-groupe $\beta 1$, très fréquente dans les établissements à céramique de style *AB* du bassin du Dnies-

ter, confirme la même variante du sous-groupe $\delta 1$ de Traian et doit être désignée par un sigle propre, $\beta 1a$ (fig. 2/1; 5/1 — 2, 4, 7 — 9), d'après l'exemple des sous-groupes du groupe γ .

De même, les variantes des sous-groupes $\gamma 1$ — $\gamma 3$, qui traitent les interstices, les bandes des motifs ou leur bandes extérieures par le « blanc linéaire », doivent être désignées par le même sigle, $1a$ (fig. 8/2, 4; 9/3, 8), $\gamma 2a$, déjà désigné à Traian (fig. 8/10; 10/1) et $\gamma 3a$ (fig. 8/11; 9/7; 11/4).

Le sous-groupe $\beta 1$ sert de modèle au sous-groupe $\delta 1$, qui prélève les deux variantes bichromes « à noir ou à rouge sur fond blanc », mais en les doublant de deux variantes trichromes, « à noir et rouge ou à rouge et noir secondaire sur fond blanc ». Il est nécessaire et suffisant que les variantes bichromes ou trichromes soient désignées seulement avec les sigles $\delta 1a$ (fig. 3/3, 4; 7/1; 12/1—3, 6—7; 13/1—2; 16/1, 5—6) et $\delta 1b$ (fig. 12/4—5, 8; 15/1; 16/3). Le sous-groupe $\delta 1a$ a été déjà proposé à Traian, mais d'une manière inadéquate, en englobant les deux variantes à couleur rouge, bichrome et trichrome.

Les variantes bichrome et trichrome à couleur noire des sous-groupes $\delta 1a$ et $\delta 1b$ sont transposées sur le fond brun des deux autres sous-groupes, $\delta 2$ et $\delta 3$, dont les formules binaires définies exactement par H. Schmidt doivent aussi être désignées symétriquement avec les mêmes sigles : $\delta 2a$ à « peinture trichrome noire au blanc secondaire sur fond brun » (fig. 5/6; 6; 7/2—3, 5, 7; 12/9—11; 13/4—5, 8—11; 14/1—2; 15/2—7; 16/4) et $\delta 2b$ à « peinture tétrachrome noire et rouge au blanc secondaire sur fond brun »; $\delta 3a$ à « peinture bichrome noire sur fond brun » (fig. 3/4—7; 7/6, 8; 13/6—7; 16/2) et $\delta 3b$ à « peinture trichrome noire et rouge sur fond brun ».

Il ne s'agit point de créer de nouveaux sous-groupes, car les variantes picturales découvertes au cours de la recherche cucutenienne restent parfaitement dans les cadres de la classification des groupes et des sous-groupes établis par H. Schmidt.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1 : Succession des groupes de style AB α — δ , en fonction de leur imbrication dans les complexes des établissements (1 — 9) correspondants aux étapes (phases et sous-phases) de la période AB et à la première étape de la période B; 2 : Graphique simplifié de la dérivation et de la filiation des groupes et sous-groupes de style AB, en fonction de leur succession; pour chaque groupe ou sous-groupe, la ligne continue indique le modèle et la ligne interrompue indique la convergence, qui expliquent la formule stylistique et le procédé formatif des groupes et sous-groupes; A1 — A2, catégories de la céramique trichrome à fond blanc et à fond rouge — brun dans l'étape finale de la période A; C, catégorie de la céramique Cucuteni C; 1, Corlăteni; 2 — 3, Cucuteni — Dimbul Morii; 4, Huși; 5, Cucuteni — Cetățuie; 6, Frumușica; 7 — 8, Traian — Dealul Fintinilor; 9, Ghelăiești.

Fig. 2. — Céramique AB de Huși; 1, sous-groupe $\beta 1a$; 2 — 4, sous-groupe $\delta 2a$.

Fig. 3. — Céramique AB de Huși; 1, sous-groupe $\gamma 1$; 2, sous-groupe $\gamma 3$; 3, sous-groupe $\delta 1a$; 4 — 7, sous-groupe $\delta 3a$.

Fig. 4. — Céramique AB de Huși; 1 — 3, sous-groupe $\delta 1a$.

Fig. 5. — Céramique AB de Cucuteni — Dimbul Morii (1 — 2), Traian (3, 5 — 9) et Huși (4): 1, sous-groupes $\alpha 1$ et $\beta 1a$; 2, 4, 7 — 9, sous-groupe $\beta 1a$; 3, sous-groupe $\alpha 2$; 5, sous-groupes $\gamma 1$ et $\delta 3a$; 6, sous-groupe $\delta 2a$.

Fig. 6. — Sous-groupe $\delta 2a$: 1, 4, Traian; 2 — 3, 5, Huși.

Fig. 7. — Céramique AB de Traian (1, 5 — 8), Cucuteni — Cetățuie (2) et Huși (3 — 4): 1, sous-groupe $\delta 1a$, variante de couleur rouge; 2 — 3, 5, 7, sous-groupe $\delta 2a$; 4, sous-groupes $\gamma 1$ et $\delta 3a$; 6, 8, sous-groupe $\delta 3a$.

Fig. 8. — Classification du groupe γ en fonction du décor elliptique: 1, 3, sous-groupe $\gamma 1$; 2, 4, sous-groupe $\gamma 5$, sous-groupe $\gamma 2$; 6 — 9, sous-groupe $\gamma 3$; 10, sous-groupe $\gamma 2a$; 11, sous-groupe $\gamma 3a$; 1 — 6, 10 — 11, Traian; 7 — 9, Cucuteni — Cetățuie.

Fig. 9. — Classification du groupe γ en fonction du décor spiral: 1 — 2, sous-groupe $\gamma 1$; 3, 8, sous-groupe $\gamma 1a$; 4, sous-groupe $\gamma 2$; 5 — 6, sous-groupe $\gamma 3$; 7, sous-groupe $\gamma 3a$; 1 — 9, Traian.

Fig. 10. — Céramique AB de Cucuteni (1, 5) et Traian (2 — 4): 1, sous-groupe $\gamma 2a$; 3, 5, sous-groupe $\gamma 2$; 4, sous-groupe $\gamma 1$.

Fig. 11. — Classification des groupes γ — δ en fonction du décor spiral; 1, sous-groupe $\gamma 1$; 2, 5, sous-groupe $\delta 2a$; 3, sous-groupe $\gamma 3$; 4, sous-groupe $\gamma 3a$; 1 — 5, Traian.

Fig. 12. — Classification du groupe δ en fonction du décor spiral et elliptique: 1, 3, 6 — 7, sous-groupe $\delta 1a$; 2, sous-groupe $\delta 1a$, variante de couleur rouge; 4 — 5, sous-groupe $\delta 1b$, variante à rouge et noir secondaire; 8, sous-groupes $\delta 2a$ et $\delta 1b$; 9 — 11, sous-groupe $\delta 2a$; 1 — 11, Traian.

Fig. 13. — Classification du groupe δ en fonction du décor spiral et elliptique: 1, sous-groupe $\delta 1a$; 2, sous-groupes $\delta 2a$ et $\delta 1a$, variante à rouge et noir secondaire; 4 — 5, 8 — 11, sous-groupe $\delta 2a$; 6 — 7, sous-groupe $\delta 3a$; 1 — 11, Traian.

Fig. 14. — Céramique AB de Traian: 1 — 2, sous-groupe $\delta 2a$; 3, sous-groupes $\delta 2a$ et $\delta 1b$, variante à rouge et noir secondaire; 4, sous-groupes $\gamma 3a$ et $\delta 2a$.

Fig. 15. — Groupe δ de Traian: 1, sous-groupes $\delta 2a$ et $\delta 1a$, variante de couleur rouge; 2 — 7, sous-groupe $\delta 2a$.

Fig. 16. — Groupe δ de Traian: 1, sous-groupe $\delta 1a$, variantes picturales de couleur noire ou rouge; 2, sous-groupe $\delta 3a$; 3, sous-groupes $\delta 2a$ et $\delta 1b$, variante à rouge et noir secondaire; 4, sous-groupe $\delta 2a$; 5 — 6, sous-groupe $\delta 1a$.

PREMISELE CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE*

Geto-dacii aparțin grupului nord-tracic, din care erau desprinși în secolul al VI-lea î.e.n., fiind cunoscuți ca atare din relatările lui Herodot cu privire la conflictul dintre sciți și perși de sub conducerea lui Darius, care a avut loc la Dunărea Inferioară în anul 514 î.e.n. După supunerea fără lupte a triburilor tracice aflate mai sus de Apollonia și Mesambria, a urmat înfrângerea geților, care, după cum ne informează Herodot „fiind supuși de perși urmară și ei grosul oștirii”¹, desigur împotriva sciților. Odată cu acest eveniment descris de Herodot, în care sînt menționați geții, s-a considerat în istoriografia mai veche din țara noastră că s-ar fi trecut de la preistorie la istorie, ceea ce nu corespunde realității, întrucît istoria nu începe cu primele știri scrise, ci odată cu cele mai vechi dovezi despre existența societății omenești, adică din paleolitic. În această privință, convențională este și clasificarea potrivit căreia în secolul VI î.e.n., odată cu apariția știrilor scrise privitoare la geți, se trece de la istoria străveche la cea veche a României, cu toate că sînt dovezi de continuitate de la prima la a doua epocă a fierului.

Devreme ce sînt menționați geții cu prilejul evenimentelor din 514 î.e.n. ei trebuie să se fi separat din grupul nord-tracic mai demult. Întrucît aria culturii Basarabi corespunde, în general, cu aceea a răspîndirii geto-dacilor, se poate presupune că din secolul al VIII-lea î.e.n., de cînd începe această cultură, ar putea fi vorba de geto-daci. În acest caz, grupul nord-tracic, corespunzător geto-dacilor, s-a separat de cel sud-tracic în prima epocă a fierului, care din punct de vedere etnic reprezintă perioada de cristalizare și de accentuare a diviziunii ramurilor nord și sud-tracică, precum și de întrepătrundere a culturii tracice locale cu elemente de cultură cimeriană, ilirică, scitică și greacă.

Coborînd și mai mult în timp, se admite astăzi, că în epoca bronzului (circa 2000 — 1150 î.e.n. sau după alții 750 î.e.n.)² se desprind tracii din populațiile indoeuropene, atestate în acest spațiu în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (2500 — 2000 î.e.n.)³. În amalgamul de elemente locale și străine, caracteristic pentru această perioadă de tulburări, un rol important a revenit celor răsăritene, datorită pătrunderii aici, și mai departe spre Balcani și Europa Centrală, în mai multe reprize, cu începere în jur de 2700 î.e.n., a unor populații de păstori seminomazi, identificate din punct de vedere lingvistic și cultural cu indoeuropenii⁴, din care au început să se desprindă în epoca bronzului triburile tracice din spațiul carpato-balcanic. De aici rezultă că populațiile anterioare din spațiul respectiv, cărora le aparțin culturile neolitice, erau preindoeuropene, neputîndu-se pune, din punct de vedere arheologic și lingvistic, pe seama indoeuropenilor.

În cadrul acesta cronologic, de aproximativ două milenii, se plasează geneza culturii geto-dacice, considerată a fi apărut în secolul al VI-lea î.e.n. și cu maximum de dezvoltare în secolul I î.e.n. — I e.n., în epoca corespunzătoare lui Burebista și Decebal.

Pentru lămurirea acestui proces îndelungat un rol important a revenit săpăturilor arheologice, îndeosebi din ultimii 30 de ani din România, prin care s-au adus numeroase și importante date noi privitoare la originea, caracteristicile și cronologia atît a culturilor deja cunoscute, cît și ale altora noi, identificate pentru prima dată acum, precum și în ceea ce privește stadiul de dezvoltare social-economică și culturală a comunităților tribale, relațiile lor cu triburile din zonele vecine sau mai îndepărtate și, în genere, istoria triburilor din acest spațiu în intervalul de timp respectiv.

Astfel, din datele pe care le deținem, rezultă că în procesul de geneză a epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean prezintă un deosebit interes culturile perioadei de tranziție de la neolitic

* O variantă a acestui articol, însă fără note, cu titlul: *Geneza geto-dacilor și a civilizației lor*, a apărut în limbile franceză, germană, engleză, spaniolă și rusă, în publicația trimestrială pentru străinătate, *File de istorie*, III, 1978, nr. 1.

¹ Herodot, IV, 96.

² S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în *Revista de istorie*, 30, 1977, 8, p. 1480 și urm.

³ *Ibidem*, p. 1469.

⁴ M. Garašanin și I. Nestor, *Les peuples de l'Europe du Sud-Est à l'époque préromaine*, în *Actes du premier Congrès International des Études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 1970, p. 23 și urm. Prin cercetările ulterioare s-a stabilit că primele contacte ale triburilor eneolitice din spațiul carpato-dunărean cu indoeuropenii datează de la sfîrșitul fazei Cucuteni A (Cucuteni A₄).

la epoca bronzului, avînd ca punct de plecare fondul eneolitic precedent, care în evoluția lui a suferit și transformări, îndeosebi prin legăturile cu elementele de origine estică, sudică și central-europeană, aparînd către sfîrșitul lui fenomene culturale noi, oarecum de caracter mixt, autohton-alohton, corespunzătoare grupurilor Horodiștea-Foltești, Cernavoda II—III, Coțofeni, amforelor sferice, precum și mormintelor plane cu ocră⁵.

În jur de 2000 î.e.n., odată cu încheierea perioadei de tulburări și deplasări, triburile din spațiul carpato-dunărean au cunoscut o nouă etapă în dezvoltarea lor economică, socială și culturală, corespunzătoare începutului epocii bronzului. Acum s-a constituit în spațiul carpato-balcanic vatra de locuire a tracilor, dezvoltîndu-se în anumite arii ale acestui spațiu, în condiții de instabilitate, uniuni puternice tribale, care în ciuda fărîmîțării lor, mai mare ca în eneolitic, datorită condițiilor economice și sociale din această etapă, au fost în legătură între ele, individualizîndu-se față de populațiile vecine prin originalitatea culturii lor.

În această privință, de la I. Andrieșescu, V. Pârvan și I. Nestor, care au scos în evidență caracteristicile principale ale epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean⁶, și pînă astăzi, prin cercetări privitoare la culturile și metalurgia epocii bronzului din acest spațiu, au sporit în mod simțitor dovezile cu privire la permanența și procesul de unificare etnică și culturală, pe arii mai mari, din spațiul respectiv în epoca bronzului, precum și în ceea ce privește problema derivării primei epoci a fierului din manifestările culturale de la sfîrșitul epocii bronzului⁷. Diferențierile regionale din cadrul acestei unități etno-culturale tracie s-au explicat prin condiții locale și influențele exercitate din teritoriile vecine ale spațiului carpato-dunărean⁸.

Complexele culturale ale epocii bronzului din acest spațiu au evoluat lin, fără zguduiri mai mari din afară pînă către sfîrșitul epocii bronzului⁹.

La geneza culturilor din această epocă, pe lîngă factorul local, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, cu rădăcini în eneolitic, au participat și alte elemente de origine sudică, estică, central-europeană și nordică.

Astfel, în bronzul timpuriu (cca. 2000/1800 — 1550 î.e.n.), complexul Glina III—Schneckenberg din Muntenia, Oltenia și SE Transilvaniei și aspectul atestat prin necropola de la Zimnicea se caracterizează printr-un amestec de elemente de origine sudică, estică și central-europeană¹⁰. Elemente sudice și central-europene sînt prezente și în cultura Periam din Banat¹¹. În schimb, în unele morminte tumulare din Muntenia sînt atestate elemente estice, din stepele nord-pontice și central-europene¹², spre deosebire de grupul mormintelor în cutii de piatră din jumătatea de nord a Moldovei și din zona subcarpatică a Munteniei, care se orientează atît spre sud, la mormintele de la Verbița și Bela Crvka, cît și spre nord, la grupul podolian al amforelor sferice¹³.

În ceea ce privește metalurgia bronzului, s-a scos în evidență că minereurile de cupru cu arsen (bronzuri cu arsen) erau utilizate nu numai în bronzul timpuriu, cum o atestă unele descoperiri de la Sărata Monteoru, Tulcea și Deva, ci chiar și mai înainte, la sfîrșitul eneoliticului cum o indică analizele spectrale ale unor obiecte din așezarea Cucuteni B de la Sărata Monteoru ceea ce constituie o continuitate în această privință, de la eneolitic la bronzul timpuriu¹⁴. Dealtfel după regresul metalurgiei aramei din perioada de tranziție, odată cu începuturile epocii bronzului s-a intensificat această activitate, întîlnindu-se alături de piese de cupru, primele obiecte de bronz la care se adaugă și primele forme de turnat¹⁵, a căror prezență constituie o caracteristică a bronzului timpuriu¹⁶. Atît numărul mai mare de piese de metal în comparație cu perioada de tranziție, cît și procedeele tehnice folosite, indică fără îndoială un stadiu mai evoluat al dezvoltării social-economice a comunităților tribale respective, corespunzător epocii bronzului¹⁷.

⁵ P. Roman, *Zum Problem des Beginns der Frühbronzezeit in Rumänien*, în *Acta Archeologica Carpathica*, XV, 1975, p. 145 și urm.

⁶ D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în *Unitatea și continuitatea în istoria poporului român*, București, 1968, p. 35.

⁷ *Ibidem*, p. 45 și urm.

⁸ *Ibidem*, p. 36.

⁹ I. Nestor, cap. *Epoca aramei și a bronzului*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 29.

¹⁰ Vezi și S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p. 12, după care bronzul timpuriu se datează 2000—1700 î.e.n. În ceea ce privește aspectul din necropola de la Zimnicea, a se vedea A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze ancien de Zimnicea (dép., de Teleorman)*, în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 79 și urm.

¹¹ D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (Partea a II-a)*, în *SCIIV* 16, 1965, 2, p. 332; *idem*, op. cit. (Partea a IV-a), în *SCIIV*, 17, 1966, 1, p. 158 și urm.

¹² P. Roman, op. cit., p. 148.

¹³ *Ibidem*, p. 152 și urm. Pentru legăturile cu grupul din Podolia a se vedea M. Dinu, *K voprosu o kulture šarovidnyci amfor na territorii Moldovy*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 91 și urm.

¹⁴ Al. Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, în *Revista de istorie*, 27, 1974, 2, p. 248.

¹⁵ *Ibidem*, p. 246.

¹⁶ Pentru această problemă a se vedea E. Schubert *Einige Bemerkungen zur metallurgischen Entwicklung in östlichen Mitteleuropa am Übergang von Spätneolithikum zur Frühbronzezeit*, în *Acta Archeologica Carpathica*, XV 1975, p. 198.

¹⁷ Pentru problema importanței activității metalurgice în procesul trecerii de la eneolitic la epoca bronzului a se vedea și Chr. Strahm, *Der Übergang vom Spätneolithikum zur Frühbronzezeit in der Schweiz*, în *Preistoria Alpina*, 10, 1974 p. 21, în ceea ce privește Elveția.

În continuare, cercetările mult mai numeroase pentru bronzul mijlociu (cca 1550 — 1300 î.e.n.)¹⁸ decît pentru etapa anterioară, a bronzului timpuriu, au contribuit la o mai bună cunoaștere a culturilor materiale și a vieții spirituale din această vreme, precum și a legăturilor cu culturile contemporane din estul, centrul și sud-estul Europei, îndeosebi cu civilizația miceniană, pusă pe seama grecilor, care au locuit în sudul Peninsulei Balcanice de la începutul mileniului al II-lea î.e.n.

Astfel, s-au procurat noi date relativ la originea, evoluția și particularitățile culturilor Tei, Monteoru, Costișa, Verbieșoara, Pecica, Vatină, Gîrla Mare, Wietenberg și Otomani, aparținînd populațiilor tracice din această vreme.

La fel s-a încercat să se dea și unele noi interpretări problemei relațiilor acestei culturi cu civilizația miceniană, problemă care a preocupat în repetate rînduri pe arheologii români și străini. Astfel, s-a arătat că spadele zise de tip micenian, exceptînd piesa de la Medgidia din Dobrogea de tip micenian, produsă într-un centru din Balcani ca și săbiile de acest tip din Bulgaria¹⁹, se deosebesc de săbiile clasice miceniene, fiind considerate importuri sudice în mediul local²⁰ sau eventual imitații după prototipuri egeene. De asemenea, s-a sugerat că motivul spiralic, ca expresie a simbolului solar, ar fi putut apărea în epoca bronzului (culturile Otomani, Wietenberg, Suciu de Sus ș.a.) independent de influența egeeană, întrucît se știe că cultul solar datează în spațiul carpato-dunărean de la începutul bronzului mijlociu, putînd avea eventual aici rădăcini și mai vechi, avîndu-se în vedere preferința din acest spațiu pentru spirală în redarea motivului solar spre deosebire de civilizația miceniană, în care motivele spiralo-meandrice au un rol predominant decorativ²¹. În orice caz, așa cum s-a arătat recent, fără a nega sau subestima influențele miceniene în spațiul carpato-dunărean, se pare că acestea nu au influențat profund în a doua jumătate a bronzului mijlociu din acest spațiu nici dezvoltarea metalurgiei și nici înflorirea decorului spiralo-meandric²².

În ceea ce privește metalurgia bronzului, pentru prima dată este atestată în bronzul mijlociu o bogată activitate în acest domeniu, îndeosebi în Transilvania (de exemplu depozitul de la Apa), în care, preluîndu-se unele idei din Orientul Apropiat, s-a creat un repertoriu de forme proprii originale, studiate parțial (topoare și săbii) din punct de vedere tipologic și cronologic²³.

Cu prilejul acestor cercetări s-a scos în evidență continuarea folosirii aramei, alături de bronz, pînă în a doua jumătate a bronzului mijlociu, cînd obiectele de aramă sînt înlocuite cu cele de bronz, precum și creșterea procentului de cositor în aliajul de bronz în bronzul mijlociu, care s-a pus pe seama sporirii posibilităților de acces ale comunităților tribale carpato-dunărene la sursele de cositor, în urma intensificării relațiilor de schimb cu Europa Centrală²⁴.

Procedeele tehnice folosite pentru obținerea obiectelor de bronz, ca dealtfel și a celor de aur din tezaurele și descoperirile izolate din spațiul carpato-dunărean (Țufalau-Covasna, Persinari-Dîmbovița ș.a.)²⁵, presupun cunoștințe metalurgice, experiență și metode de lucru superioare și uneori complicate. Toate acestea nu se pot înțelege fără un început de specializare atît în extragerea și reducerea minereurilor, cît și în prelucrarea bronzurilor.

În ultima etapă a epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, corespunzătoare bronzului tîrziu (cca 1300 — 1150 î.e.n.)²⁶ se constată modificări esențiale în economia și cultura triburilor tracice din acest spațiu. Astfel, metalurgia bronzului a căpătat o dezvoltare mai mare, după cum o dovedesc numeroasele depozite de unelte, arme și obiecte de podoaibă de bronz din Transilvania (de exemplu Uriu de Sus ș.a.) și într-o măsură mult mai mică din regiunile extracarpătice ale României și din Dobrogea²⁷.

În condițiile economice și istorice din etapa respectivă s-a trecut de la așezările întinse ale agricultorilor primitivi și crescătorilor de vite din bronzul mijlociu la acelea în formă de sălaș cu economie predominant păstorească, favorizată poate și de anumite schimbări de climă, precum și la o mai mare mobilitate și întrepătrundere a unor triburi înrudite lingvistic și cultural. În legătură cu aceste transformări în felul de viață al comunităților respective sînt și majoritatea culturilor de la sfîrșitul epocii bronzului, care, cu toate că se dezvoltă din fondul local al acelor din bronzul mijlociu, totuși, în condițiile istorice din această vreme capătă aspecte deosebite, mixte și de tranziție către etapa următoare a primei epoci a fierului.

¹⁸ Vezi și S. Morintz, *op. cit.*, p. 12, după care bronzul mijlociu se datează 1700—1500 î. e. n. (prima parte) și 1500—1300 î. e. n. (a doua parte).

¹⁹ M. Irimia, *Das mykenische Bronzeschwert aus Medgidia, in Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 395.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 251 și urm.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 254 și urm.

²⁴ *Ibidem*, p. 247 și urm.

²⁵ D. Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, in *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 399 și urm.; A. Mozsolics, *Goldfunde des Depothorizontes von Hajdúsámson*, in 46—47, *BerRGK*, 1965—1968, *passim*; idem, *Brönze und Goldfunde des Karpatenbeckens, Depotfundhorizonte von Forro und Opalyi*, Budapest, 1973, *passim*.

²⁶ Vezi și S. Morintz, *op. cit.*, p. 12, după care bronzul tîrziu se datează 1350/1300—1200/1100 î.e.n.

²⁷ Vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 18 și urm. și p. 51 și urm.

În această privință, caracteristice pentru sfârșitul epocii bronzului sînt culturile Noua (răspîndită și între Prut și Nistru, la Florești, Ghindești, Fălești etc.) și Coslogeni, strîns înrudite cu cultura răsăriteană Sabatinovka, la geneza cărora, alături de fondul local (Monteoru, Costișa, Komarovo și Tei), au participat și unele elemente estice de aspect Srubno-Hvalinsk²⁸. În afară de acestea, în aceeași vreme, grupul Zimnicea, cu analogii la Plovdiv, pus în legătură cu un curent sudic, balcano-dunărean, a venit în contact cu cultura Tei și într-o măsură mai redusă cu culturile Verbișcioara, Gîrla Mare și Coslogeni²⁹. În felul acesta, zona respectivă, în care este localizat grupul Zimnicea-Plovdiv pe teritoriul României, a fost orientată cultural și etnic către sud și vest, fiind deschisă, în cadrul grupului Coslogeni și unor elemente de origine răsăriteană, aparținînd marelui complex Noua-Sabatinovka-Coslogeni³⁰.

În schimb, culturile Otomani, Suciu de Sus și Gîrla Mare și-au continuat evoluția fără transformări prea mari din bronzul mijlociu pînă în bronzul tîrziu inclusiv, nefiind afectate de culturile Noua dinspre est și a mormintelor tumulare din centrul Europei³¹.

În continuare, în prima epocă a fierului, din mijlocul secolului al XII-lea î.e.n., dată admisă în general pentru începutul acestei epoci în spațiul carpato-dunărean, și pînă în secolul al VIII-lea sau al VI-lea î.e.n., cînd sînt menționați în izvoarele scrise geto-dacii, societatea nord-tracică din acest spațiu a cunoscut o mare dezvoltare din punct de vedere social-economic și cultural.

În general, în spațiul carpato-dunărean nu a fost o cezură de la sfîrșitul epocii bronzului la prima epocă a fierului, ci o continuitate culturală și etnică. Pe de altă parte, la începutul primei epoci a fierului se mențin elementele de cultură mai veche din epoca bronzului, iar pe de altă parte apar altele noi, care se vor dezvolta în etapele următoare ale acestei epoci.

Astfel, în ceea ce privește societatea locală sînt indicii că în etapa de început a primei epoci a fierului (cca 1150 pînă la 750 î.e.n.) se continuă felul de viață predominant păstoresc de la sfîrșitul epocii bronzului, caracterizat îndeosebi prin așezările mici în formă de sălase, de tipul movilelor plate de cenușă. Din aceeași vreme datează însă și așezările întinse, întărite cu valuri și șanțuri, între care se remarcă, prin dimensiunile lor mari, acelea din Transilvania (Sîntana, Cornești, Ciceu-Corabia ș.a.)³².

În ceea ce privește ceramica, în afară de specia cenușie de tradiție mai veche din epoca bronzului, se întîlnește și o alta nouă hallstattiană, neagră lustruită, fațetată și canelată, de origine est-central europeană.

Metalurgia bronzului atinge acum cea mai mare dezvoltare, după cum o atestă numărul mare de obiecte de bronz din depozite (Suseni ș.a.) și îndeosebi turnătorii, dintre care cea mai importantă este aceea de la Uioara (jud. Alba)³³. În schimb, metalurgia fierului este de abia la început, fiind ilustrată doar prin cîteva descoperiri timpurii de obiecte de fier din Transilvania și Banat³⁴. Cunoștințele tehnologice, în acest din urmă domeniu, s-au difuzat la început din nord-vestul Balcanilor și, într-o măsură mai redusă, către sfîrșitul Hallstattului timpuriu, prin așa-zisa cale cimeriană, indirect dinspre Panonia³⁵.

Din punct de vedere cultural, s-au deosebit două mari complexe, dintre care unul cu ceramică imprimată în spațiul carpato-balcanic (grupurile Insula Banului, Babadag, Stoicani-Brad-Cozia și Pșenicevo-Razkopaňa), cu unele elemente spre est pînă în aria culturii Ciornile și spre sud-est pînă în așezarea Troia VII B₂³⁶ și altul cu ceramică canelată (grupurile Gáva, Susani, Reci și Mediaș),

²⁸ A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arh. Mold.*, II–III, 1964, p. 143 și urm.; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 59 și urm.

²⁹ Pentru grupul Zimnicea–Plovdiv a se vedea A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în *Dacia*, N. S., XVII, 1973, p. 80 și urm., și S. Morintz, *op. cit.*, p. 55 și urm.

³⁰ Pentru cultura Coslogeni a se vedea S. Morintz și N. Angelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România, Cultura de tip Coslogeni*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 373 și urm. și S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, p. 121 și urm. În afară de acestea, a se mai vedea și V. Leahu, *Cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în Muntenia*, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 18 și I. Nestor, *Epoca aramei și a bronzului, în Istoria poporului român*, București, 1970, p. 31, după care grupul meridional, identificat la Zimnicea și la Coslogeni, a participat la geneza complexului Noua-Sabatinovka.

³¹ A se vedea Iv. Ordentlich, *Cercetările arheologice de a Otomani și Sălacea și locul lor în contextul culturii Otomani*,

teză de doctorat, rezumat, Iași, 1973; T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, în *SCIVA*, 23, 1972, 4, p. 531; idem, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 30 și urm.; C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, în *Dacia*, N. S., XIX, 1975, p. 59 și urm. și nota 68; S. Morintz, *Contribuții arheologice*, p. 28 și urm. și p. 163 și urm.

³² K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vîrstă a fierului în Transilvania*, în *Probleme de muzeografie*, 1960, p. 179 și urm.

³³ A se vedea M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 114 și urm.

³⁴ A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României* în *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 17 și urm.

³⁵ *Ibidem*, p. 32 și urm. După opinia autorului, metalurgia fierului a început în vestul României (Maramureș și Banat) în Hallstatt A și s-a generalizat treptat în Hallstatt B.

³⁶ S. Morintz și P. Roman, *Un grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, în *SCIVA*, 20, 1969, 3, p. 418 și urm.

care din areul carpatic s-a extins pînă la Nistrul superior, sub forma aspectului Holigrad, iar ca infiltrații pînă în Muntenia și Oltenia ³⁷.

În aria mare de răspîndire a acestor două complexe culturale cu ceramică imprimată și cancelată au apărut, în Hallstattul timpuriu, prin interferențe culturale și etnice, culturi mixte și noi sinteze culturale, corespunzătoare așa-zisului proces de hallstattizare a acestui spațiu ³⁸, care a pornit din zona dintre Carpații Slovaciei, Munții Apuseni și Dunărea Mijlocie, inclusiv nordul Iugoslaviei ³⁹. Acest proces, complex, de transformări, s-a desfășurat în cadrul continuității culturale și etnice tracice.

Triburile tracice din spațiul carpato-dunărean s-au dezvoltat în continuare în perioada mijlocie a Hallstattului (circa 750 — 600 î.e.n.), odată cu modificările produse în structura social-economică și suprastructura lor, prin intensificarea metalurgiei fierului, în urma exploatarea minereurilor de fier locale. Aceasta se reflectă în primul rînd în așezările și necropolele marelui complex cultural Basarabi, răspîndit din Panonia pînă în R. S. S. Moldovenească și din Transilvania pînă în nordul Bulgariei și Iugoslaviei ⁴⁰. În această arie mare de răspîndire el prezintă mai multe aspecte locale, la geneza cărora stă, fără îndoială, fondul hallstattian timpuriu, care, la rîndul lui, a absorbit elemente culturale ale epocii bronzului. Înrudite cu acest complex sînt alte grupuri locale, derivate din el în cea mai mare parte, ca de exemplu Birsești-Ferigile, răspîndit în regiunea subcarpatică din Vrancea și pînă în Oltenia ⁴¹, Gogoșu din Oltenia ⁴² și altele, prin care se atestă că în această perioadă a existat o locuire tracică intensă, cu unele interpătrunderi ilirice în sud-vest.

În ceea ce privește felul de viață al comunităților tribale respective, în timp ce unele se îndeletniceau îndeosebi cu agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, care continuă să se separe de agricultură, altele erau mai mult războinice, cum o atestă numărul mare al armelor de fier, așezările întărite cu șanțuri și valuri și o aristocrație militară desprinsă tot mai mult de masa tribală. Prin schimburi, în care intrau și elemente de cultură materială ilirică ale Hallstattului central-european și balcanic, s-au accentuat diferențierile sociale din sinul societății locale, îndeosebi din Transilvania și Oltenia.

Această evoluție social-economică și culturală s-a continuat neîntrerupt în faza finală a Hallstattului (cca 600 — 500 î.e.n.), cînd sînt menționați geto-dacii în izvoarele scrise, în a căror evoluție culturală pînă la cucerirea Daciei de romani s-au deosebit următoarele trei perioade: prima, timpurie, de formare a acestei culturi, pe fond hallstattian local (circa 700 — 300 î.e.n.); a doua, mijlocie, de relativă stagnare a dezvoltării acestei culturi (circa 300 — 100 î.e.n.) și a treia, de maximă dezvoltare a ei, corespunzătoare, în general, epocii lui Burebista și Decebal (100 î.e.n. — 100 e.n.).

Factorul local, nord-tracic, din prima epocă a fierului din spațiul carpato-dunărean a constituit baza pe care s-a dezvoltat organic cultura geto-dacică din cea de-a doua epocă a fierului. Nu este vorba numai de persistențe și tradiții mai vechi din prima epocă a fierului, cum s-a susținut uneori, ci de prezența însăși a principalelor forme locale în ceramică, unelte, arme și podoabe, care s-au transformat acum, permițînd în acest fel să se stabilească legătura genetică dintre culturile geto-dacică și tracică locală.

Pe de altă parte, în a doua epocă a fierului contactul activ al localnicilor din nordul Dunării cu lumea greacă și aceea tracică de la sud de fluviu, în care sînt incluși și geții din Dobrogea, precum și cu grecii din coloniile de pe litoralul dobrogean al Mării Negre, cu sciții și celții, ca și cu ilirii și romanii, aflați pe o treaptă superioară de dezvoltare social-economică și culturală, a contribuit la progresul tehnic și cultural al societății locale, accentuîndu-se în același timp, prin intensificarea schimburilor, contradicțiile interne care frămîntau societatea geto-dacică.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

³⁷ E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 102 și urm.; S. Morintz, *Sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic*, în *Revista de istorie*, 27, 1974, 6, p. 902 și urm.; G. I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Holigrady. O comunitate cultural-istorică*, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359.

³⁸ S. Morintz, *op. cit.*, în *Revista de istorie*, p. 903.

³⁹ I. Nestor, *op. cit.*, *Istoria poporului român*, p. 34.

⁴⁰ A se vedea Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in*

Rumänien (die Basarabi-Kultur), în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 128; Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (dép. de Dolj), Olténte*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 247 și urm.

⁴¹ Idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1960.

⁴² D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949) și (1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 406 și urm.

LES PRÉMISSSES DE LA CIVILISATION GÉTO-DACE

RÉSUMÉ

Les premières mentions écrites des Géo-Daces, connues de la relation d'Hérodote des luttes entre les Scythes et les Perses, qui ont eu lieu sur le Danube Inférieur en 514 av.n.è. peuvent être datées du VIIIe siècle av. n. è., ce qui correspond au commencement de la civilisation de Basarabi, dont l'aire de diffusion coïncide généralement avec celle des Géo-Daces. En ce cas la branche des Thraces du Nord s'est détachée de celle des Thraces du Sud durant le Hallstatt et celle des Thraces des populations indo-européennes à l'âge du bronze et au début du Hallstatt.

A côté du facteur local, datant de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, avec des racines dans l'énéolithique, à la genèse des civilisations de l'âge du bronze ont participé également des éléments d'origine méridionale, orientale, central-européenne et septentrionale. En général, les complexes culturels de cette époque ont connu une évolution calme jusqu'à la fin de l'âge du bronze quand ils ont acquis dans les conditions historiques de cette époque-là des traits caractéristiques particuliers, mixtes et de transition vers l'étape suivante, le Hallstatt.

Par la suite, pendant cette époque, la société des Thraces du Nord et à partir du VIIIe siècle av. n. è. celle des Géo-Daces ont connu un grand développement du point de vue social, économique et culturel.

À la période du Hallstatt ancien (vers 1150—750 av.n.è.), du fait des interférences culturelles et ethniques, dans la grande aire d'extension de deux complexes culturels à poterie imprimée et cannelée ont apparu des cultures mixtes et de nouvelles synthèses culturelles, qui correspondent au soi-disant processus de « hallstattisation » de cet espace, qui s'est déroulé dans les conditions de la continuité culturelle et ethnique thrace.

Le développement culturel des tribus thraces pendant le Hallstatt moyen (vers 750 — 600 av.n.è.) est attesté surtout par le grand complexe culturel de Basarabi, qui s'étendait de la Pannonie jusqu'à la zone du Dniestr et de Transylvanie jusqu'au sud et sud-est du Danube.

Cette évolution socio-économique et culturelle a continué d'une manière ininterrompue pendant la période finale du Hallstatt (vers 600 — 500 av.n.è.).

Le facteur local, nord-thracique, du premier âge du fer dans l'espace carpato-danubien a constitué la base sur laquelle s'est développée d'une manière organique la civilisation géto-dace du deuxième âge du fer et qui atteint son plus haut stade de développement à l'époque de Burébista et de Décébale.

INSCRIPTIA ÎMPĂRATULUI TRAIAN DE LA BARBOȘI

Primul dintre români care manifestă preocupări de epigrafie latină, începînd cu cea de-a doua umătate a secolului al XVII-lea, a fost învățatul moldovean Miron Costin. În opusculul *De neamul Moldovenilor, capul al patrulea. De Traian împăratul* (ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 30, r. 5 — 11; ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 257, r. 15 — 20), găsim următoarea însemnare: „fost-au și un împărat pre urma lui Traian, Severus, care nume și pre piatră, ce s-au aflat a cetățuia năruită la Galați, am citit singur eu: „Severus imperator Romanorum” adică: Sever împăratul Rîmlenilor. Însă numai atîta am apucat de am putut ceti, celelalte slove, deși și-aduc eu latinește, iară a înțelege limba latinească nici într-un chip pricepe”¹.

Nicolae Costin, în capul al cincilea în manuscrisul de la Petersburg (Mss A după clasificarea lui C. Giurescu), care este o prelucrare și completare la *De neamul Moldovenilor* a lui Miron Costin (ed. C. Giurescu, p. 46, r. 18 — 20; ed. P. P. Panaitescu, p. 267, r. 8 — 10)² se menționează: „așijdere o piatră mare adusă la Gălați la besereca Diii, mai mult nu s-au putut înțelege fără atîta: Severus Imperator Romanorum, Sever a Rîmului împărat. Aceii cetățui zic Gălățenii Gherghina”³. Tot acolo (ed. C. Giurescu, p. 46, r. 13 — 14) se spune că piatra a fost aflată „la năruiturile cetățuii de la Gălați, din sus, unde cade Bărladul în Dunăre”.

Dimitrie Cantemir, în *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, III, 26, Prol. (ed. Gr. Toculescu, București, 1901, p. 162), dîndu-și seama de valoarea acestui document epigrafic, scrie: „ce noi această piatră și în domnia fratelui Antioh și pe vremea noastră, trecînd pe la Gălați, într-adins am cercat-o, ce nu s-au aflat”. Inscriptia a dispărut deci la puțină vreme după ce a fost transportată la Galați, căci în 1700 (anul de domnie a lui Antioh Cantemir), viitorul domn moldovean nu o mai găsea.

Inscriptia a fost deci descoperită în *castellum* roman de la Galați-Barboși, pe locul numit apoi Tirighina (în vechime Gherghina). Din cele două scurte relatări, se poate deduce că textul epigrafic era foarte fragmentat, de îndată ce atît Miron Costin cît și Nicolae Costin nu au putut citi decît trei cuvinte⁴. Dacă primele două cuvinte, *Severus* și *imperator*, și-ar putea găsi un loc, într-o anumită ordine, într-o inscripție latină, mai greu este a se accepta cuvîntul *Romanorum*⁵. Dar oricum, monumentul rămîne a fi considerat ca fiind prima inscripție romană aflată pe teritoriul Moldovei.

Cel de-al doilea monument epigrafic roman aflat în Moldova este semnalat mai întîi de Nicolae Costin, în aceeași operă (ed. C. Giurescu, p. 45, r. 24 — 33): „adusu-s-au și aice în orașul Eșilor la domnia lui Constantin Ducăi Vodă o piatră de la Gălați de marmure, pe care slovele litinești singur li-am cetit, care așa sună: Imp. Caesari Div. Filio Neruae, Traiano Augusto, Ger. Dacico Pont. Max. Felici, P. Dot. XVI. Imp. VI. Cos. VII. P. P. Calpurnio Marco, C. Avrelie Ruf. Așa să înțăleg pe limba româniască: Împăratului, Chesariului, bunului, ficiorului Nervii, lui Traian fericitului, a Nemții și a Dachiei preutului celui mare, polcovnicului al șesespăzece, împăratului al șese, svetnicului al șeptele, părintelui moșiei, lui Publie Calpurnie Marco Avrelie Ruf. Aceste sînt titulușurile acestui prea vestit împărat”⁶.

¹ C. Giurescu, în aparatul critic la *De neamul Moldovenilor* a lui Miron Costin, București, 1914, p. 30, r. 31—32, crede că „este o lacună în arhetip”.

² *Ibidem*, p. XXIV și urm.; C. A. Stoide, I. Lăzărescu, în studiul introductiv la Nicolae Costin, *Opere I, Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. LXVII și urm.

³ Biserica *Diti* ni se pară a fi cea cu hramul Adormirea Maicii Domnului, numită și Precista, cea mai veche biserică de piatră din Galați, zidită la 1647, de frații negustori români Dia și Șerban, fiii lui Coman din Brăila (Gh. N. Munteanu—Birlad, *Galați*, Galați, 1927, p. 64); azi i se mai spune biserică lui Vasile Lupu.

⁴ Pentru informațiile cronicarilor despre descoperirile de la Gherghina și valoarea acestei informații, vezi V. Pârvan,

ARMSI, s. II, tom. XXXVI, 1913, p. 106 și urm.

⁵ Acest cuvînt, citit greșit de cei doi cronicari, s-ar putea să fi fost numele unei cohorte ce staționa în secolele II—III în estul Moesiei inferioare, deci o [*coh(ors)*?.....] *manarum*, ne-am gîndi la *coh. I Germanorum*, pe care o vedem ca staționînd în *castellum* de la *Capidava* (Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 94, 102, *coh. I Germ.*); atestată în Moesia inferioară în diploma din 154 (?), sub numele *coh. I Germ. C. R.* (I. Venedikov, *Izvestia — Varna*, IX, 1953, p. 68).

⁶ Această inscripție figurează în traducerea grecească în *Historia Moldaviae Graece scripta a. 1729*, sub numele autorului Myro Costin, ce se găsea în colecția de manuscrise „de la Bibliothèque du Roi” din Paris (Th. Mommsen, *CIL*, III, p. 1 009).

Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, III, 16, Prol. (p. 161—162), dă următoarea informație despre această inscripție : „iară una în vremile noastre s-au aflat la Gălați și s-au adus la curte domniască, ... iară piatra care s-au aflat la Gălați, let 7211, pre care și noi singuri precum am putut am citit-o, în care cu slove vechi scrie așa : Imp. Caesari, Div. filio Nervae Traiano Augusto, Ger. Dacico : Pont. Max. fael. P. Dict. XVI : Imp. VI. Cons. VII. P. P. Calpurnio, Marco, Aurelio, Rufo ; carile așe socotim să să înțelegă : împăratului, Chesariului, Dumnăzăescului, fiiului Nervii, lui Traian Avgustului, Ghermanicului, Dătanului, Preutului celui mare, fericitului Domn, învățătorului al șesălea, sfetnicului al șaptelea ; Părintelui Patrii, lui Calpurnie, Marco Avrelie Ruf”.

Ceva mai pe scurt, inscripția a fost din nou publicată de Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, I, 4, 8 (ed. Gh. Guțu, M. Holban, N. Stoicescu, V. Mibăilescu, T. Constantinescu, D. M. Pippidi), București, 1973, p. 76 — 77, „haud procul inde [Galați], in orientali Sireti ostio, conspiciuntur ruinae vetustissimae urbis, quae hodie ab incolis *Giergina* vocatur. Hanc Traiani temporibus fuisse conditam, argumento fuerunt eruta ex ipsius ruinis nostris temporibus numismata, nec non marmor, hac cum inscriptione :

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AUGUSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL
PURNIO. PUBLIO. MARCO. C. AURELIO RUFO”.

Același text, dar cu o deosebită dispunere a rindurilor, se găsește și în traducerea germană, *Historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt-Leipzig, 1771, p. 58⁷.

Inscripția mai fusese văzută la Iași de către italianul Bartolomeo Ferati, stabilit în București, și de către Iohannes Regavsci, prepozitul iezuiților cu sediul la Iași, iar ambii o comunică iezuitului Samuel Timon, *Imago antiquae et novae Hungariae*, Cassovia, 1733, prima ediție și Viena-Praga-Triest, 1762 ediția a doua, p. 20 și 22 : „tabula marmoris, reperta in Gyergitza Moldaviae monte, ab socio Michaelis principis hodie Valachis, tum Moldaviae imperitantis, et affixa Iasii ad murum palatii eiusdem Voivodae⁸.

IMP. CAES. DIVO. FIL. NERVAE.
TRAIANO. GER. DACICO. PONT.
MAX. POT. XVI. IMP. VI. CONSVL
P. CALPVRNIO. MACRO. CAVLIO.
RVFO. LEG. AVG. PRO. P”.

După varianta lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio*, și după textul cunoscut lui Samuel Timon, inscripția a fost publicată de către Th. Mommsen, *CIL*, III, 777, p. 146 și 1 009. De atunci încoace nimeni nu s-a mai ocupat de textul celei mai vechi inscripții găsite din *castellum* de la Barboși. Or, textul autentic nu poate fi cel propus de Th. Mommsen și aceasta reiese din cele trei variante, dar mai ales din r. 1, care în nici un caz nu putea fi : DIVO. FIL. În acest rînd a existat o lacună neglijată de Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir și de informatorii lui Samuel Timon. Apoi, nici unul dintre acești trei autori nu indică rîndurile inscripției și după toate aparențele fiecare a copiat textul în continuare, fără a ține seama de lacune. Se pare totuși că Dimitrie Cantemir, în *Hronicul*, indica dispoziția rîndurilor, dar în manuscrise s-a păstrat indicația unui singur rînd, înscris între două puncte „: PONT. MAX. FAEL. P. DICT. XVI :”. Cu ajutorul acestui rînd, întîmplător păstrat, inscripția ar putea primi următoarea probabilă reconstituire :

IMP. CAES. DIV. *nervae*
FIL. NERVAE. TRAIANO.
AVGVSTO. GER^m. DACICO
PONT. MAX. *trib*. POT. XVI
IMP. VI. COS. VI. P. P
P. CALPVRNIO. MACRO. CAV
LIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. Pr.
.....

⁷ Despre ruinele de la Gherghina și inscripția lui Traian, tot Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului otoman*; am consultat ediția franceză, D. Cantemir, *Histoire de l'Empire Othoman où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence*, tom. II, 3, 4, 7, Paris, f. a., p. 370, traducerea lui M. de Jonequieres „Il y a aussi Giergine sur le Sireti près d'Ancyre Galatium ; on a trouvé dans ses ruines plusieurs anciennes médailles ; ce fut Trajan qui l'a fondue, comme le témoigne un marbre de son tems en creusant la terre ;

il porte cette inscription latine : Imp. Caesari Div. filio Nervae TRAIANO, Augusto, Ger. Dacico, Pont. Max. Fel. B. dict. XVI. Imp. VI. Cons. VII. P. P. Calpurnio, Publio, Marco, C. Aurelio Rufo”. În ediția germană, Demetrie Kantemir, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach seinem Anwachsen und Abnehmen*, III, 4, 17, Hamburg, 1745, p. 281, textul respectiv începe : „und Gjergina an dem Sirelus, nicht weit von Galatsch” etc. ; textul inscripției este același.

⁸ Th. Mommsen, *CIL*, III, p. 146.

Comparînd textul lui Nicolae Costin cu cele două texte ale lui Dimitrie Cantemir, vedem că există cîteva prea evidente asemănări. În mod mai mult ca sigur că Dimitrie Cantemir, cînd a redactat *Hronicul* și *Descriptio*, a avut sub ochi și manuscrisul lui Nicolae Costin, căci așa se explică erorile comune. Totuși, în două locuri textul lui Dimitrie Cantemir este deosebit de cel al lui Nicolae Costin, ceea ce înseamnă că dispunea și el de o copie a inscripției, pe care deseori a avut ocazia să o cerceteze la curtea domnească din Iași.

La o examinare mai atentă a celor trei lecturi, remarcăm că deosebirile sînt îndeajuns de evidente la cei trei autori. Astfel, în r. 1 IMP. CAESARI. DIV. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir; IMP. CAES. DIVO. la Samuel Timon; în inscripție este posibil să fi fost CAESARI, fără a fi însă exclus CAES, care este abrevierea curentă, dar DIVO este greșit; probabil că NERVAE, la sfîrșitul rîndului, era dispărut încă în momentul descoperirii inscripției.

R. 2 FILIO. NERVAE. TRAIANO. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir; FIL. NERVAE. TRAIANO. la Samuel Timon; mai curînd în inscripție a fost FIL.

R. 3 AVGVSTO. GER. DACICO. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir în *Hronic* (GERM în *Descriptio*); GER. DACICO la Samuel Timon; în inscripție probabil că a fost GERm, ultima literă dispărută în lacună; AVGVSTO omis de Samuel Timon; cantitatea literelor permite pentru acest rînd mai curînd AVGVSTO decît AVG, care este mai des folosită.

R. 4 PONT. MAX. FELICI. P. DOT. XVI. la Nicolae Costin, dar DOT nu se vede îndeajuns de clar în fotografia manuscrisului⁹, așa încît, mai mult ca probabil, că a fost POT și deci, cronicarul moldovean a văzut și a transcris corect acest cuvînt; PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. la Dimitrie Cantemir, *Descriptio*; cuvîntul următor, DOT sau POT la Nicolae Costin, a rămas neînțeles pentru Dimitrie Cantemir, pe care îl schimbă în DICT. incorrect; PONT. MAX. POT. XVI. la Samuel Timon, care omite un cuvînt înainte de POT. Faptul că la cei trei autori găsim trei variante, înseamnă că aici textul a suferit o avariere, de aceea TRIB. POT. a fost văzut în diferite feluri.

R. 5. IMP. VI. COS. VII. P. P. la Nicolae Costin; IMP. VI. CONS. VII. P. P. la Dimitrie Cantemir (după Nicolae Costin); IMP. VI. CONSVL la Samuel Timon (din COS. VI face CONSVL și omite P.P.). Copia corectă este cea a lui Nicolae Costin, cu excepția COS. VII.; abrevierea P.P. *p(atri) p(atritae)* a fost bine înțeleasă de Nicolae Costin, care traduce „părintelui moșiei” și de Dimitrie Cantemir, care traduce „părintelui patriei”.

În r. 6 — 7 CALPVRNIO MARCO C. AVRELIO RVFO la Nicolae Costin, dar, în copia originală sigur că a fost litera P înainte de CALPVRNIO, căci el traduce „lui Publie Calpurnie”; probabil că, urmînd după P.P. din rîndul anterior, copistul a omis pe cel de-al treilea P din r. 6; aceeași transcriere la Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, după Nicolae Costin; CALPVRNIO PVBLIO MARCO C. AVRELIO RVFO la Dimitrie Cantemir, *Descriptio*, unde, însă, PVBLIO este luat din traducerea lui Nicolae Costin sau dintr-un manuscris mai bun al acestuia; P. CALPVRNIO. MACRO. CAVLIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. P la Samuel Timon, care este o transcriere corectă și completă. Se deduce că Nicolae Costin a copiat greșit, adică MARCO în loc de MACRO, iar CAVLIO, care se găsea în două rînduri ale textului, a fost greșit înțeles și deci integrat prin C. AVRELIO. Ultimele abrevieri, LEG. AVG. PRO. P, au rămas neînțelese pentru Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, de aceea dinadins nu au fost copiate.

Cei trei autori, cu ajutorul cărora s-a ajuns a se cunoaște textul autentic al epigrafei, nu ne spun dacă inscripția era sau nu întreagă. Din felul cum se termină textul, cu numele lui P. Calpurnio Macro Caviio Rufo leg(ato) Aug(usti) pro p[r(aetore)], se deduce că textul nu se oprea aici, ci el continua cu încă unul sau două rînduri.

Este cazul să mai relevăm aici temeinicele cunoștințe de epigrafie latină de care au dat dovadă cei doi învățați moldoveni, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, care nu stau cu nimic mai prejos decît contemporanii lor din lumea cărturărească a marilor centre civilizate din apusul Europei. Astfel, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir aveau perfecte cunoștințe de regulile abrevierilor epigrafiei latine: CAES. *Caesari*, COS. *consuli*, FIL. *filio*, GER. *Germanico*, IMP. *imperator*, PONT. MAX. *pontifici maximo*, P. *Publio*, P.P. *patri patriae*.

Importante sînt unele amănunte cu privire la aflarea inscripției, pe care ni le transmit susmenționații autori. Cei care au dus corespondența cu Samuel Timon îl informau pe acesta că inscripția a fost aflată pe înălțimea *Gherghina* (seris greșit *Gyergitza* în loc de *Gyergina*) și că a fost fixată în zidul palatului domnesc din Iași. În ce privește detaliul, că inscripția a fost aflată de către socrul principelui Mihai Racoviță (căruia nu i se dă numele, dar, după cît reiese din paginile cronicii

⁹ C. Giurescu, op. cit., p. 45, n. 25; P. P. Panătescu, op. cit., p. 415,

lui Ion Neculce, ar putea fi marele spătar Mihail Dediu), nu pare a fi verosimil; mai degrabă trebuie înțeles că acest mare boier și dregător a dat numai dispoziția de a se aduce inscripția de la Galați la palatul domnesc din Iași. Informația însă, că inscripția a fost aflată pe cînd Mihail Racoviță domnea în Moldova, este în dezacord cu cele scrise de Nicolae Costin, care, fiind bine informat, preciza că inscripția a fost adusă la Iași în timpul domniei lui Constantin Duca deci între 14 septembrie 1700 și 15 iunie 1703¹⁰. Or, Mihail Racoviță domnește mai întîi în Moldova între septembrie 1703 și 12 februarie 1705¹¹. După Dimitrie Cantemir, însă, inscripția ajunge la palatul domnesc din Iași la „let 7211”, ceea ce corespunde cu anul 1702 sau 1703. S-ar putea atunci ca inscripția să fi fost transportată la Iași în vara anului 1703, cînd sfîrșește domnia lui Constantin Duca și începe domnia lui Mihail Racoviță, ceea ce ar fi dus la confuzia celor două domnii. Din cele transmise de informatorii lui Samuel Timon, inscripția mai era încă la palatul domnesc din Iași în anii cînd Mihail Racoviță domnea în Țara Românească, deci între octombrie 1730 și octombrie 1731¹².

Transportarea, în anul 1703, a unei inscripții latine de la Galați la Iași, cu dedicație către împăratul Traian și către guvernatorul său, și depunerea spre păstrare la palatul domnesc înseamnă că aristocrația din Moldova de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea își dădea perfect de bine seama de valoarea istorică pe care putea să o prezinte acest document epigrafic. Cucerirea Daciei și colonizarea Moldovei de către Traian cu elemente romane de limbă latină, originea romană a moldovenilor, erau de pe acum lucruri cunoscute și cu care boierii cultivați puteau să se mîndrească. Într-un asemenea mediu spiritual, manifestînd asemenea preocupări, s-a născut ideea necesității de a se scrie o cît mai amănunțită istorie veche a românilor de pretutindeni, pe care avea să o facă, într-o manieră cît mai savantă, Dimitrie Cantemir în *Hronicul* său, în cele peste 300 de pagini.

Cît a stat inscripția în zidul palatului domnesc din Iași nu putem ști. După cum s-a precizat, ultima dată ea este menționată de către Samuel Timon, în anii 1730—1731. La începutul secolului al XIX-lea, cînd scria Gheorghe Săulescu, primul arheolog român, el nu mai știa nimic de soarta monumentului epigrafic¹³. Se pare că pentru domnii fanarioți ai secolului al XVIII-lea, inscripția nu mai prezenta un deosebit interes.

Data redactării inscripției se deduce din titulatura lui Traian, *trib. pot. XVI, imp. VI, cos. VI*, care corespunde cu 1 ianuarie — 10 decembrie 112, cu ajutorul căreia s-a putut fixa și guvernarea Moesiei inferioare de către *P. Calpurnius Macer Cauius Rufus*, menționat în această calitate numai în acest document epigrafic¹⁴.

Totodată inscripția este cel mai vechi document roman de pe teritoriul Moldovei și deci prima mențiune privind ocupația romană în sudul Moldovei, odată cu terminarea celui de-al doilea război dacic (anii 105 — 106).

NICOLAE GOSTAR

L'INSCRIPTION DE L'EMPEREUR TRAJAN DE BARBOȘI

RÉSUMÉ

L'inscription CIL, III, 777, trouvée à Barboși, près de Galați, est un important texte épigraphique du temps de l'empereur Trajan et, par conséquent, le plus ancien monument épigraphique romain trouvé en Moldavie.

La première information sur cette inscription nous la devons à Nicolae Costin; dans son supplément au Ve chapitre de l'opuscule *De neamul Moldovenilor*, le chroniqueur nous dit: « sous le règne de Constantin Duca Vodă on a transporté ici à Jassy, de Galați, une pierre de marbre et dont j'ai lui moi-même les lettres latines ... » et suit le texte de l'inscription.

Démètre Cantemir a accordé une importance toute particulière à cette inscription qui constituait le meilleur argument que la Moldavie a été colonisée par les Romains à partir du règne

¹⁰ C. C. Giurescu, *Istoria României în date*, București, 1972, p. 459.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 455.

¹³ Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Gherghina) a căria ruine sînt aflate în apropierea Galațului*, Iași, 1837, p. 3—4; cf.

V. Pârvan, *op. cit.*, p. 16 și urm.

¹⁴ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 63; E. Groag, *PJR*², 273 C; J. Filtz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 45, W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, München, 1970, p. 171 și urm.

de Trajan. Dans son *Hronicul*, III, Prol. (p. 161 — 162) il écrit : « de nos jours on a trouvé une inscription à Galați et on l'a fait transporter au palais princier ... et cette pierre, qu'on a trouvée à Galați en *let* 7211, et que nous-même avons pu lire, où il est inscrit ainsi, en vieille lettre ... » et suit le texte de l'inscription. Dans sa *Descriptio* I, 4, 8 (p. 76 — 77), il dit : *marmor, hac cum inscriptione*, et suit le texte épigraphique en majuscules.

Cette inscription avait été vue à Jassy vers 1730—1731 par l'Italien Bartolomeo Ferati, établi alors à Bucarest, et par Johannes Regavscius, le préposite des Jésuites siégeant à Jassy. Les deux ont communiqué au Jésuite Samuel Timon des circonstances de la découverte de l'inscription et le texte épigraphique, que ce dernier publie dans son *Imago antiquae et novae Hungariae*, Cassovia, 1733, première édition, et 1762, seconde édition, p. 20, 22. De sa correspondance avec Bartolomeo Ferati et Johannes Regavscius, Samuel Timon a retenu : *tabula marmoris, reperta in Gyergitza Moldaviae monte ab socio Michaelis princeps hodie Valachis, tum Moldaviae imperitantis, et affixa Jasii ad murum palatii ejusdem Voivodae*.

Aucun des trois auteurs n'indique les lignes de l'inscription. Il est pourtant possible que Démètre Cantemir, dans son *Hronicul*, ait voulu indiquer la quantité des lettres d'une seule ligne qu'il transcrit entre deux pointes, à savoir

: Pont. Max. fael P. Dict. XVI :

A l'aide de cette ligne, que Démètre Cantemir seul a tenu délimiter, l'inscription pourrait, probablement, recevoir la reconstitution suivante :

IMP. CAES. DIV. *nervae*
 FIL. NERVAE. TRAIANO
 AVGVSTO. GER *m.* DACICO
 PONT. MAX. *tri* B. POT. XVI
 5 IMP. VI. COS. VI. P.P.
 P. CALPVRNIO. MACRO. CAV
 LIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. Pr

On ne peut pas savoir exactement combien de temps l'inscription est restée encastrée dans le mur du palais princier. Samuel Timon en fait mention une dernière fois entre 1730—1731. Au début du XIXe siècle, l'archéologue Gheorghe Săulescu ne connaît point le sort de ce monument.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCHEIEREA PROCESULUI DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN

Este binecunoscut tuturor faptul că, în cadrul istoriei vechi a României, problema formării poporului și a limbii române prezintă o deosebită importanță, ocupînd un loc aparte ca proces istoric în evoluția milenară a societății locale din teritoriul carpato-dunărean. De mai bine de o sută de ani, de cînd cu sau fără rosturi științifice s-au tratat în chip divers de către specialiști cauzele, evoluția și direcțiile acestui proces istoric, s-a acumulat o zestre bogată de informații, dintre care cele de ordin arheologic și evident în cazul de față și cele mai importante, s-au înmulțit în chip considerabil, îndeosebi în ultimul sfert de veac. Desigur, în acest sens, avîndu-se în vedere complexitatea diferitelor aspecte pe care analiza atentă, exhaustivă și imparțială, a datelor cunoscute o evidențiază, se poate spune că cercetarea arheologică referitoare la problema formării poporului român rămîne actuală.

Necesitatea continuării cercetărilor arheologice în această direcție și chiar intensificarea lor în viitor reiese în mod limpede din stadiul diferit de cunoaștere în care se află unele sau altele din numeroasele aspecte particulare ale problemei principale. Astfel, ni se pare oportun să amintim ca exemplu constatarea că, dacă pentru prima etapă din evoluția acestui complex și îndelungat proces istoric avem astăzi la dispoziție numeroase date, esențiale și definitorii pentru cunoașterea componentelor sale etnice de bază, pentru direcția evoluției lui de-a lungul veacurilor, precum și o serie de elemente cronologice exacte, în schimb, pentru etapa cînd putem considera că acest proces s-a încheiat, cuprinzînd cea mai mare parte a spațiului geografic în care el ia naștere și evoluează, datele cunoscute sînt comparativ mai puțin numeroase. Această situație se datorează în parte și faptului că, deși în ultimii ani s-au cercetat pe întreg cuprinsul României numeroase obiective arheologice, obținîndu-se date bogate menite să contribuie în chip substanțial la clarificarea acestor chestiuni, marea majoritate a rezultatelor obținute prin aceste săpături sînt abia în curs de valorificare. La aceasta se adaugă și faptul că unele concluzii sau ipoteze emise mai demult, și acceptate de către unii cercetători ca „inviolabile”, se dovedesc a fi, în lumina noilor date obținute, depășite și neconforme cu realitățile istorice ale epocii respective.

Prin urmare, chestiunea privind încheierea procesului de formare a poporului român este necesar să fie reanalizată într-un context mai larg, ținîndu-se seama de valoarea și semnificația noilor date obținute, atît în domeniul arheologiei, cît și în acela al disciplinelor auxiliare ei.

După cum se știe, în literatura arheologică românească, de mai bine de un sfert de veac s-a acceptat, de către marea majoritate a specialiștilor, teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române a avut loc către sfîrșitul primului mileniu al e.n., mai precis în cursul secolului al X-lea și după unii chiar la începutul celui următor. Această teză a fost în linii mari preluată și în primul volum din tratatul de istorie a României, unde constituie separat un capitol final conceput și prezentat amplu¹. Teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române a avut loc în cursul secolelor X — XI e.n. era, în acea vreme, parțial justificată de conținutul datelor pe baza cărora fusese elaborată. În legătură cu epoca de încheiere a acestui proces istoric se sublinia constatarea că lui îi corespundeau aproximativ în timp tocmai primele știri documentare despre vlahii sau volohii de la nordul Dunării de Jos, precum și împrejurarea că, tot în această vreme, în teritoriul pomenit, sînt menționate tot mai multe formațiuni politice românești. La aceasta se adăuga mărturia cercetărilor arheologice despre cristalizarea acum a unei civilizații specific românească, în speță de tip *Dridu*². Fenomenul

¹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 775—808.

² I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*,

în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 371—382; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

istoric, care se considera că s-a petrecut în cursul secolelor X — XI e.n. în spațiul carpato-dunărean, era privit în contextul mai larg al evenimentelor politice ale Europei est-centrale și de sud-est în epoca în care se creaseră și primele state vecine teritoriului românesc.

Pe lângă ipotezele de mai sus, ar trebui menționată și concluzia reieșită din încercările noastre de a pune de acord rezultatele cercetărilor arheologice cu acelea din domeniul lingvisticii, potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române ar fi avut loc în cursul secolelor VIII — IX e.n.³

În ultimul timp au început să apară și alte puncte de vedere⁴, potrivit cărora unii cercetători acordă dacilor un rol mult mai important decât romanilor⁵. Alți cercetători sint de părere că formarea poporului și a limbii române ar fi avut loc cel mai târziu în cursul secolului al VI-lea, în orice caz înainte de epoca pătrunderii slavilor la nordul Dunării de Jos, astfel că aceștia nu au mai putut aduce nici o modificare de ordin etnic sau lingvistic⁶.

Firește, nu este aici locul de a face acum o analiză critică a tezelor amintite mai sus, întrucât și într-un caz și în celălalt, fenomenul istoric a fost după părerea noastră tratat unilateral, trecându-se uneori cu prea multă ușurință, sau ignorându-se chiar, rezultatele obținute în ultimii ani de cercetările arheologice. De asemenea, considerăm că procesul formării poporului și a limbii române, în chip necesar, trebuie cercetat nuanțat, ținându-se permanent seama de o serie de factori de ordin social-economic, cultural, politic sau geografic, diferiți de la caz la caz pentru fiecare regiune a țării noastre, în parte. În felul acesta, vom putea preciza mai bine coordonatele definitorii ale timpului și spațiului în care în mod real a avut loc acest proces istoric. În asemenea context, credem că se impune acum, fie și în chip general, prezentarea principalelor concluzii care se desprind din analiza tuturor datelor arheologice cunoscute în stadiul actual al cercetărilor întreprinse în această direcție.

În ceea ce privește prima etapă din procesul de definitivare a etnogenezei poporului român, după cum este dealtfel bine cunoscut, pe baza cercetărilor arheologice întreprinse, specialiștii au putut preciza că procesul romanizării vechii Dacii incluzând și zonele geografice rămase inițial în afara provinciei romane a continuat să se desfășoare intens și după secolul al III-lea e.n., evoluind ascendent până în secolele VI — VII e.n., cu toată prezența temporară a unor neamuri în migrație, astfel că se poate vorbi de constituirea unei largi arii romanice, care cuprindea aproape întreg spațiul carpato-ponto-danubian, locuit altădată de către daci⁷.

Caracterul provincial roman al civilizației documentată în acest spațiu geografic, aproape identică cu aceea de la sudul Dunării de Jos, din teritoriul dintre Balcani și fluviu, aflat atunci în granițele Imperiului romano-bizantin, atestă că creatorii și purtătorii ei erau o populație romanică constituită ca atare în structura ei etnică și lingvistică.

Numeroasele așezări și cimitire identificate pe întreg cuprinsul Daciei de altădată, încadrate în aspectele de civilizație provincial romană din perioada secolelor IV — VI e.n., de tip *Bratei*⁸, *Ipoțești-Cîndești*⁹, *Costișa-Botoșana*¹⁰, *Hanska-Hucea*¹¹ sau *Berea-Ciumești*¹², dovedesc cât se poate

³ D. Gh. Teodor, *Apartenența etnică a culturii Dridu*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1973, p. 128—141.

⁴ *Dezbatere privind periodizarea istoriei poporului român*, în *Anale de istorie*, XXIII, 1977, 4, p. 200—201.

⁵ *Începuturile istoriei poporului român. Statul feudal la români*, în *Anale de istorie*, XXII, 1976, 4, p. 142—158.

⁶ D. Berciu, *Procesul formării poporului român și a limbii române. Elemente constitutive, aria geografică și perioada istorică*, în *Era socialistă*, LVII, 1977, 2, p. 43—44.

⁷ I. Nestor, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 93; Eug. Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România*, în *Aluta*, I, 1969, p. 123. D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 135—136; C. Preda, *Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român*, în *Era socialistă*, LVI, 1976, 17, p. 38—41.

⁸ I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1 431—1 433; Eug. Zaharia, *Sondajele de la Bratei din 1959*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 623—629; I. Nestor și Eug. Zaharia, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Bratei, j. Sibiu (1959—1972)* în *Materiale*, X, 1973, p. 191—199; L. Blrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitrul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 85—97.

⁹ V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoțești—Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485—499; idem,

O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră: cultura Ipoțești—Cîndești. (sec. V—VII e. n.), în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie — București, decembrie 1964*, II, București, 1971, p. 104—130.

¹⁰ D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Cercetările arheologice de la Mănoaia—Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V—VI din Moldova*, în *Carpica*, I, 1968, p. 233—247; D. Gh. Teodor, *La population autochtone dans la région Est-Karpatique de la Roumanie, pendant les Ve—Xe siècles de n. e.*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques—Prague 1966*, II, Praga, 1971, p. 1 117—1 120; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 29—33.

¹¹ I. A. Rafalovici, *Poselente VI—VII vv. n. s. Hanska*, în *KSIA*, 113, 1968, p. 98—102; idem, *Slavjane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 29—41, 61—86, 102—156, 214—222; idem, *Issledovanija rannoslavjanskich poselent v Moldavii*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii*, Chișinău, 1973, p. 134—150; idem, *Kul'tura slavjan Moldavii (VI—IX vv.)*, în *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 81—108; idem, *K voprosu o slepeni vlijanija Karpatodnestrovskich zemel' v VI—IX vv.*, în *Karpatodunajskie zemli v srednie veka*, Chișinău, 1975, p. 7—19.

¹² I. Nestor, în *Istoria poporului român*, p. 101; V. Zirra, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 90.

de clar că procesul de romanizare a populației dacice începuse să se generalizeze cuprinzând tot teritoriul carpato-dunărean.

Este de asemenea semnificativă constatarea că în această perioadă de timp societatea locală nord-dunăreană cunoaște o sensibilă dezvoltare a forțelor de producție, manifestată îndeosebi prin înmulțirea uneltelor agricole și casnice, intensificarea diverselor meșteșuguri, creșterea importurilor bizantine ca urmare a relațiilor comerciale cu imperiul și, în directă legătură cu aceasta, o deosebit de intensă circulație monetară bizantină. Se poate spune că teritoriile nord-dunărene erau atât de strâns legate de imperiu încât ar fi putut fi lesne considerate ca o provincie a sa. Dealtfel, este știut că Dunărea nu a reprezentat niciodată o graniță reală nici pentru fenomenele de ordin etnico-lingvistic și cu atât mai mult pentru acelea de ordin economic, politic sau cultural.

După cum ne arată rezultatele cercetărilor întreprinse până acum, procesul de romanizare început cu multe secole mai înainte la nordul Dunării de Jos nu s-a putut desfășura peste tot cu aceeași intensitate. În unele regiuni mai periferice, cum ar fi Crișana, Maramureșul sau nordul Moldovei, în cursul secolelor IV — VI e.n. romanizarea nu cuprinsese în aceeași măsură toate laturile vieții social-economice și culturale, manifestându-se astfel o serie de diferențieri față de restul teritoriului. Aceeași diferențiere este posibil să se fi manifestat și pe plan suprastructural, deși elemente creștine specifice secolelor IV — VI e.n. sint răspândite în număr destul de mare și în aceste regiuni periferice.

Anumite deosebiri care mai existau încă în cursul secolelor IV — VI e.n. între unele aspecte de civilizație provincială romanică de pe teritoriul României reflectă în chipul cel mai limpede evoluția procesului de romanizare diferită pentru una sau alta dintre regiuni, determinată pe lângă o serie de cauze de ordin social-economic și de factori geografici și politici, nefiind desigur de neglijat aici nici fenomenul, frecvent petrecut, al deplasărilor de populație romanică dintr-un teritoriu în altul, fapt confirmat de altfel și de izvoarele scrise ale vremii.

Analizând comparativ faptele, reiese însă clar că civilizația de la nordul Dunării de Jos, cu toate tendințele de uniformizare manifestate evident și cu toate elementele sale proprii, nu se individualizase net, în cursul secolelor IV—VI e.n., față de aceea din provinciile dunărene ale Imperiului bizantin, astfel încât nu putem vorbi de existența unei civilizații specifice numai pentru spațiul carpato-dunărean. Firește, este greu de precizat ce evoluție ulterioară ar fi avut această civilizație în condițiile în care nu s-ar fi produs deseale incursiuni ale unor neamuri migratoare.

În situația destul de tulbură din perioada secolelor IV—VI e.n., soarta comunităților umane autohtone romanice era permanent amenințată. Faptul că ele au învins toate vicisitudinile acelor timpuri, dovedindu-și trăinicia și menținându-și caracterul lor propriu, s-a datorat în primul rând organizării lor interne, social-economice superioare, obștea sătească autohtonă agricolă și păstoraască constituind astfel elementul de bază al continuității romanității orientale¹³.

Pentru această etapă din evoluția procesului de formare a poporului român dispunem de numeroase informații arheologice privind elementele esențiale care caracterizează viața social-economică, culturală și politică a societății locale din secolele IV—VI e.n. Datorită cercetărilor întreprinse sinten în măsură să precizăm că tipul de așezare, locuință și cuptor, continuă în secolele V—VI e.n. pe acelea din epoca precedentă, ca și principalele unelte descoperite în ele, care atestă ocupațiile de bază ale locuitorilor, agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, dintre care acele privind prelucrarea fierului ocupau un loc aparte.

Ceramica așezărilor din această vreme continuă, de asemenea, tehnica și formele olăriei provinciale romane, dar și o serie de elemente tradiționale dacice¹⁴. Există o gamă largă de tipuri de oale și o mare varietate de motive ornamentale de origine romană specifice acestui teritoriu. Alături de elementele amintite mai sus, subliniem și existența a numeroase obiecte de podoabă lucrate local sau importate din atelierele Bizanțului¹⁵. În sfârșit, descoperirea unor numeroase monede bizantine, izolate sau grupate în tezaure, oferă o imagine grăitoare a intenselor schimburi comerciale dintre imperiu și romanicii nord-dunăreni, încât pe drept cuvânt se poate aprecia că regiunile carpato-dunărene s-au aflat permanent în sfera de activitate economică a Bizanțului¹⁶. În plus, așa cum

¹³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 94—95, 175.

¹⁴ Unele elemente dacice în ceramica secolelor VI—VII e. n. se păstrează sub forma unor vase lucrate cu mla având profile și ornamente străvechi, vezi și D. Gh. Teodor, V. Căpitănu și I. Miltrea, *op. cit.*, în *Carpica*, I, 1968, p. 242—243; C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinășilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în *Pontice*, 3, 1970, p. 145—156, 172—177. Asemenea elemente se întâlnesc în numeroase cazuri în Muntenia (informații V. Teodorescu), precum și în Transilvania (informații M. Rusu și I. Protase), dar plus în prezent ele sînt încă inedite.

¹⁵ M. Constantin, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 665—677; D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 97—114; Z. Székely, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des VIe—VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 353—358; I. Barnea, O. Iliescu și C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971.

¹⁶ C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 375—413.

am amintit, mai trebuie adăugate și mărturiile care s-au înmulțit considerabil în ultimii ani despre răspîndirea creștinismului latin, fenomen de ordin spiritual care oglindește și el relațiile cu civilizația bizantină din această epocă¹⁷. Este de altfel semnificativ faptul că pătrunderea creștinismului la nordul Dunării și răspîndirea lui în masă, în comparație cu unele din teritoriile vecine, s-a produs la noi mult mai de timpuriu și nu impus oficial, ci ca o consecință firească a trăsăturilor etnice și lingvistice romanice comune cu sudul Dunării.

Civilizația de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV—VI e.n. prin trăsăturile sale specifice dovedea însă, fără îndoială, un caracter provincial romanic. Ea nu devenise specifică numai spațiului carpato-dunărean, adică nu se individualizase în așa măsură încît să fie proprie unui popor deosebit, unui popor nou format, așa cum se va întîmpla în perioada ulterioară de timp.

În această lume provincial romanică de la nordul Dunării de Jos, pe cale de a se autodefini evolutiv în trăsăturile sale esențiale, va pătrunde în cursul secolului al VI-lea un nou popor migrator — slavii, al cărui rol va fi cu totul diferit de al celorlalte neamuri pătrunse pe aceste meleaguri¹⁸.

Departe de a fi avut un caracter pașnic, cum în mod eronat s-a susținut cîndva, pătrunderea slavilor a perturbat pentru mai mult de o jumătate de secol dezvoltarea proprie și ascendența societății locale romanice nord-dunărene. Desele raiduri militare slave îndreptate contra imperiului de pe la mijlocul secolului al VI-lea, deși uneori se prelungeau cîțiva ani la rînd, nu au avut la început consecințe prea mari asupra dezvoltării comunităților satești locale, deoarece cetele războinice slave, afectînd în special sudul Moldovei și estul Munteniei, se întorceau de obicei în sălașurile lor temporare din regiunile de la răsărit de Nistru și Bug¹⁹. De-abia din a doua jumătate a secolului al VI-lea, mai cu seamă în ultimul sfert al acestui veac, sub controlul avarilor care le-au deschis calea unei reale așezări, slavii se vor stabili temporar și pe teritoriul țării noastre, afectînd îndeosebi teritoriile extracarpătice, dar infiltrîndu-se prin pasurile Carpaților răsăriteni și nordici și în Transilvania de sud-est și poate și în Maramureș.

Așa cum s-a arătat în repetate rînduri, cultura vehiculată de slavi în epoca pătrunderii și stabilirii lor aici avea un caracter evident arhaic, ca urmare a unui stadiu de dezvoltare social-economică destul de puțin avansat. Este bine precizat că slavii timpurii nu cunoșteau ceramica lucrată la roată, aveau o slabă dezvoltare a forțelor de producție, a meșteșugurilor și a agriculturii în general. De asemenea, organizarea social-economică a comunităților lor era diferită de aceea a obștilor satești autohtone.

După cum reiese din cele menționate mai sus, compararea vestigiilor de civilizație autohtonă romanică cu acelea aparținînd slavilor timpurii ne arată clar stadiul deosebit de înaintat în care se găsea societatea locală din epoca primelor contacte cu grupurile slavilor migratori. Această constatare are o mare importanță, explicînd într-o anumită măsură consecințele contactelor dintre autohtoni și slavi în perioada următoare de timp.

Pornind de la datele cunoscute pînă acum, se poate ajunge la concluzia că între obștiile satești autohtone și acelea slave s-au manifestat de la început relații pe diverse planuri, de vreme ce, cu toată intensitatea cercetărilor întreprinse, nu s-a putut depista pînă acum nici o așezare slavă care să nu fi fost contaminată de elemente locale romanice. Desigur, contactele mai strînse stabilite între autohtoni și grupurile de slavi așezate aici s-au datorat printre altele și faptului că, exceptînd perioada expedițiilor de jaf din sudul Dunării de pe la mijlocul secolului al VI-lea, pătrunderea și stabilirea unui anumit număr de slavi către sfîrșitul acestui veac a avut caracterul unei adevărate colonizări organizate de către avari, ceea ce nu s-a întîmplat cu alte populații în migrație. La aceasta a mai contribuit și faptul că pătrunderea slavilor aici s-a făcut dispersat și treptat în răstimpul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, fenomen cauzat, de asemenea, de dependența lor politică față de avari²⁰. După cum se știe, marea masă a slavilor stabiliți aici se va reduce într-o însemnată măsură, ca urmare a deplasării lor după anul 602 în sudul

¹⁷ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 629—636; M. Constantiniu, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 674—675; C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e. n. descoperit la Olteni*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 513—519; R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, II, București, 1968, p. 456—460; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 124—125; idem, *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L, 1974, 7—8, p. 561—573; Z. Székely, *op. cit.*, p. 353—358. R. Vulpe, *Romanitate și creștinism coordonate ale etnogenezei române*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturie istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 16—22; S. Sanie și I. Dragomir, *Începuturile creștinismului*

în sudul roman al Moldovei, în același volum, p. 117—122.

¹⁸ I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 429—448; idem, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 102—107; D. Gh. Teodor, *Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României*, în *Carpica*, V, 1972, p. 105—114; idem, *La pénétration des Slaves dans les régions de S—E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, în *Balciano-Slavica*, 1, Prilep, 1974, p. 29—42.

¹⁹ I. Nestor, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 431.

²⁰ Idem, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 103—104.

Dunării și ca o consecință a faptului că pe teritoriul României, în general, exceptînd unele regiuni ale Transilvaniei ²¹, nu vor mai avea loc noi pătrunderi de populație slavă în perioada de timp ulterioară ²². De fapt, în unele teritorii ale țării noastre începînd încă din cursul secolului al VII-lea se poate vorbi de o coabitare româno-slavă, înțelegîndu-se prin aceasta începutul desfășurării unui proces nou de asimilare a resturilor de elemente etnice slave. Această perioadă corespunde ultimei faze cronologice a complexelor culturale tîrzii de tip *Ipotesti-Cîndești* din sudul României, a acelorale de tip *Suceava-Drumul Național-Lozna-Botoșani* din regiunile est-carpătice sau de tip *Beziș-Sălașuri-Comana-Țaga* etc. în Transilvania.

În ceea ce privește conținutul civilizației corespunzătoare secolelor VII–VIII e.n. din datele pe care le avem pînă în prezent, s-a constatat că încă de la începutul acestei perioade se produc o serie de modificări importante în repertoriul ceramicii lucrate cu roata, mai ales în ceea ce privește formele și ornamentele, care treptat începe să devină majoritară în așezări. Sînt folosite în continuare principalele tipuri autohtone de tradiție romanică, dar sînt conservate și unele mai vechi hibride, născute ca o consecință a contactelor dintre autohtonii daci și alogeni. Relativ la elementele romanice trebuie subliniat faptul că ele încep să fie însușite definitiv, încă din secolul al VII-lea, de către resturile de populație slavă care coabitau cu populația romanică, astfel încît putem spune că procesul de asimilare culturală, și desigur și etnică, începuse să se desfășoare rapid, generalizîndu-se treptat pe întreg teritoriul carpato-ponto-danubian. Generalizarea acestui proces, care devine intens la nordul Dunării de Jos îndeosebi în cursul secolului al VIII-lea e.n., este într-o anumită măsură favorizată și de instaurarea unei perioade de relativă liniște politică cînd, în afară de pătrunderea protobulgarilor turanici, afectînd pentru scurtă vreme regiunile sudice dintre Nistru și Siret, precum și estul Munteniei, pe teritoriul carpato-dunărean nu vor mai avea loc noi pătrunderi de populație migratoare. Doar unele regiuni ale Transilvaniei vor cunoaște unele evenimente de această natură, dar nu în măsură să influențeze prea mult desfășurarea unui asemenea proces istoric.

Condițiile politice apărute ca urmare a constituirii celui de-al II-lea Caganat avaric cu începere de la sfîrșitul secolului al VIII-lea au facilitat prin urmare, într-o măsură apreciabilă, definitivarea procesului de formare a poporului și a limbii române care, după părerea noastră, se petrece paralel și cu procesul de asimilare a resturilor slave ²³. În acest sens, se cuvine să subliniem valoarea și semnificația unor descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi, prezentînd o importanță aparte pentru ilustrarea fenomenului istoric menționat.

Astfel de cercetări, prin care s-au obținut rezultate concludente în direcția arătată, s-au făcut în unele așezări aparținînd orizontului secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea e.n., atît în regiunile de la est de Carpați ²⁴, cît și în Muntenia, Oltenia și Banat ²⁵, precum și în Transilvania ²⁶. La aceste obiective trebuie adăugate cercetările, cu rezultate deosebit de importante,

²¹ M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic populations in the 6th–8th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 123–153.

²² I. Nestor, *op. cit.* p. 105.

²³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Cercetări istorice*, 1, Iași, 1973, p. 137–139.

²⁴ Idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI*, Iași, 1978, p. 68–75.

²⁵ Vl. Zirra și Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, 1, 1963, p. 63–71; P. I. Panait, *Sectorul Alba*, în același volum, p. 104–124; M. Constantin și P. I. Panait, *O așezare feudală timpurie la Băneasa-Sal*, în *Cercetări arheologice în București*, 11, 1965, p. 98–140; M. Comșa și El. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 617–621; M. Comșa și C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperite la Curcani*, în *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 467–472; I. Uzum, *Bordele prefeudale descoperite la Gornea (jud. Caraș-Severin)*, în *Crisia*, 1974, p. 39–46; I. Uzum și Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice prefeudale*

dale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii, în *Crista*, IV, 1974, p. 48–50; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 150–201.

²⁶ I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în rătonul Alba-Iulia*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 349, 351–353; Z. Székely, *Contribuții la cultura slavă în secolele VII–VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 47–56 (cu atribuiri etnice eronate); idem, *Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 297–301, 311–312; idem, *Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe (1967–1970)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 221–223; idem, *Așezarea prefeudală de la Sălașuri*, în *Marisia*, V, 1975, p. 71–81; K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana (Rayon Orăștie) am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z.*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 261–275; Eug. Zaharia, *op. cit.*, în *Aluta*, I, 1969, p. 115–128; A. D. Alexandrescu, I. Pop și M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov*, în *Materiale*, X, 1973, p. 247, 256–258. În Transilvania sînt numeroase așezări din această vreme cercetate prin săpături, dar pînă în prezent ele nu au fost publicate.

efectuate în necropolele din aceeași vreme din Moldova ²⁷, Muntenia ²⁸ și Oltenia ²⁹, precum și din Transilvania ³⁰ sau din Dobrogea ³¹.

Trebuie să recunoaștem că în afară de Moldova și într-o oarecare măsură și Transilvania, așezările din această perioadă de timp sînt numai semnalate sau parțial cercetate, în comparație cu necropolele din aceeași vreme, ceea ce limitează destul de mult eventualele precizări mai nuanțate referitoare la transformările care au loc acum din punct de vedere cultural, cît și din punct de vedere social-economic.

Pe baza cercetărilor din obiectivele amintite, a căror încadrare cronologică mai largă în limitele secolului al VIII-lea și eventual începutul secolului al IX-lea e.n. s-a făcut pe criterii strict stratigrafice și comparative, s-au putut aprecia numai în ansamblu coordonatele principale în care s-a desfășurat definitivarea procesului de formare a poporului român. Intensificarea cercetărilor arheologice în această direcție și rediscutarea cronologiei unor complexe deja cunoscute, în lumina ultimelor descoperiri, ar oferi, după părerea noastră, date mai numeroase și, incomparabil, mai complete privind desfășurarea acestui proces istoric.

În ceea ce privește această ultimă etapă din desfășurarea procesului de formare a poporului și a limbii române, cercetările arheologice de pînă acum au arătat că tipul locuințelor din această vreme, vetrele, cuptoarele și anexele gospodărești în general, dispoziția lor în cadrul așezărilor și tehnica lor de construcție continuă să fie specific locale, prezentînd elemente străvechi daco-romane.

În interiorul așezărilor se constată o creștere apreciabilă a ceramicii lucrate cu roata, păstrînd alături de noile forme apărute o serie de tipuri și ornamente provincial romane și în același timp o diminuare mult mai evidentă a ceramicii lucrată cu mina. Tot acum începe să fie din nou folosită și ceramica din pastă fină, lustruită, de culoare cenușie sau roșie-gălbuie, de asemenea, cu forme și tehnică de lucru romane.

Comparativ cu epoca precedentă, în cadrul așezărilor se înmulțesc vizibil uneltele agricole din fier, ca și alte unelte casnice, apar unele unelte noi, îndeosebi pentru viticultură și grădinarit, sporește activitatea în domeniul prelucrării metalelor, mai ales a fierului, după cum o dovedesc atelierele specializate și numeroasele „lupe” de zgură de fier descoperite în tot spațiul carpato-ponto-dunărean.

Aceeași imagine a transformărilor care se petrec în această vreme o oferă, într-o însemnată măsură, și numeroasele necropole cercetate pretutindeni în întreg spațiul amintit.

Sporirea mormintelor de înhumare creștine, puse de aproape toți cercetătorii pe seama populației românești, nu reprezintă decît unul din momentele începutului generalizării unei practici rituale, de vreme ce necropolele de incinerare ca aceea de la Gușterița, de exemplu, sau unele morminte de incinerare de la Bratei sau Istria-Capul Viilor etc. din aceeași vreme, ar putea să aparțină tot unei populații vechi românești ³².

Pe baza descoperirilor arheologice de pînă acum, se poate trage concluzia că încă din cursul secolului al VIII-lea se constată în mod evident, în întreaga arie de etnogeneză a poporului și a limbii române, desfășurarea unui proces de uniformizare a civilizației care capătă tot mai mult un caracter propriu românesc, specific numai acestui teritoriu. Constituirea unei civilizații specifice în cursul secolului al VIII-lea, în speță, de tip *Dridu*, reflectă pe plan cultural și evident etnic, începutul definitivării unui proces îndelungat și complex în care elementul romanic majoritar și superior ca stadiu de organizare social-economică și civilizație și-a pus definitiv amprenta.

²⁷ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n.*, Iași, 1978, p. 75—76.

²⁸ B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Sultana*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 531—537; idem, *Sanctuarul Sultana*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 667—673; idem, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (r. Giurgiu)*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 443—459; B. Mitrea și colab., *Necropola feudală timpurie de la Izvorul—Giurgiu (jud. Ilfov) (Săpăturile din 1963—1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 329—334; M. Mitrea, *Necropola feudală timpurie de la Izvorul—Giurgiu, jud. Ilfov*, în *Materiale*, X, 1973, p. 209—216; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu, București*, 1967, p. 114; S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, *La nécropole biriluelle du VIIIe siècle a Frătești—Giurgiu*, în *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 419—430.

²⁹ O. Toropu, *op. cit.*, p. 155—160; O. Radu, *Descoperiri în templăoarea la Ciacova (jud. Timiș)*, în *Tibiscum*, II, 1973, p. 61—63.

³⁰ A. Dankanits și I. Ferezi, *Săpăturile arheologice de la Ciunbrud*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 605—612; K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX—X e. n. la Mediaș*, în *Studia*

Universitatis Babeș-Bolyai, seria Historia, 1965, 2, p. 7—23; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 275—289; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romană din Transilvania (sec. VI—X)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 720—721; T. Năgler, *Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 14, 1971, 1, p. 63—73; I. Hica și M. Blăjan, *Un cimitir de incinerare din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba)*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 641—652; Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977.

³¹ Silvia Baraschi, *Observații asupra necropolilor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 403—416 (cu întreaga bibliografie a descoperirilor).

³² I. Barnea, *Dobrogea în sec. VIII—X*, în *Peuce*, II, 1971, p. 219; D. Nicolaescu-Plopșor și W. Wolschi, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 165—272; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 12—56, 98—99.

Este poate cazul să amintim aici și faptul că, deși în cursul secolelor VII—IX e.n. Imperiul bizantin se afla într-o criză economică generală, relațiile sale cu autohtonii carpatodunăreni, deși stinjenite, nu au fost niciodată întrerupte, fapt dovedit de existența a numeroase importuri, precum și de circulația monetară. Dealtfel, se știe că gurile Dunării și o porțiune din cursul inferior al fluviului s-au aflat permanent sub stăpânirea imperiului și, după cum s-a și presupus, anumite centre mai importante situate pe țărmul Mării Negre și de-a lungul Dunării au continuat să aparțină Bizanțului și în această vreme ³³. Din acest punct de vedere putem presupune deci că și în perioada secolelor VII—IX e.n. Imperiul bizantin a avut, ca și în etapele anterioare de timp, un rol important în stabilirea trăsăturilor fundamentale care definesc civilizația veche românească și care în ultimă instanță o și deosebesc de aceea aparținând popoarelor învecinate.

Este interesant de reținut că în afară de problemele menționate mai sus, în ultimul timp s-a pus un accent deosebit pe cercetarea unor aspecte de ordin social-economic, în acest context un loc aparte ocupându-l studierea structurii interne și evoluția obștii sătetești autohtone.

În legătură cu această problemă de ordin social-economic este cunoscut faptul că în cursul primului mileniu al e.n. forma de organizare a populației autohtone a fost obștea sătetească agricolă și păstorească. Se poate spune că epoca, deosebit de frământată din punct de vedere politic, care începe de la sfârșitul secolului al III-lea, odată cu marile migrații ale popoarelor, poate fi definită ca o perioadă istorică specifică obștiiilor sătetești daco-romane și apoi românești având o organizare străveche și proprie, diferită de a altor populații. Aceasta explică pe deplin caracterul profund original nu numai al conținutului civilizației din această parte a Europei de sud-est, ci și al evoluției societății locale din spațiul carpatodunărean.

Se știe de asemenea, că obștea sătetească autohtonă agricolă și păstorească era o comunitate de oameni având o organizare social-economică și un teritoriu bine definit ³⁴. Modul de producție al acestor obști sătetești carpatodunărene era bazat pe proprietatea privată liberă, precum și pe proprietatea comună. Fiecare membru al obștii era un om liber, posedând o proprietate funciară privată, care era ereditară, pământul neîmpărțindu-se deci periodic, ca în cazul altor popoare (germani, slavi etc.). Așa cum scria și Karl Marx, numai o parte a pământurilor obștii așa-numitul *ager publicus* era lucrat în comun de toți membrii acestor obști ³⁵. Din această muncă în comun rezultau o serie de produse care constituiau rezervele comunității pentru anii cu recolte compromise, precum și pentru alte nevoi pricinuite de războaie, cataclisme naturale etc.

În cursul primului mileniu al e.n. obștea sătetească din regiunile carpatodunărene nu mai prezenta trăsăturile gentilice străvechi, ci avea un caracter teritorial, îndeplinind nu numai funcția principală social-economică, ci și politică, culturală și religioasă ³⁶.

Din cercetările întreprinse până în prezent, s-a constatat că în cursul secolelor VI — IX e.n. obștea sătetească era constituită de obicei din circa 25 — 35 locuințe dispuse într-un teritoriu bine delimitat. Pe baza observațiilor obținute ca urmare a cercetărilor efectuate în unele așezări datînd din diferite etape ale celei de a doua jumătăți a primului mileniu al e.n. și care au fost mai bine cercetate (Bratei, Budureasca, Botoșana, Suceava—Șipot, Dodești, Comana, Simonești, Dridu etc.), reiese că obștea avea o porțiune de teren precis delimitată, destinată locuințelor și anexelor gospodărești, care alcătuia desigur *vatra satului*, precum și alte terenuri individuale și comune situate în afara acestei vetre.

În cadrul *vetrei satului* locuințele erau dispuse în cîte trei sau patru șiruri aproape paralele alcătuind adevărate ulițe pe care erau grupate locuințele în „cuiburi”, desigur după criterii familiale. Nu se confirmă deci întotdeauna ipoteza că loturile individuale se aflau între grupurile de locuințe, de vreme ce între acestea nu existau suprafețe de teren de mărimea celor care ar putea constitui loturi arabile ³⁷. Asemenea terenuri pentru agricultură, fie că erau individuale, fie că erau colective, se aflau înafara graniței care delimita *vatra de sat*.

De asemenea, pe baza cercetărilor efectuate s-a putut stabili că în cursul secolelor VI — VIII e.n., ca de altfel și în etapele anterioare de timp, așezările erau abandonate organizat, de către întreaga obște, astfel că în interiorul locuințelor se găsesc de obicei puține resturi ceramice întregi, unelte sau obiecte de podoabă etc. Existența în aceeași așezare a mai multor niveluri de locuire, în limitele unei perioade de timp destul de scurte, poate fi explicată prin faptul că satele, în general, se mutau destul de des de pe un loc pe altul, revenind mereu, după puțină vreme, pe aceeași „vatră”. Aceste deplasări se efectuau de obicei, în cadrul unor subunități geografice, care constituiau de regulă microregiuni bine delimitate (valea unui râu, unele depresiuni etc.). Asemenea pendulări de sate erau determinate, în primul rînd, de obținerea de noi pămînturi arabile, deoa-

³³ I. Barnea, *op. cit.*, p. 205—219.

³⁴ P. P. Panaitescu, *Obștea jărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 21—32.

³⁵ Karl Marx, *Capitalul*, ed. a IV-a, București, 1960, I, p. 260—261.

³⁶ Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 106—121.

³⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 113; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 118.

rece agricultura în această vreme era încă extensivă și periodică, dar pe lângă o asemenea cauză mai existau și alți factori, cum ar fi pericolele externe, incendii etc. Toate acestea explică, într-o anumită măsură, „densitatea” (uneori foarte mare chiar și pentru epoca actuală), a locuirii umane în unele microregiuni, în realitate numărul satelor fiind cu mult mai mic.

Pe temeiul datelor oferite de cercetările arheologice referitoare la procesul de stratificare social-economică din interiorul obștiilor sătești, deși ele nu sînt, pentru anumite etape, întotdeauna prea numeroase, putem totuși aprecia că încă din cursul secolului al VIII-lea e.n. existau o serie de diferențieri între membrii acestor obștii.

În acest sens, nu încapă îndoială că descoperirea unor tezaure constituite din obiecte de podoaabă sau monede lucrate din metale prețioase (ca acelea de la Coșoveni, Firtușu, Sinicolaul Mare, Răducăneni etc.), determinarea unor morminte cu un inventar mai bogat în cadrul unor cimitire (Obirșia, Izvorul, Stoicani, Ciumbud etc.), precum și existența unor ateliere sau unelte specializate pentru prelucrarea unor obiecte de podoaabă din aur și argint (cum sînt acelea de la Costești-Iași, Horga și Dodești—Vaslui, Corund, Felnac etc.), ne arată că între membrii obștiilor sătești din secolul al VIII-lea e.n. apăruseră unele diferențieri social-economice³⁸. Aceste diferențieri s-au accentuat, de la caz la caz și datorită existenței proprietății private funciare, precum și ca o consecință, a unei situații politice, sociale sau militare deosebite. În legătură cu existența acestor pături sociale suprapuse, din rîndul căreia începuseră să se detașeze „juzii” și „cnezii”, este de pus și ridicarea cu înepere de la sfîrșitul secolului al VIII-lea e.n. a unor cetăți întărite cuvaluri de pămînt, palisade de lemn și șanțuri de apărare, construite prin munca obligatorie a tuturor membrilor obștii³⁹.

Este interesant de arătat că, în urma cercetărilor arheologice întreprinse pe întreg cuprinsul țării, s-a constatat în anumite microregiuni, unele din ele destul de bine protejate natural (depreșiuni intra și extramontane, văi de riuri mici înconjurate de dealuri sau de păduri dese etc.), o mai mare densitate demografică (nu întotdeauna rezultatul unor cercetări de suprafață deosebit de intense), care ne poate indica existența unor uniuni de obști. Asemenea uniuni de obști, existente în microregiunile amintite, unele purtînd nu întîmplător denumirea de „țări”, „cîmpuri” sau „codrii”, erau formate de obicei din cîte 6 — 8 sate sau chiar mai multe, confederarea lor avînd la bază cauze multiple, uneori greu de precizat⁴⁰.

Facilitarea schimburilor de produse între comunitățile umane, prin asigurarea căilor lesnicioase de legătură între sate sau zone geografice diferite (deal-șes, munte-cîmpie etc.), nevoia de a exploata în comun o serie de resurse naturale (minereuri, sare, cariere de piatră, apă etc.), precum și o serie de rațiuni de ordin organizatoric-administrativ, dar adesea și militar, au determinat asocierea unor obștii în uniuni. Asocierea obștiilor sătești în uniuni s-a datorat, de asemenea, și caracterului exogam al căsătoriilor din sate, nevoii unor lucrări de interes obștesc cu participare comună numeroasă (defrișări, îndiguiri, lucrări agricole și de aprovizionare, ridicarea unor fortificații etc.). La aceasta a mai putut duce și necesitatea creării unor instituții colective de o mai largă autoritate în legătură cu apartenența comună la o anumită formă de organizare bisericească, judecătorească, reprezentanți ai mai multor obștii ca intermediari între membrii satelor și populațiile migratoare etc. Unele din aceste uniuni de obști au avut o organizare temeinică și o evoluție ascendentă, transformîndu-se treptat în formațiuni politice. În funcție de mărirea teritorială, resursele interne, stadiul de dezvoltare al forțelor de producție și altele, este posibilă pentru unele din ele, chiar definirea mai exactă a realităților social-economice existente în sinul lor, dezierat a cărui rezolvare este desigur o sarcină imediată a cercetărilor viitoare. Ținînd însă seama de stadiul de dezvoltare social-economică al societății românești, în general, în cursul secolului al VIII-lea e.n. și comparîndu-l pe multiple planuri cu acela din teritoriile vecine, reiese în mod clar că, deși procesul de stratificare socială luase forme destul de avansate, nu se poate vorbi încă, în această vreme, de existența unor relații feudale clasice. Cu toate acestea, feudalizarea societății carpato-danubiene, în sens larg, începuse să se desfășoare ascendent, în același ritm cu întreaga dezvoltare a Europei de sud-est și cu aceleași imediate consecințe în toate domeniile de activitate.

Încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române în cursul secolului al VIII-lea e.n. corespunde astfel cu începuturile unei noi orînduirii social-economice, în care constituirea formațiunilor politice prefigurează drumul cristalizării trăsăturilor fundamentale ale evului mediu românesc și al constituirii primelor state feudale românești.

Desigur, o serie de alte aspecte privind structura social-economică a societății carpato-dunărene în perioada istorică menționată ar putea fi elucidate în viitor prin cercetarea unor noi obiective și prin publicarea integrală a tuturor rezultatelor obținute.

³⁸ D. Gh. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th—10th centuries*, in *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975,

p. 166—167.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 28—32; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 165—167.

Ne permitem ca, în încheierea studiului nostru general, să reținem succint câteva din principalele concluzii care ni se par că se desprind cu mai multă claritate din analiza de ansamblu a datelor pe care le-am avut la dispoziție.

În primul rînd este necesar să reținem că, deși în cursul secolelor IV — VI e.n. procesul romanizării a continuat în nordul Dunării de Jos, intensificîndu-se chiar în unele zone și cuprinzînd și teritoriile rămase în afara provinciilor romane, procesul de formare a poporului și a limbii române nu se încheiase încă, el aflîndu-se într-un stadiu de definitivare destul de avansat.

În al doilea rînd, trebuie evidențiat faptul că evoluția acestui proces istoric a fost încetinită cu începerea de la finele secolului al VI-lea și în prima jumătate a celui următor, de către instalarea slavilor în teritoriile carpato-dunărene.

După trecerea celei mai mari părți a slavilor în sudul Dunării în condițiile unei perioade de relativă liniște și favorizat și de crearea celui de-al II-lea Caganat avaric de la sfîrșitul secolului al VII-lea, dar mai cu seamă în cursul secolului al VIII-lea e.n. se desfășoară și se încheie procesul de asimilare a slavilor de către români.

În cursul secolului al VIII-lea e.n. se cristalizează o civilizație de aspect vechi românesc, unitară și specifică întregului teritoriu de etnogeneză a poporului român. Prin trăsăturile fundamentale care o caracterizează, ea reflectă în plan cultural și consecințele asimilării definitive a slavilor din punct de vedere etnic.

Fără îndoială, concluziile principale prezentate mai sus vor deschide calea către o analiză mai nuanțată și de ansamblu, a datelor cunoscute pînă acum, menită să aducă precizările care mai sînt încă necesare.

DAN GH. TEODOR

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE PARACHÈVEMENT DU PROCESSUS DE FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur présente succinctement les principales hypothèses parues ces dernières années dans l'historiographie roumaine relatives au moment du parachèvement du processus de formation du peuple et de la langue roumains.

Etant donné que le nombre des informations d'ordre scientifique relatives à ce problème s'est accru considérablement ces derniers temps, il s'impose qu'une série de questions concernant le parachèvement de la formation du peuple roumain soient analysées de nouveau dans un contexte plus large, en tenant compte de la signification des nouvelles données. L'auteur présente, dans son ensemble, la contribution des recherches archéologiques des dernières années relatives au degré de développement social-économique de la société locale sa civilisation matérielle et spirituelle, ses relations avec le monde romain du sud du Danube, ainsi qu'avec quelques peuples migrants (Slaves, Avars, Bulgares etc.).

Une analyse minutieuse et exhaustive de toutes les données connues au stade actuel des recherches permet à l'auteur de tirer les conclusions suivantes :

Sur les territoires du nord du Danube le processus de romanisation de la population autochtone a continué au cours des IVe — VIe siècles de notre ère, en s'intensifiant dans certaines zones et englobant toutes les régions restées en dehors de la province romaine, habitées par les Daces libres.

La création d'une aire large de civilisation romane ayant des aspects régionaux, tels ceux du type *Ipotesti-Cîndești* en Valachie et Olténie, *Costișa-Botoșana* et *Hanska*, dans les régions de l'est des Carpates, *Bratei* en Transylvanie, *Berea* dans la région de Maramureș, démontrent clairement que le processus de romanisation était déjà fini à cette époque sur tout le territoire de l'ancienne Dacie.

Sur cette aire romane pénètrent les Slaves, dans leur marche vers l'Empire Byzantin, vers la fin du VIe siècle.

Après le passage de la plupart des Slaves au sud du Danube, commence, à partir de l'an 602, le processus d'assimilation des Slaves restés dans l'espace carpato-danubien. Dû à certaines conditions de relative accalmie politique, favorisée par la création du second Khānat des Avars, au cours des VIIe — VIIIe siècles de notre ère s'achève le processus d'assimilation des Slaves par le peuple roumain.

Dans la même période, pendant le VIIIe siècle de notre ère, se cristallise une culture matérielle d'aspect ancien roumain, unitaire et spécifique de tout le territoire d'ethnogenèse du peuple roumain. Elle reflète, sur le plan culturel, le parachèvement d'un processus ethnique et linguistique commencé plusieurs siècles auparavant.

Ainsi, s'appuyant sur des données archéologiques, l'auteur arrive à la conclusion que le parachèvement du processus de formation du peuple roumain et de la langue roumaine a eu lieu au cours du VIIIe siècle de notre ère, époque que l'on peut considérer comme le commencement d'un nouvel ordre social-économique, où la constitution des premières formations politiques préfigure la voie de la cristallisation des traits fondamentaux de la féodalité roumaine.

RESTURILE FĂUNISTICE DIN AȘEZAREA DE LA BÎRLAD DIN SECOLELE XIII—XIV

Cu cît epocile istorice sînt mai apropiate de contemporaneitate, cu atît date scrise conturează mai bine activitatea socială și economică a unor comunități umane. Totuși, chiar pentru o perioadă ca evul mediu, resturile de faună descoperite în diversele stațiuni de către arheologi vin să întregesc unele cunoștințe despre activitatea gospodărească a locuitorilor din aceste așezări. Credem astfel că datele furnizate de studiul nostru se vor înscrie pe aceste coordonate.

Așezarea de la Birlad (cartierul Prodana), situată pe niște grinduri ale riului Birlad, în partea sud-estică a orașului, a fost cercetată de V. Spinei. Ca datare ea aparține sfîrșitului secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, cînd pe aceste meleaguri își exercita dominația politică și militară statul mongol al Hoardei de Aur.

În cele 11 complexe de locuire de tip semibordei, de dimensiuni reduse (cca 4×4 m), pe lîngă materialul ceramic, unelte și obiecte de bronz, fier, os și corn, au fost descoperite numeroase resturi osoase, care au fost adunate separat pentru fiecare locuință în parte.

Materialul faunistic descoperit cu ocazia săpăturilor de la Birlad este foarte fragmentar. Aceste caracteristici ale sale, la care se adaugă faptul că există piese ce prezintă urme evidente de ardere (unele sînt chiar aproape calcinate) ne arată că el provine de la „resturile de bucătărie” ale locuitorilor așezării. Totodată însă un studiu al modului în care sînt despicate și crăpate diversele fragmente osoase ne atestă faptul că nu toate aceste rupturi sînt o urmare a parcelării în vederea folosirii lor în alimentație, ci unele reprezintă așchieri și cioplituri ce se datoresc prelucrării respectivelor piese în vederea executării de obiecte și unelte de os; la acestea se adaugă multe fragmente de corn de cerb, ce prezintă evidente urme de prelucrare.

Toate cele de mai sus arată că materialul în cauză este reprezentat prin totalitatea resturilor, așa cum au provenit ele din activitatea gospodărească a locuitorilor și deci nu are un caracter selectiv; acest fapt merită să fie subliniat, întrucît concluziile bazate pe studiul resturilor faunistice de la Birlad vor fi astfel cît mai apropiate de real.

Dată fiind puternica fragmentare a materialului, din cele peste 800 resturi au putut fi determinate în mod precis numai 658 piese. Aceste resturi provin în totalitatea lor de la vertebrate și anume de la pești, păsări și mamifere. Cantitatea materialului de la primele două grupe este infimă (vezi tabelul I), majoritatea covârșitoare a resturilor provenind de la mamifere. Tot acestui mare grup îi aparțin și cele circa 150 fragmente osoase pentru care nu am putut da o diagnoză diferențială și de aceea le-am considerat ca nedeterminabile.

PEȘTI

Acestui grup îi aparțin doar două resturi osoase. Unul dintre ele, un preopercular, provine de la un crap (*Cyprinus carpio*), cam de 30 — 35 cm lungime. Celălalt rest, reprezentat printr-un opercular foarte fragmentat, ar proveni de la aceeași specie, dar de la un individ de talie încă și mai mică.

PĂSĂRI

Păsările sînt reprezentate prin patru piese osoase. Unul dintre resturi și anume un fragment al epifizei superioare a humerusului drept aparține unei specii de talie mare, cu cea mai mare probabilitate unei berze (*Oiconia*). Restul materialului și anume cîte un fragment de femur, de

Frecvența diferitelor grupe de vertebrate în cadrul materialului faunistic de la Birlad		
Grupa	Fragmente	
	Nr. absolut	%
Pești	2	0,30
Păsări	4	0,60
Mamifere	652	99,10
	658	

II

Frecvența speciilor de mamifere de la Birlad pe fragmente și indivizi prezumați

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. absolut	%	Nr. absolut	%
<i>Bos taurus</i>	387	59,36	33	41,78
<i>Ovicaprinae</i> (<i>Ovis aries</i> și <i>Capra hircus</i>)	136	20,86	22	27,85
<i>Sus scrofa domesticus</i>	49	7,52	9	11,39
<i>Equus caballus</i>	8	1,23	2	2,53
<i>Cervus elaphus</i>	59	9,04	7	8,86
<i>Capreolus capreolus</i>	8	1,23	3	3,80
<i>Sus scrofa ferus</i>	4	0,61	2	2,53
<i>Bos primigenius?</i>	1	0,15	1	1,26
	652		79	

III

Măsurători executate pe resturile de *Bos taurus* (în mm)

Segmentul osos	Nr.	var.	m
Corn			
Circumfer. bazel		137; 158	
Diam. mare bază		45; 56	
Diam. mic bază		42; 45	
Maxilar superior			
Lung. M ¹ — M ³		81; 81	
Lung. M ³		31; 31	
Maxilar inferior			
Lung. M ₁ — M ₃		(80)	
Lung. M ₃	4	32—38	36
Omoplat			
Lung. cap. articular	3	56—70	63
Lung. supr. articulare	3	49—57	53
Humerus			
Lărg. epifizei inferioare		(82)	
Coxal			
Diam. acetabular		69; 72	
Tibia			
Lărg. epifizei inferioare	7	51—66	57
Calcaneu			
Lung. maximă		135; 136	
Astragal			
Lung. maximă	6	54—66	60
Metacarp			
Lărg. epifizei inferioare	4	47—61	54
Metatars			
Lărg. epifizei inferioare	7	44—58	54
Metatars			
1. Lung. totală		235	
2. Lărg. epifizei superioare		54	
3. Lărg. epifizei inferioare		—	
4. Lărg. minimă a diafizei		29	
Indice $\frac{2 \times 100}{1}$		22,97	
Indice $\frac{4 \times 100}{1}$		12,34	
Sex		♂	
Înălțimea la greabăn		1 295	

tibio-tars și un humerus întreg (fig. 1/1) provin de la doi indivizi de găină domestică (*Gallus domesticus*). Humerusul, a cărui lungime este de 64 mm, cit și celelalte două piese fragmentare ne evidențiază prezența unei găini de talie mică, ceea ce de fapt este caracteristic și altor așezări ale evului mediu din Europa centrală și de răsărit.

MAMIFERE

Mamiferelor le aparțin resturi provenite de la taurine, ovicaprine, porcine și cabaline, la care se adaugă și trei specii sălbatice: cerbul, căpriorul și mistrețul; este posibil ca un fragment să aparțină bourului (vezi tabelul II cu frecvența speciilor de mamifere).

a. MAMIFERE DOMESTICE

Taurinele (*Bos taurus*) prezintă resturile cele mai abundente, în materialul nostru găsindu-se fragmente din toate porțiunile scheletului; frecvența cea mai ridicată o au resturile de maxilare, de dinți și de vertebre.

Remarcăm prezența a trei coarne fragmentare dintre care două au putut fi măsurate (fig. 1/2, 3). Cu toate că aceste coarne aparțin unor femele, putem constata că taurinele de la Birlad, pentru care în lipsa unor fragmente mai mari de craniu nu putem da o caracterizare raseologică precisă, erau vite cu coarne mici și gracile. În ceea ce privește concluziile pe care le putem trage pe baza măsurătorilor executate pe alte resturi osoase, putem afirma caracterul destul de puțin omogen al acestor vite, talia lor mergând de la cea mică până la una medie, ele fiind astfel în general mai masive decât vitele evului mediu din Europa centrală. Singurul os după care s-a putut stabili talia, un metatars, provenit probabil de la un castrat (fig. 1/8), dă o înălțime calculată la greabăn de 129,5 cm.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare a vitelor, stabilită după dentiție, constatăm că doar cinci indivizi din cei 33 prezumați sînt neadulți; nu am găsit nici un exemplar foarte bătrîn.

Ovicaprinele (*Ovis aries* și *Capra hircus*). Cornutele mici prezintă și ele o frecvență destul de ridicată în cadrul materialului osteologic de la Birlad, plasîndu-se după taurine.

Pe baza resturilor de craniu și coarne, cit și a unor fragmente de vertebre și oase ale extremităților, pentru care este posibilă

Fig. 1. — Oase de animale domestice (*Gallus domesticus*; humerus, 1; *Bos taurus*; fragmente de coarne, 2, 3; metatars de mascul castrat, 8; *Sus scrofa domestica*; fragmente de omoplat, 4 și de maxilar superior, 5; regiuni simfizare ale mandibulei, 9, 10) și sălbatice (*Sus scrofa ferus*; fragment de omoplat, 6; *Capreolus capreolus*; corn fragmentar, 7; *Cervus elaphus*; coarne fragmentare, 11, 12).

IV Măsurătorile executate pe resturile de *Ovicaprinae* (în mm)
O=Ovis, c=Capra

Segmentul osos	Nr.	var.	m
Corn			
Circumfer. bazei		160—	
Diam. mare bază		62; (34)	
Diam. mic bază		46; (20)	
Sex		♂ ♀	
		0 c	
Maxilar inferior			
Lung. dinților jugali	4	71—76	74
Lung. M ₁ —M ₂	4	48—53	50
Lung. M	7	22—26	24
Omoplat			
Lung. cap. articular		33; 36	
Lung. supr. articulare		25; 30	
		c? 0	
Humerus			
Lărg. epifizei inferioare		28; 30; 31; 31; 36	
		c 0 0 0 0?	
Radius			
Lărg. epifizei superioare		29; 35; 35; 35	
		c 0 0 0	
Coxal			
Diam. acetabular		28	
		0?	
Astragal			
Lung. maximă		27; 30; 31	
		c? 0 0	
Metacarp			
Lărg. epifizei superioare		22; 26	
		c 0	
Lărg. epifizei inferioare		26	
		c	
Metatars			
Lărg. epifizei superioare		20; 22	
		0? 0?	

V Măsurători executate pe resturile de *Sus scrofa domesticus* (în mm)

Segmentul osos	
Maxilar superior	
Lung. M ¹ — M ²	61
Lung. M ³	27
Maxilar inferior	
Lung. simfizel	51; 52
Omoplat	
Lung. cap. articular	35
Lung. supr. articulare	29
Humerus	
Lărg. epifizei inferioare	37
Radius	
Lărg. epifizei superioare	30
Coxal	
Diam. acetabular	33
Astragal	
Lung. maximă	38; 38

stabilirea diagnozei diferențiale, am putut identifica atât prezența oii cit și a caprei. Trebuie să remarcăm că aceasta din urmă pare să fie relativ abundentă, reprezentând cam o treime din materialul atribuit ovicaprinelor.

Un corn de *Ovis* provenit de la un mascul apare foarte masiv (fig. 2/2), el prezentând o formă tipică cu secțiunea bazei aproape triunghiulară. Remarcăm totodată și existența unui corn de femelă, foarte mic însă (fig. 2/3) și a unui rest de craniu care în dreptul frontalului prezintă doar un ușor burelet (fig. 2/4). Putem astfel afirma că unele din ovinele femele mai purtau coarne, fapt care ar arăta caracterul lor destul de primitiv. Coarnele provenite de la *Capra*, în număr de șase, avind toate un caracter fragmentar, aparțin în exclusivitate femelelor; ele îmbracă caracteristicile tipului „prisca”, fiind totodată gracile (fig. 2/1).

Din puținele măsurători ce le-am putut executa pe acele fragmente osoase la care se poate stabili o diagnoză diferențială precisă între *Capra* și *Ovis* pare să reiasă faptul că ovinele erau de talie mijlocie, caprinele apărind însă mai gracile.

În ceea ce privește vârsta de sacrificare a ovicaprinelor, determinată după maxilare cu dinți, se poate constata o polaritate destul de distinctă. Pe de o parte găsim indivizi de 3—5 luni, iar pe de alta mai cu seamă adulți de circa doi ani, cit și maturi la care dentiția este deja erodată.

Porcinele (*Sus scrofa domesticus*) prezintă un număr relativ mic de resturi, fragmentele cu frecvența cea mai înaltă fiind reprezentate prin porțiuni de maxilare cu dinți. Lungimea a două simfize de maxilar inferior (fig. 1/9, 10), una aparținând unui mascul, iar alta unei femele ne arată prezența unor indivizi cu botul nu prea alungit, ceea ce ar presupune un tip de porc mai puțin primitiv. Cele câteva măsurători executate, precum și prelucrarea somatoscopică evidențiază o talie relativ mică.

Dentiția ne arată că erau sacrificați indivizi de vârste diferite între șase luni și doi ani; nu am găsit resturi de la exemplare cu dentiția erodată.

Cabalinele (*Equus caballus*) se situează pe ultimul loc printre animalele domestice avind abia opt fragmente. Dată fiind penuria materialului nu putem face precizări de ordin morfologic sau raseologic. Se pare totuși că sîntem în prezența unui cal de talie mică. Caracteristicile resturilor găsite nu pot aduce nici o precizare dacă această specie era sau nu folosită în alimentația locuitorilor.

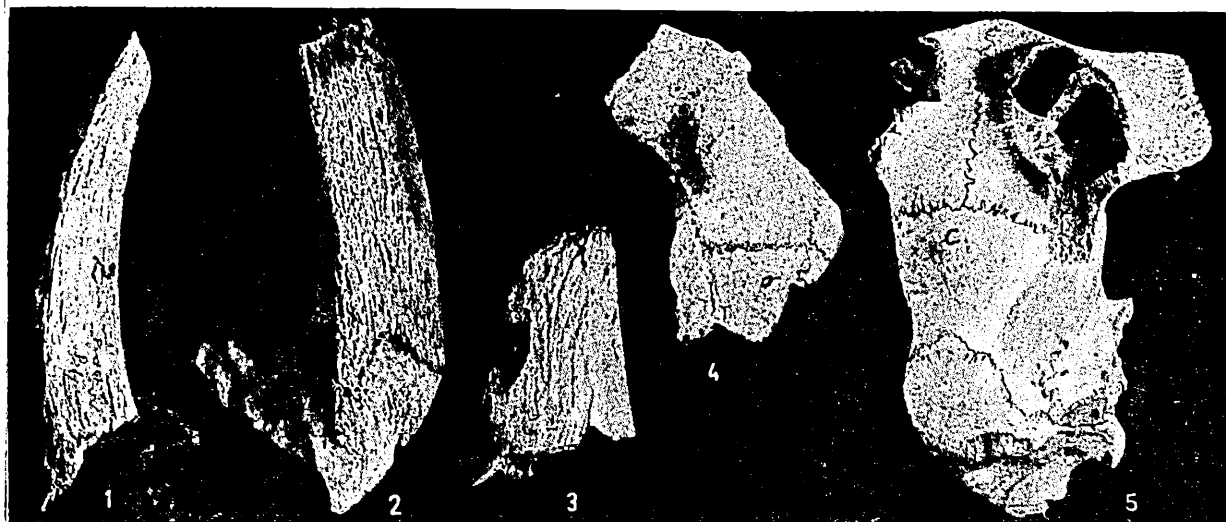

Fig. 2. — Fragmente de coarne (*Capra* femelă, 1; *Ovis* mascul, 2; *Ovis* femelă, 3) și craniu (*Ovis* femelă, 4; *Capra* femelă, 5) de ovicaprine.

b. MAMIFERE SĂLBATICE

Dintre mamiferele sălbatice locul prim este ocupat de cerb (*Cervus elaphus*). În cadrul materialului provenit de la această specie peste 70% este format din resturi de coarne, unele reduse doar la cioplitori sau porțiuni ale vîrfurilor ramurilor. Din cele șapte fragmente care au partea bazală cu rozeta mai mult sau mai puțin bine păstrată, cinci sînt coarne lepădate, celelalte două aparținînd unor indivizi sacrificați, unul dintre ei fiind tînăr de circa doi ani (cerb sulițar). După două coarne relativ bine păstrate (fig. 1/11, 12) se poate constata dezvoltarea puternică atît a ramului ochiului cît și a celui de ghiață, cît și probabila existență la unul dintre ele a unei coroane ce îmbracă forma de cupă; perlarea este relativ slabă.

Mărimea unor coarne, cît și cele cîteva măsurători ce s-au putut executa la oasele extremităților arată că cerbul de la Bîrlad era de talie destul de mare, găsind acolo un mediu optim de trai.

Căpriorul (*Capreolus capreolus*) are în raport cu cerbul mult mai puține resturi. Un corn relativ bine păstrat (fig. 1/7) provine de la un individ destul de puternic, dar penuria materialului nu ne poate da nici o altă precizare.

Mistrețul (*Sus scrofa ferus*) prezintă resturi încă și mai puține. Prin mărimea lor acestea au putut fi bine diferențiate față de materialul osteologic aparținînd porcului domestic din așezarea de la Bîrlad, dar după cît se pare el nu apare mai masiv decît mistrețul actual din regiunea respectivă (un omoplat ce a putut fi măsurat are lungimea capului articular de 48 mm).

Bourul (*Bos primigenius*) pare să fie și el reprezentat în materialul studiat printr-un singur rest și anume un fragment de maxilar superior a cărui M^3 are o lungime în dreptul alveolei de 34 mm. Această dimensiune se găsește la limita inferioară de variabilitate pentru mărimea lui M^3 , piesa respectivă putînd aparține unei femele de *Bos primigenius*, dar poate și unui mascul de vită domestică; iată de ce dăm această diagnoză cu o oarecare rezervă.

VI

Măsurători executate pe resturile de *Cervus* și *Capreolus* (în mm)

Segmentul osos	Cervus	Capreolus
Corn		
Circumfer. bazei	220; 270	(120)
Diam. mare rozetă	77; 90	(42)
Diam. mic rozetă	72; 82	(38)
Omoplat		
Lung. cap. articular	58	
Lung. supr. articulare	49	
Humerus		
Lărg. epifizei inferioare		28
Radius		
Lărg. epifizei inferioare	57; 58	
Coxal		
Diam. acetabular	54	25
Tibia		
Lărg. epifizei inferioare	54	
Astragal		
Lung. maximă	65	

dimensiune se găsește la limita inferioară de variabilitate pentru mărimea lui M^3 , piesa respectivă putînd aparține unei femele de *Bos primigenius*, dar poate și unui mascul de vită domestică; iată de ce dăm această diagnoză cu o oarecare rezervă.

După ce am trecut în revistă caracterele și particularitățile speciilor de animale care au fost identificate în materialul faunistic de la Birlad, să conturăm și unele dintre caracteristicile generale ale faunei găsite în această așezare.

Așa cum am mai arătat, materialul luat în totalitatea sa nu are un caracter selectiv. Mai mult chiar, acest fapt nu apare nici în privința repartiției sale pe diferite bordeie. Resturile de taurine și ovicaprine (acestea cu o singură excepție), care au frecvența cea mai înaltă, apar în toate bordeiele, celelalte specii fiind repartizate în mai mult sau mai puține locuințe, evident după cantitatea de fragmente care le aparțin.

Referindu-ne la frecvența diferitelor specii, trebuie să constatăm (vezi și cifrele tabelului II) că manifestările domestice reprezintă o cotă foarte ridicată, arătând importanța pe care o constituia creșterea animalelor în economia locuitorilor așezării de la Birlad. O pondere foarte mare în această privință o aveau taurinele, dacă luăm în considerație nu numai frecvența, dar și talia lor specifică. Cornutele mici prezentau o importanță evident cu mult mai mică și trebuie să remarcăm că, printre ele, caprinele (care în general nu sînt adunate sub formă de turmă) reprezentau o cotă relativ ridicată. Porcinele aveau o frecvență încă și mai joasă, iar calul (chiar dacă ținem seama de talia sa specifică) juca un rol aproape neînsemnat. Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că erau crescute și păsările domestice.

Sintetizînd caracteristicile morfologice și raseologice ale diferitelor specii de animale domestice din materialul de la Birlad, putem afirma că ele aparțineau unor tipuri primitive cu o rentabilitate economică foarte scăzută. În general ele erau asemănătoare cu cele găsite în așezări medievale din Europa centrală și cea răsăriteană. În ceea ce privește frecvențele speciilor trebuie să remarcăm penuria calului ar putea arăta că așezarea aparținea unei populații de localnici și nu unor războinici tătari din Hoarda de Aur.

Mamiferele sălbatice reprezintă 11,03% din fragmente și 16,45% din indivizii prezumați. Frecvența cea mai înaltă o are cerbul, urmat la o distanță apreciabilă de căprior și de mistreț (vezi tabelul II). Dacă ținem seama de faptul că cea mai mare parte a resturilor cerbului sînt reprezentate prin fragmente de coarne și că în general acestea reprezintă piese lepădate, culese de către locuitori, se poate deduce că numărul exemplarelor vîinate era mai mic decît apare la prima vedere. Totuși, chiar dacă ținem seama de acest lucru, nu putem nega faptul că vîinătoria unor specii de talie mare (cerb, mistreț, căprior) reprezenta o ocupație destul de conturată a locuitorilor de la Birlad, o parte a necesităților de carne fiind acoperită tocmai prin exercitarea ei. În schimb însă pescuitul și capturarea păsărilor sălbatice trebuie considerate ca făcîndu-se cu totul sporadic.

Considerînd speciile de mamifere sălbatice trebuie să facem remarcă că cerbul — cantonat actualmente în mod natural în zonele pericarpatiche de altitudine mai înaltă — era relativ abundent și avea condiții optime de trai la începutul secolului XIV-lea în zona Colinelor Tutovei. Frecvența mai joasă a căpriorului față de aceea a cerbului ar evidenția faptul că defrișarea masivelor păduroase mari și bine închegate se găsea doar într-un stadiu incipient. Mai trebuie menționat că este posibil ca în acea perioadă bourul să mai fi existat în zona centrală a Moldovei.

SERGIU HAIMOVICI

LES RESTES FAUNIQUES DE L'ÉTABLISSEMENT DE BÎRLAD DES XIIIe—XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Le matériel faunique étudié provient d'un établissement qui s'est développé à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siècle; la région se trouvait alors sous le pouvoir politique et militaire de l'Etat mongol de la Horde d'Or.

On a déterminé des restes de poissons, d'oiseaux et de mammifères (voir le tableau I). La fréquence des espèces des mammifères est présentée dans le tableau II. La pénurie du cheval prouverait que l'établissement appartenait à une population autochtone et non pas aux guerriers tatars.

Les caractères morphologiques et biométriques des espèces d'animaux domestiques indiquent la présence des types primitifs d'une rentabilité économique très basse. Ils sont en général sembla-

les aux types trouvés dans les stations du Moyen Age de l'Europe centrale ; mais les bovins ont un caractère hétérogène et la taille un peu plus haute.

A côté de l'élevage qui doit être considéré comme une occupation de base, on pratiquait aussi la chasse (les espèces sauvages représentent 11,03% des fragments et 16,45% parmi les individus). On doit mentionner la haute fréquence du cerf et la présence probable de l'aurochs.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Restes osseux d'animaux domestiques (*Gallus domesticus*: humérus, 1; *Bos taurus*: fragments de cornes, 2, 3; métatarse d'un mâle castré, 8; *Sus scrofa domesticus*: fragments d'omoplate, 4 et de maxillaire supérieur, 5; régions symphysaires de la mandibule, 9, 10) et sauvages (*Sus scrofa ferus*: fragment d'omoplate, 6; *Capreolus capreolus*: bois fragmentaire; 7; *Cervus elaphus*: bois fragmentaires, 11, 12).

Fig. 2.— Fragments de cornes (*Capra* femelle, 1; *Ovis* mâle, 2; *Ovis* femelle, 3) et du crâne (*Ovis* femelle, 4; *Capra* femelle, 5) d'ovicaprins.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SECOLELE XIV—XV DE LA SUCEAVA— PARCUL CETĂȚII*

Cercetările întreprinse la Suceava în ultimele două decenii au adus noi contribuții la cunoașterea umoră din diversele aspecte ale vieții social-economice și politice a acestei așezări urbane în decursul epocii medievale. Totodată, ele au furnizat date numeroase și concludente asupra unor probleme esențiale privind apariția și dezvoltarea orașului, elucidând, în mare măsură, și problema evoluției sale teritoriale. În acest context se înscriu și cercetările efectuate în Parcul Cetății, care au permis identificarea unei noi zone de locuire feudală, datînd din ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul celui următor.

Platoul Parcului Cetății este situat în partea de est a orașului, nu departe de platoul Cetății de Scaun, de care a fost despărțit spre nord-est printr-o alveolare mlăștinoasă, datorată bogatelor izvoare ce se îndreaptă din acest loc spre pîriul Cetății. Spre vest, platoul se termină în pante abrupte în valea pîriului Cetății, iar spre sud și sud-vest se învecinează cu drumul județean Suceava—Bosanci—Udești¹.

Locuirea medievală se află pe pantele line de sud-est ale platoului, care coboară spre pîriul Cetății.

Primele săpături au început în anul 1967, descoperindu-se cu acest prilej urme sporadice de locuire medievală, încadrate cronologic în secolele XIV și XV². De-abia în cursul săpăturilor din anul 1971 a apărut primul complex arheologic, cînd în zona sud-estică a platoului a fost dezvelită o locuință de suprafață.

Locuința se prezenta sub forma unei depuneri de materiale, la o adîncime cuprinsă între 0,35—0,45 m și suprapunea o groapă de mari dimensiuni din perioada culturii Criș. Locuința avea formă rectangulară și era orientată SV—NE. Dimensiunile sale erau destul de mici, cu laturile de aproximativ 3 × 2,60 m (fig. 1). Limitele locuinței nu au fost sesizate decît prin răspîndirea materialelor de inventar, ceea ce dă, firește, o anumită probabilitate dimensiunilor stabilite. Ea era construită din materiale lemnoase, avînd pereții lutuiți, fapt dovedit de numeroasele resturi de lemn carbonizat, și de chirpicii răspîndiți pe întreaga suprafață a locuinței. Săpăturile întreprinse nu ne-au furnizat date precise în ceea ce privește sistemul de construcție sau eventualele amenajări interioare ale locuinței. Lipsa urmelor de pari, pe care se sprijinea acoperișul locuinței, a tălpilor-bîrnă și a vetrei ne împiedică să tragem concluzii în această privință. După cum rezultă din resturile lemnoase carbonizate, cit și din unele piese metalice deformate prin ardere, părăsirea locuinței poate fi pusă pe seama unui incendiu.

În partea nord-estică a locuinței s-au găsit urmele unei platforme de mortar, de culoare galben-cenușie, care pe alocuri era suprapusă pe un pat de pietre.

Materialele descoperite în perimetrul locuinței se compun din obiecte din metal și os, precum și din numeroase fragmente ceramice.

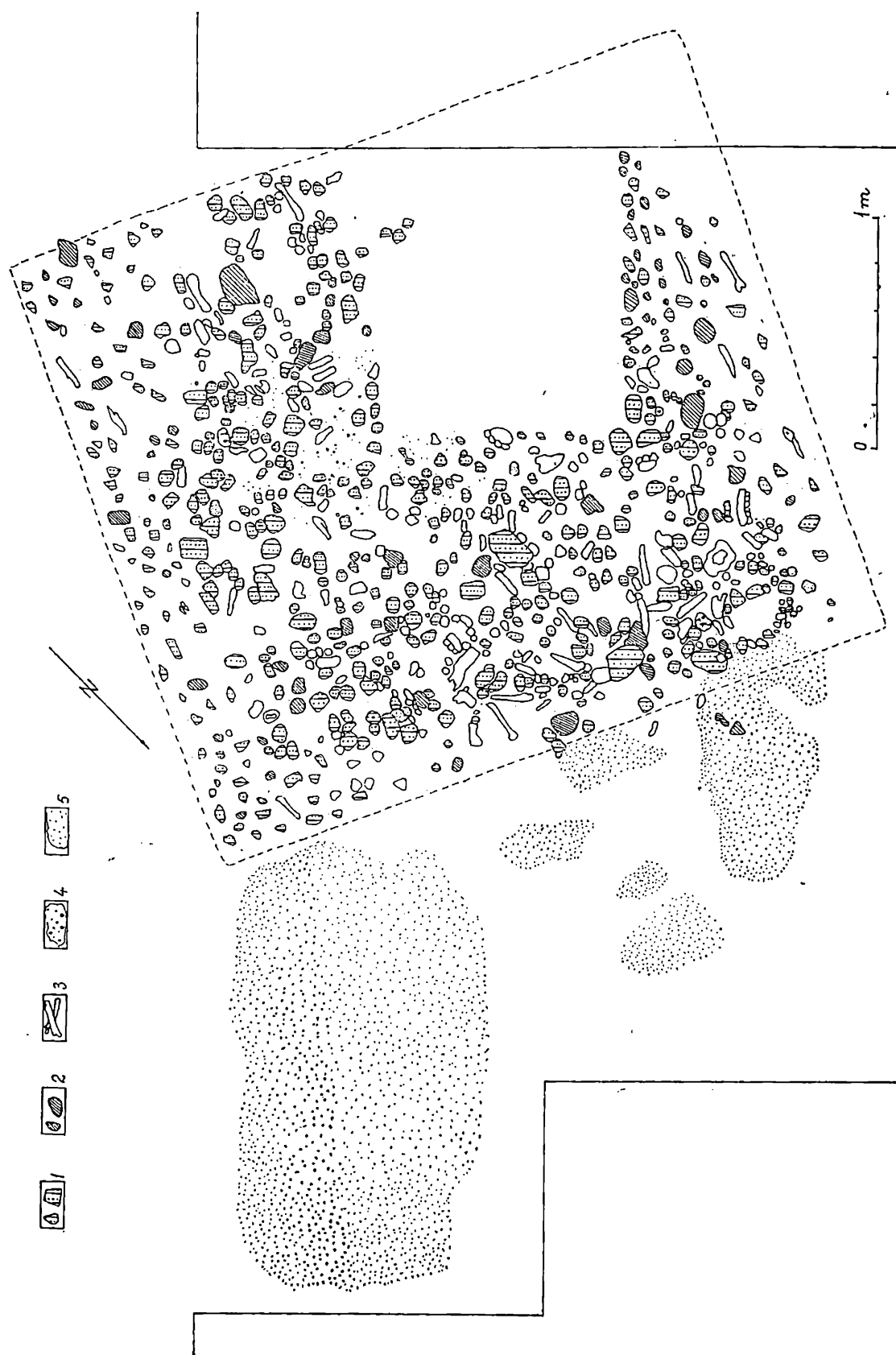
Obiecte din metal. În cadrul acestei categorii de obiecte menționăm: 1 lacăt (fig. 2/10), 2 scoabe (fig. 2/8—9), 4 cuțite (fig. 2/2, 6—7, 11), 1 cercel (verigă) de tîmplă (fig. 2/1) și 1 obiect de utilizare incertă (fig. 2/3).

* Din anul 1975, pe acest loc a fost amenajată o zonă de agrement, care a primit denumirea de Parcul Cetății.

¹ C. Martinluc și V. Băcăvanu, *Contribuții la studiul geomorfologic al orașului Suceava și al împrejurimilor sale*, în *AȘU—Iași*, s. II, t. VI, 1960, f. 4, p. 372, fig. 12.

² Cercetările arheologice din punctul Parcul Cetății au fost efectuate de N. Ursulescu, unele din rezultatele acestora

fiînd publicate în următoarele lucrări: N. Ursulescu, *Neoliticul timpuriu de pe teritoriul Sucevei*, în *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, I, Suceava, 1970, p. 257—261; idem, *Topoarele perforate din cadrul culturii Criș de pe teritoriul României*, în *Carpica*, V, 1972, p. 72—73; idem, *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei pînă în secolul al VI-lea*, în *Studii și materiale*, III, Suceava, 1973, p. 2—3.

Lacătul este deformat prin ardere și puternic oxidat. El este compus dintr-un cilindru, pe care sînt prinse două brațe dreptunghiulare, rotunjite la capete. Brațele, marginile cilindrului și cele două aripioare de la baza acestuia sînt acoperite cu o foiță de aramă. Aplicarea acestei foițe și pe fața interioară a cilindrului ne face să considerăm că scopul ei nu era doar pur decorativ. Mecanismul de funcționare este cel obișnuit în cazul lacătelor de tip cilindric. Prin brațele aflate la partea superioară se introducea zăvorul, format dintr-o bară cu secțiunea rotundă. Bara inferioară a zăvorului, la capătul căreia erau prinse arcurile, era formată din patru tije și pătrundea de-a lungul cilindrului. Atunci cînd arcurile intrau în corpul cilindrului lacătul se închidea prin blocarea zăvorului. Pentru deschidere se introducea cheia în cilindru prin orificiul aflat în partea opusă pătrunderii zăvorului. Aceasta strîngea lamele arcurilor, lăsînd zăvorul să iasă din cilindru.

Lacătele de tip cilindric cunosc o gamă largă de tipuri și variante, dată fiind folosirea lor în timp pe o perioadă destul de îndelungată³.

Pe teritoriul României, un lacăt similar celui descoperit la Suceava pe platoul Parcului Cetății a fost găsit la Baia într-un complex datat în secolul al XIV-lea⁴. Exemplare aproape identice s-au descoperit și în așezările rurale de la Hudum-Botoșani⁵ și Coconi⁶, ele fiind încadrate din punct de vedere cronologic în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și, respectiv, în primele decenii ale secolului următor. Un alt lacăt, mai evoluat ca tip, a fost descoperit chiar pe Platoul din fața Cetății de Scaun de la Suceava⁷.

În afara granițelor țării noastre, piese asemănătoare ca formă datează de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, cum sînt cele de la Opole⁸, din Polonia. Cele mai apropiate analogii pentru acest lacăt le aflăm însă la Cracovia⁹ și în așezarea întărită de la Siedlatków¹⁰, ambele pe teritoriul Poloniei, în U.R.S.S., la Moscova¹¹ și Orheiul Vechi¹², și în Ungaria¹³. Lacătele descoperite în localitățile mai sus menționate au fost dateate în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea.

În locuință au mai fost găsite două scoabe, una din ele avînd un capăt îndoit în formă de cîrlig (fig. 2/9).

Cele patru cuțite, păstrate în stare mai mult sau mai puțin fragmentară, sînt de dimensiuni destul de mici. Ele pot fi clasificate în două tipuri bine distincte: cuțite cu peduncul de prindere a minerului, avînd lama îngustată spre virf (fig. 2/7, 11) și cuțite cu minierul perforat pentru prinderea plăselelor și lama lătită (fig. 2/2, 6). În ceea ce privește analogiile cele mai apropiate, menționăm descoperirile de la Lunca—Dorohoi¹⁴ și Băiceni¹⁵, în Moldova, precum și pe acelea de la Coconi¹⁶, din Muntenia.

Cercelul de timplă, lucrat din aramă argintată, este compus dintr-o verigă cu secțiunea rotundă, avînd unul din capete înfășurat în spirală. Pe verigă sînt înșirate trei sfere, formate din cîte două jumătăți sudate; sfera centrală este de dimensiuni mai mari în comparație cu celelalte două. Între sfere, pe verigă este înfășurat un fir în torsadă.

În săpăturile efectuate în așezarea rurală de la Hudum-Botoșani au fost descoperiți doi cercei de același tip cu cel de la Suceava, dintre care unul datat cu monedă din timpul domniei lui Petru Mușat¹⁷.

În regiunile învecinate țării noastre astfel de exemplare au fost găsite în Bulgaria, la Tetevensko¹⁸, și în Iugoslavia la Dobrača¹⁹, fiind dateate în secolele XIII—XIV. În Ungaria, la

³ Pentru modul de funcționare al lacătelor cilindrice și clasificarea acestora vezi V. A. Kolčîn, *Černaja metallurgija i metalloobrabotka v Drevnej Rusi*, în *MIA*, 32, 1955, p. 152—153; idem, *Železobrabotivajuščee remeslo Novgoroda Velikogo*, în *MIA*, 65, 1959, p. 84 și urm.

⁴ D. Gh. Teodor și Em. Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la Țirgul Baia*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 360—362, fig. 4/2.

⁵ Informație N. Zaharia. Materiale în colecția Muzeului județean Botoșani.

⁶ N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 94, fig. 49/1, pl. VI/21.

⁷ B. Mitrea și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 760, fig. 5/2.

⁸ M. Haisig, *Wytory Źłusarskie odkryte w Opolu na Śląsku*, în *MW*, IV, 1956, pl. XXXIX, fig. 1, 33.

⁹ M. Kwapienowa, T. Lenkiewicz, B. Nowogrodzka, K. Radwański, A. Walowy, *Badania na Okole w Krakowie w 1963*, în *MA*, IX, 1968, p. 324, fig. 5 d.

¹⁰ J. Kamińska, *Siedlatków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, în *Prace — Łódź*, 15, 1968, p. 64, pl. III/15.

¹¹ L. A. Golubeva, *Raskopki v Verejskom Kremle*, în *MIA*, 12, t. II, 1949, p. 138, fig. 2/1.

¹² P. P. Birnea, *Usad'by remeslennikov XIV v. v Starom*

Orchee, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1972 g.)*, Kișinev, 1974, p. 188, fig. 2/1; idem, *Juvilirnaja masterskaja XIV v. iz Starogo Orcheja*, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1973 g.)*, Kișinev, 1974, p. 233, fig. 2.

¹³ F. Temesváry, *Kulcsipusok es zár-Mechanizmusok fejlődése a XV században*, în *FolArch*, XIII, 1961, p. 174, fig. 54/8.

¹⁴ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca—Dorohoi*, în *AM*, VI, 1969, p. 200, fig. 3/6—7.

¹⁵ R. Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV—XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *AM*, VIII, 1975, p. 294, fig. 2/9—10, 12—13.

¹⁶ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 91, pl. V/1—7.

¹⁷ V. Spinei și R. Baltă-Popovici, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970—1972*, în *Izvestiia județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 118, fig. 5/6. Vezi în același volum N. Zaharia și Em. Zaharia, *Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Cîmpia Jijiei Superioare din județul Botoșani*, p. 144, fig. 4/1.

¹⁸ P. Moutatchiev, *Novootkriti starini Gložene (Televen-sko)*, în *Izvestija-Société*, IV, 1914, p. 287—288, fig. 267.

¹⁹ M. V. Garašanin, *Sredn'evkovno srpsko grobl'e u Dobrači*, în *Starinar*, N. S., V—VI, 1954—1955, p. 200, 201, fig. 10 b.

Kiskunfélegyháza, un cercel asemănător apare într-un context arheologic datat în XIV – XV²⁰.

Obiectele din os se reduc doar la două piese, un ac (fig. 2/5) și o plăsea de la minerul 1 (fig. 2/4). Aceasta din urmă are ca decor două linii incizate, dispuse de-a lungul laturii

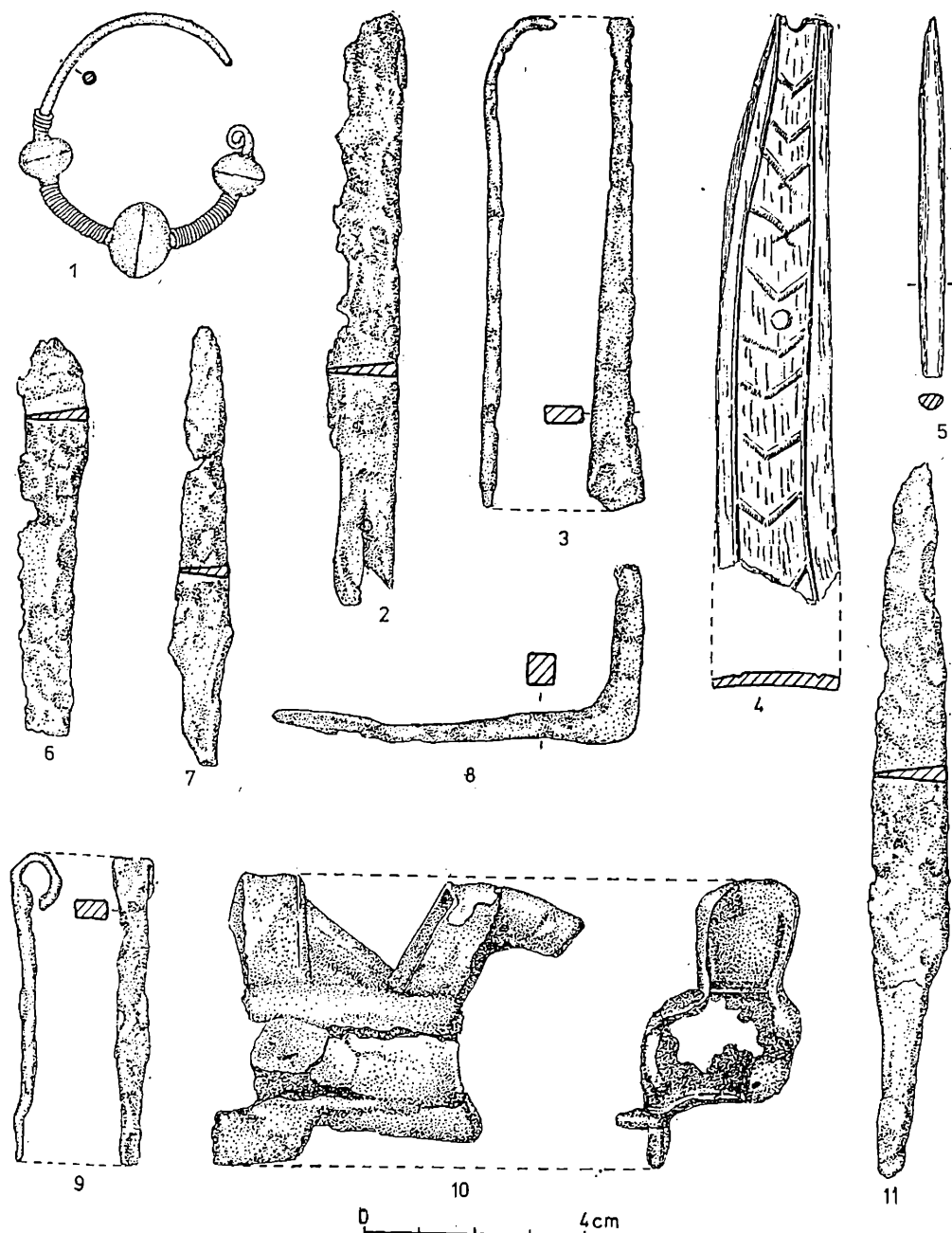

Fig. 2. — Obiecte din aramă argintată (1), fier (2 – 3; 6 – 11) și os (4 – 5).

iar în spațiul dintre ele linii oblice, care uneori se întretaie. Prin perforațiile de pe plăsea niturile de fixare a acesteia pe minerul cuțitului.

²⁰ A. Bálint, A Kiskunfélegyháza — Templomhalmi temető, în *EvkSzeged*, 1956, p. 83, pl. X/3.

Ceramica descoperită în locuință este în stare fragmentară, nefiind posibilă reconstituirea nici unui vas în întregime. Ea este în totalitate lucrată la roata cu turație rapidă. În funcție de modul în care s-a realizat arderea, ceramica poate fi clasificată în două grupe principale: A. ceramica cenușie, supusă unei arderi reducătoare și B. ceramica roșie, arsă oxidant.

A. *Ceramica cenușie*. Din punct de vedere cantitativ ceramica cenușie se află în proporție mult mai mare decât cea arsă oxidant. În cadrul acestei grupe deosebim două categorii bine distincte: a) ceramica de aspect zgrunțuros și b) ceramica de aspect nezgrunțuros.

a) Ceramica de aspect zgrunțuros. În această categorie pot fi remarcate unele deosebiri în ceea ce privește calitatea pastei, ea prezentând mai multe variante.

O primă variantă o constituie pasta care are în compoziție microprundișuri de dimensiuni variabile, nisip cu bobul mare, rare granule de calcar și mici fluturași de mică. Lutul folosit în modelarea pastei nu este suficient de bine ales, ceea ce face ca aceasta să aibă un aspect lutos. Din această pastă au fost găsite numai câteva fragmente ceramice, dintre care unul aparține unei căni, cu buza înaltă, avind o nervură ce delimitează începutul gîtului (fig. 3/19).

A doua variantă este reprezentată prin fragmente de vase lucrate dintr-o pastă de mai bună calitate, care conține în compoziție un procentaj mai scăzut de pietricele. Suprafața vaselor este acoperită cu un strat de angobă și are o culoare uniformă. Pereții sînt destul de groși dar egali în grosime. Ca forme se remarcă numai vase de tip borcan, probabil de dimensiuni mijlocii, cu buza subțiată la partea superioară; buza prezintă pe fața interioară două alveolări ușoare, iar pe cea exterioară o nervură proeminentă (fig. 3/15, 4/7). Vasele sînt decorate pe umăr cu incizii orizontale, linii în val incizate (fig. 5/2) sau cu benzi de linii drepte incizate, executate destul de neglijent cu roțița dințată (fig. 5/4). Un singur fragment de borcan prezintă pe buză un șir de creștături alveolate, dispuse oblic „în spic”.

Cea de a treia variantă este predominantă și de calitate superioară. Pasta este bine frămîntată, omogenă, și are ca degresant nisip cu bobul mic și rareori pietricele. Arderea nu este întotdeauna uniformă, vasele avind uneori pe ambele fețe o culoare cenușie închisă iar în secțiune cenușie deschisă. În ceea ce privește formele, constatăm prezența vaselor de tip borcan și a cănilor, primele fiind cele mai numeroase.

Borcanele sînt de mărime mijlocie, au pereții subțiri, gîtul bine marcat, umărul bombat și fundul drept sau ușor concav. Ele au la exterior, mai ales pe buză, urme de arsură sau cruste de culoare neagră, ceea ce dovedește folosirea lor la foc. Buza, destul de scundă, este răsfrîntă în afară (fig. 3/9, 18) sau ușor îndreptată spre interior (fig. 3/12—14, 16—17); uneori ea prezintă o nervură la baza gîtului (fig. 3/16) sau o muchie la marginea inferioară (fig. 3/17).

Singurul exemplar de cană, păstrat în stare fragmentară, are gîtul arcuit și delimitat de umerii bombați printr-o nervură simplă, nedecorată (fig. 4/4, 5/1).

Vasele aparținînd acestei variante sînt decorate pe umăr cu caneluri (fig. 3/18), asociate uneori cu benzi de linii drepte (fig. 4/3—4) sau oblice (fig. 4/6), incizate cu roțița dințată. În cazul cănii, decorul din linii incizate este dispus atît la marginea buzei cît și pe umăr, iar canelurile ornamează partea cea mai bombată a vasului (fig. 4/4, 5/1).

Ceramica cenușie de aspect zgrunțuros își găsește numeroase analogii în descoperirile efectuate în așezări urbane cît și în cele rurale. Printre acestea menționăm pe acelea de la Suceava²¹, Șcheia²², Iași²³, Siret²⁴, Baia²⁵, Roman²⁶, Lunca—Dorohoi²⁷ și Hudum—Botoșani²⁸.

²¹ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 111—114, fig. 4—5; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 133—135, fig. 11/1—2, 6; 12/3; 14/1—2; 15/1, 3; 22/1, 5; El. Busuioac, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 209, 212, fig. 1/15, 17; 4/5, 7, 11; 5/3—5, 8, 10; M. D. Matei și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 384—386, fig. 7/1, 3; El. Busuioac, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 29—30, 35—37, 44—46, fig. 14/8—9; 17/7—8; 33/1—7, 9; 35/3, 11, 14, 16.

²² Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la cetatea Șcheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 926, fig. 6/1—2; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 73—74, fig. 37/1—2; 41/32—35.

²³ Al. Andronic, *Considerații arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, I, 1961, p. 275, fig. 4/1—3; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *AM*, II—III, 1964, p. 414—415, fig. 3/1—3, 6; Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din*

Iași, în *AM*, V, 1967, p. 198—199, fig. 15/3, 4—6, 8; idem, *La résidence princière de Jassy, in Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 346—349, fig. 7/2—3, 5, 8.

²⁴ St. Cheptea, *Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret*, în *AM*, VII, 1972, p. 348, fig. 4/9, 11; 5/3; Al. Rădulescu, *Die Keramik von Siret (14. Jh.)*. Zur archäologischen Erforschung der moldautischen mittelalterlichen Stadt, în *Dacia*, N. S., XVI, 1972, p. 232, fig. 6/5, 7—8.

²⁵ D. Gh. Teodor și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 360, fig. 3/12, 14; Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, *Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, în *AȘU — Iași*, t. XIX, s. III, 1973, 2, p. 173, fig. 3/2, 4; 4/3—4, 8; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Baia*, în *AȘU — Iași*, t. XXI, s. III, 1975, p. 17—18, fig. 2/9—10; 9/7, 9, 11.

²⁶ M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 299, fig. 4/1, 3, 5, 7—8.

²⁷ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op. cit.*, p. 204, fig. 10/9—11; 8/5—6; 9/4.

²⁸ Cercetări efectuate în anii 1972—1975 de V. Spinei și R. Popovici-Baltă în așezarea rurală de la Hudum-Botoșani.

b) Ceramica cenușie de aspect nezgrunțuros este destul de slab reprezentată. Ea se rezumă la câteva fragmente de căni lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate, din lut bine ales și degresat cu nisip mărunț. În compoziția pastei se pot observa și mici boabe de calcar. Suprafața vaselor este netedă, fără asperități, iar arderea uniformă și completă. Fragmentele ceramice lucrate din această pastă aparțin unor căni de dimensiuni mari sau mijlocii. Una din ele prezintă pe fața exterioară a buzei o muchie, căreia îi corespunde în interior o șanțuire pronunțată (fig. 5/3). Din aceeași

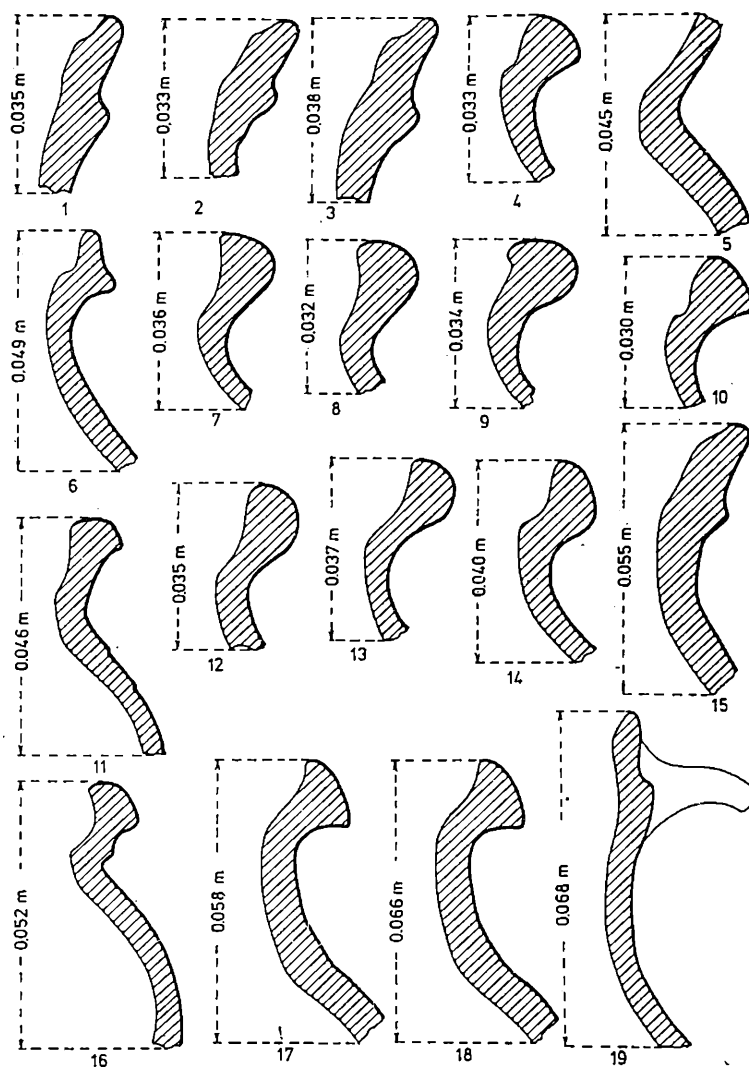

Fig. 3. — Fragmente ceramice din pastă cenușie (7, 9 12 — 19) și roșie (1 — 6, 8, 10 — 11).

categorie de pastă s-a păstrat și o toartă albiată, cu marginile asimetrice rotunjite. În ceea ce privește ornamentarea, un singur fragment de cană, de dimensiuni mari, este decorat cu incizii largi pe umăr. Exemplare asemănătoare ca formă au fost descoperite la Suceava²⁹ și Baia³⁰, unde au fost datate în ultima parte a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

B. *Ceramica roșie* se află în cantitate mult mai mică în comparație cu cea cenușie și poate fi împărțită în două categorii și anume: a) ceramica de aspect zgrunțuros și b) ceramica de aspect nezgrunțuros.

²⁹ El. Busuioc, *op. cit.*, București, 1975, p. 44, fig. 33/3, 5—6; 35/3, 11, 14, 16.

³⁰ Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Chepte, *op. cit.*, în *AȘU-Iași*, s. III, t. XXI, 1975, p. 18, fig. 3/2, 4.

a) Ceramica de aspect zgrunțuros cunoaște cele trei variante de pastă întâlnite în cazul ceramicii cenușii. În prima variantă includem un singur fragment de borcan, lucrat dintr-o pastă cu pietricele în compoziție, nisip cu granulație medie și rare granule de calcar. Arderea este incompletă, pereții vasului prezentând în spărtură un miez cenușiu. Borcanul are buza evazată, tăiată oblic, gitul abia schițat și umerii proeminenți (fig. 4/2; 3/5). Această formă de vas este de factură mai veche, întâlnindu-se în prima jumătate a secolului al XIV-lea³¹.

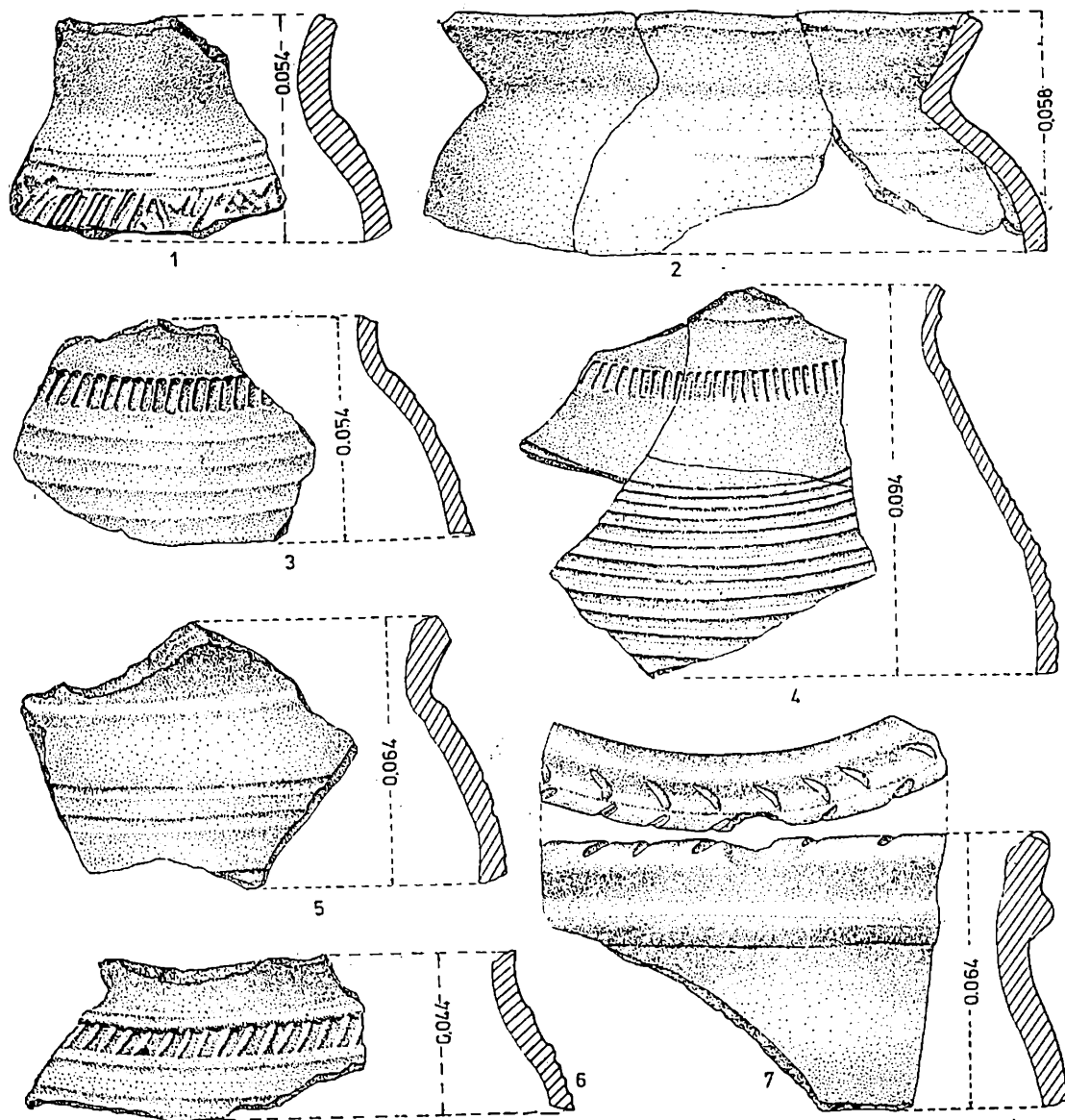

Fig. 4. — Ceramică din pastă cenușie (3 — 4, 6 — 7) și roșie (1 — 2, 5).

Din a doua variantă fac parte vase cu aceleași caracteristici pe care le prezintă ceramica oenușie zgrunțuroasă în ceea ce privește compoziția pastei. În schimb arderea este incompletă ca și în cazul primei variante din pastă roșie zgrunțuroasă. Forma tipică de vas este tot borcanul cu nervură pe fața exterioară a buzei (fig. 3/1—3). Ca ornament se întâlnesc doar linii adine incizate (fig. 4/5).

Ultima variantă este reprezentată prin vase cu buza scundă, mai mult sau mai puțin îngroșată, cu alveolare pentru capac, decorate cu caneluri pe partea bombată a corpului (fig. 3/4—6, 8,

³¹ El. Busuloc, *op. cit.*, București, 1975, p. 22, fig. 9/4.

10–11). Un singur fragment este ornamentat cu linii oblice incizate, executate destul de neglijent cu roțița dințată (fig. 4/1).

Ceramica din pastă roșie zgrunțuroasă este asemănătoare cu cea descoperită la Suceava ³², Baia ³³, Siret ³⁴, Roman ³⁵, Cuhea ³⁶ și Lunca-Dorohoi ³⁷.

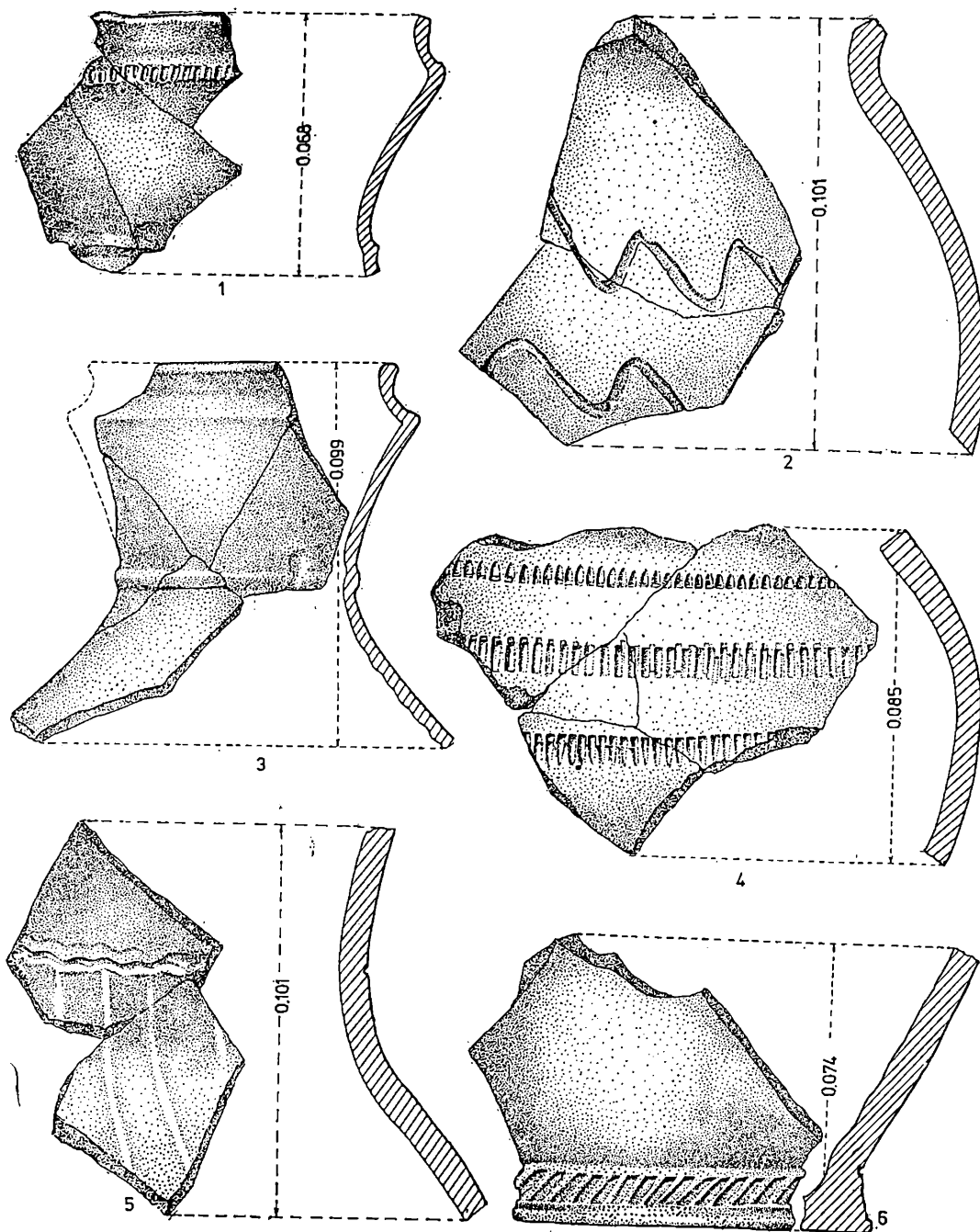

Fig. 5. — Ceramică din pastă cenușie (1 – 4) și roșie (5 – 6).

³² *Ibidem*, p. 28–29, 40.

³³ Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, *op. cit.*, în *AȘU – Iași*, s. III, t. XXI, 1975, p. 17, fig. 1/6.

³⁴ St. Cheptea, *op. cit.*, p. 354, fig. 9/1–6, 8–9.

³⁵ M. D. Matei, L. Chișescu, *op. cit.*, p. 307, fig. 6/1.

³⁶ R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV*, Baia Mare, 1966, p. 46, fig. 33 b, c; 34/7.

³⁷ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op. cit.*, p. 206, fig. 8/3.

b) Ceramica de aspect nezgrunțuros este lucrată din pastă bine frământată, în care se observă granule fine de nisip și firișoare de mică. Arderea este completă și unitară, fețele vaselor și miezul pereților avind aceeași culoare. Suprafața exterioară este netedă și lustruită, uneori acoperită cu angobă. Cele câteva fragmente descoperite provin de la câni de dimensiuni mari. Una din ele are fundul bine profilat și ca decor linii oblice incizate cu roțița (fig. 5/6). Alt fragment este decorat pe gît cu o incizie vălurită, iar pe corp cu benzi lustruite (fig. 5/5). Un decor similar acestuia din urmă apare la Siret tot pe o cană din pastă roșie ³⁸.

Ceramica descoperită în locuință prezintă o gamă destul de restrinsă de forme de vase, singurele forme întîlnite fiind borcanul și cana. În același timp se face remarcată dăinuirea unor forme și categorii de pastă de tradiție mai veche, care apar asociate cu ceramică tipică pentru sfîrșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

Pe baza analogiilor privind ceramica și restul obiectelor de inventar, complexul arheologic descoperit pe platoul Parcului Cetății datează din ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

Cercetările efectuate pe platoul Parcului Cetății au scos în evidență o nouă zonă de locuire medievală, situată în preajma platoului Cetății de Scaun a Sucevei. Această zonă se află în afara ariei delimitate de șanțul de apărare de la sfîrșitul secolului al XIV-lea al orașului Suceava. Este posibil ca ea să se fi aflat în perimetrul de gravitație al Cetății de Scaun din vremea lui Petru Mușat. Săpăturile întreprinse pînă în prezent atestă faptul că pe platoul Parcului Cetății a existat o zonă de locuire feudală, foarte probabil un sat, ale cărei începuturi se plasează, deocamdată, în ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

RODICA POPOVICI-BALTĂ și NICOLAE URSULESCU

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DES XIVe—XVe SIÈCLES DE SUCEAVA — PARCUL CETĂȚII

RÉSUMÉ

Au cours des fouilles effectuées en 1971 à Suceava, au lieu-dit Parcul Cetății, on a découvert une habitation encadrée chronologiquement à la fin du XIVe siècle et au début du XVe.

L'habitation est rectangulaire, de petites dimensions, aux côtés d'environ 3 × 2,60 m (fig. 1).

L'inventaire de l'habitation est composé de nombreux fragments céramiques, objets en métal et en os. Parmi les objets en métal nous mentionnons : un cadenas (fig. 2/10), deux crochets (fig. 2/8—9), quatre couteaux (fig. 2/2, 6—7, 11), une boucle d'oreille (fig. 2/1) et un objet d'utilisation incertaine (fig. 2/3). Les objets en os se réduisent à deux exemplaires : une aiguille (fig. 2/5) et un manche de couteau (fig. 2/4).

La céramique est entièrement travaillée à la roue rapide et classifiée en deux groupes principaux : céramique grise et céramique rouge.

La céramique grise est prédominante et se divise en deux catégories bien distinctes. La première catégorie est formée par la céramique réalisée d'une pâte, dont le dégraissant n'est pas d'un bon choix, ce qui rend la surface des vases grumeleuse. Pour les formes on constate la présence des vases du type bocal (fig. 3/7, 9, 12—18; 4/7) et des brocs (fig. 3/19; 4/4; 5/1). Les vases sont ornés de lignes obliques incisées (fig. 4/3—4, 6; 5/1), de lignes ondulées (fig. 5/2), de bandes de lignes droites incisées (fig. 5/4) et d'alvéoles (fig. 4/7). De la deuxième catégorie font partie les vases à surface lisse et polie. L'unique forme rencontrée est le broc (fig. 5/3).

La céramique rouge est constituée, à son tour, de céramique grumeleuse et de céramique fine, polie. La céramique rouge grumeleuse n'est représentée que par des bocaux (fig. 3/1—6, 8, 10—11; 4/2) et la céramique fine par des brocs (fig. 5/5—6).

De l'analyse de la céramique on constate l'absence de certains types de vases tels qu'écuelles, coupes, couvercles. En même temps on remarque que cette céramique garde certaines formes et variantes de pâte de tradition plus ancienne, associées à la céramique caractéristique de la fin du XIVe siècle et les premières décennies du XVe siècle.

³⁸ Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 235—237, fig. 8/6.

Basé sur les analogies concernant la céramique et les autres objets, on a daté l'habitation de Parcul Cetății entre la dernière partie du XIVe siècle et le début du XVe siècle.

Les recherches effectuées sur le lieu-dit Parcul Cetății ont mené à la découverte d'une nouvelle zone d'habitat médiéval, qui s'étendait près de la Cité de résidence princière de Suceava. Bien que cette zone ne soit pas comprise dans l'aire délimitée par le fossé de défense de la fin du XIVe siècle, il est possible qu'elle ait été reliée au périmètre de gravitation de la Cité de résidence du temps du règne de Petru Mușat. De même, les fouilles archéologiques entreprises à présent indiquent qu'il a existé dans cet endroit une zone d'habitation féodale, dont les débuts se placeraient, pour le moment, entre la fin du XIVe siècle et le début du XVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de l'habitation 1 : 1, fragments céramiques ; 2, pierres ; 3, os ; 4, torchis ; 5, plate-forme de mortier.

Fig. 2. — Objets en cuivre argenté (1), en fer (2 — 3, 6 — 11) et en os (4 — 5).

Fig. 3. — Fragments céramiques en pâte grise (7, 9, 12 — 19) et rouge (1 — 6, 8, 10 — 11).

Fig. 4. — Céramique en pâte grise (3 — 4, 6 — 7) et rouge (1 — 2, 5).

Fig. 5. — Céramique en pâte grise (1 — 4) et rouge (5 — 6).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TERITORIUL ORAȘULUI IAȘI ÎN ANII 1961—1967

Săpăturile arheologice de salvare și sistematice din anii 1961—1967¹, efectuate în cuprinsul orașului în opt puncte, au urmărit obținerea unor date noi referitoare la dezvoltarea forțelor de producție în târgul medieval Iași.

În cele ce urmează prezentăm principalele rezultate obținute în urma cercetărilor arheologice pe teritoriul orașului Iași (fig. 1).

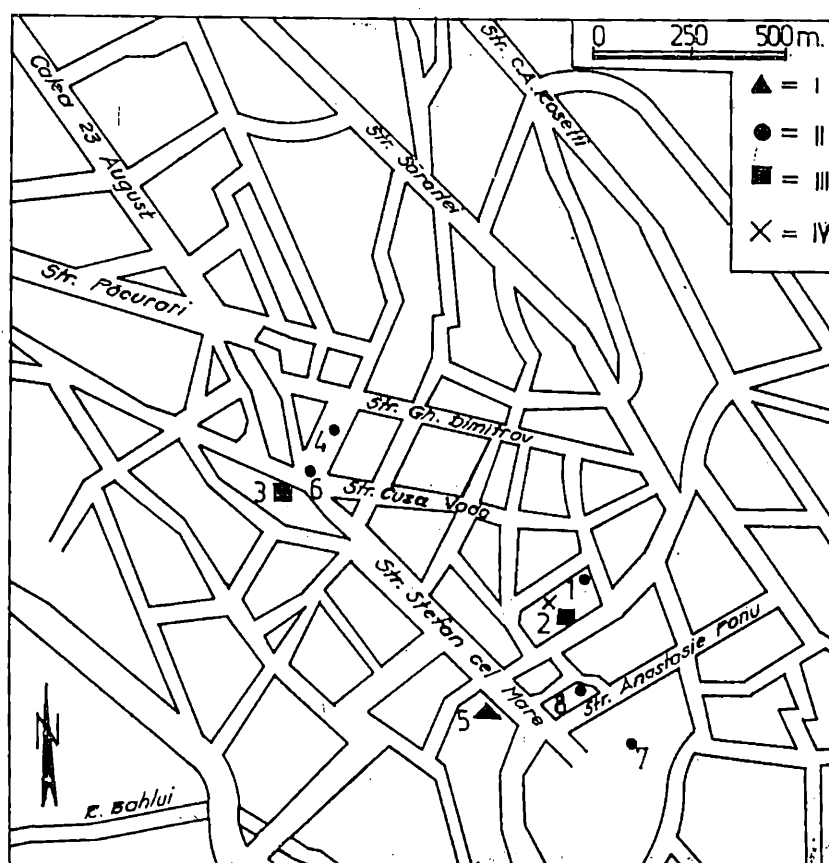

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice din anii 1961—1967: I, sec. XIV—XVII; II, sec. XV—XVII; III, sec. XV—XVIII; IV, tezaure. 1, Str. Armeană nr. 18; 2, Str. C. Negri nr. 46—56; 3, Str. F. Sirbu nr. 7; 4, Str. G. Perry nr. 5; 5, Str. Ștefan cel Mare nr. 62; 6, Piața Unirii; 7, Str. Palat nr. 1; 8, Str. A. Panu nr. 69.

1. *Strada Armeană nr. 18.* Cu prilejul construirii atelierului artiștilor plastici din Iași au fost descoperite resturi de locuire datînd din secolele XV—XVII. Atît din pămîntul de umplu-

¹ La cercetări au participat: Al. Andronic, Eug. Neamtu, Dan Gh. Teodor, Cătălina Bloșiu, C. Scorpan, Stela Cheptea

și I. Ionescu.

tură al unei pivnițe, în care s-au prăbușit resturile unei locuințe distrusă prin incendiu, cât și din depunerile din preajma acestei locuințe, s-au putut salva numeroase fragmente de vase de uz casnic și de cahle de sobă.

Astfel, din secolul al XV-lea datează fragmente de străchini și cupe-bol, lucrate din pastă bine frământată și arsă uniform la roșu, unele având un ornament din caneluri paralele sub buza vasului, la exterior. Multe fragmente ceramice provin de la vase de lux, cu smalt galben-măsliniu în interior și verde la exterior.

Din secolul al XVI-lea datează și unele fragmente de faianță tare otomană de tip Iznik, din care semnalăm fragmente de farfurii și de ceașcă (fig. 8/3), cu decor floral polierom pe fond alb. Din același secol datează și unele fragmente de teracote nesmălțuite din pastă roșie, cu decor geometric (fig. 9/5) și floral (fig. 9/7 — 8).

Materialul arheologic cel mai bogat, scos la iveală aici, datează însă din secolul al XVII-lea. Astfel, ceramica de uz casnic este reprezentată de vase din pastă roșie, cenușie și albă (caolin). Semnalăm fragmente de urcioare, din pastă roșie, cu smalt verde la exterior, străchini și cupe, din pastă roșie cu decor *sgraffito* și smalt verde în interior sau la exterior, precum și vase din pastă cenușie, nesmălțuite, folosite la foc. Numeroase sînt fragmentele de vase din caolin nesmălțuite, sau cu smalt verde și brun în interior. Din categoria ceramicii decorative fac parte numeroase fragmente de cahle din pastă roșie nesmălțuite, cu decor arhitectural, geometric și floral.

2. *Strada C. Negri nr. 46 — 56.* În preajma bisericii Sf. Sava, în timpul săpăturilor pentru fundația Liceului Nr. 6 „V. Alecsandri”, au fost descoperite resturi de locuire din epoca feudală. Astfel, stratigrafia locului cercetat atestă niveluri de locuire din secolele XV — XVII, deși, în unele părți, diversele deranjamente mai vechi și mai noi au făcut foarte dificilă cercetarea arheologică. Cu toate acestea, s-a putut preciza că pe lutul galben-verzui, adică solul viu, s-a depus un strat de pământ negru zgrunțuros, cu o grosime cuprinsă între 50 și 60 cm. Deasupra acestui strat se află depunerile din evul mediu, începînd cu secolul al XV-lea. Stratul datînd din secolul al XV-lea a putut fi surprins doar în mici porțiuni, salvîndu-se unele obiecte de fier și fragmente ceramice. Destul de compact se prezintă depunerile din secolele XVI și XVII, din cuprinsul cărora provin obiecte de fier, ceramică de uz casnic, locală și de import, ceramică decorativă de interior, precum și două tezaure de monede de argint.

Din materialul arheologic descoperit atrage atenția un creuzet de grafit din secolul al XV-lea, folosit la topirea metalelor prețioase (fig. 2/1). Descoperirea acestui creuzet în zona respectivă reprezintă un indiciu prețios în ceea ce privește existența în această parte a țirului feudal Iași a unui atelier, aparținînd probabil unui meșter argintar. Numeroase obiecte de fier, cum ar fi un lăcăt, datînd din secolul al XV-lea (fig. 2/4), o toartă de cazan (fig. 2/2) și o cheie (fig. 2/5), datînd din secolul al XVI-lea, o potcoavă de încălțăminte (fig. 2/3), un fragment de balama, două dornuri (fig. 2/7—8), cuie și piroane de diverse dimensiuni (fig. 2/6), precum și un sfredel (fig. 2/9), acestea din urmă datînd din secolul al XVII-lea prezintă la fel importanță sub raportul producției metalurgice într-un centru urban feudal.

Ceramica descoperită în această parte a vechiului țir feudal permite o cunoaștere nuanțată a culturii materiale și spirituale urbane medievale, constituind în același timp o mărturie a dezvoltării meșteșugurilor și a creșterii gustului artistic al orășenimii din acea vreme.

Ceramica dată la iveală se împarte în două grupe: 1. ceramica locală; 2. ceramica de import.

1. *Ceramica locală* cuprinde la rîndul ei două categorii: a. ceramica de uz casnic, b. ceramica decorativă de interior.

a. *Ceramica de uz casnic* se compune din vase de diverse dimensiuni și forme, ca oale, străchini, farfurii, urcioare, căni, cupe-boluri și capace.

Din secolul al XV-lea datează fragmente de cupe-bol din pastă roșie, nesmălțuite. Se remarcă o cupă-bol întregită, din pastă roșie, smălțuită, cu picior inelar. Atrag atenția un picior de pahar din pastă roșie, cu striuri orizontale, smălțuit cu galben în interior și cu verde la exterior (fig. 4/7), partea inferioară a unei cupe cu picior inelar, cu smalt verde-oliv în interior și exterior (fig. 4/4), o cană cu toartă, ornamentată cu linii drepte pe corpul vasului și cu linii vălurite pe picior, smălțuită brun-galben în interior, iar în exterior cu benzi verticale galbene și brune (fig. 4/6).

Tot din aceeași vreme datează și fragmente de vase cu ornament din linii vălurite, fragmente de oale și farfurii din pastă roșie cu smalt verde sau galben în interior, vase din pastă cenușie cu buza îngroșată la exterior și cu șanțuire în interior pentru capac, precum și unele fragmente de torți și capace.

Din secolul al XVI-lea datează fragmente de oală din pastă roșie, cu decor din linii simple și vălurite pictate cu humă albă (fig. 5/2), sau cu decor de linii paralele incizate și fragmente de capace. Unele fragmente de vase și capace prezintă urme de întrebuințare la foc. Tot secolului al XVI-lea îi aparțin și fragmentele de căni din pastă roșie, avînd smalt galben-brun în interior și verde în exterior.

Din secolul al XVII-lea datează fragmente de vase din pastă albă (caolin), cu smalt pe buze atît în interior cît și în exterior. Unele vase au un decor din linii simple pe umăr și din linii vârlurite pe buză pictate cu humă brun-roșcată (fig. 5/12). Alte vase prezintă un decor pe umăr pictat cu humă brun roșcată, din trei sau patru linii paralele care marchează o bandă orizontală în interiorul căreia sînt pictate linii verticale îngroșate la partea superioară și îngustate la partea inferioară. Sub buza vasului ornamentul este realizat prin linii în zigzag (fig. 7/3).

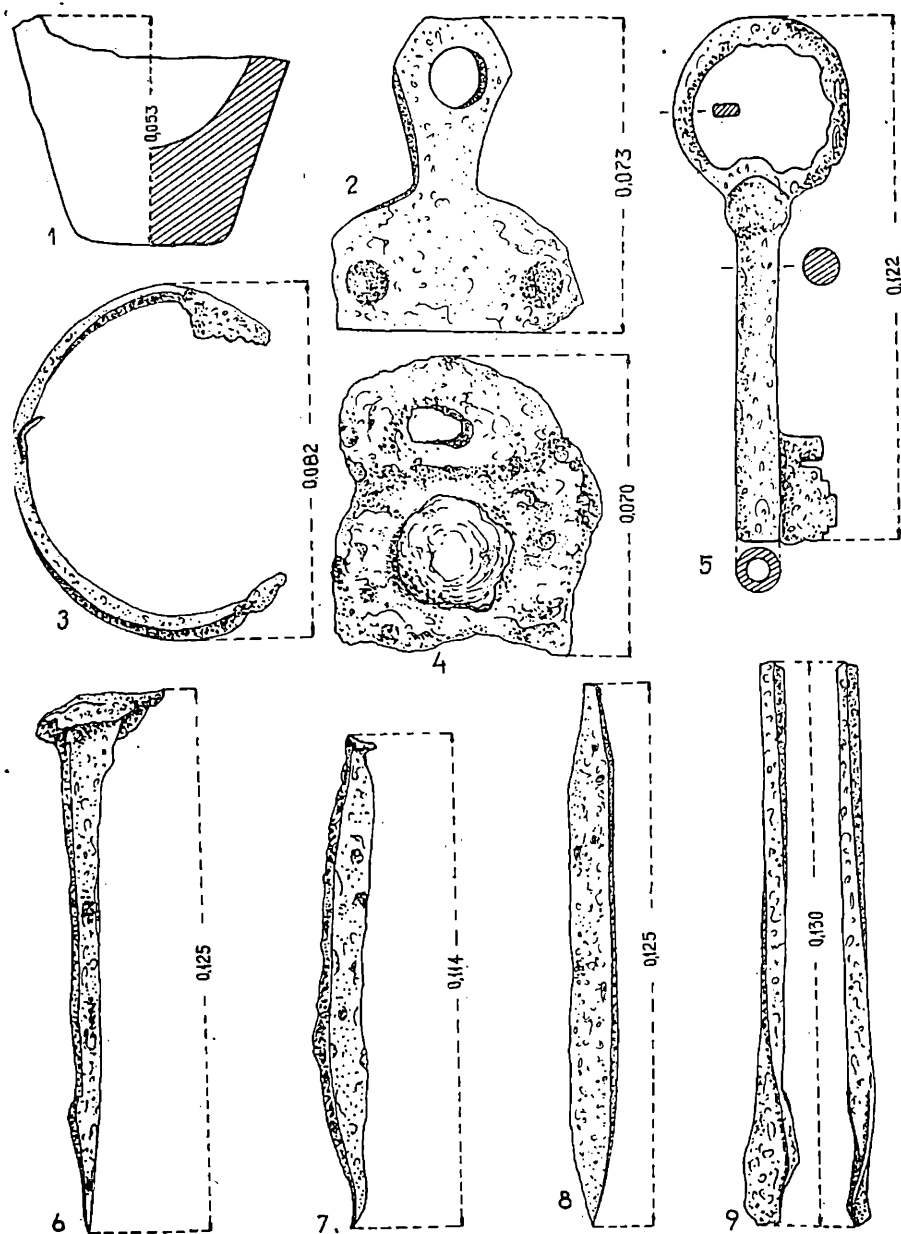

Fig. 2. — Creuzet de grafit (1) și obiecte de fier (2 — 9) din Str. C. Negri nr. 46 — 56 : 1, 4, secolul al XV-lea ; 2, 5, secolul al XVI-lea ; 3, 6—9, secolul al XVII-lea.

Din același secol sînt și fragmentele de urcioare nesmălțuite sau cu smalt verde, unele fragmente de vase din pastă cenușie, precum și cîteva lulele din pastă roșie, cenușie sau albă (caolin), avînd diferite motive ornamentale.

De la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului următor datează fragmente de vase din pastă neagră-cenușie, cu decor executat cu roțița dințată, asociat cu ornamente din linii lus-

truite. Aceleași perioade îi aparțin fragmente de străchini din pastă roșie cu smalt alb, verde și brun, precum și fragmente de vase din pastă albă (caolin). Se remarcă, de asemenea, borcănașele din pastă roșie, cu smalt brun în interior, precum și lulelele din pastă cenușie, roșie sau neagră, cu diverse ornamente, unele având și ștampile turcești.

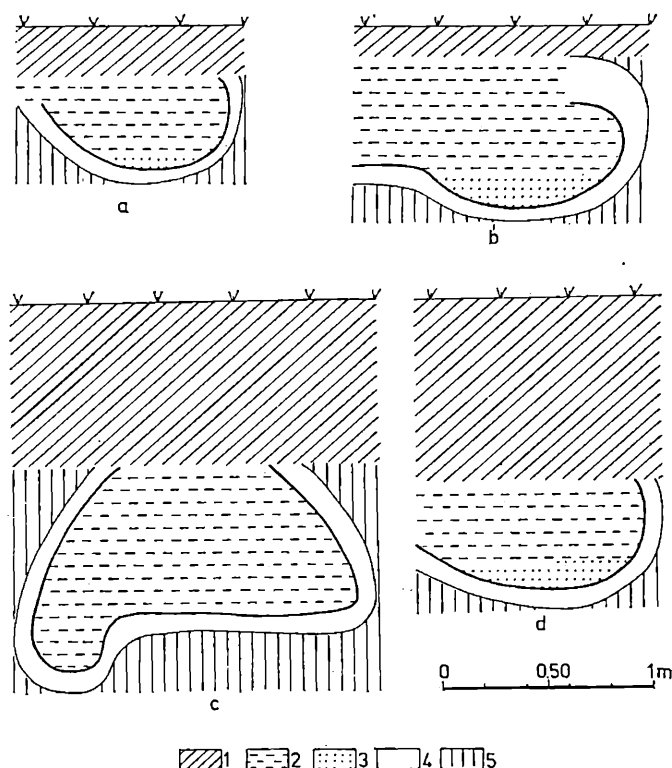

Fig. 3. — Profile de cuptoare pentru ars ceramica din Piața Unirii: a, cuptorul nr. 4; b, cuptorul nr. 5; c, cuptorul nr. 15; d, cuptorul nr. 6. 1, diverse nivelări; 2, umplutura cuptorului; 3, cenușă; 4, pereții cuptorului; 5, lut galben.

b. *Ceramica decorativă de interior.* Numeroase cahle întregi și fragmentare descoperite aici datează din secolele XVI și XVII. Astfel, din secolul al XVI-lea datează exemplare lucrăte din pastă roșie cu nisip în compoziție, având o ardere uniformă la roșu-gălbui sau roșu-cărămiziu, cu decor geometric simplu realizat din proeminente rectangulare dispuse în șiruri simetrice (fig. 9/2), din triunghiuri și linii (fig. 9/1), sau cu decor floral (fig. 9/6). Atrage atenția în mod deosebit o cahlă cu un ornament reprezentând trei figuri, în picioare, purtând măști. Astfel, prima figură înfățișează un personaj cîntînd din cimpoi purtînd o mască de urs, a doua figură, probabil dansînd, poartă o mască de lup sau ciine, iar a treia figură înfățișează un personaj bătînd toba și avînd o mască de bovidu (fig. 10/6). Avînd în vedere felul în care sînt dispuse personajele nu este exclus să înfățișeze o scenă de teatru popular medieval, după care ar putea, tot atît de bine, să reprezinte o scenă inspirată de folclorul românesc.

Din secolul al XVII-lea se remarcă teracote cu motive geometrice, vegetale stilizate, arhitectonice și figurale, unele nesmăltuite, altele cu smalt verde sau cu vopsea roșie.

Numeroase exemplare de cahle nesmăltuite sau cu smalt verde reprezintă, prin motivele vegetale stilizate, o continuare a decorului în formă de X, care, însă, se amplifică, ajungîndu-se la redarea cruciformă a patru frunze cu buton în centru. Un alt motiv, întîlnit atît pe cahle nesmăltuite, cît și pe cele smăltuite, este acela compus din două vrejuri răsucite în spirală în forma literei S dispuse față în față, avînd la capete, în bucle, elemente decorative vegetale stilizate. Un decor vegetal stilizat întîlnit pe unele fragmente de cahlă roșie, nesmăltuită, reprezintă motive de factură orientală. Este vorba de reprezentarea unui vas din care se ramifică o plantă, ale cărei vrejuri acoperă întreaga cahlă.

Din grupa cahlilor cu ornamente arhitecturale fac parte acelea cu reprezentarea a trei sau cinci turnuri. Acest ornament transilvănean a pătruns în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea, fiind des întîlnit în ceramica decorativă locală orășenească.

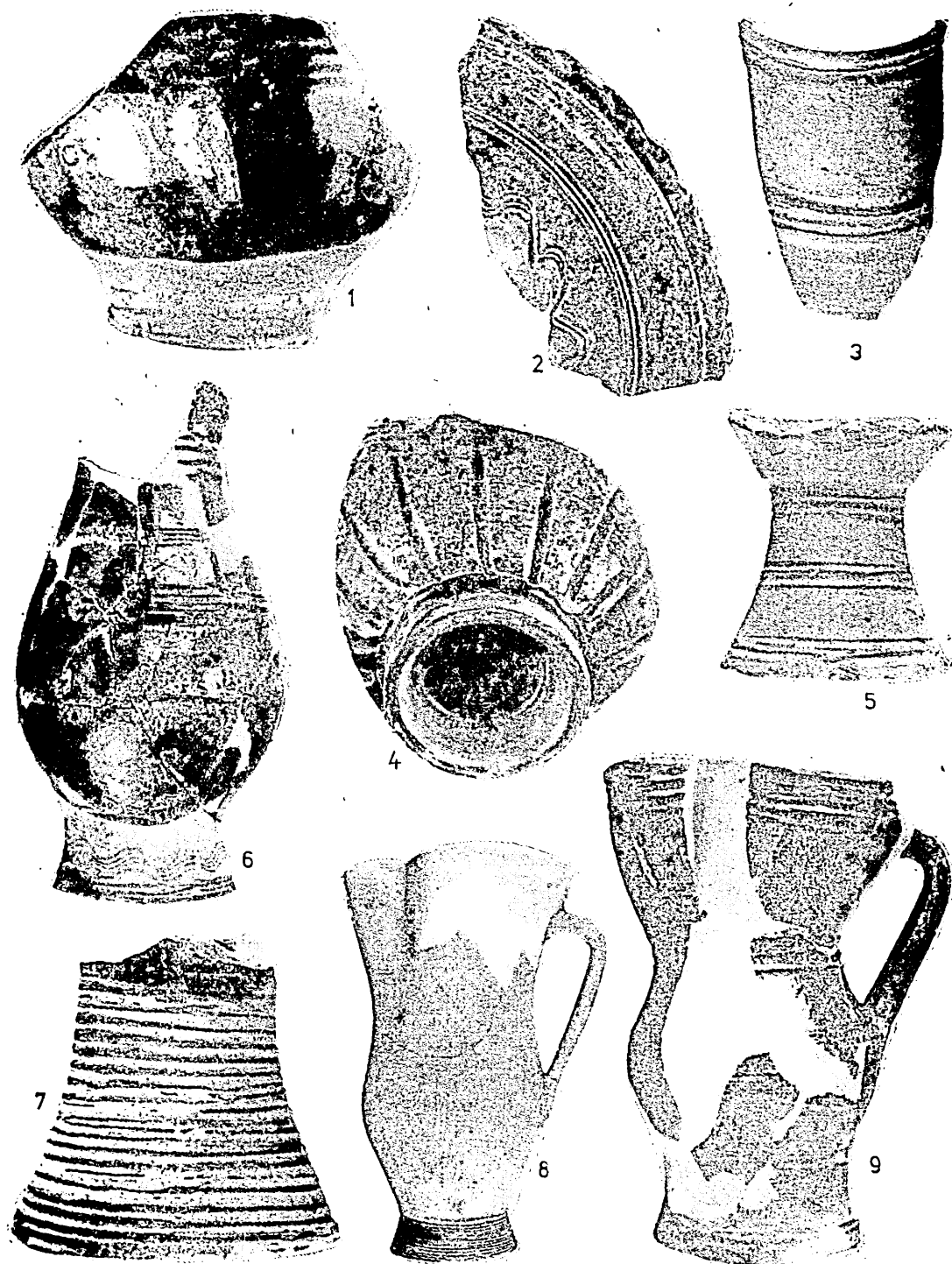

Fig. 4. — Ceramică din secolul al XV-lea: 1 — 3, 9, Str. F. Sirbu nr. 7; 4, 6, 7, Str. C. Negri nr. 46—56; 5, Piața Unirii; 8, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 4, m. nat.; 2, 6 — 8, circa 1/2 m. nat.).

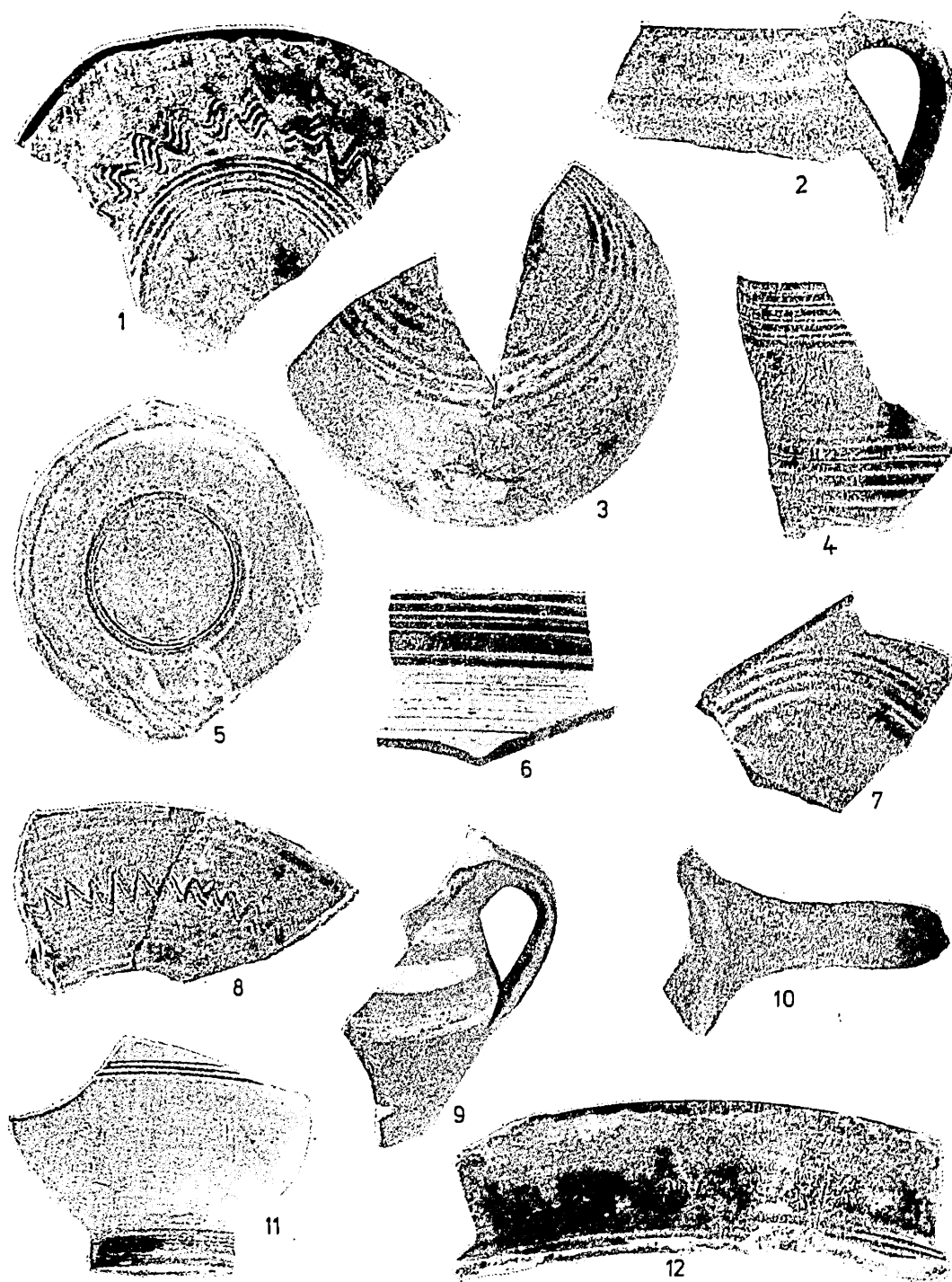

Fig. 5. — Ceramică din secolele XV (1, 3, 5), XV — XVI (4, 6 — 8) și XVI (2, 9 — 12): 1, 5, Str. F. Sirbu nr. 7; 2, 12, Str. C. Negri nr. 46 — 56; 3 — 4, 6 — 8, 10, Piața Unirii; 9, 11, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 2, 5, 9, circa 2/3 m. nat.; 3, 4, 6 — 8, 10 — 12, circa 1/2 m. nat.).

Din grupa cahlilor cu reprezentări figurative, semnalăm prezența, în primul rând, a exemplarelor având ca decor vulturul bicefal, cu coroană regală (fig. 10/1—2). Din această grupă fac parte și cahlile de la cornișa sau briul sobei, cu reprezentarea a doi șerpi cu capetele conturnate, având o coroană princiară deasupra, iar în virful cozilor o rozetă (fig. 10/4).

2. *Ceramica de import.* Această grupă ceramică este reprezentată prin fragmente de boluri, cești și farfurii de proveniență otomană, încadrate tipologic în categoria faianței tari de tip Iznik, care datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Din această grupă fac parte fragmentele unei căni cu toartă, din pastă fină, cu smalt alb sticios și decor policrom, geometric și floral, în care predomină culorile albastru, verde și roșu (fig. 8/6). Din aceeași categorie face parte și un fragment de cană cu decor floral policrom, cu culorile verde, albastru și roșu, conturate cu negru (fig. 8/1).

De asemenea, se mai remarcă un fragment dintr-un bol cu smalt alb sticios cu ornament policrom în care predomină verdele, decorul vegetal, pe fond alb, fiind conturat cu negru (fig. 8/2), precum și două fragmente de farfurii din pastă albă fină cu smalt alb sticios, între care unul cu decor floral policrom (fig. 8/4), iar altul cu decor vegetal în albastru deschis pe fond alb (fig. 8/5).

Printre obiectele de import, descoperite în acest punct, semnalăm un borcânaș de sticlă din secolul al XVII-lea, folosit probabil pentru produse farmaceutice, fragmente de vase din pastă cenușie cu smalt brun-roșcat, folosite la păstrarea apei minerale din Boemia, precum și numeroase fragmente de farfurii din faianță franțuzească sau englezească.

Tezaur monetar. În timpul săpăturilor edilitare s-au descoperit și salvat două tezaure de monede de argint datînd din secolul al XVI-lea.

Primul tezaur, descoperit la 8 iulie 1961, se compune din 26 monede. Astfel, 23 de monede sînt poloneze, repartizate după cum urmează: patru monede de la Ștefan Bathory (emisiuni din anii 1582—1586) și 19 monede de la Sigismund al III-lea Wasa (17 exemplare emise între anii 1588 și 1599, iar 2 exemplare fără anul emisiei). Alte trei monede sînt emisiuni centrale europene. Dintre acestea, două monede sînt emisiuni ale electorului Saxoniei (din 1557 și 1596), iar una este emisie prusiană din anul 1567.

Al doilea tezaur, descoperit la 21 august 1961, se compune din 161 monede, dintre care două exemplare sînt emisiuni habsburgice (una de la Ferdinand I, emisă în 1562 și alta de la Maximilian II, emisă în 1571), iar 159 monede sînt poloneze. Acestea din urmă se repartizează astfel: 17 monede de la Ștefan Bathory (emise între anii 1581 și 1586) și 142 monede de la Sigismund al III-lea Wasa (139 monede au fost emise în anii 1588—1589, iar trei monede fără anul emisiei).

Îngroparea acestor două tezaure prezintă o deosebită importanță deoarece ele datează o parte din materialul arheologic descoperit în acest punct. Astfel, din stratul din care provin tezaurele, s-au scos la iveală mai ales cahlile de sobă, cu diferite motive ornamentale. Avînd în vedere că ultimele monede din tezaur sînt emisiuni din anul 1590—1599, presupunem că tezaurizarea monedelor s-a efectuat către sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar îngroparea lor a fost determinată de acțiunea lui Mihai Viteazul în Moldova, din anul 1600.

3. *Str. Filimon Sîrbu nr. 7.* În timpul săpăturilor pentru fundația cinematografului „Victoria” au fost descoperite resturi de locuire, începînd cu secolul al XV-lea și pînă în zilele noastre.

Din secolul al XV-lea datează numeroase fragmente ceramice, dintre care se remarcă o cană cu gura trilobată (fig. 4/9), precum și fragmente de oale, urcioare și cupe-bol din pastă roșie fără smalt. Semnalăm și fragmente de străchini din pastă roșie cu smalt verde la exterior și creștături oblice pe marginea buzei, avînd decor *sgraffito* (fig. 4/2), sau cu smalt brun oliv și decor *sgraffito* (fig. 5/1). De asemenea, atrag atenția fragmente de farfurii din pastă roșie cu smalt galben-auriu (fig. 5/5) sau cu smalt verde închis, fragmente de urcioare din pastă roșie, nesmălțuite, cu buza trilobată (fig. 4/3), precum și căni din pastă roșie fină cu smalt galben și cafeniu la exterior și galben închis în interior (fig. 4/1).

De o deosebită importanță a fost descoperirea aici, în 1961, a unui cuptor de ars ceramică. Acest cuptor (nr. 2/1961), săpat în pămînt, de tipul celor cu două camere suprapuse, mai păstrează grătarul despărțitor, care a fost adus la Muzeul de istorie a Moldovei.

În cuptor s-a găsit ceramică de uz casnic și decorativă de interior, datînd din secolul al XV-lea. Prezintă interes fragmentele de urcioare cu buza trilobată, nesmălțuite, din pastă roșie arsă uniform, cu decor din caneluri paralele pe buză (fig. 4/3). Tot din cuptor provin și fragmente de cahlile de sobă din pastă roșie, nesmălțuite, cu diverse ornamente geometrice și florale stilizate (fig. 9/4), datînd din secolul al XVI-lea.

Și în acest punct cele mai variate și bogate resturi de locuire datează din secolul al XVII-lea. Astfel, semnalăm fragmente de urcioare din pastă roșie cu smalt verde în interior și la exterior (fig. 7/2), de căni cu smalt verde la exterior (fig. 7/8), cănițe cu smalt verde la exterior și galben cafeniu

Fig. 6. — Ceramică din secolul al XVI-lea : 1 — 6, 8, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 ; 7, Piața Unirii (1, 4, circa 2/3 m. nat. ; 2, 7, circa 1/4 m. nat. ; 3, circa 1/2 m. nat. ; 5, 6, 8, circa 1/3 m. nat.).

Fig. 7. — Ceramică din secolele XVII (1 – 6, 8 – 9), XVII – XVIII (7) și XVIII (10 – 11): 1, Plața Unirii; 2, 4 – 8, Str. F. Sirbu nr. 7; 3, Str. C. Negri nr. 46 – 56; 9 – 11, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 3, 4, 6 – 11, circa 1/2 m. nat.; 2, circa 1/3 m. nat.; 5, circa 2/3 m. nat.).

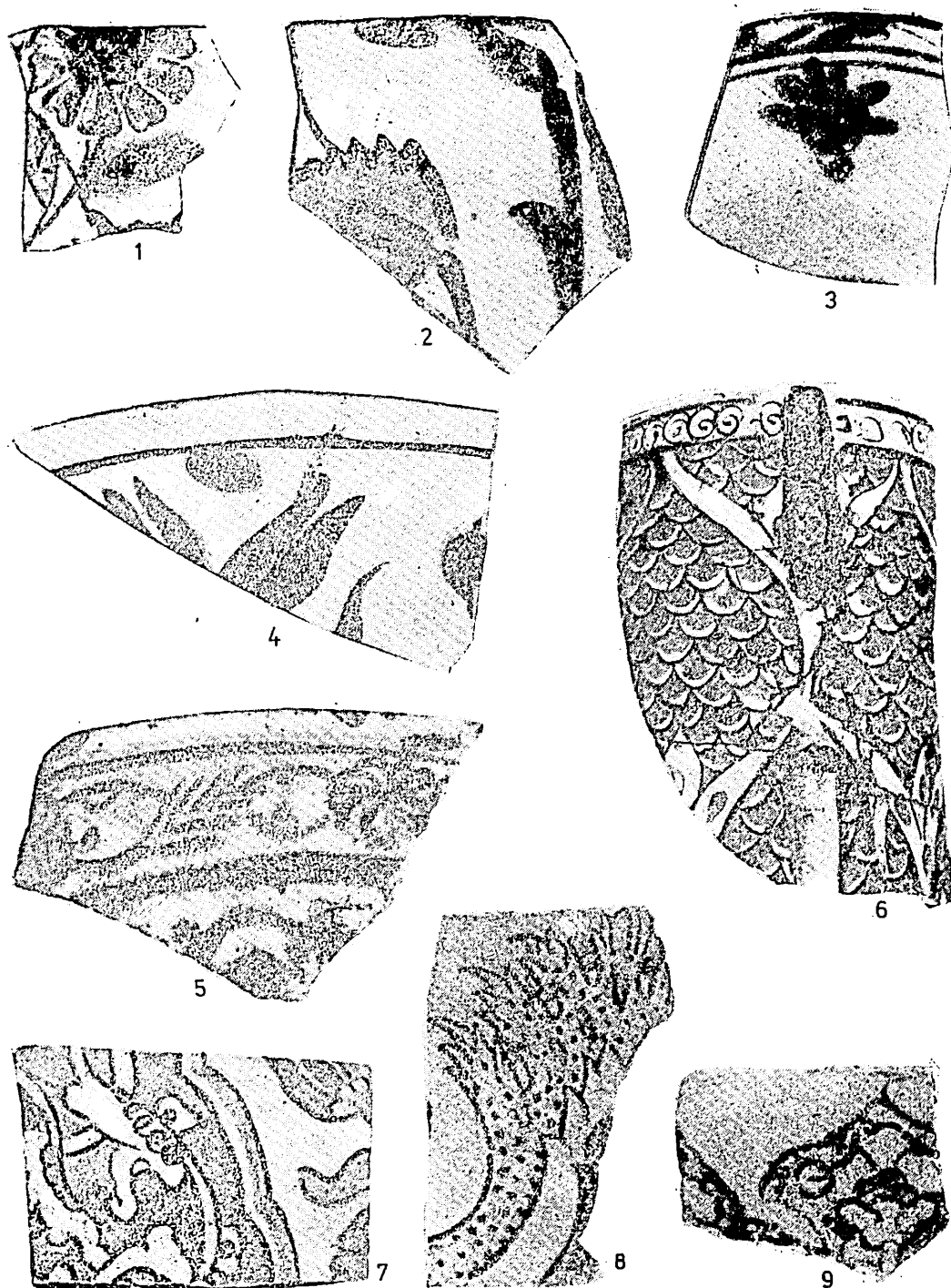

Fig. 8. — Faianță de Iznik din secolele XVI (1 — 6) și XVII (7 — 9): 1 — 2, 4 — 6, Str. C. Negri nr. 46 — 56; 3, Str. Armeană nr. 18; 7 — 9, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1 — 5, m. nat.; 6, circa 2/3 m. nat.; 7 — 9, 1/2 m. nat.).

în interior (fig. 7/6) și de vase din pastă roșie cu decor pictat cu humă albă. Sînt prezente și ceramica de bucătărie din pastă cenușie, folosită la foc (fig. 7/4), precum și fragmente de farfurii nesmălțuite din pastă roșie cu decor *sgraffito* în interior (fig. 7/5).

Tot aici au fost găsite și sfeșnice din pastă roșie, dintre care unele cu un decor din linii lustruite și ornamente executate cu roțița dințată (fig. 7/7), datînd din secolul XVII — XVIII.

Din categoria ceramicii decorative semnalăm prezența unor fragmente de cable cu decor geometric și în solzi.

În fine, din secolul al XVIII-lea datează ceramica din pastă roșie, remarcîndu-se vase de uz comun, sfeșnice cu smalt verde, precum și lulele din pastă roșie, dintre care unele cu ștampilă turcească.

Descoperirile arheologice din str. Filimon Sirbu nr. 7 prezintă importanță pentru cunoașterea mai amănunțită a dezvoltării vieții urbane în secolele XV — XVII la Iași, documentînd, atît prezența meșteșugarilor olari specializați, cît și dezvoltarea teritorială a centrului urban respectiv. Este știut faptul că în evul mediu cuptoarele de ars ceramică, de regulă, erau construite la periferia așezării. Descoperirea în această parte a orașului a unor cuptoare de ars oale ne oferă, din punct de vedere topografic, o imagine nouă, sub aspectul evoluției centrului urban de aici.

4. *Str. Gabriel Perry nr. 5.* În preajma fostului cinematograf „Sidoli”, de lîngă Piața Unirii cu prilejul construirii blocurilor de locuințe, a fost descoperit, în iarna anului 1961, un alt cuptor de ars ceramică. Distrus aproape în întregime de lucrările de construcție, din acest cuptor (nr. 3/1961) se mai păstrau numai resturi din pereții arși la roșu cu o grosime de 10 cm. Din umplutura cuptorului distrus provin numai două fragmente de cable de sobă din pastă fină roșie, arsă uniform. Unul din fragmente, smălțuit verde-oliv și avînd ca decor o pasăre încoronată (fig. 9/3), datează din secolul al XV-lea. Al doilea fragment, nesmălțuit, înfățișează, probabil, un călăreț (fig. 10/3) și datează din secolul al XVI-lea. În felul acesta, pe baza ceramicii descoperite, cuptorul care a fost dat la iveală datează din secolele XV — XVI și face parte din grupa cuptoarelor amplasate, la acea vreme, la marginea tîrgului feudal Iași.

5. *Str. Ștefan cel Mare nr. 62.* În curtea bisericii Trei Ierarhi, cu prilejul lucrărilor pentru drenarea pinzei de apă freatică din preajma muzeului „Sala gotică”, s-au descoperit resturi de locuire, începînd cu secolul al XIV-lea și pînă în zilele noastre.

În straturile inferioare de arsură s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la oale din pastă cenușie, cu nisip în compoziție, arsă uniform, lucrate la o roată rapidă de picior. Oale de acest fel, de regulă cu buza îngroșată la partea superioară, avînd în interior o adîncitură pentru capac, s-au descoperit și în alte puncte din orașul Iași, și datează din secolul al XIV-lea, reprezentînd ceramica orășenească cu analogii și în alte centre urbane din Moldova.

Din secolul al XV-lea datează fragmente ceramice provenite de la diverse vase din pastă roșie, fină, arsă uniform, nesmălțuite. Dintre acestea atrage atenția în primul rînd o cană cu buza trilobată (fig. 4/8), avînd analogii în descoperirile de factură orășenească de la Vashui și Suceava din același secol.

Din secolul al XVI-lea datează cele mai numeroase resturi ceramice descoperite pe acest loc. Astfel, din categoria ceramicii de uz casnic fac parte vase din pastă roșie, cenușie și albă (caolin). Ceramica locală este reprezentată de vase de bucătărie și de masă. Semnalăm, din această categorie, o oală din pastă roșie, cu smalt verde pe marginea buzei, cu decor în linii drepte și vîlurite, pictate cu humă roșie (fig. 6/5), o cană din pastă roșie, cu gura trilobată, nesmălțuită, decorată la exterior cu linii incizate paralel și cu puncte (fig. 6/3), fragmente de vase nesmălțuite (fig. 5/11) sau pictate cu humă albă (fig. 5/9), partea superioară a unui urcior cu smalt verde deschis (fig. 6/2), precum și fragmente de străchini cu smalt verde deschis în interior și parțial la exterior, sau farfurii smălțuite în interior cu verde. Se remarcă și prezența unei pușculițe din pastă roșie, nesmălțuită (fig. 6/1).

Din categoria ceramicii de import din secolul al XVI-lea se remarcă vasele de proveniență otomană. Din această categorie fac parte două vase întregi din pastă roșie, fără toarte, cu corpul zvelt, înalt, cu gîtul abia pronunțat și buza puțin evazată în exterior. Ambele vase sînt decorate la exterior cu motive vegetale și florale de culoare albastră, pictate pe o angobă și acoperite cu smalt transparent și sticlos (fig. 6/6, 8). Unul din vase păstrează o importantă inscripție turco-arabă (fig. 6/6), din care aflăm că vasul a fost lucrat în orașul Adana. Aceleiași categorii îi aparține și o ceașcă din pastă roșie, smălțuită, ornamentată la exterior cu linii subțiri verzi și groase albastre (fig. 6/4).

Din secolul al XVII-lea datează ceramica locală de uz casnic, precum și ceramică decorativă de interior de proveniență locală și de import, de tip Iznik.

Din categoria ceramicii locale semnalăm resturi de la vase cenușii, folosite la foc, precum și unele capace, din pastă cenușie poroasă, fără smalt (fig. 7/9).

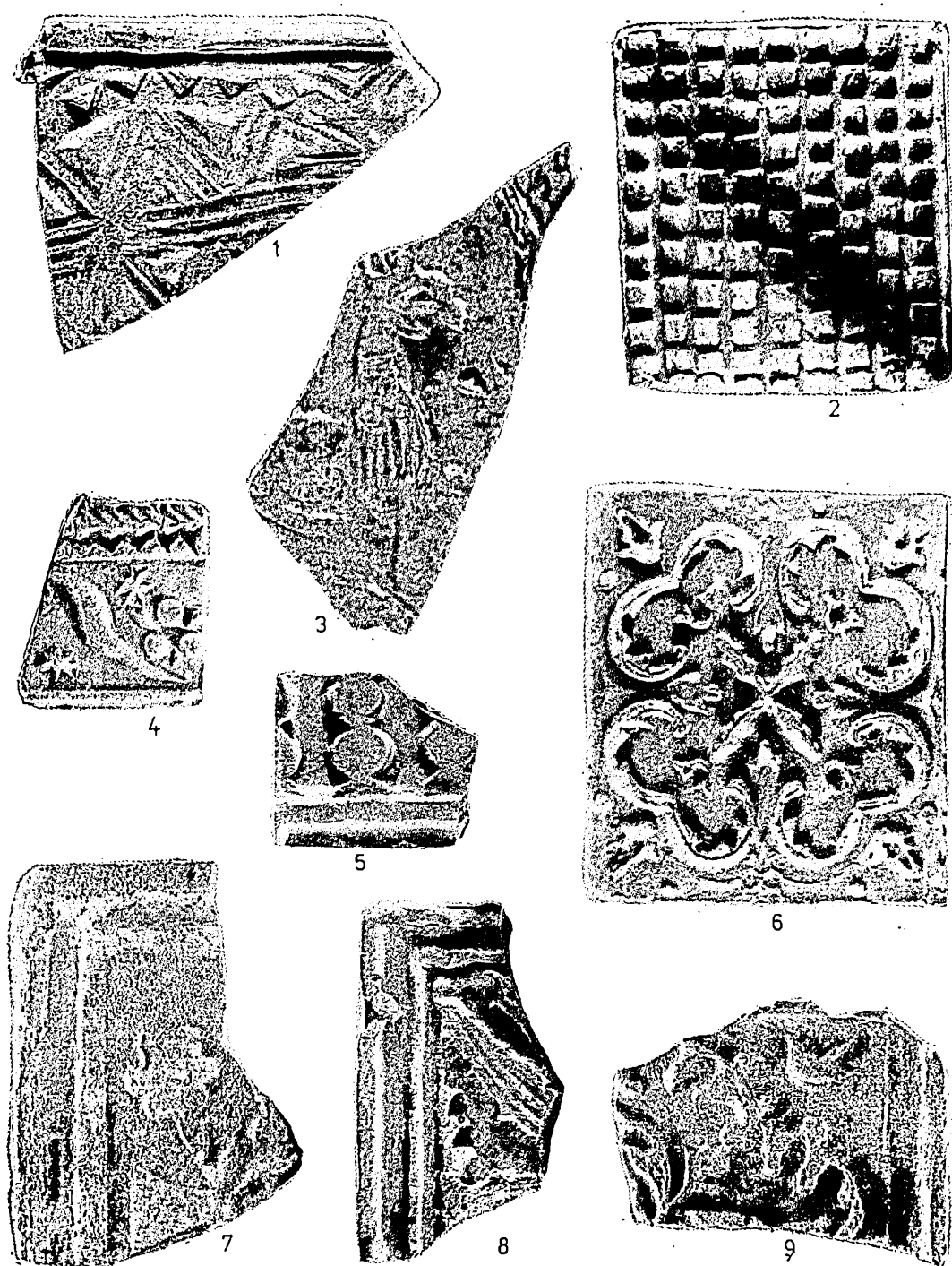

Fig. 9. — Cahle din secolele XV (3) și XVI (1 — 2, 4 — 9): 1 — 2, 6, Str. C. Negri nr. 46 — 56; 3, Str. G. Perry nr. 5; 4, Str. F. Sirbu nr. 7; 5, 7 — 8, Str. Armeană; 9, Piața Unirii (1, 3 — 5, circa 1/2 m. nat.; 2, 6, 1/3 m. nat.; 7 — 9, circa 1/3 m. nat.).

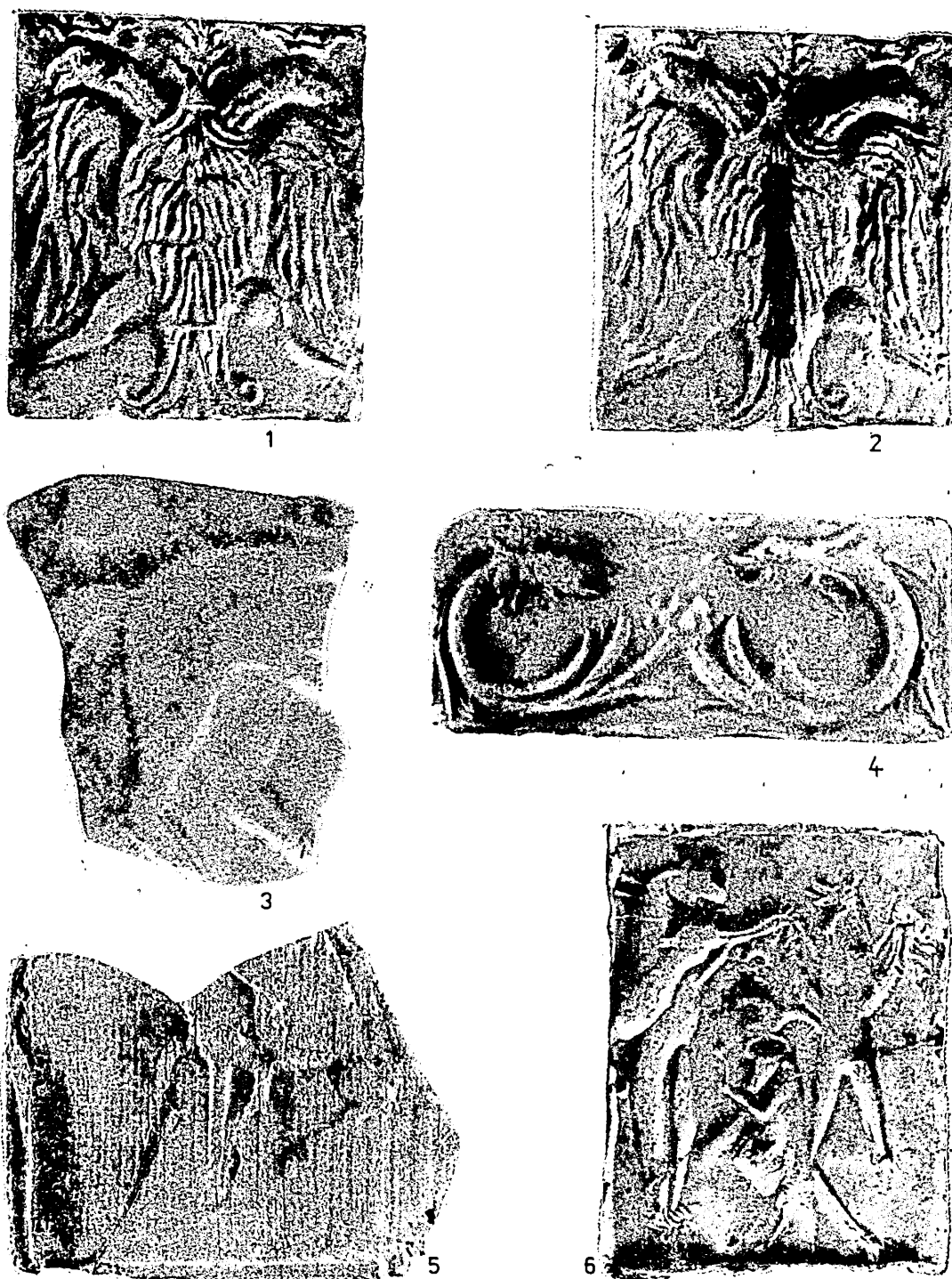

Fig. 10. — Cahle din secolele XVI (3, 6) și XVII (1 — 2, 4 — 5); 1 — 2, 4, 6, Str. C. Negri nr. 46 — 56; 3, Str. G. Perry nr. 5; 5, Piața Unirii (1, 2, circa 1/3 m. nat.; 3 — 5, circa 1/2 m. nat.; 6, 1/4 m. nat.).

Ceramica ornamentală locală este reprezentată de fragmente de cahle din pastă roșie, nesmălțuite, cu motive geometrice, florale stilizate și arhitectonice, des întâlnite în alte descoperiri din vechiul târg feudal Iași.

Ceramica ornamentală din import este caracterizată în primul rând prin fragmente de plăci de perete de tip Iznik, descoperindu-se aici trei fragmente de plăci cu decor floral policrom, în care predomină culorile verde, albastru și cafeniu, pe fond alb (fig. 8/7—9), identice cu cele descoperite la Curtea domnească din Iași și datînd din epoca lui Vasile Lupu.

Din secolele XVII — XVIII datează borcănase farmaceutice, sticlute și carafe, remarcîndu-se o sticlută de formă pătrată, iar din secolul al XVIII-lea borcănase din pastă roșie cu smalt brun sau verde în interior (fig. 7/10—11). S-au mai găsit și fragmente din sfeșnice din pastă roșie cu smalt verde sau alb la exterior, precum și numeroase fragmente de lulele din pastă roșie, cenușie și caolin.

6. *Piața Unirii*. În anii 1961—1966, în zona de sistematizare a Pieței Unirii, au fost descoperite 14 cuptoare de ars ceramică. Împreună cu primul cuptor descoperit în anul 1960, acestea documentează existența în acest loc a cartierului Țărilor din târgul medieval Iași.

Cu prilejul lucrărilor edilitare s-au putut face doar unele observații stratigrafice, înregistrându-se unele profile de cuptoare (fig. 3/a—d) și salva foarte puțină ceramică.

Cu excepția unui singur cuptor (nr. 15/1966) toate celelalte cuptoare aveau camera de ardere a vaselor distrusă din vechime.

În funcție de sistemul de construcție și în limitele oferite de starea lor de conservare în momentul descoperirii, cele 15 cuptoare pot fi atribuite următoarelor tipuri:

I. *Cuptor cu o singură cameră*. Cuptorul nr. 15/1966, cel mai bine păstrat, se încadrează în tipul de cuptor cu o singură cameră, tronconică, săpată în pământ, servind drept cameră de foc și cameră de ardere a vaselor (fig. 3/c). La partea superioară se afla orificiul central pe unde se introducea ceramica. În interiorul cuptorului se afla ciuperca cruțată la săpare, care pornea din peretele opus gurii de alimentare și se oprea în fața acesteia. În raport cu ciuperca cruțată, canalul de foc era mai adîncit în solul viu cu circa 0,25 m. Cuptoare de acest fel au fost descoperite la Suceava². O variantă a acestui tip de cuptor, cu ciuperca în formă de pară, a fost descoperită la Grozăvești-Hangu și la Palatul Cneșilor-Ceahlău³.

II. *Cuptor cu grătar orizontal fără pilon central*. Un alt tip de cuptor descoperit la Iași se încadrează în acelea cu două camere separate orizontal printr-un grătar fără pilon central de susținere. Majoritatea cuptoarelor descoperite la Iași (nr. 1/1960, nr. 2—3/1961, nr. 4—13/1962) aparțin acestui tip de cuptor (fig. 3/a—b, d). Starea proastă de conservare a acestui tip de cuptor se explică prin aceea că numai camera de foc se săpa în pământ, iar cea de ardere a vaselor se construia la suprafața solului de călare contemporan construirii cuptorului. Grătarul acestor cuptoare, cu o grosime de peste 0,20 m, varia ca dimensiuni între 0,80 m × 1 m și 1 m × 1,20 m.

În cuptorul nr. 2/1961 se păstra grătarul care avea 9 orificii, dispuse, la distanțe egale în 3 șiruri a câte trei orificii. Dimensiunile reduse ale acestor cuptoare nu necesitau amenajarea unui pilon de susținere a grătarului orizontal. Cuptoare asemănătoare s-au descoperit la Suceava⁴.

III. *Cuptor cu grătar și perete susținător*. Acest tip de cuptor, descoperit la Iași, într-un singur exemplar (nr. 14/1962), în stare proastă de conservare, prezintă la fel două camere suprapuse, însă camera de foc, de formă circulară, păstra un perete de cărămizi, fiind astfel împărțită în două. Peretele despărțitor avea funcția de pilon de susținere a grătarului orizontal, care însă a fost distrus din vechime. Acest tip de cuptor, avînd camera de foc împărțită în două, printr-un perete de pământ cruțat sau construit din cărămizi, este cunoscut în Moldova pe baza descoperirilor de la Suceava⁵ și Vaslui⁶.

În pămîntul de umplutură al cuptoarelor au fost găsite fragmente ceramice datînd din secolele XV — XVII.

Astfel din secolul al XV-lea datează fragmente de căni, urcioare, vase și capace din pastă roșie fină, arse uniform. Din grupa ceramicii de uz comun se remarcă fragmente de căni (fig. 4/5), de urcioare cu smalt verde-oliv (fig. 5/3) și de capace din pastă fină.

Din secolele XV — XVI datează fragmente de căni nesmălțuite cu gura trilobată (fig. 5/4), de oale nesmălțuite cu decor de linii incizate (fig. 5/6), de străchini (fig. 5/7) și de farfurii cu ornament *sgraffito* (fig. 5/8).

Din secolul al XVI-lea datează un urcior cu gîtul drept și cu smalt verde la exterior (fig. 6/7) și fragmente de suport (crăiță), folosite la arderea ceramicii în cuptor (fig. 5/10). Din același secol

² M. Nicorescu, *Cuptoare de ars ceramica din secolele XIV—XV de la Suceava*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 97 și urm., fig. 1/6.

³ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab., *Șantierul arheologic Bicaz, Materiale*, VI, 1959, p. 68.

⁴ M. Nicorescu, *op. cit.*, fig. 4.

⁵ *Ibidem*, p. 103, fig. 5.

⁶ Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui, Materiale*, VIII, 1962, p. 99, fig. 15.

datează și unele fragmente de cahle nesmălțuite, lucrate dintr-o pastă consistentă, arsă la roșu, decorate cu motive geometrice, florale și vegetale stilizate (fig. 9/9).

Secolului al XVII-lea îi aparțin fragmente de vase cenușii cu torți (fig. 7/1), folosite și la foc, fragmente de cahle nesmălțuite cu decor floral stilizat sau compozit cu reprezentarea unui călăreț (fig. 10/5) și fragmente de țigle roșii nesmălțuite sau cu smalt verde.

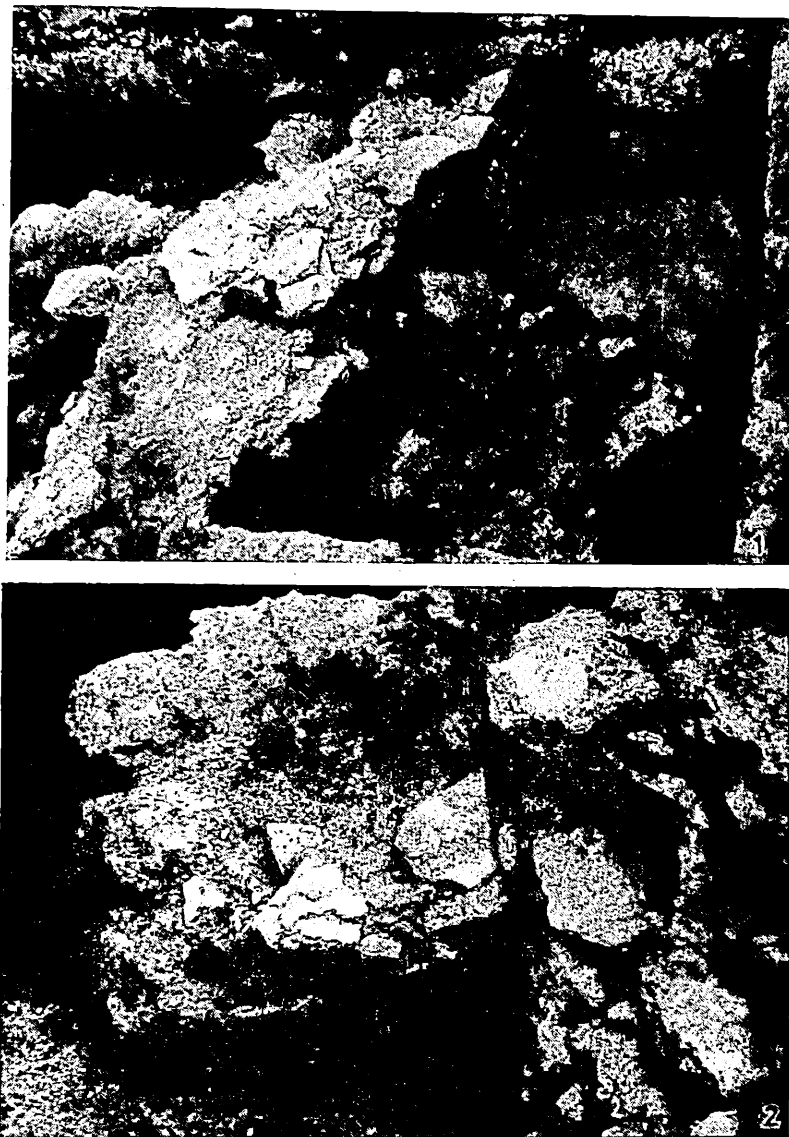

Fig. 11. — Zidul din secolele XV — XVII al incintei bisericii Sf. Nicolae Domnesc.

Cuptoarele descoperite în Piața Unirii din Iași, materialul arheologic scos la iveală, ca și analogiile existente datează întregul complex în secolele XV — XVII, când în această parte a vechiului târg medieval a existat un adevărat centru al meșteșugarilor olari.

Aceste descoperiri probează, pe lângă o puternică dezvoltare a meșteșugului olăritului, și o diferențiere a meșteșugarilor pe ramuri de producție, fiind descoperite materiale arheologice variate ca rezultat al specializării olarilor în producerea ceramicii de uz comun, decorativă de interior, de acoperiș.

7. *Str. Palat nr. 1.* În vederea restaurării ruinelor fostei incinte a bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași, din preajma Palatului Culturii, s-au efectuat mai multe sondaje, dezvelindu-se temeliile zidului incintei de pe latura sudică. Cu acest prilej s-a putut constata că porțiunea de zid care se mai păstrează la suprafață datează din secolul al XVII-lea, fiind folosit ca temelie un zid mai

vechi, probabil contemporan înălțării bisericii. Pentru consolidarea zidului incintei, s-a practicat tehnica folosirii contraforturilor atât în exterior cit și în interiorul incintei (fig. 11/1—2).

8. *Str. Anastasie Panu nr. 69.* În scopul restaurării și consolidării vestitului edificiu medieval „Casa Dosoftei”, cunoscut și sub numele de „Casa cu coloane”, s-au efectuat sondaje, care au permis să se stabilească două faze în construirea edificiului existent.

Astfel, în faza I, casa a fost construită cu spatele la zidul de incintă al bisericii Sf. Nicolae Domnesc, avind fațada orientată spre sud, către biserică. După toate probabilitățile această casă a fost înălțată în secolul al XVII-lea. Ulterior, tot în secolul al XVII-lea, prin construirea pridvorului deschis cu coloane, fațada casei a fost orientată spre nord. Părți din zidul de incintă s-au păstrat, ca perete între casă și pridvor, așa cum se observă foarte bine după restaurare, fiind vizibile ambrazurile fortificației la care a fost adosată casa în faza inițială. În actuala sa formă „Casa Dosoftei” este rezultatul a două faze constructive bine distincte.

★

În concluzie, cercetările și săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967 au contribuit, la fel ca și cele anterioare, la elucidarea unor probleme istorice, aflate în strinsă legătură cu dezvoltarea forțelor de producție într-o așezare medievală de tip urban. Descoperirile arheologice din vechea vatră a târgului medieval Iași aduc date noi privind activitățile desfășurate în secolele XV — XVII de numeroși meșteșugari ca fierari, zidari, olari.

Din punct de vedere topografic descoperirile din ultimii ani permit includerea în aria de dezvoltare a vetrei târgului medieval Iași, din secolul al XV-lea, și a zonei aflată actualmente între străzile Armeană, C. Negri, Palat și Ștefan cel Mare. În același timp, descoperirile din Piața Unirii, delimitând în zona nord-vestică a târgului medieval Iași cartierul olarilor, oferă date certe referitoare la topografia târgului medieval. Cuptoarele olarilor ieșeni au funcționat aici nu numai în secolele XIV — XVI, ci și mai târziu, la începutul secolului al XVII-lea. Extinderea teritorială a orașului medieval Iași, ca urmare firească a stabilirii definitive a capitalei țării în această localitate în secolul al XVII-lea, a pus capăt existenței acestui complex meșteșugăresc, obligându-i pe olari să-și fixeze cartierul mai la nord și nord-vest.

ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU
și STELA CHEPTEA

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE JASSY (1961—1967)

RÉSUMÉ

Au cours des années 1961—1967 ont été continuées les recherches archéologiques sur le territoire de la ville de Jassy dans le but de préciser les données relatives au noyau primitif de bourg de Jassy. Ces recherches ont abouti, en 8 points (fig. 1), à une série de découvertes très importantes concernant le développement des forces productives dans la ville médiévale pendant les XVe — XVIIe siècles (fig. 2 — 3). Les découvertes récentes ont accru le nombre de données concernant l'extension territoriale de la ville durant l'époque féodale.

Il faut mentionner en premier lieu la découverte, à l'occasion des travaux éditaires dans la place centrale de la ville (Piața Unirii), des fourneaux pour la cuisson de la céramique (fig. 3/a—d), ce qui atteste l'existence, dans cette partie de la ville, d'un quartier d'ouvriers. Les fourneaux découverts à Jassy, datant des XVe — XVIIe siècles, appartiennent à trois types : a) fourneaux à une seule pièce ; b) fourneau à grille horizontale sans pylône central ; c) fourneau à grille et parois de soutènement. Les fourneaux et même le matériel archéologique découvert ici permettent d'établir, dans cette partie de la ville de Jassy, la limite nord-ouest du bourg féodal.

La découverte dans les rues Armeană, C. Negri, Ștefan cel Mare, F. Sirbu, d'un matériel archéologique riche et très varié datant du XVe siècle (fig. 2/1,4 ; 4/1—9 ; 5/1,3—6,8 ; 9/3) nous a permis aussi l'inclusion de cette partie de la ville de Jassy dans le noyau primitif du bourg féodal.

Les découvertes du XVIe siècle (fig. 2/2,5 ; 5/2,9—12 ; 6/1—8 ; 8/1—6 ; 9/1—2,4—9 ; 10/3,6) sur l'emplacement de l'ancien bourg nous offrent la possibilité de connaître aussi les manifestations spirituelles des habitants de cette ville dans la période féodale. Ainsi certains carreaux de poêles, d'un remarquable goût artistique, attestent les relations de la Moldavie avec la Valachie et la Transylvanie et l'unité culturelle de la population des pays roumains, divisés politiquement à cette époque.

Il faut mentionner également la découverte de deux trésors monétaires du XVIe siècle, dont l'enfouissement peut être mis en relation avec l'action de Mihai Viteazul en Moldavie en 1600, quand a été réalisée, pour la première fois, l'union des pays roumains.

Les objets du XVIIe siècle (fig. 2/3, 6—9; 7/1—9; 8/7—9; 10/1—2, 4—5) et du commencement du XVIIIe siècle (fig. 7/10—11) et surtout la céramique d'utilité ménagère et de luxe découverts à Jassy attestent le développement économique du bourg féodal, devenu capitale de la Moldavie.

Les sondages effectués dans les remparts de l'enceinte de l'église Saint-Nicolas Domnesc ont prouvé que la portion de rempart conservée actuellement date du XVIIe siècle, ayant comme fondement un rempart de XVe siècle (fig. 11/1—2).

Les recherches effectuées à la maison à colonnes (« Casa Dosoftei ») nous ont permis de la dater au XVIIe siècle et d'affirmer qu'à présent elle est la plus ancienne maison de Jassy.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Carte des découvertes archéologiques entre 1961—1967: I, XIVe — XVIIe siècles; II, XVe — XVIIe siècles; III, XVe — XVIIIe siècles; IV, trésors. 1. 18, rue Armeană; 2. 46 — 56, rue C. Negri; 3. 7, rue Filimon Sirbu; 4. 5, rue G. Perry; 5. 62, rue Ștefan cel Mare; 6. Piața Unirii; 7. 1, rue Palat; 8. 69, rue Anastasie Panu.
- Fig. 2. — Creuset en graphite (1) et objets en fer (2 — 9) du XVe siècle (1, 4), du XVIe siècle (2, 5) et du XVIIe siècle (3, 6 — 9), 46 — 56, rue C. Negri.
- Fig. 3. — Profils des fours pour la cuisson de la céramique découverts dans Piața Unirii: a, le four n° 4; b, le four n° 5; c, le four n° 15; d, le four n° 6. 1, divers nivellements; 2, le remplissage du four; 3, cendre; 4, les parois du four; 5, argile jaune.
- Fig. 4. — Poterie du XVe siècle: (1 — 3, 9) 7, rue F. Sirbu; (4, 6, 7) 46 — 56, rue N. Negri; (5) Piața Unirii; (8) 62, rue Ștefan cel Mare. (1, 4, gr. nat.; 2, 6 — 8, environ 2/3 gr. nat.; 3, 5, 9, environ 1/2 gr. nat.).
- Fig. 5. — Poterie du XVe siècle (1, 3, 5), des XVe — XVIe siècles (4, 6 — 8), du XVIe siècle (2, 9 — 12): (1—5) 7 rue, F. Sirbu; (2, 12) 46—56, rue C. Negri; (3—4, 6 — 8, 10) Piața Unirii; (9—11) 62, rue Ștefan cel Mare (1, 2, 5, 9, environ 2/3 gr. nat.; 3, 4, 6 — 8, 10 — 12, 1/2 gr. nat.).
- Fig. 6. — Poterie du XVIe siècle: (1 — 6, 8) 62, rue Ștefan cel Mare; (7), Piața Unirii (1, 4, environ 2/3 gr. nat.; 2, 7, 1/4 gr. nat.; 3, 1/2 gr. nat.; 5, 6, 8, environ 1/3 gr. nat.).
- Fig. 7. — Poterie du XVIIe siècle (1 — 6, 8 — 9), des XVIIe — XVIIIe siècle (7) et du XVIIIe siècle (10—11): (1) Piața Unirii; (2, 4 — 8) 7, rue Filimon Sirbu; (3) 46 — 56, rue C. Negri; (9 — 11) 62, rue Ștefan cel Mare (1, 3, 4, 6—11, 1/2 gr. nat.; 2, environ 1/3 gr. nat.; 5, environ 2/3 gr. nat.).
- Fig. 8. — Faïence d'Iznik du XVIe siècle (1 — 6) et du XVIIe siècle (7 — 9) (1 — 2, 4 — 6), 46 — 56, rue C. Negri; (3) 18, rue Armeană; (7—8) 62, rue Ștefan cel Mare (1 — 5, gr. nat.; 6, environ 2/3 gr. nat.; 7 — 9, environ 1/2 gr. nat.).
- Fig. 9. — Carreaux des poêles du XVe siècle (3) et du XVIe siècle (1 — 2, 4 — 9): (1 — 2, 6) 46—56, rue C. Negri; (3) 5, rue G. Perry; (4) 7, rue F. Sirbu; (5, 7—8) 18, rue Armeană; (9) Piața Unirii (1, 3—5, environ 1/2 gr. nat.; 2, 6 environ 1/3 gr. nat.; 7 — 9, environ 1/4 gr. nat.).
- Fig. 10. — Carreaux des poêles du XVIe siècle (3, 6) et du XVIIe siècle (1 — 2, 4 — 5): (1 — 2, 4, 6) 46 — 56, rue C. Negri; (3) 5, rue G. Perry; (5) Piața Unirii (1, 2, environ 1/3 gr. nat.; 3 — 5, environ 1/2 gr. nat.; 6, environ 1/4 gr. nat.).
- Fig. 11. — Le mur des XVe — XVIIe siècles de l'enceinte de l'église Saint-Nicolas Domnesc.

TEZAURUL DIN SECOLELE XV—XVI DE LA STĂUCENI (JUD. BOTOȘANI)

În luna octombrie 1970 s-a descoperit, cu ocazia lucrărilor agricole efectuate la punctul numit „În cot”, situat la circa 200 m nord de fostul sat Tocilenii de Jos, actualmente înglobat în cuprinsul satului Stăuceni (jud. Botoșani), un tezaur medieval compus din monede și nasturi de argint. Acesta se afla într-un vas din care s-au mai recuperat doar câteva mici fragmente atipice. Cu prilejul cercetărilor făcute la fața locului s-a putut preciza că tezaurul n-a fost îngropat într-o așezare, ci într-un loc izolat.

Tezaurul se compune din doi nasturi de argint și din 442 de monede, de asemenea din argint. În cele ce urmează vom prezenta pe rând fiecare din aceste categorii de obiecte.

I. *Nasturi*. Cei doi nasturi (fig. 1/6—7; 2/1—2) sînt lucrați din filigran și granule, în tehnica *à jour*. De formă sferoidală, aceștia sînt realizați din două mici cupole din foaie metalică, prevăzute în centru una cu o urechiușă pentru prins, iar cealaltă cu o piramidă din granule (fig. 2/1a, 1c, 2a, 2c). Cu baza triunghiulară, aceasta este alcătuită din patru rînduri de granule, dispuse astfel încît sînt vizibile pe fiecare față patru la bază, apoi trei, două și, în fine, una în vîrf. Peste aceste cupole s-a fixat, prin șerpuirea unui fir de sîrmă torsionată, cîte o rozetă cu zece petale, avînd capetele libere. Fiecare petală a fost apoi ornamentată cu cîte o buclă de spirală din fir torsionat, ondulat. Aceste jumătăți de nasture, emisferice, au fost apoi îmbinate printr-un tub realizat din sîrmă simplă, înfășurată în spirală strînsă (fig. 2/1b, 2b). Urechiușa, cu nervură mediană, este înconjurată de un cerc din sîrmă simplă, realizat la fel ca cel descris mai sus, iar piramida din granule este fixată pe un cerc identic. Înălțimea totală a fiecărui nasture este de 4,4 cm, iar diametrul de 3,1 cm.

Nasturii de la Stăuceni sînt executați cu multă măiestrie, ceea ce ne determină să considerăm că ei sînt opera unui meșter experimentat.

Piese asemănătoare au fost descoperite atît pe teritoriul țării noastre, cît și în afara granițelor ei. Un exemplar similar, datînd din secolele XV—XVI, a fost scos la iveală cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate la Suceava¹. Un altul, de formă ovală însă, s-a descoperit la Sihleanu (jud. Brăila)². Nasturi asemănători cu cei de la Stăuceni se află în colecția Secției de artă veche a Muzeului de artă al Republicii Socialiste România³ și în cea a Muzeului de istorie din Brașov⁴. Asemenea exemplare au fost descoperite și dincolo de granițele țării noastre, de pildă în R. S. F. Iugoslavia⁵.

II. *Monede*. Cele 442 monede de argint se repartizează după cum urmează:

A. *Emisiuni ungurești*

Tezaurul conține un număr de 439 dinari:

Matei Corvin (1458—1490)	311 ex.
Vladislav al II-lea (1490—1516)	121 ex.
(Dintre acestea din urmă, șase exemplare poartă anii de emisie 1502, 1503, 1505, 1506, 1510 și 1515, iar alte trei anul 1508).	
Ludovic al II-lea (1516—1526), din 1526	1 ex.
Ferdinand I (1526—1564), din 1547	1 ex.
Uzate, neidentificate	5 ex.
Total monede ungurești	439 ex.

¹ Materialul a putut fi analizat prin amabilitatea Valeriei Popescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

² Eugenia Neamțu, lucrare în manuscris.

³ Marin Matei Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, București, 1970, catalog nr. 192, p. 75, fig. 89.

⁴ Nasturii sînt expuși la Muzeul de istorie din Brașov (Primăria veche).

⁵ Gordana Trivunac Tomić, *Dépôt d'argenterie de Dobriđò prës: Prol, Zbornik Narodnog Muzeja*, 3, Belgrad, 1962, fig. 16.

B. *Emisiuni transilvănene*Sigismund Báthory (1581—1597 cu
întreruperi), din 1593

1 ex.

C. *Emisiuni germane*a. *Saxonia*Frederic Wilhelm I (1573—1602)
asociat cu
Johann (1573—1605)

} din 1586, 1 ex.

b. *Imperiul german*Rudolf al II-lea (1575—1608), din
(15)90

1 ex.

Total monede din tezaur

442

Monedele din tezaurul de la Stăuceni sînt, așa cum s-a arătat, din a doua jumătate a secolului al XV-lea și din secolul al XVI-lea. Marea majoritate a monedelor au fost teaurizate în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea și în primele trei decenii ale secolului următor (1458—1526) (fig. 1/1—4). Întîlnim apoi o monedă izolată de la mijlocul secolului al XVI-lea (1547) (fig. 1/5) și alte trei, de o valoare mai ridicată, din ultima parte a acestui secol (fig. 1/8—10).

Cea mai recentă monedă din tezaur este emisiunea transilvăneană de la Sigismund Báthory din anul 1593 (fig. 1/10). Este limpede că numai după această dată a putut avea loc îngroparea tezaurului.

Remarcăm, de asemenea, faptul că din totalul monedelor teaurizate un număr de 13 exemplare (12 de la Matei Corvin și unul de la Vladislav al II-lea) sînt perforate, ceea ce arată că au fost purtate în salbă.

Cu excepția unei singure piese, care, din cît ne este cunoscut, se întîlnește la noi mai rar, restul monedelor din tezaur sînt destul de obișnuite în mediul moldovenesc. Este vorba de talerul saxon emis în anul 1586 (fig. 1/8). Pe aversul monedei se află, conform legendei, efigia lui Frederic Wilhelm I de Saxa-Altenberg (1573—1602); iar pe revers cea a fratelui său, Johann de Saxa-Weimar (1573—1605), care de la moartea tatălui lor, survenită în anul 1573, și pînă la moartea celui mai mare dintre ei (1602) au guvernat și au emis monedă în comun⁶.

Prezența unui număr însemnat de exemplare de la Matei Corvin (fig. 1/1) și Vladislav al II-lea (fig. 1/2—3) în tezaurul de la Stăuceni constituie încă o dovadă că în această vreme monedele străine, printre care evident și cele ungurești, circulau în Moldova paralel cu cele emise de Ștefan cel Mare și urmașul său.

Nu avem, cel puțin deocamdată, indicații sigure cu privire la persoana căreia i-a aparținut acest tezaur. Locul unde s-a făcut descoperirea de care ne ocupăm făcea parte, foarte probabil, din hotarul satului Stăuceni, care în prima treime a secolului al XV-lea aparținea fiilor lui Ivan vornicul⁷. Se știe că în timpul domniei lui Ștefan cel Mare satul se găsea în stăpînirea mănăstirii Humor⁸ și a rămas în proprietatea acesteia cel puțin pînă în 1540, cînd îi era confirmat de Ștefan Lăcustă⁹. Mai tîrziu, Stăucenii a devenit proprietate domnească, făcînd parte din ocolul tîrgului Botoșani, pentru că la 10 iulie 1589 s-a fie dăruit de Petru Schiopul mănăstirii Putna¹⁰.

Dacă ținem seama de faptul că cea mai recentă monedă din tezaur a fost emisă în anul 1593, atunci înseamnă că acesta a fost îngropat în timp ce satul se găsea în proprietatea Putnei, dar aceasta nu constituie o garanție că și piesele de care ne ocupăm au putut aparține acesteia.

Îngroparea tezaurului poate fi eventual pusă în legătură cu evenimentele care au avut loc în Moldova la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Este vorba de expedițiile armatelor ungurești, polone ș.a. făcute aici în sprijinul sau împotriva lui Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă, în timpul războiului dintre Liga sfîntă și Imperiul otoman.

EUGENIA NEAMȚU ȘI ANGELA OLARU

⁶ Artur Engel și Raymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine*, Paris, 1897, p. 292.

⁷ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 233—236, 271—276; idem, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517—*

1527), 1943, p. 234—235.

⁸ *Ibidem*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 1, București, 1913, p. 203.

⁹ *DIR*, A, veac. XVI, vol. 1, p. 401.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 3, p. 438.

Fig. 1. — Stăuceni. Monede (1, de la Matei Corvin; 2 — 3, de la Vladislav al II-lea; 4, de la Ludovic al II-lea; 5, de la Ferdinand I; 8, de la Frederic-Wilhelm I asociat cu Johann; 9, de la Rudolf II; 10, de la Sigismund Báthory) și nasturi (6, 7) de argint.

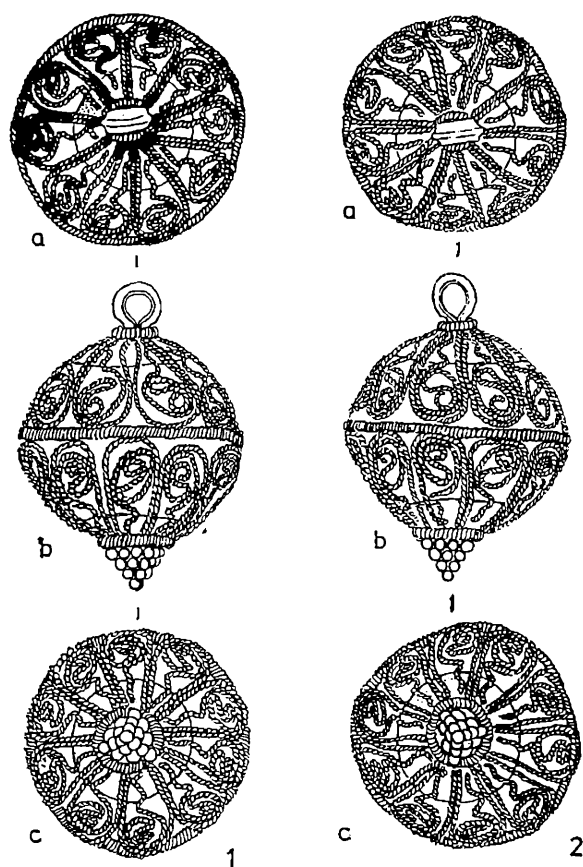

Fig. 2. — Stăuceni, 1 — 2 nasturi.

LE TRÉSOR DES XVe — XVIe SIÈCLES DE STĂUCENI (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

En 1970 on a découvert à Stăuceni, dép. de Botoșani, un trésor composé de 442 monnaies et 2 boutons en argent. Les boutons, travaillés dans la technique à jour, en filigrane et granules (fig. 1/6—7 ; 2), ont des analogies avec les exemplaires découverts à Suceava, à Sihleanu-Brăila, avec certaines pièces comprises dans les collections du Musée de la République Socialiste de Roumanie et du Musée d'histoire de Brașov, ainsi qu'au-delà des frontières de la Roumanie, en Yougoslavie.

Du nombre total de 442 monnaies, 439 sont des deniers hongrois dont 311 pièces représentent des émissions du roi Mathias Corvin (fig. 1/1), 121 du roi Ladislas II (neuf exemplaires portent l'année d'émission), fig. 1/2, 3), un exemplaire du roi Louis II (fig. 1/4) et une autre monnaie, frappée par le roi Ferdinand Ier (fig. 1/5). Cinq autres monnaies sont restées non identifiées à cause de leur usure avancée.

On y trouve aussi une pièce transylvaine de Sigismond Báthory (fig. 1/10) et deux autres d'émission allemande, à savoir une monnaie émise par Rudolf II (fig. 1/9) et une monnaie qu'on trouve assez rarement en Roumanie et qui a été frappée par les princes associés Frédéric-Guillaume Ier et Johann (fig. 1/8). Treize deniers ont des perforations.

La plus récente monnaie date de 1593, ce qui prouve que le trésor a été enfoui après cette date, probablement au cours des actions militaires (polonaises, hongroises, etc.) qui ont eu lieu en territoire moldave à la fin du XVIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stăuceni. Monnaies (1, de Mathias Corvin ; 2 — 3, de Ladislas II ; 4, de Louis II ; 5, de Ferdinand Ier ; 8, de Frédéric-Guillaume Ier associé à Johann ; 9, de Rudolf II ; 10, de Sigismond Báthory) et boutons (6, 7) en argent.

Fig. 2. — Stăuceni, 1 — 2, boutons.

INSCRIȚIILE GRECEȘTI ȘI LATINE PRIVIND ISTORIA PROVINCIIILOR PANONICE ȘI A PROVINCIEI DACIA

Printre cărțile de mare utilitate, care stau la îndemîna celor ce studiază istoria provinciilor romane și, mai cu seamă, pentru cei care recurg la cercetarea și interpretarea cît mai profundă a izvoarelor privind istoria Daciei și a celor două Panonii, este fără îndoială monografia învățatului Árpád Dobó, intrată nu demult în bibliotecile din Iași. Prima ediție s-a epuizat repede, așa încît, la foarte puțin timp, în 1940, în colecția *Dissertationes Pannonicae*, ser. I, fasc. 1, a apărut cea de-a doua ediție emendată, urmată, după cel de-al doilea război, de cea de-a treia ediție stereotipă (fără an). Din 1940, repertoriul epigrafic extern, privind trecutul celor trei provincii dunărene (Panonia nebulă, Panonia superior, Panonia inferior și Dacia), a crescut mult față de ce se cunoștea acum mai bine de 35 de ani, îmbogățit fiind cu alte inscripții, care, în urma studierii, au schimbat mult viziunea și vechile cunoștințe despre provinciile Imperiului roman de la Dunărea de jos și Dunărea mijlocie. O nouă ediție se impunea deci să-și facă apariția cît mai curînd.

Titlul și autorul lucrării al cărei conținut vrem să-l analizăm sînt *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem pertinentes*, quas collegit adnotationibusque instruxit Árpád Dobó, editio quarta aucta et emendata, in Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini MCMLXXV — *Inscriptions, found beyond the territories of Pannonia and Dacia, referring to the affairs of these two provinces*, compiled and annotated by Árpád Dobó, 4th enlarged edition, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. Întregul volum, deși poartă și titlul în limba engleză este scris într-o accesibilă limbă latină.

Cum arată titlul, cartea lui A. D. cuprinde inscripțiile în al căror text se vorbește despre cele două provincii panonice și despre provincia Dacia, inscripții aflate însă în afara acestor provincii, cu adnotări, uneori cu comentariu și cu anumite explicații scurte dar îndeajuns de clare. Această ultimă ediție, bine îngrijită, este mult îmbogățită cu noi materiale epigrafice apărute după 1940, însoțite de noi date bibliografice, așa încît omisiunile autorului sînt puține. Anumite erori se datoresc nu atît lipsei de informare ci, mai cu seamă unei anumite metode pe care autorul a folosit-o și care se va arăta în paginile acestei prezentări.

Cartea a fost bine primită și elogios prezentată la noi în țară, bucurîndu-se de două favorabile recenzii din partea lui I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 419 — 425, și C. C. Petolescu *Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 299 — 301, în care s-au relevat calitățile și, totodată, au fost scoase în evidență unele omisiuni sau greșeli mai mult sau mai puțin importante, dar care nu scad cu nimic valoarea integrală a culegerii de inscripții privind trecutul Panoniei și al Daciei. Recent a mai apărut o scurtă prezentare a cărții din partea lui B. Lörincz, *Acta Archaeologica*, XXVIII, 1976, p. 207. Asupra anumitor omisiuni evidențiate de cei trei recenzanți, noi nu ne vom opri, decît numai dacă se cere a mai fi necesară o nouă lămurire.

După ultimul număr de la p. 174, culegerea lui A. D. cuprinde 904 inscripții, dar în realitate cuprinsul este mai mare, atîngînd totalul de 1003 (sub un număr de ordine figurînd mai multe inscripții, fie omise în timpul lucrului din cauza grabei fie apărute în momentul redactării). Dintre acestea, 674 se referă la Panonia, iar 329 la Dacia; unele, nu prea multe, țin atît de Panonia cît și de Dacia. Față de edițiile a doua și a treia, care înglobau totalul de numai 825 de inscripții, ediția ultimă este mult îmbogățită. Și totuși, este de la sine înțeles, că o asemenea lucrare nu poate fi considerată completă și de lungă actualitate, atîta timp cît este de așteptat ca alte noi descoperiri de monumente epigrafice să completeze în continuare repertoriul documentar al Panoniilor și al Daciei, îmbogățind tot mai mult arhiva lapidară a acestor provincii.

În ce privește *Pars Prima — Inscriptiones ad res Pannonicas pertinentes*, adică inscripțiile al căror text se referă la istoria provinciilor panonice, avem puține lucruri de adăugat. Ne revine să atragem atenția asupra unor adaose bibliografice, ca fiind apariții mai tirzii (după 31 dec.

1971, când a fost depus manuscrisul) ori asupra unor completări, pe care le credem necesare, sau mici observații de natură epigrafică ori istorică.

P. 36, nr. 95. *Ann. Ép.*, 1968, 31 Roma. *M. Ulp(io) Criscentino eq. R. / nat(ione) Pann(onia) inferior(e) nat. Ca / na pret. collat(o) in sing(ulares) / Britt. milit(avit) ann(is) XXVI etc. A.D.*, de acord cu editorii de la *Ann. Ép.*, crede că r. 1 EQ. R. este „pro : eq(uiti) s(ingulari)”, iar r. 3 — 4 „i.e. : collat(o) in sing(ulares) ex ala ... exercitus Brittannici”. De fapt, acestea sînt observațiile lui A. Ferrua, *Epigraphica*, XXIX, 1967, p. 100, nr. 140, primul editor al textului epigrafic. Dar nici A. Ferrua nu a văzut originalul și chiar spune : „tra le carte del Profumo ho trovato una scheda con la sequente iscrizione proveniente del monastero delle Monache del Monte Calvario e da lui copiata nel magazzino del Belvedere dei Musei Vaticani nel 1922 ; un frammento marmoreo di 28 x 30, mutilo solo destra, che purtroppo non mi è riuscito di ritracciare”. Lipsind din partea dreaptă a inscripției, rămîn deci nesigure literele EQ.R din r.1 și neînțelese r.2 — 3, NAT.CA ... / NĀ PRET. Nu avem nici o dovadă că M. Ulpus Criscentinus a servit la Roma printre *equites singulares imperiales* și, dimpotrivă, dacă nu cumva în una din cohortele pretoriene, cum ar putea indica PRET din r. 3, în loc de *pr(a)et*. Mai curînd am fi dispuși a admite că r.3 — 4 COLLAT.IN. SING --- / BRITT s-ar preta la *collat(o) in sing(ulares) [ped(ites)] / Britt(annicos)*, de unde a fost trecut în una din cohortele pretoriene, în cadrul căreia a fost avansat ca *eq(ues?)*. *Pedites singulares Britannici* (sau sub alte denumiri) constituiau o unitate auxiliară a Daciei, cu garnizoana la Gormisara (Cigmău), cu regim de cohortă¹. De obicei, soldații în cohortele pretoriene proveneau din legiuni, dar se cunosc și unele cazuri rare cînd ei veneau și din unități auxiliare². Astfel, inscripția ar fi de pus atît pe seama Daciei cît și a Panoniei inferior.

P. 41 și 144, nr. 128 și 766a. *CIL*, X, 3569. Misenum. *D. M. Cogitati Val(enti) manip(ularii) IIII Dacic(a) / natio(ne) Pann(oni) mil(itavit) ann(is) II / vixit annis XXV etc.*, mai nou este publicată de Antonio de Simone, *La Collezione antiquaria della Biblioteca dei Girolamini in Napoli* (Accademia di Archeologia. Lettere e Belle Arti di Napoli. Monumenti), Napoli, 1975, p. 32—33, nr. 14, pl. XXII, 1, cu adnotarea : „la nave qui menzionata è la quadrireme Dacica. L'esame dei carrateri, tracciati con accuratezza, sembra suggerire una data intorno alla metà del I secolo d.C.”.

P. 53, nr. 220. *Ann. Ép.*, 1967, 425. Leskovec. *Primus [Iuli l(ibertus)] / Asalus d[up(licari)us] alae] / Cap(itoniana) etc.*, pentru *ala Cap.*, observă A.D., „nomine integro I Gallorum Capitoniana”, dar numele complet este *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 91, fig. 3).

P. 53, nr. 221. *CIL*, III, 9796. Municipium Magnum. *Vercaius Me[di] / f(ilius)] eq(ues) / ala nova C[l]au[di]a [- - - - -] / domo Varcia/nus etc.*, era necesar să se arate că unitatea este *ala I Claudia nova miscellanea*, iar inscripția datează din epoca anterioară Flaviilor, cînd unitatea se găsea în Dalmația, mai tîrziu în Germania, apoi în Moesia superior, apoi în Dacia și apoi din nou în Moesia superior³.

P. 54 — 55, numele personale *Pannonius* și *Pannonia* sînt de completat cu *CIL*, III, 832. Gherla. *Herculi samcto / Marc(ius) Veracilius / Verus leg(at)us Aug(usti) / prop(rietore) curant(e) Pannon(io) Maxi[mo] / pr(a)ef(ecto) eq(uitum)]*.

P. 54, nr. 241. *CIL*, VI, 37.271, inscripție funerară pentru *Iul(ia) Carnuntilla ex pr(ovincia) P(annonia) super(iore)*, cu observația lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 356, „vielleicht liberta?”

P. 54, nr. 245. *CIL*, VI, 3435, inscripție funerară, cu *Aureli(a)e Gorsil(la)e . . . natione A[q]ui(n) - ce(n)se(m)* etc., republicată cu puține încercări de îmbunătățire a lecturii de către J. Fitz, *ibidem*. De observat că antroponime formate după localitățile din Dacia nu cunoaștem decît pe *Apulensis* (*Ann. Ép.*, 1944, 100; 1959, 310), după *Apulum*, slav în serviciul vama, pe cînd după localitățile din Panonia : *Carnuntilla*, *Carnuntina*, *Karnuntinus*, *Gorsil(la)*, *Mursenus*, *Savarina*, *Savarius*, *Scarbantilla*, *Scarbantina*, *Sirmia*, *Siscia* (J. Fitz, *ibidem*).

P. 72, nr. 341. La cea de-a doua diplomă militară de la Gherla, din 10 aug. 123, publicată de I. I. Rusu, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1972, și în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 155 și urm., cu trupe din Dacia Porolissensis și Pannonia inferior,

¹ N. Gostar, *Sargetia*, III, 1956, p. 65 și urm.; I. I. Rusu, *SCIV*, XXII, 1972, p. 74—75.

² M. Durry, *Les Cohortes prétoriennes*, Paris 1938, p. 250.

³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am*

Rhein und Donau, Berna, 1951, p. 144—145, Inscripția nu este menționată de W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 28.

pe lângă observațiile recenzenților I. I. Russu și C. Petolescu (mai sus p. 125), merită acum și cele ale lui M. Wolff, *AMN*, XII, 1975, p. 152 — 158 și ale noastre din *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, XI, 1975, p. 301 — 305.

P. 72, nr. 347. *CIL*, XII, 3185. Nemausus. Inscriptie fragmentară a unui ... *trib(unus) coh(ortis)* ... / *praeposuit(us) equit(um) Panno[niorum] .. / .. ordo splen[dis] didissim(us) ob edit[io]nem muneris ? ... ex p[ro]sultatione p[ro]p[ri]i ... / ... Jo posuit ...* Este din nou publicată de Y. Burnand, *Mélanges de l'École Française à Rome. Antiquité*, LXXXVII, 1975, p. 790 — 791, cu fotografie, ... *o trib(uno) coh(ortis) ... / ... praeposuit(o) equit(ibus) Panno[niis] ... etc.*, iar *posuit* încheie textul. După Y. Burnand, cel onorat era un cavaler din Nemausus. N-ar fi exclus ca preposura să fi fost îndeplinită în războaiele purtate de Domițian sau Traian (v. mai jos).

P. 90 — 91 și 151, nr. 484 și 700 a. *CIL*, III, 726; *ILS*, 1419. Prope Lysimachiam. La inscripția în onoarea lui C. Manlio [-] f(ilio) Q(uirina) Felici, care printre altele, a fost și *praef(ecto) fabr(um) imp(eratoris) / Caesaris Nervae Trai(ani) / Germ(anici) Dacici II, praef(ecto) class(ium) / Pann(onicae) et Germ(anicae), proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) / Chers(onesitane), proc(uratori) Aug(usti) XX hered(itatium)*, credem că era necesar să se fi adus explicația lui H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine*, I, Paris, 1960, p. 147 — 151, nr. 64. După acest învățat, cifra *II* din nr. 7 ar arăta că cel onorat a fost *praef(ectus) fabr(um) bis*, adică de două ori (în două reprize). În ce privește comanda de *praef(ectus) class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, H. G. Pflaum notează că „nous ne nous tromperons donc pas en supposant que cette nomination fut en rapport avec la première guerre dacique, en vue de laquelle furent rassemblés sur le Danube les marins des deux flottes”. Din textul inscripției, nu reiese însă îndeajuns de limpede, că cel onorat a avut comanda ambelor flote în timpul războaielor dacice; dacă cele două unități fluviale ar fi participat la războaiele dacice sub comanda unică a lui C. Manlius Felix, atunci acest lucru ar fi fost evidențiat în inscripție. În schimb, lui R. Hanslik, *RE—PW*, Supplb. X, 1062, i se pare că cel onorat la Lysimachia ar fi fost *praef(ectus) fabr(um) (iterum)* în cele două războaie ale lui Traian, dar nici aceasta nu se poate deduce din textul epigrafic. Din inscripție reiese numai că *praef(ectus) fabr(um)* a fost în timpul domniei lui Traian, iar dedicația s-a făcut între 103 — 114 și atunci *proc(urator) Aug(usti) XX hered(itatium)* putea fi spre sfârșitul acestei perioade și deci comenzile celor două unități fluviale se pot plasa și după războaiele dacice. În ce privește cifra *II = bis*, ea s-ar lega mai curînd de prefectura celor două flote, *bis praef(ectus) class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, deci comanda nu a fost simultană, ci succesivă, odată pentru *class(is) Pann(onica)* și apoi pentru *class(is) Germ(anica)*, ceea ce este în deplină concordanță și cu alte asemănătoare comenzi. Există însă și cazuri cînd prefectura *fabrum* putea fi îndeplinită de mai multe ori, pînă și de trei ori (*CIL*, VIII, 8934; *ILS*, 1400), cum reiese din studiul lui E. Sander, *B. Jhb.*, 162, 1962, unde la p. 139 — 161, se analizează și cariera lui C. Manlius Felix. Mai atragem atenția că A. D., la transcrierea inscripției a sărit peste *proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) Chers(onesitanae)*.

P. 92 și 145, nr. 489 și 769 a. *Ann. Ép.*, 1905, 14; *ILS*, 8965. Tusculum. La inscripția atît de fragmentară a lui [M. Vini]cius [P. f(ilius) / co(n)s(ul) XV] etc., unde ni se pune în față o bogată bibliografie, ar mai fi de adăugat disertația tezei de doctorat a vienezei D. Straussler, *Die sogenannte Vinicius Inschrift*, Viena, 1939.

P. 94 — 95 și 146, nr. 502 și 774 a. *Ann. Ép.*, 1903, 368; *ILS*, 9200; *IGLSyr.*, 2796. Helio-polis. La bibliografia inscripției lui C. Velius Rufus, necesar a se adăuga V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 116 — 117, și H. Freis, *Epigraphische Studien* 2, Köln-Graz, 1967, p. 33—34.

P. 96 — 97, nr. 510, *CIL*, III, 6818; *ILS*, 1017. Antiochia. Relativ la *expedit(io) Suebic(a) et Sarm(atica)*, la care participă un *legatus* al *leg. XIII Gem.*, considerată a fi după unii războiul suebic și sarmatic al lui Domițian, după alții războiul sarmatic al lui Hadrian, la bibliografia dată de A. D., ar mai fi de adăugat acum și mențiunile lui H. G. Pflaum, *B. Jhb.*, 163, 1963, p. 321, unde se insistă pentru războiul lui Domițian din anul 90.

P. 107, nr. 547. *CIL*, X, 1713. Puteoli. [....] *Je Panno[niae] / d[omi]nato a d[omi]vo .. / ...] patre ei[us] ...*, la care se notează pentru *Pannoniae* „quo pertineat, incertum est”, s-ar putea ca să fie [?provincia] *Je Panno[niae]*, deci Panonia ne bifurcată și atunci să fie vorba de un război dacic, iar anonimul onorat să fi fost [d]onato a d[omi]vo Traiano?].

În *Pars altera — Inscriptiones ad res Dacicas pertinentes*, sînt necesare cîteva ușoare observații sau completări de natură epigrafică sau istorică.

P. 128, nr. 653. *CIL*, XVI, 171. Valentina Banasa. Fragment de diplomă militară cu unitățile auxiliare din Mauretania Tingitana. A. D. completează astfel ultimele rînduri de pe extrinsecus tabella I: [....] *ex de[sc]urione] ni Daci [f(ilio) et a] Je Luci fil(iae)*

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni? f(ilio) eius - - -]. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost *decurio* din *ala Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex de[curione - - -]ni Daci [f. - - -, et - - -]e Luci fil. Sat - - -, [uxori] eius et Dacio [f. eius - - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

ex de[curione]
----- *ni Daci [f(ilio)-----]*
[et-----a]e Luci fil(iae) Sat[----- uxori eius-----]
[et-----f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de *decurion*, el a fost înscris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din *ala I Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex cen[turione]- - - -to Sarabae [f(ilio) - - - -]* (dintr-o *cohors*) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, așa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus* ; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cînd primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura* ; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae uxori eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[-----a]e Luci fil. Sat[urninae uxori eius-----]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissimi/mae fec(it)*. Inscripția a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s* ; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]* ; r. *h(ic) s(ita) e(st)* ; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscripția este din sec. II, dar mențiunea de *Da(cia) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrînsă, 117/118—168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentiliciul *Valerius* — *Valeria* (atît *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sînt libertii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amîndoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diurpaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100 ; I. I. Russu, *Illirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einteilung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424 ; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, aceeași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (IGBR, II, 771), iar la Olbia Δορπαναις⁷, *Diuppaneus* de la Roma nu poate fi decât o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti Dionisi* din Dalmația⁸, așa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diuppaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, *A. Furio Trof[ophimo] / vix(it) ann(is) XL-- / A. Furius DAISCVS-- / patrone bene merenti*, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonicae) D(acicae) Trop[afesi] / ub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et / Valeri(i) Cle- / nentis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat a „Kadiköi” cum transmiteau vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiuвега)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că *leg. I Italica* era *M(oesiaca)*, iar *leg. V Macedonica* era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, când prima egiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor e explică posibilitatea colaborării celor două unități decât dacă am continua să admitem că prezența or la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 — 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apamene. † Εὐδάδε ἔται' Ἀστέριος / τριβούχος νομέρου/ Δάκων din epoca romană târzie. Credem că autorii culegerii nu procedat bine, când sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (milliaria)*, din armata Siriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 — 145, pentru care dispunem de atât de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *ouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213—214, nr. 43, fig. 100; Stoian, *Tomitana, Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. VII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 — 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito[ni] dec(urioni) et(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir[tutem] T. Flavius Ias[us] filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Iulius Maximus Mananus, care, când era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ae)*, a fost *don[ato] bello Dacico orona murali et vallari h[asta pura] vexillo* de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *p. cit.*, p. 754 — 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe când era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato [ab imp(eratore) Domitiano] lug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII ex(il)lis IIII*, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis-III*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *[donato bello Da]-*

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, zmentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im ichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ *JÖAI*, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *op. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; Vulpe, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunărea de as*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; m. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Saxer, *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 41—42.

¹² A. v. Premerstein, *op. cit.*, p. 148—149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944—1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*. Trebuia remarcat că A. v. Premerstein, *ibidem*, citea *vexil leg. I Ital. / [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani)* etc., ceea ce dă cu totul o altă înfățișare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devreme *ante quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, când *leg. XI Claudia* este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la *Durostorum* (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698) și care lipsește în rindurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) *leg. I Italica*, *V Macedonica* și *VII (Claudia)* (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să fi activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o cit mai grabnică aflare a inscripției și o reexaminare cit mai amănunțită a textului.

Sat(- - - - uxori) eius et Dacio[ni? f(ilio) eius - - - -]. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost *decurio* din *ala Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex de[curione - - -]ni Daci [f. - - - , et - - -]e Luci fil. Sat - - - , [uxori] eius et Dacio [f. eius - - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

ex de[curione]
----- *ni Daci [f(ilio)-----]*
[et -----a]e Luci fil(iae) Sat[----- uxori eius -----]
[et -----f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de *decurion*, el a fost înscris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din *ala I Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex cen[turione] - - - -to Sarabae [f(ilio) - - - -]* (dintr-o *cohors*) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, așa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus* ; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cînd primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura* ; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae ux(ori) eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[-----a]e Luci fil. Sat[urninae ux(ori) eius -----]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissimae fec(it)*. Inscriptia a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s* ; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]* ; r. *h(ic) s(ita) e(st)* ; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscripția este din sec. II, dar mențiunea de *Da(cia) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrînsă, 117/118—168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentiliciul *Valerius* — *Valeria* (atît *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sînt libertii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amîndoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII etc.* Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diurpaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100 ; I. I. Russu, *Ilirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424 ; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, aceeași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (IGBR, II, 771), iar la Olbia Δορπαναις⁷, *Diuppaneus* de la Roma nu poate fi decât o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti Dionisi* din Dalmația⁸, așa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diuppaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga CIL, VI, 5648, A. Furio Tro[?phimo] / vix(it) ann(is) XL -- / A. Furio DAISCVS -- / patrone bene merenti, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. CIL, III, 14.433; ILS, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonica) D(acica) Trop(afesi) sub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonica) et / Valeri(i) Clementis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat la „Kadiköi” cum transmiteau vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiuvegea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că *leg. I Italica* era *M(oesiaca)*, iar *leg. V Macedonica* era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, când prima legiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decât dacă am continua să admitem că prezența lor la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 — 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga IGLSyr., IV, 1356. Laodicea Apamene. † Ένδεδεκται Ἀστέριος / τριβούνος νομάρχου Δακῶν din epoca romană târzie. Credem că autorii culegerii au procedat bine, când sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (milliaria)*, din armata Syrii (CIL, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacia vetustiora*, p. 144 — 145, pentru care dispunem de atât de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția CIL, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213—214, nr. 43, fig. 100; Stoian, *Tomitana, Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. LVII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 — 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito[ni] dec(urioni) vet(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir(tutem) T. Flavius Jas(tus) filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, CIL, XII, 3169; ILS, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Iulius Maximus Manianus, care, când era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ae)*, a fost *don[ato] bello Dacico corona murali et vallari h[ab]usta pura / vexillo* de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *op. cit.*, p. 754 — 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. CIL, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe când era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato [ab imp(eratore) Domitiano Aug(usto) Germanico] bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII vex(il)lis IIII*, a fost publicată și în ILS, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis IIII*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *[donato bello Da]cico*.

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, amentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im Lichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; D. Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ JÖAI, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *op. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; I. Vulpe, *Din istoria Dobrogei. II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premenstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Saxer, *Epigraphische Studien* 1 1967, n. 41—42.

¹² A. v. Premenstein, *op. cit.*, p. 148—149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AIOS*, V, 1944—1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*. Trebuie remarcat că A. v. Premenstein, *ibidem*, citea *vexil. leg. I Ital. [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani)* etc., ceea ce dă cu totul o altă înfățișare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devreme *ante* *quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, când *leg. XI Claudia* este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la *Durostorum* (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698) și care lipsește în rindurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) *leg. I Italica*, *V Macedonica* și *VII (Claudia)* (dacă lectura lui A. v. Premenstein este cea corectă) să fi activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o cît mai grabnică aflare a inscripției și o reexaminare cît mai amănunțită a textului.

cico co[ro]nis mura[l]ibus duabus et [coronis vallaribus du]abus e[st] co[ro]nis classic[is] duabus et co[ro]nis aureis duabus hastis puris octo vexillis ce[cto], de către Domițian, a mai fost publicată de către H. Halfmann, *Akten des VI. Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972*, München, 1973, p. 449 — 451, cu un prețios comentariu și cu intervenții din partea lui R. Syme și J. Devreker.

P. 147 — 148, nr. 776. *CIL*, III, 14.214; *ILS*, 9107. Adamelisi. Marea inscripție, foarte fragmentată, de pe una din fațadele monumentului funerar militar, după A. D. începea prin numele împăratului Domițian, cu [tri]b. pot. [VIII imp. XXI censor perp. cos. XV p.p.]. Aceasta nu este însă decît o *lectio* fantezistă din partea lui J. Colin, *Latomus*, XI, 1956, p. 57 și urm. (și nu „lectic emendata” sec. Em. Doruțiu [*Dacia*, N.S., V, 1961, p. 345 și urm.] et I. Berciu [*Apulum*, V, 1964, p. 259 și urm.]”), căci din primele rînduri ale inscripției, cu numele și titulatura împăratului (Domițian sau Traian) nu au rămas decît MP, E, D și B. POT, care pot intra în numele oricărui împărat. Tot astfel, nu există nici o indicație epigrafică pentru completarea r. 5 sau 6 prin numele lui [Cornelius Fuscus] c[ol]o[n]ia Po[m]p[oe]i[us] domicil[io] Neapol[is] Italic[ae] praef[ectus] pr[ae]torio]] și o asemenea lectură nu este decît teza forțată a lui C. Cichorius¹³ și a celor care l-au urmat, căci unui *praefectus praetorio* nu i se indica niciodată *origo* sau *domicilium*¹⁴, iar patria lui Cornelius Fuscus comandantul cohortelor pretoriene ale lui Domițian, nu a putut fi Pompeii, care nu a dat senatori romani în sec. I¹⁵. Restul textului, cu lungi *laterculi* cu numele soldaților căzuți pe cîmpul de luptă, era mai indicat să fi fost scris pe coloane și fiecare fragment aparte, căci, altfel, în text continuu, cum este redat de A. D., inscripția își pierde înțelesul. Ar fi fost bine ca fragmentele să fi fost grupate după categoria militarilor: 1° soldați din cohortele pretoriene; 2° soldați dintr-o legiune (sau din legiuni); 3° soldați din unități auxiliare. De observat apoi că într-un fragment, pe care îl publică Em. Doruțiu, *ibidem*, al unor soldați dintr-o legiune [---] *V alens BO* ---, pe care autoarea îl întregește *Bo[fn]na* din Germania inferior, în realitate este localitatea *Bo[fn]onia* din nordul Italiei, despre care se știe că a dat numeroși soldați în legiuni¹⁶. La listele cu soldați din unitățile auxiliare se poate acum adăuga și fragmentul --- *filius Trevir*¹⁷, care, după forma și dimensiunile literelor, provine din același monument. În sfîrșit, la bibliografia relativ la cei care susțin că monumentul comemorează *de bello Dacico Domitiani*, este de adăugat studiul lui Em. Condurachi, *Cercetări istorice (Seria nouă)*, II, 1971, p. 129 — 141.

La capitoul *bella Dacica Domitiani*, p. 145 — 148, se poate face acum uz și de inscripția publicată de D. Knibbe, *JÖAI*, II, 1968—1971, p. 6 — 15, nr. 1, fig. 4; *Ann. Ép.*, 1969—1970, 595; Em. Doruțiu, *Studii clasice*, XVII, 1977, p. 89 — 100. Efes. M. Arruntium M. [fili]um Ter[etina], [Claudian]um, praef[ectum] coh[ortis] tribunum [bis], praef[ectum] ala[e] et] [vexill]i praef[ect]orianorum, don[is] mil[itari]bus don[at]um hasta pur[a] vexillis ar[gentis] corona aurea [est] corona ... , proc[uratore]m]] Romae fru[gmenti] comparandi]] It[aliae], praef[ectum] clas[sis] [Moesiacae et ripae Danu]bi(i), [ad]lectum in senatori]um ordine[m] inter aed[ilic]ios, praef[ector]em p[ro]puli R[omani], leg[at]um]] [pr[ae]tor] pr[ae]tore] p[ro]vinciarum A[cha]iae et Asiae bis. / C. Vibius Salutaris a[m]ico suo]. / M. Ἀρρουντίου Κλαυ[δ]ιανῶν, ἐπαρχὸν σπειρῆς, δις χειρὶ [ρχον], δις ἐπαρχὸν εἰληγῆς, ἐπιτροπὸν ἐ[ν] Ρώμῃ ἐπὶ τοῦ σεῖτου, ἐπαρχὸν τοῦ ἐν Μοισίας στόλου καὶ τῆς ὁχθῆς, καταλελεγεμένον εἰς σύνκλητον/ ἐν τοῖς ἀγορανομικοῖς, στρατηγὸν δῆμου Ῥωμαίων, πρεσβευτὴν καὶ ἀ[ν]τιστράτηγον ἐπαρχειῶν Ἀχαιας καὶ Ἀσίας δις, / Γ. Ουείβιος Σαλουτάρης φιλωὶ καὶ εὐεργέτῃ ἰδίῳ. După D. Knibbe, M. Arruntius Claudianus a deținut comanda de *praefectus* a unei vexilații de pretoriene „in die Zeit der Dakerkriege Domitians oder Traians”, dar, așa cum a stabilit Em. Doruțiu această comandă a avut-o „în jurul anilor 86 — 89”, cînd a primit decorațiile amintite în textu latin al inscripției. Em. Doruțiu crede că este „războiul contra dacilor, condus de Cornelius Fuscus prefectul pretoriului”, din anii 86/87. Mai curînd, credem noi că este vorba fie de războiul dacic din anul 86, terminat cu *victoria* *Dacica*, după inscripția din Puteoli¹⁸, fie cu războiul din anii 88 — 89, condus de Tettius Iulianus¹⁹. Nu poate fi vorba de expediția lui Cornelius Fuscus din anul 87, care se termină dezastruos pentru romani²⁰, căci în cazul acesta, M. Arruntius Claudianus nu ar fi obținut decorațiile militare menționate în textul latin. Preferăm unul din cele două războaie dacice terminate cu succes de către romani (nu altul contra marcomanilor, iazygilor sau suevilor prin faptul că M. Arruntius Claudianus primește apoi comanda de *praef[ectus] class[is] [Moesiaca et ripae Danu]bi(i)* — ἐπαρχὸς τοῦ ἐν Μοισίας στόλου καὶ τῆς ὁχθῆς, deci tot pe Dunăre:

¹³ C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in Dobrußscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 19 și urm.

¹⁴ H. Dessau, *Hermes*, XLV, 1910, p. 5, n. 7; idem, *ILS*, III, 2, p. LXXIV.

¹⁵ R. Syme, *AJPh.*, LVIII, 1933, p. 8 (= *Danubian Papers*, București, p. 73 și urm.), căci Cornelius Fuscus făcea parte dintr-o familie de senatori (Tacitus, *Historia*, II, 86); cf. A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 289.

¹⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1380, 1466, 1613, 1627, 1670,

1704, 1791, 1819; G. Forni, *Il Reclutamento delle legioni d' Augusto a Diocleziano*, Roma, 1952, p. 288, 229, 233, 234.

¹⁷ D. Tudor, *Materiale*, II, 1956, p. 592, fig. 11 d și 16 l.

¹⁸ La A. D.; p. 147, nr. 775.

¹⁹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 38—39.

²⁰ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; Dio Cassius, LXVIII, 4; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 77; Orosius, VI, 10, 4.

inferioară, unde s-au dat luptele din anul 86. Si totuși, decorarea, puțin obișnuită pentru un comandant de vexilație, provenit dintr-un *praef(ectus) alae*, cu două *coronae*, două (?) *vexilla argentea* și o singură (?) *hasta pura*, ne-ar face să credem că M. Arruntius Claudianus ar fi putut fi decorat în două războaie dacice, odată în războiul din 86 ca *praef(ectus) alae*, apoi în războiul din 88 — 89 ca *praef(ectus) vexilli praetorianorum*.

La p. 148, era necesar să fi apărut fragmentul din G. Henzen, *Acta fratrum Arvalium quae supersunt*, Berlin, 1874, p. XCLVII, 117, 120, 122, 124; *CIL*, VI, 2075, col. II, r. 40 — 45, [isdem cōs.] - - - no]n(as) Iun(ias) | [in Capitolio] ad vota suscipi[enda pro it]u et reditu | [imp. C]aesa[ri]s Nervae Trai[ani fr]atres Arva[rl]es conve[n]erunt [et vota nuncuparunt,] praeun- | [t] e M. Annio V[ero, in ea verba quae infra s(c)ripta s(unt)] Iuppiter | o(p)time m(axime) vi - - - . Textul prezintă importanță pentru că era, până nu demult, primul document prin care se făcea cunoscut că Traian a plecat din Roma, spre a lua conducerea celui de-al doilea război dacic, între 2 — 5 iulie 105 (numele consulilor — C. Iulio Basso [Cn. Afr]anio Dextro co[s] — în col. I r. 43)²¹.

P. 150, nr. 786. *ILS*, 8863; *Ann. Ép.*, 1905, 6. Argos. Inscriptia în limba greacă, pentru A. Pomponius Augurinus, ἐπαρχος σπειρης ἀχειλιάνδρου (= *praefectus cohortis I militariae*), care a fost decorat de Traian μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην, este incorect transcrisă. Greșeala se datorește lui H. Dessau, *ILS*, 8863, care, în r. 7 — 10, citea numele lui Traian : αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρωνα Τραιανοῦ / Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ. Sau, după W. Wollgraff, *Bulletin de correspondance hellénique*, XXVIII, 1904, p. 424 — 427 (*Ann. Ép.*, 1905, 6; *SEG*, XI, 778), titulatura împăratului în r. 9 — 10 este Γερμανικοῦ Δακικοῦ și deci, din eroare, H. Dessau a suprimat Δακικοῦ. Neobservându-se această eroare inscripția a fost datată începînd cu anul 103, cînd Traian nu avea încă titlul triumfal de *Dacicus* și ar fi vorba de primul război dacic neterminat, ceea ce este în dezacord cu μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην. Inscriptia se datează mai curînd între 106 — 114, sau, poate, chiar între 103 — 114 și deci A. Pomponius Augurinus a devenit ἐπίτροπος Σεβαστοῦ ἐπαρχείας Ἀχαΐας (funcție pe care a avut-o după comanda cohortei) nu încă în anul 102 (cum au dedus Ed. Groag²², R. Hanslik²³, H. G. Pflaum)²⁴, ci cel mai curînd după anul 103 sau după anul 106. Se mai aduce observația, că la publicarea inscripției de către A. D. era de dorit de a se fi arătat că textul apărut și în *SEG*, XI, 778.

P. 150 — 151, nr. 778, la fragmentele XVI și XVII din Fasti Ostienses este necesar a se adăuga A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, p. 195 și urm., așa cum s-a procedat la p. 158, nr. 818. Dar observația lui A. D. „lectio emendata sec. L. Vidman, Fasti Ostienses, Rozprawy CSAV 1957, ... c. 2, p. 17” nu corespunde realității, căci *lectio*, pe care o adoptă autorul, este cea a lui Degrassi.

P. 151, nr. 788 și 789 la cele două inscripții din Arretium (*CIL*, XI, 1833 și *Ann. Ép.*, 1926, 123) ale lui C. Cilnius Proculus, participant la primul război dacic în calitate de *comes* al lui Traian, credem că era mai folositor ca autorul să fi recurs la cele două lecturi propuse de J. Fitz, *Latomus*, XXVII, 1968, p. 72 și urm., care sînt mai rezonabile față de cele propuse de Ed. Groag, *PIR*², II, 732 C.

P. 151, nr. 791, la inscripția fragmentară din Utica (*Ann. Ép.*, 1964, 192), în onoarea unui *proconsularis Africae*, decorat de Traian [- - - ob bellu]m *Dacicum*, era necesar a se fi adăugat la bibliografie și studiul lui P. Veyne, *Latomus*, XXII, 1964, p. 35 — 37. Noi propunem a se identifica necunoscutul guvernator al Africii cu C. Cilnius Proculus, care, după J. Fitz, *ibidem*, între anii 103 — 104 ar fi ajuns la guvernarea acestei provincii²⁵.

P. 151, nr. 792. *CIL*, III, 550; *ILS*, 308. Athena. Inscriptia bilingvă a lui P. Aelius Hadrianus, care participă la cele două războaie dacice, a fost publicată încă în *CIA*, III, 464, și în *IG*, II², 3286. La aparatul critic se mai cerea a se adăuga *Historia Augusta, vita Hadriani*, 2, 2 — 4, iar a bibliografie, L. Perret, *Essai sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire* (76 — 117), Paris, 1935, p. 40 și urm. Data de redactare a inscripției este anul 112 (P. Graindor, *Chronologie des archontes sous l'empire*, Bruxelles, 1921, p. 122).

P. 155 — 156, nr. 807, Q. Pompeius Falco, *leg(ato) leg(ionis) V Macedonic(ae) [bello Dacico] lonis militari]bus donato* (în primul război dacic al lui Traian (*CIL*, X, 6321; *ILS*, 1035)²⁶, a mai

²¹ A. Degrassi, *I Fasti Consolari dell'Impero Romano dal 10 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 31.

²² Ed. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Ichaia bis auf Diokletian*, Viena — Leipzig, 1937, p. 143 — 144, „und in den folgenden Jahren”.

²³ R. Hanslik, *RE—PW*, XXI, 2335; XXII, 1967.

²⁴ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I, Paris, 1960, p. 167 — 168, nr. 72.

²⁵ J. Fitz nu întrevade însă această posibilitate.

²⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1576, 1582.

fost onorat printr-o inscripție aflată la Efes, necunoscută lui A. D., pe când era *proco(n)s(ul) provinc(iae) Asiae*, menționată de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 64, n. 3, „auch in einer noch unpublizierten lateinischen Inschrift von Ephesos (Scheden des Archäol. Inst. in Wien) ist zu ergänzen *leg. leg. V [Mac. donis militaribus-donatus] ob bell[um Dacicum]*”.

P. 157, nr. 814. *CIL*, XII, 105; *ILS*, 289. Axima. *Titulus honorarius* pentru Traian, din anul 108, care se încheie prin *devictis Dacis / Foroclaud(ienses) publ(ice)*, a fost mai nou publicată de G. Gimard, *Archéologia* (Dijon), nr. 103, février, 1977, p. 47, cu fotografie după desen și cu însemnarea: „dédicace à Trajan, offerte pour sa victoire sur les Daces par les habitants d'Aime”. Starea actuală a inscripției, pentru primele trei rânduri, este: *imp. Caesar[i] / divi Nervae f. / Nervae Traia[no]*, în rest, textul s-a păstrat în întregime.

P. 157, nr. 816. *Ann. Ép.*, 1929, 8; *SEG*, IX, 101. Cyrene. Se cere a se menționa studiul lui L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie et de numismatique grecque*, XI — XII, 1960, p. 554 și urm., unde, lacuna din r. 5 a inscripției este completată prin [ε]πεσκέυσαν διὰ Γ(αίω) Ποστο(μ)ω Ὀπ(α)τω ιερ(ε)υς Ἀπόλλωνος καλλιέτευσ(ε); pentru care aduce observația că ιερ(ε)υς καλλιέτευσ(ε) „c'est un titre décerné au prêtre éponyme d'Apollon lorsque l'année de sa prêtrise avait été bonne et belle; marquée par quelque heureux événement...; cet événement peut être local ou intéresser tout l'empire; nous en connaissons deux”, dintre care unul este cel din inscripția de la Cyrene, „la capture du roi des Daces Décébale par Trajan, ... événement pour tout l'empire”. Trebuie a se atrage atenția cititorului că întregirea atit de ingenioasă a lacunei din ultimul rând, Ὁ κυριος Νέρβας Τραιανός σεβαστός τὸν τῶν Δακῶν μόνον[α]ρον Δεξιβαλλὸν ἔλαβε..., se datorește lui M. P. Speidel, *JRS*, LX, 1970, p. 142, n. 2, dar cu semn de întrebare.

P. 158, nr. 819. *CIL*, III, 12.467; *Ann. Ép.*, 1965, 276. Tropaeum Traiani. Inscriptia monumentului trofeu de la Adamclisi este transcrisă după Em. Doruțiu, *Studii clasice*, VII, 1965, p. 209 și urm., unde, pentru ultimele rânduri, se propunea întregirea: [?(de)victo, exer]citu D[acorum et ...? Sarmata]rum [?tropaeum, consacra]vit. După apariția studiului lui Em. Doruțiu, noi am arătat că monumentul trofeu a fost prevăzut cu două inscripții. Lacunele existente din motive de spațiu disponibil, nu pot fi completate în felul propus. Prima inscripție, al cărui text a fost publicat de Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi*, Viena, 1895, p. 21, 124., și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 15, 84, este de citit acum: *Ma[rti] ultori / imp(erator) [Cae]sar divi / Nervae f(ilius) Ne[rv]a / [Tr]aia[nu]s Aug(ustus) Germ(anicus) / Dac[i]c[us] p[ont]ifex / m[ax]im[us] / trib(unicia) pot[est]at[is] XIII / imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) / Dacorum exercitu / [regis Dece]bali su[per]ato(?) etc., sau Decebali regis (în lacună). Cea de-a doua inscripție, din care P. Nicorescu, *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21 — 26. August 1939, Berlin, 1940, p. 472 — 473, a publicat un fragment, s-ar întregi: *[Marti ultori / imp(erator) Caesar divi / Nervae f(ilius) Nerva / Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) / Dacicus trib(unicia) pot(estate) / XIII po]ntifex. [max(imus) / imp(erator) VI] co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) / exer]citu D[ece]bali / Daco[rum] [regis su]perato(?) etc.²⁷ La bibliografia, pe care o enumeră A. D., broșura lui A. Culici, *Războaiele dacice (101—106)*, București, 1937, este o compilație rău alcătuită, cu numeroase erori de fond și cu nume proprii greșite, așa încât este lipsită de calitatea științifică și nu era necesar a fi menționată.**

Capitolul *bella Dacia Traiani* de la p. 148 — 158 se amplifică acum cu încă o inscripție bilingvă. D. Knibbe, *op. cit.*, p. 16 — 19, nr. 2, fig. 5; *Ann. Ép.*, 1969—1970, 569; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 300. Efes. *[M. Gaudio P. filio Palatina Basso] / Romae, praef(ecto) coh(ortis) VI Britt(onum) eq(uitatae) p(iae) f(idelis), trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) I Adiutric(is), adlecto in dec(uriam) V inter / selectos, praef(ecto) eq(uitum) alae Cl(audiae) novae, donis donato / bello Dacico ab imp(eratore) Caesare Nerva Traiano / Aug(usto) Germanico Dacico corona murali hasta [pura] vexillo, praef(ecto) orae Ponticae maritimae.*

Μ. Γαυ(ι)ω Π. υἱὸν Παλατεῖνᾶ Βάσσω Ῥώμης / ἐπάρχωι σπείρης εἰς Ὑβριτανικῆς ἱππικῆς / εὐσεβοῦς πιστικῆς, χειλιάρχωι στρατιῶν / λεγιῶνος αἰβοηθοῦ, πρόσελεγεμένῳ εἰς δεκουρίαν εἰς / εἰς τοὺς ἐκλελεγμένους, ἐπάρχωι ἱππέων ἄλλης / Κλαυδίας καίνης, δώροισι δεδωρμένῳ ἐν / πολέμῳ Δακικῷ, ἀπὸ αὐτοκράτορος Καίσαρος / Νέρβου Τραιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ / στεφάνῳ τειχικῷ ἄστῃ καθαρῇ οὐξ ἴλλοι, [ἐπάρχω]ι ὄχθης Ποντικῆς παραθαλασσίῳ.

P. Iunius Aemilianus strator / M. Fl(avius) Proculus strator / [-] Helvius Rufus cornicul(arius) / [-] Aebutius Paulus cornicul(arius) / [-] Pompeius Pompeianus cornicul(arius) / [-] Valerius Longinus optio / [-] Salubrius Pacatus optio / [-] Antonius Proculus tesserarius / praetori(i) eius / h(onoris) causa. După D. Knibbe, M. Gavius Bassus a fost *praef(ectus) orae Ponticae maritimae* între anii 111 — 113 și se specifică: „fest, steht ferner, dass er die dona militaria bello Dacico

²⁷ N. Gostar, *Latomus*, XXVIII, 1969, p. 120—125.

von Kaiser Traian erhalten hat, woraus sich für die praefectura alae Claudiae novae spatestens mit dem Jahr 106 ein sicherer terminus ante quem anleitet".

La capitolul *belli Dacici Traiani*, se mai pot adăuga încă următoarele două inscripții, clasate de A. D. la capitolele *belli Dacici reliqua* și la *varia*:

P. 163, nr. 835. *Ann. Ép.*, 1926, 88; 1935, 12. Ujo. G. Sulpicio Ursulo / praef(ecto) symmachiariorum Asturum / belli Dacici (centurioni) leg(ionis) / I Minerviae p(iae) f(idelis) / (centurioni) coh(ortis) XII urbanae (centurioni) coh(ortis). IIII / praetoriae p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XII Pr(imigeniae) et / leg(ionis) III Aug(ustae) / G. Sulpicius Afr(icanus) pos(uit), după lectura lui A. D. De remarcat însă că r. 8 — 9 au provocat unele nedumeriri. După H. Dessau, *Klio*, XX, 1926, p. 227 — 228, după numeralul XII, care de fapt este XXII, în loc de PRABF, cum este în inscripție, trebuia să fie PR. ET, deci p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) et leg(ionis) III Aug(ustae). A. Merlin, *Istros*, I, 2, 1934, p. 201 — 204, crede că lapicidul, după XII, a omis PR și deci r. 8 — 9 trebuia citite p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae), praef(ecto) leg(ionis) III Aug(ustae); noi preferăm această ultimă lectură. Cei mai mulți învățați au fost de acord că *bellum Dacicum* la care participă G. Sulpicius Ursulus, în calitate de praef(ectus) symmachiariorum Asturum, este unul dintre cele două războaie ale lui Traian²⁸. Nu a aderat la această părere W. Ensslin, *Klio*, XXXI, 1938, p. 365, și urm., pe motivul cuvintului symmachiariorum, care s-ar plasa într-o vreme mai nouă, în sec. III, iar symmachiarii ar corespunde cu cuvântul latin *auxilia*, frecvent pentru numele de unități în epoca romană târzie. Se propunea atunci, pentru *bellum Dacicum* din inscripția, războiul dacic din timpul lui Maximin Thracul, care, începând cu anul 236, a purtat titlul de *Dacicus maximus*²⁹. Dar *auxilia* este un termen militar ce devine frecvent, pentru designarea unităților militare, de abia în sec. IV³⁰ și nu încă în prima jumătate a sec. III. Apoi, dacă *bellum Dacicum* din inscripția lui G. Sulpicius Ursulus ar fi războiul din anii 236 — 238, atunci el nu mai putea fi avansat ca praef(ectus) leg(ionis) III Aug(ustae), căci această legiune este desființată în anul 238; dacă ajungea praefectus al acestei legiuni până în 238, atunci numele unității ar fi fost radiat în inscripții³¹. Mai menționăm, că în sec. III, legiunile purtau numele împăratului (deci cele trei trebuiau să fie *Maximianae* sau *Gordianae*), la fel și coh(ors) IV praetoria și încă pia vindex. Mai nou B. Dobson, *Epigraphische Studien*, VIII, 1969, p. 123 și urm., plecând de la noua încercare a lui E. Birley în a data *De munitione castrorum* a lui Hyginus în timpul lui Maro Aureliu³², unde apar unități de symmachiarii, emite părerea că *bellum Dacicum* se referă la un război din vremea lui Commodus. Argumentul este dedus din *Historia Augusta, vita Commodi*, 13, 5, *victi sunt sub eo . . . per legatos Mauri, victi Daci* . . . Dar conflictul cu dacii din timpul lui Commodus nu a fost de atât de mari proporții încât să devină un adevărat *bellum Dacicum*, care să fi necesitat crearea unei unități recrutate dintre asturii din nord-vestul Hispaniei, atât de departe de Dacia. Un lucru nu s-a observat însă din partea celor ce s-au ocupat de unitatea de symmachiarii Asturi și de *bellum Dacicum* din această inscripție și anume, comanda lui G. Sulpicius Ursulus. Comanda de praef(ectus) symmachiariorum Asturum nu era o comandă obișnuită, ci una temporară și deci este vorba de o detașare din legiunea I Minervia, în care avea gradul de centurion. Detașarea unui centurion dintr-o legiune, în fruntea unei vexilații, nou create și pentru un timp limitat, este bine cunoscută³³. La *bellum Dacicum* participă atât unitatea (vexilația), anume creată, de symmachiarii Asturi, cât și legiunea I Minervia. Sau această legiune participă numai la primul și la cel de-al doilea *bellum Dacicum* al lui Traian³⁴ și nu și la alte eventuale războaie dacice. Ca argument pentru datarea inscripției în primii ani ai sec. II, se mai poate invoca formula de praef(ectus), în loc de praepositus, pentru comanda vexilației asture³⁵; la fel lipsa epitetelor imperiale pentru unități denotă că inscripția este anterioară epocii Severilor.

P. 167, nr. 844. *Ann. Ép.*, 1928, 37. Aquae Flavianae. Inscriptie în senari trohaici, în cinci versuri:

[o]ptavi Dacos tenere cacos, tenui,
[opt]avi in sella pacis residere, sedi,
[opt]avi claros sequi triumphos, factum,
optavi primi commoda plena pili, hab[ui],
optavi nudas videre Nymphas, vidi.

²⁸ G. Forni, *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1958, p. 194 — 195; H. Freis, *Die Cohortes Urbanae. Epigraphische Studien*, 2, 1967, p. 76, tot în timpul lui Traian; la fel I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 423, și M. Zahariade, *SCIVA* XXVII, 1976, p. 488.

²⁹ Pentru epitele triumfale ale lui Maximin Thracul, a se vedea N. Gostar, *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques «Eirene» Cluj-Napoca, 2 — 7 octobre 1972*, București — Amsterdam, 1975, p. 643 — 649.

³⁰ Not. Dign. Or., VI, 69; VII, 15 = 31; IX, 40.

³¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1336, 1501.

³² E. Birley, *Actes du deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine Paris 1952*, Paris, 1953, p. 234.

³³ Nu putem aduce un exemplu satisfăcător din care să reiasă că un centurion de legiune devine praefectus al unei vexilații etnice, adică în genul celei formate din Asturi; s-ar putea totuși aminti inscripțiile din culegerea lui R. Saxer, *op. cit.*, p. 40 — 42.

³⁴ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1426.

³⁵ R. Saxer, *op. cit.*, p. 9, 22, 26.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques, Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 91, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)²⁶ și a luat parte la *clarus ... triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curând la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decît la războaiele dacice ale lui Domițian sau Maximin Thracul.

La capitolul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1. Nemasus. Inscripție fragmentară, pe care noi o completăm astfel: [--- *leg(ato) pro pr(atore) imp(eratoris) | Caes(aris) Nerr(ac) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atric) provinciae - | ab eodem imp(erator) donis donato bello Dacico | corona vallari murali classica aurea | hastis puris IIII scyllis IIII, leg(ato) |, | imp(eratoris) Caes(aris) Nerr(ac) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atric) | | pror(inciae) - leg(ato) | | divi Nerrae et imp(eratoris) Caes(aris) Nerr(ac) Traiani | optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atric) - leg(ionis) --- | | pr(atori), trib(uno) pleb(is), q(uarstori), pro|pr(atori), trib(uno) pleb(is), q(uarstori), pro|pr(atori) pror(inciae) - trib(uno) mil(itum) | | leg(ionis) I Italicae, IIII | vivo viar(um) cur(andarum) ? inlatis | | in publicu(m) - | a Pompeia Marullina -, | locus datus decreto decurionum | | Arvernien[ses patrono optimo ?]. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cînd el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei²⁷, între anii 106 — 113²⁸.*

J. Moreau, *Limes Studien, Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87; *Année Philologique*, XXN, 1959, p. 389; *Ann. Ép.*, 1961, 361; A. V. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967, p. 303. Sinope.

R. MYRIAL. PRAE
ASTR. ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: ... | *co(r) mural, praef. orac maritimae | Am|astr. et clas[sis Ponticae, proc. | in] p. Nerrae | Traiani | Caes[ar] Aug. Ger[m]. Dacie, provinc. | Galatia] e et Paph[lagoniae] -*. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: [- *praef(ecto) coh(ortis) -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alac | - donis mili tarib(us) donato | bello Dacico lasta pura | rezill(o) | co(r) mural(i), praef(ecto) orac maritim(ac) | Am|astr(ien-sis) et clas[sis Ponticae], proc(uratori) | in] p(eratoris) Nerrae | (ili) Nerrae Traiani | Caes[ar] scaris Aug(usti) Ger(m(anici) Dacie(i) pror(inciae) Galatia] e et Paph[lagoniae] ... În calitate de *praef. alac*, el a putut fi decorat cu o *lasta pura*, un *rezillum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Pactus *praef. alac I Asturum*, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la *Á. D.*, p. 83—84, 153, nr. 132 și 796 a) și M. Gavius Bassus *praef. eq. alac Cl. norac*, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *rezillum*, ca și P. Besius Betunianus *praef. alac Dardanorum*, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la *Á. D.*, p. 152 — 153, nr. 796).*

²⁶ Despre termenul *primipilus* cf. A. Mócsy, *Germania*, N. IX, 1957, p. 212 și urm.

²⁷ R. Syme, *ILS*, XXXVI, 1946, p. 160 (= Domitian) și p. 172 (ibid. *Fortis*, II, Oxford, 1963, p. 646,

648; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

²⁸ N. Gostar, *Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 82—85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicată astfel de O. Hirschfeld :

c. nūMMIVS, HOR. *Verus*
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
dONIS. MILITARIBVs *donatus ab*
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis
CELLAM. CALDARI *am pec. sua fecit*
C. NVMMIVS. C.F. *Hor.*
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 [*proc(urator) summa / ru / m* după Garrucci; în r. 2 [*fla / m(en) provinciae* după O. Hirschfeld; în r. 10 *mu / sium et orn.*] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicum*, ci pentru cuvântul din r. 3, pe care îl întregeste ca și O. Hirschfeld prin [*D*] *iacorum*, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum, Mattiacorum, Ravracorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIc., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

...ACORVM, PRAEF. *coh....*
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc. *bell. dac.*
dONIS MILITARIBVs *donatus ab*
IMP. TRAIANO. AVG. *Germ. dacico*

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitiani* sau *bella Dacica Traiani*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / *sennunto imaginif(er)* (sic) *leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) | vivit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]ulia[n]us et [L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[l].* În / *lia coniu[n]x] b(ene) [m]e(renti)*. În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe când era *imaginifer* în leg. VII. *Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormintat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în leg. VII. *Claudia* înainte de anul 86⁴³, când are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea aparținea la Moesia superior, pe când Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că leg. VII. *Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curînd T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decît cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*. VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citată după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) | *Pal(atina tribu) Clementi co(n)s(ulari) | et duci trium Daciarum | ... Avidius Valens | (centurio) [l]eg(ionis) XIII Gem(inae)* Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lângă *co(n)s(ularis) trium Daciarum* (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și leg. XIII *Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151 — 152, fig. 8,1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Ștoian, *op. cit.*, p. 203 — 204.

⁴⁴ *Ibidem*, citînd pe Passerlini, *Dizionario Epigrafico di Antichita Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)³⁶ și a luat parte la *claros ... triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curînd la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decît la războaiele dacice ale lui Domițian sau Maximin Thracul.

La capitolul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1. Nemausus. Inscripție fragmentară, pe care noi o completăm astfel: [- - - *leg(ato) pro pr(aetore) imp(eratoris) | Caes(aris) Nerv(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) provinciae - | ab eodem imp(eratore) donis donato bello Dacico | corona vallari murali classica aurea | hastis puris IIII vexillis IIII, leg(ato) |, | imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Tra[ani optimi Aug(usti) Germ(anici)] | Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) | [prov(inciae) - leg(ato)] | divi Nervae et im[p(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Traiani] | optimi Aug(usti) Germ(anici) [Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atriciae) leg(ionis) - - -] | pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(aetori) prov(inciae) - trib(uno) mil(itum)] | leg(ionis) I Italicae, IIII [viro viar(um) cur(andarum)? inlatis] | in publicu[m] | a Pompeia Marulli[na-], | locus d[atus decreto decurionum] | Avenniens[es patrono optimo?]. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cînd el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei³⁷, între anii 106 — 113³⁸.*

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389; *Ann. Ép.*, 1961, 364; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967², p. 303. Sinope.

R. MVRALI. PRAE
ASTR, ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: ... / [*co]r[on]a mural. prae[ff]orae maritimae | Am Jastr. et clas[is] Ponticae, proc. | im] p. Nervae [Traiani | Caes]s. Aug. Ger[m]. Dacic. provinc. | Galatia] e et Paph[lagoniae] -]. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: [- *prae[ff]ecto coh(ortis) | -, trib(uno) leg(ionis) -, prae[ff]ecto alae | - donis mili tarib(us) donato | bello Dacico hast(a) pur(a) vexill(o) | co[r]ona mural(i), prae[ff]ecto orae maritim(ae) | Am Jastr(ien-sis) et clas[is] Pontic(ae), proc(uratori) | im] p(eratoris) Nervae [f(ili) Nervae Traiani | Caes]s(aris) Aug(usti) Ger(m(anici) Dacic(i) prov(inciae) Gala[tia] e et Paph[lagoniae] ... În calitate de *prae[ff]ecto alae*, el a putut fi decorat cu o *hasta pura*, un *vexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Paetus *prae[ff]ecto alae I Asturum*, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la *Á. D.*, p. 83—84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus *prae[ff]ecto alae Cl. novae*, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *vexillum*, ca și P. Besius Betuinianus *prae[ff]ecto alae Dardanorum*, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la *Á. D.* p. 152 — 153, nr. 796).**

³⁶ Despre *commoda primipilatus* la A. Mócsy, *Germania*, XLIV, 1966, p. 312 și urm.

³⁷ R. Syme, *JRS*, XXXVI, 1946, p. 160 (= *Danubian Papers*, p. 162); idem, *Tacitus*, II, Oxford, 1963², p. 646,

648; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

³⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83—85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicată astfel de O. Hirschfeld :

c. nuMMIVS, HOR. *Verus*
M. PROVINCIAE. I
DACORVM. PRAEF.
HR. TRIB. LEG. I. ITALICAE
DONIS. MILITARIBVS *donatus ab*
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVRRITIS
CELLAM. CALDARI *am pec. sua fecit*
C. NVMMIVS. C.F. *Hor.*
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIECIT.

În r. 1 — 2 [*proc(urator) summa / ru / m*] după Garrucci ; în r. 2 [*fla / m(en) provinciae*] după O. Hirschfeld ; în r. 10 [*mu / sium et orn.*] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicum*, ci pentru cuvîntul din r. 3, pe care îl întregeste ca și O. Hirschfeld prin [*D*] *jacorum*, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum*, *Mattiacorum*, *Rauracorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

...ACORVM, PRAEF. *coh...*
HR. TRIB. LEG. I. ITALIC. *bell. dac.*
DONIS MILITARIBVS *donatus ab*
IMP. TRAIANO. AVG. *Germ. dacico*

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitiani* sau *bella Dacica Traiani*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / *sennunto imaginif(er)* (sic) *leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) | vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]ulia[n]us et [L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[l].* În / *lia coniu[n]x] b(ene) [m]e(renti)*. În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cînd era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormîntat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86⁴³, cînd are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea aparținea la Moesia superior, pe cînd Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curînd T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decît cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*. VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citată după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) | Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) | et duci trium Daciarum | ... Avidius Valens / (centurio) [l]eg(ionis) XIII Gem(inae) Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lîngă co(n)s(ularis) trium Daciarum (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151 — 152, fig. 8.1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 203 — 204.

⁴⁴ *Ibidem*, citînd pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichita Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

P. 162, nr. 831. *CIL*, III, 11. 700. Celeia. *D.M./ Aur(elius) Victor mil(es) l(egionis) / II Ita(lia) bello deside / ratus hoste Gutica / ann(or)um XXX etc.,* *hoste*, din r. 4, are sensul de *exercitu* în latina tirzie, deci *hostis Gutica = exercitus Gothicus* (cf. E. Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 17).

P. 162, nr. 832. *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264. Karnburg. [*Aure? l(ius) Urso / mil(es) leg(ionis) / II Ital(icae) o(bitus) / [an(nor)um] ... i]n expedit(ione) / [Dacisca?] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et - i]mina[li] ux(ori) Rest[ul]ius / [-] us Victric(us) / [b(ene) m(erentibus)] f(eccerunt)*], după lectura preluată de la F. Jantsch, *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264 (= *Carinthia*, CXIX, 1929, p. 9), care, însă, propunea pentru lacuna din r. 4 [*Dacic.?*]. Mai nou, G. Alföldi, *Epigraphische Studien*, VIII, 1960, p. 21, nr. 30, dă următoarea versiune: [*M. Aure l(io) Urso / mil(iti) leg(ionis) / II Ital(icae) o(bito) / [ann(or)um] - i]n expedit(ione) / [-] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et s(uis). Max]iminae [uxor et A]l[utius] / [-], us Victric(us) / [b(ene) m(erenti)] f(eccerunt)*], cu observația că în lacuna r. 4 era mai curind [*German(ica)*] sau [*Parth(ica)*] și că deci, cu probabilitate, inscripția se datează spre sfârșitul sec. II sau începutul sec. III, iar *expeditio* ar fi un război din timpul lui Marc Aureliu sau Septimiu Sever. Această observație, credem noi, nu exclude însă și posibilitatea de întregire a lacunei prin *expedit(ione) [Dacic(a)]*, dacă ținem seama că *leg. II Italica* este prezentă la un război dacic din sec. III⁴⁶.

La capitoul *bella Dacica reliqua* se mai adaugă acum inscripția de la Interscisa, în noua lectură a lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 357. *D.M./ Aur(elio) Gaiano vete[r]ano leg(ionis) / I Ad(iutricis) vix(it) ann(os) LXX e[st] Aurel(ia) / Valentina vix(it) ann(os) [-] / Aur(eliae) Gaianae et ([Aure] l(io) Ausiano str[ator] / leg(ati) leg(ionis) II Ad(iutricis) [vix(it)] / annos XL stip(endiorum) XX [II? qui] / est desiderat[us bello] / Dac[is]co; Aure[lia] -] / marito dul[cis]simo*].

P. 165, nr. 838 și 839, două inscripții de la Mesambria, prima IGRB, I, 1502 = IGBR, I, 323, listă cu cei care στραταγήσαντες [ἐν ταῖς πρὸς τὸν Γετῶν βασιλέα] Βυρεβίσταν πολέμῳ etc., a doua IGBR, I, 324, monument închinat lui Dionysios ἐλευθέριος „liberatorul”, cu numele a șase στραταγοὶ și unui γραμματεὺς, și aceasta, ca și prima, „ad bellum a Burebista in Moesia et Thracia gestum pertinet”. La acestea două, tot privind războiul lui Burebista la sud de Dunăre, se adaugă acum a treia inscripție, *IGBulg.*, I, 326 (după o lectură mai veche), tot din Mesambria, regăsită în vara anului 1963, după noua lectură a lui V. Velkov, *Nessèbre*, I, Sofia, 1969, p. 220–224, fig. 173–175, Νίκων Φιλήμονος / Δεινομένης Νουμ(η)νίου / Ἐκαταῖος Μοιραγένειος / Πυθίων Πολυνίκου / Ἀθανάτω Ματροδώρου / Ἡραίων Ἀλφίου / στραταγήσαντες Ἀθανάτα / Σωτείραι, monument închinat zeiței Athena σώτειρα „salvatoarea”⁴⁷ și; după observația lui V. Velkov, Mesambria „a résisté toutefois à cette poussée et n’est certainement pas tombée aux mains des Gètes”.

P. 168, nr. 851–852. *CIL*, III, 8277, 2a–b; *CIL*, III, 12.677. Golubinja-Praovo (nu „Gloubinja”) și Arcer. Cărămizi cu șampilă, prima citită de A. D., *d(e) r(e) p(ublica) Dierna*, a doua *d(e) r(e)publica) Di(erna)*; considerate de autor ca fiind și una și alta „tegula privata”. Dar bine s-a demonstrat că ștampilele se citesc *D(acia) r(i) p(ensis) Dierna* sau *D(acia) r(ipensis) Di(erna)*, cum a dovedit D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 345–347, pe care A. D. îl citează, dar, nu știm pentru ce nu își însușește justa lectură. Cel mai nou studiu, despre ștampilele DRDIERNA și DIERNA (cu variante), este prezentat de D. Benea, *AMN*, XIII, 1976, p. 205–214, pe cărămizi aflate pe teritoriul României la Dierna (Orșova), Drobeta-Turnu Severin, Peștera Veterani; pe teritoriul Iugoslaviei la Malo Golubince, Haiducka Vodenica, Ribnicki Potok, Cupae (Golubac); Transdierna (Tekija), Aquis (Milosevo); pe teritoriul Bulgariei la Prahovo, Ratiaria (Arcer), pentru care se dă completa bibliografie.

La p. 168–169, unde se inseriază inscripțiile magistraților din orașele Daciei (Drobeta, Dierna, Napoca, Romula), se poate acum adăuga *CIL*, III, 8129, de la Smederovo în care apare *col(onia) Mal(vensis)*, după noua lectură a lui H. Wolff, *AMN*, XII, 1975, p. 139–152, pe care ne-o însușim. *D.M./ L(ucio) Quesidio (sic) C(ai) / filio Praesenti / dec(urioni) et q(uin)q(uennali) pri / mo mun(icipii) P(ublii) Ael(ii) Dru(betensis) / et dec(urioni) mun(icipii) Vim(inacii) vixit / an(nis) LXIII, L(ucius) Quesidi(us) (sic) Pr[ae] / sentin(us) fil(ius) et Lucif(ilius) Regu[lin(us)]*

⁴⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1334, 1473.

⁴⁷ Privind războiul lui Burebista împotriva cetăților grecești, pentru Histria și Callatis se poate adăuga decretul histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturos, decretul pentru cea de-a doua întemeiere a Histriei și decretul callatian pentru Ariston II în comentariul și studiile publicate de D. M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89–100; idem,

Contribuții la istoria veche a României, București, 1967², p. 270–286, 534–546; idem., *Seythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București-Amsterdam, 1975, p. 193–201; idem., *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Épigraphie grecque et latine*, p. 51–64; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977², p. 252 și urm.

II vir col(oniae) Mal(vensis) et Au|rel(ius) Ferox q(uin)q(uennalis) muni(cipii) Vm(inacii) s(cribendum) c(uraverunt) h(ic) s(itus) e(st), cu ligaturi.

La p. 170, în capitolul, cu inscripțiile în care apare numele provinciei, Dacia, se suplimentează cu încă una, D. Vučković-Todorović, *Arheološki Pregled*, IV, 1962, p. 211; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziži*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm.; P. Petrović, *Palcografija rimskih nalpisa u Gornjoj Meziži*, Belgrad, 1975, p. 144 — 145, nr. 47, pl. Tekija. *Genio | sancto Pa | Daciarum | Ant(oni)us | Maxi | mus (centurio) leg(ionis) | princ(eps) pret(orii) (sic) | vot(um) lib(ens) sol(vit)*. Autorii citesc în r. 2 *pa(tri)*, iar în r. 4 *Ant(oninus)*. Un *genius sanctus pa(ter) Daciarum* este mai greu de admis și deci pentru literele PA s-ar putea sugera: *pa(trio?)*, *pa(terno?)*, *pa(trono?)*, dar nici una dintre aceste trei propuneri nu par a fi potrivite. S-ar putea atunci ca să avem aici una din așa-zisele *vitia lapidariorum* și atunci PA să fie în loc de *pr(ovinciarum)* sau *tr(ium) Daciarum*. P. Petrović consideră drept „terminus post quem 118 — 119”, când Dacia se împarte în două provincii, sau înainte de anul 124, când se formează cea de-a treia provincie, Dacia Porolissensis” și trimite la M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Sau folosirea cuvintelor *provinciarum Daciarum* sau *trium Daciarum* nu este mai nouă de anii 168 — 170 (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097; *CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. v. Premenstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.; *Ā. D.* p. 159, nr. 819 b), așa încît și pentru altarul epigrafic de la Tekija se poate lua drept *terminus post quem* mai curînd anul 168 (sau cel mult 167).

P. 170, nr. 866. *IGRR*, I, 646; *Ann. Ép.*, 1965, 29. Tomis. Inscriptia gladiatorului Σκίρτος Δακῆσις a fost din nou studiată de către noi, *Cercetări istorice* (Seria nouă), VII, 1976, p. 91 — 101, unde demonstrem că δακῆσις — *dace(n)sis* este un gladiator, care luptă cu o **daca*, sabia curbă a dacilor. La aparatul bibliografic, ar figura acum și observația lui L. Robert, *Revue des Etudes Grecques*, 386 — 388, 1968, p. 468, „ces déductions nous paraissent assez fragiles et nous ne saurions accepter ce que dit Vulpe sur le nom Σκίρτος dans l'onomastique grecque”, referindu-se la R. Vulpe, *Apulum*, V, 1964, p. 151 și urm., ale cărui investigații, relative la antroponimie, rămîn totuși valabile.

P. 171, nr. 874. *CIL*, III, 7437 = 6150. Inscriptia nu a fost aflată la „Nicopolis ad Istrum” cum spune *Ā. D.*, ci la Lăzen, în apropiere de Nikopol din nordul Bulgariei, localitate pe Dunăre. Adeseori întîlnim confuzia între *Nicopolis ad Istrum* (azi Nikup, ctitoria lui Traian, care deși este *ad Istrum* totuși nu este pe Istru, pe Dunăre, ci mult în interiorul provinciei) și între Nikopol sau Nicopole⁴⁸ (care se află însă pe Dunăre, cetate bizantină, întemeiată de împăratul Heracleios în anul 629, locul unde s-a dat vestita bătălie din anul 1396, între turcii otomani și cavalerii apuseni). Deci inscripția sus-menționată, a unui *collegium* de credincioși ai zeului *Liber pater*, a fost aflată în vecinătatea Daciei și nu la *Nicopolis ad Istrum*. Din lista colegiului, *Ā. D.*, amintește col. I r.52 *Cresce(n)s Deceb(ali)* și col. II r. 19 *Val(erius) [Buro]busta*, dar în inscripție (pe care am avut ocazia să o cercetăm la Muzeul arheologic din Sofia) se vede numai *VAL... CBVSTA* (așa cum s-a publicat în *corpus*), iar la indice, p. 181, tot greșit găsim *[Bure]bista*.

P. 172, nr. 881. Șase fragmente dintr-o mare inscripție aparținînd unui monument din sec. IV, ridicat în cinstea mai multor soldați căzuți pe cîmpul de luptă, nu au fost aflate la „Odessos”, ci în apropiere de *Salsovia* (Mahmudia, jud. Tulcea), iar fragmentul *e*, care ne interesează, la Rîndunica (fost Congaz), tot jud. Tulcea. Din acest fragment *Ā. D.* transcrie numai *Dicebalus exarchus*. În realitate, este vorba de col. I r. 5 — 6, unde apare *exarchi | Dicebalus*, după care urinau alții. Fragmentul *e* nu a fost publicat în „*R[evista] I[storică] R[omână]*, 10, 1940, 334”, cum spune *Ā. D.*, ci de către P. Nicorescu, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, ser. III, tom. XIX, p. 211 — 216, și apoi studiat de Sc. Lambrino, *Revista istorică română*, X, 1940, p. 333 — 339, și din nou publicată, împreună cu celelalte fragmente, de Em. Popescu, *Inscripții grecești și latine din secolele IV — XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 285 — 287, nr. 273.

P. 172, nr. 883. D. Tzoncev, *BIAB*, VIII, 1934, p. 94, 96 — 97, fig. 81, 1; *IGB*, II, 709. Inscriptia Δικεβαλος Δικεδ[ου] nu s-a aflat la Tirnovovo, cum spune *Ā. D.*, ci în sanctuarul zeiței Diana din localitatea Obedinenie (înainte Knjaz Simeonovo) și se păstrează în „schola dicta Măzka gimnasia în urbe Târnovo”. Poate că este util a se menționa că este o placă de marmură cu chipul Dianei, călare pe o cerboaică, întinzînd areul.

P. 172, nr. 884. După *Ā. D.*, inscripția s-a aflat la „Odessos”, iar după M. Mirtschev, *Bulletin de la Société Archéologique à Varna*, XIV, 1963, p. 51 — 52, nr. 8, fig. 8, la Dobroplodno, raionul Varna. *Ā. D.* dă numai r. 3, Εἰθία Δικεβαλι, dar pentru onomastică și pentru înrudirile acestui

⁴⁸ Aceeași confuzie o face și I. I. Russu, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 46, n. 34.

Dicebalus interesează întreaga inscripție. Este un altar pentru Cavalerul trae, cu inscripția :
 θεῶ Καπρηνω / Βατουδεις Διζι / Ειθια Δικεβαλι / θιδι Ταρα / ευχαριστήριον ἀνέθηκον.
 După caracteristica paleografică, inscripția ar fi din sec. IV, precizează M. Mirtschev.

La inscripțiile cu numele *Decebalus-Dicebalus*, se mai adaugă acum : V. Božilova, *Contributions épigraphiques de Novae*, în *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, Constantza 9 — 15 septembre 1977, stelă funerară, aflată la Novae, Moesia inferior; d.m. / *Aureliae Qui(et(a)e et Fl. Decebalo* / vet. leg. I Ital. / *Severianae* / *[S]amsonia Anto* / *[nia e]* t Aur. Ianua / *[rius v]* et. et Aur. / *Elpidophorus* / *her(edes) ex test(amento)* / *f(aciendum)* c(ura-verunt) / *o(ssa) s(it) v(obis) t(erra) l(evis)* sau — după autoare, în loc de *o(ssa)* poate fi *o(ptamus)* sau *o(ramus)*. Inscripția este din anii 222 — 235.

Se mai cerea ca la inscripțiile în versuri, de sub nr. 122, 592, 597, 602, 605, 672, să se fi indicat și culegerea lui Fr. Buecheler, *Carmina Latina Epigraphica*, I — II, Leipzig-Teubner, 1895, 1897, nr. 474, 1522, 1809, 1350, 1335, 728. Credem că tot atât de necesar ar fi fost ca pentru inscripțiile nr. 769 b, 769 c, 772 — 774, 798, 809, 840 să se fi folosit și culegerea autorilor M. Mc. Crum, A. G. Woodhead, *Select Documents of the Flavian Emperors Including the Year of the Revolution A.D. 68 — 69*, Cambridge, 1961, nr. 366, 58, 375, 307, 371, 358, 372, 261, ca și pentru 23 de inscripții de sub capitolul *bella Dacica Traiani*, publicate de E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966. Se folosește monografia lui L. Robert, *Les gladiateurs de l'Orient*, Paris 1940, în loc de ediția doua, cea din 1971, care este amplificată cu noi inscripții. Tot așa în mai multe locuri se face uz de M. Rostovzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft in der römischen Kaiserzeit*, I — II, Leipzig, 1931, în loc de ultima ediție, *The Social and economic History of the Roman Empire*, second edition revised by P.M. Frazer, I — II, Oxford, 1963. Nu era rău, ca acolo unde se putea face, să se fi indicat data pe ani, sfert sau jumătate de secol, ori chiar secol, a inscripțiilor, ceea ce lipsește la majoritatea lor. Ar fi fost de o utilitate mai practică culegerea lui Á.D., iar cititorul ar fi fost scutit de alte căutări, dacă se arăta, după numele localității (mai ales a celor mici) de descoperire a inscripției și provincia.

Făcînd abstracție însă de toate acestea cîteva omiteri de material documentar epigrafic și de lipsuri bibliografice, culegerea epigrafică a lui Á.D. rămîne a fi considerată ca fiind de o absolută și necesară utilitate pentru folosirea, cunoașterea și studiarea izvoarelor privind istoria celor două provincii dunărene.

NICOLAE GOSTAR

ANDREAS OLDEBERG *Die ältere Metallzeit in Schweden*, vol. I—II, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976, XI+410 p. 224 pl.

Această lucrare monumentală reprezintă cea mai amplă sinteză privitoare la epoca veche a metalului în Suedia, corespunzătoare perioadelor 1—3 din cronologia lui O. Montelius pentru nordul Europei. Autorul ei, după îndelungate cercetări în muzeele și colecțiile din Suedia și străinătate, a reușit să adune un foarte bogat material arheologic din epoca respectivă, elaborând, pe baza lui, lucrarea în două volume, dintre care primul conține catalogul descoperirilor, însoțit de planșele corespunzătoare, iar al doilea comentariile la aceste descoperiri.

În catalog sînt incluse descoperirile din morminte, așezări și depozite, precum și cele izolate, cu precizări asupra felului descoperirii și a locurilor de găsim, pe baza datelor din publicații, arhivele muzeelor și cercetările personale. Descoperirile prezentate în ordine geografică, au fost numerotate de la 1 la 3 238, fiind ilustrate, în cea mai mare parte, prin desene și mai puțin prin fotografii. În cadrul acestor descoperiri din Suedia, o grupă aparte o constituie acelea fără loc de găsim sigur din această țară, nefiind exclusă, după autor, posibilitatea ca unele dintre ele să provină din Danemarca.

Cele mai multe din aceste descoperiri sînt din aramă, bronz și aur, față de care ceramica este relativ puțină, ca de altfel și alte obiecte din lemn, corn, piele, chihlimbar etc.

În catalog sînt menționate unele caracteristici ale obiectelor (dimensiuni, patină și stare de conservare), data cercetărilor, muzeul, numărul de inventar și bibliografia.

Din punct de vedere cronologic, descoperirile prezentate aparțin în cea mai mare parte bronzului vechi și numai într-un număr redus epocii mormintelor în cutie de piatră din ultima fază a neoliticului nord-european. Întrucît, după autor, este greu să se deosebească în mod absolut neoliticul tîrziu de cea mai veche fază a epocii bronzului din nordul Europei, s-au încadrat descoperirile respective cu probabilitate în bronzul vechi. În această privință, cum o mărturisește în introducerea la volum, autorul s-a condus după principiul de a oferi mai mult material, pentru a se putea trage concluzii mai precise în viitor.

În comentariile la catalog, remarcabile prin claritatea și, în același timp, bogăția de idei pe care le conțin, dintre care unele noi și originale, se tratează următoarele trei probleme principale: arme și podoabe; morminte, ritualul de înmormîntare și religia; tehnica.

În ceea ce privește prima problemă, se examinează din punct de vedere statistic și evolutiv unele tipuri de arme și podoabe, însoțindu-se capitolul la urma lucrării de mai multe tabele cu date privitoare la răspîndirea geografică a tipului de obiecte, precum și de o hartă cu toate descoperirile din cea mai veche epocă a metalelor din spațiul respectiv.

În legătură cu problema a doua, se prezintă mormintele, ritualurile de înmormîntare și religia, folosindu-se în acest scop material comparativ arheologic din afara nordului Europei, sau etnografic, aparținînd populațiilor slab dezvoltate.

În fine, referitor la problema a treia, a tehnicii, autorul se ocupă în mod special de tot ceea ce este important în legătură cu cuprul, cuprul cu arsen, cositorul, plumbul, aurul și zincul din această vreme în nordul Europei, precum și în restul „Lumii Vechi”, din Europa și Asia. În acest scop, se bazează pe o bogată literatură, precupîndu-l în mod special și problema mult discutată a cronologiei absolute pe baza metodei radiocarbon.

Cum este și firesc, în această parte finală a lucrării sale, autorul a acordat o atenție specială și problemei cuprului cu arsen, echivalentul bronzului cu cositor, pe care l-ar fi depășit în anumite privințe, neputîndu-se preciza, după el, de ce s-a renunțat la acest metal, după ce a fost folosit în eneolitic și la începutul epocii bronzului în toată Europa și Orientul Apropiat.

Relativ la această problemă, amintim, că și prin cercetările mai noi din România s-a scos în evidență că minereurile de cupru cu arsen (bronzul cu arsen) erau utilizate nu numai în bronzul timpuriu, cum o atestă unele descoperiri de la Sărata Monteoru, Tulcea și Deva, ci chiar și mai înainte, la sfîrșitul eneoliticului, cum o indică analizele spectrale ale unor obiecte din așezarea culturii Cucuteni B de la Sărata Monteoru.

Important este faptul că autorul s-a bazat în concluziile sale pe un mare număr de analize spectrale ale obiectelor de metal din nordul Europei și spațiul mediteranean, precum și pe încercările personale de a produce unele

tipuri de arme și podoabe din epoca veche a bronzului din nordul Europei.

De asemenea, tot în legătură cu această ultimă parte a lucrării, merită să fie scoasă în evidență și atenția deosebită acordată de autor exploatării aurului din Transilvania în epoca tratată, în legătură cu care presupune că pot fi puse și unele unelte grele de piatră, aramă și bronz.

Lucrarea se încheie cu tabele conținând date privitoare la descoperiri de morminte, diferite tipuri de arme și podoabe și analize C_{14} ale resturilor de schelete din morminte din diferite epoci din Suedia, precum și o bogată bibliografie.

Prin conținutul său științific, deosebit de valoros, și materialul ilustrativ, clar și foarte bine întocmit, lucrarea prezentată poate fi considerată, pe drept cuvânt, ca fiind de referință pentru toți specialiștii în epoca bronzului din Europa.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

JAN MACHNIK *Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)*, Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, 210 p., 35 pl., 1 hartă.

Cercetarea și implicit valorificarea bogatului material documentar de care dispunem astăzi privind istoria străveche a Europei s-au concretizat mai ales în ultimul deceniu prin apariția unor valoroase lucrări. Astfel, autori ca A. Leroi-Gourhan sau H. Müller-Karpe s-au străduit și au reușit să elaboreze adevărate tratate de preistorie generală, iar alții ca R. Pittioni, V. Milojević, S. Pigott, J. Hawkes, G. Clark, A. Mozolice etc. au întocmit lucrări de sinteză temeinic documentate referitoare la istoria străveche a unor mari zone de interferențe culturale ale Europei. În sfârșit, o ultimă categorie, dar la fel de importantă ca și cele menționate mai sus, cuprinde ample monografii elaborate cu scopul de a valorifica, de a pune în discuție și de a găsi rezolvare pentru unele probleme privitoare la o etapă sau perioadă din evoluția culturii materiale, implicit a societății omenești de pe un teritoriu bine delimitat al continentului european. În această serie se înscrie și lucrarea de sinteză *Frühbronzezeit Polens*, întocmită de Jan Machnik și apărută în anul 1977. Elaborarea unei astfel de lucrări a fost facilitată pe de o parte de bogatul material documentar rezultat din cercetările arheologice efectuate în R. P. Polonă, mai cu seamă în ultimele trei decenii, și pe de altă parte de valorificarea

acestui material prin ample articole de sinteză sau studii monografice întocmite de A. Gardawski, J. Glosik, J. Gurba, J. Kamińska, K. Kostrzewski, Z. Krzak, S. Nosek, W. Sarnowska, J. Romanov, T. Sulimirski etc. (avem în vedere principalele lucrări apărute între anii 1957—1977, inclusiv) și de Jan Machnik, consecvent și harnic cercetător al perioadei timpurii a epocii bronzului din Polonia.

Lucrarea la care ne referim aici este împărțită în trei capitole precedate de o introducere intitulată „punct de vedere” și succedate de un „cuvânt de încheiere” (succinte concluzii). Astfel, în cuvântul introductiv, Jan Machnik subliniază faptul că începutul epocii bronzului poate fi sesizat pe un vast teritoriu cuprins între Carpați, Alpi și zona Adriaticii și în care se delimitează simultan ariile a trei mari grupe de culturi înrudite. Primul, grupul Vinkovci—Samoggyvár—Makó, va contribui apoi la definitivarea culturilor Nagyrév și Aunetitz (ultima incluzând în spațiul ei de dispersiune cea mai mare parte a zonei de vest a R. P. Polone); al doilea, în care sunt cuprinse regiunea Alpiilor, cu teritoriile aferente și, în sfârșit, aria culturilor cu ceramică „șnurată” (decorată cu șnur), ce vor contribui la formarea culturilor și grupelor cunoscute sub numele de Chłpice-Veselé, Mierzanowice, Strzyżów, Nitra sau Košťany. Autorul precizează de asemenea, că cercetătorii polonezi consideră că etapa timpurie a epocii bronzului se încheie într-o perioadă corespunzătoare cu ultima fază din evoluția culturii Aunetitz-faza a V-a (succedată de elemente Věteřov), iar în aria culturilor cu ceramică „șnurată” odată cu apariția primelor elemente Madárovce. Cristalizarea culturilor Trzciniec și Lausitz marchează după opinia sa o nouă etapă a epocii bronzului din zonele situate la nord de Carpați (cuprinzând R. S. Cehoslovacă și R. P. Polonă).

Pentru a se înțelege cât mai bine trecerea de la culturile specifice eneoliticului târziu la acelea caracteristice epocii bronzului, în capitolul I, foarte succint de altfel (p. 11—26), sunt prezentate pe scurt principalele culturi și grupe cu trăsăturile lor esențiale (arie de răspândire, tipuri de așezări — acolo unde se cunosc —, rit și ritualuri de înmormintare, unelte caracteristice — insistându-se îndeosebi asupra prelucrării silexului —, structură economică și chiar observații de ordin social). Se subliniază apoi și faptul că în această ultimă etapă a eneoliticului au existat legături foarte strânse cu purtătorii culturilor situate în zona bazinei Dunării mijlocii, Boemia și Moravia. Este, de asemenea, importantă precizarea că pentru eneoliticul final cercetătorii polonezi au determinat două etape, prima caracterizată prin apariția și dezvoltarea a numeroase culturi și grupe cu structură social-economică mai eterogenă și cea de-a doua în care se cris-

talizează culturi cu o arie mult mai mare, culturi oarecum unitare atît sub aspectul culturii materiale ca atare, cit şi ca structură economico-socială. Acestea din urmă vor contribui la definitivarea principalelor culturi date în perioada timpurie a epocii bronzului din zonele centrale şi estice ale R. P. Polonă.

Cel de-al doilea capitol este cel mai cuprinzător, constituind partea centrală a întregii lucrări (p. 27—177), aici fiind inserate culturile şi diferitele grupe specifice bronzului timpuriu. Ținînd seama că pe o mare „arie” noile culturi sînt o continuare directă, organică, a celor din perioada anterioară, primul subcapitol (A) este consacrat prezentării trăsăturilor esențiale ale culturii materiale din „aşa-zisa” zonă a ceramicii „şnurate” tîrzii. În subcapitolul B, prezentarea este axată pe definirea şi apoi dezvoltarea culturii Aunetitz. În mod deosebit atragem atenția că în cel de-a doilea capitol, autorul s-a străduit şi a reuşit ca fiecare cultură sau grupă să fie prezentată sub forma unei mici „monografii” în care sînt scoase în evidență trăsăturile lor esențiale. În acest sens, menționăm că se acordă un interes deosebit nu numai spațiului de dispersiune ocupat de purtătorii culturilor respective, tipului de aşezare, ritului şi ritualurilor sau inventarului de unelte, obiecte şi ceramică, ci mai ales datelor cu ajutorul cărora se pot stabili repere cronologice, observațiile referitoare la originea lor şi structura economică socială. În aceeaşi ordine de idei, mai subliniem că autorul a scos în evidență şi a ținut totodată seama de rezultatele analizelor făcute după metoda C₁₄. Un exemplu concludent îl constituie cultura Mierzanowice pentru datarea căreia (1750 — 1600 î.e.n.) s-au folosit 6 analize după metoda C₁₄.

În sfîrşit, în capitolul al III-lea, foarte succint ca şi primul (p. 177 — 183), sînt prezentate legăturile, interferențele cu culturile contemporane din zona Dunării mijlocii, subliniindu-se că odată cu definitivarea culturilor Trzciniec şi Lausitz se trece la o nouă etapă superioară a epocii bronzului.

Pentru o mai bună cunoaştere a materialului documentar lucrarea este însoțită de 27 de figuri (introduse în text) şi 35 de planşe, precum şi o hartă cuprinzînd toate descoperirile mai importante (aşezări şi necropole etc.).

Fireşte, la orice lucrare, fie de sinteză sau cu un caracter oarecum mai limitat, oricît ar fi dorit-o autorul mai completă, se pot face semnalări generale sau de amănunt, referitoare la metodă şi interpretare, prezentarea şi semnificația diferitelor descoperiri. Evident şi în cazul de faţă se pot formula unele observații, dar nu înainte de a sublinia metoda de lucru şi valoarea acestei lucrări. Astfel, menționăm în mod deosebit faptul că prin prezentarea sub forma unor succinte studii monografice, cercetătorului, care doreşte să cunoască peri-

oada timpurie a epocii bronzului din Polonia, i se pun la dispoziție toate datele principale referitoare la trăsăturile esențiale ale fiecărei culturi în parte. Din bogatul material factic şi numeroasele observații stratigrafice autorul a reuşit să selecteze în mod fericit tot ce era mai caracteristic pentru fiecare din culturile şi grupele specifice etapei timpurii a epocii bronzului. Nu putem trece cu vederea nici faptul că aproape în toate cazurile textul este însoțit de ilustrație (foto sau plan) a celor mai tipice elemente, ca de exemplu: tip de aşezare, poziția în cadrul unei necropole a grupelor de morminte etc. În aceeaşi ordine de idei, sublinierea cadrului cronologic, a originii şi evoluției, precum şi a structurii social-economice specifice fiecărei culturi în parte, se evidențiază şi mai mult contextul istoric de dezvoltare a comunităților tribale respective.

Cu toate acestea constatăm că anumite probleme care se detaşază în mod firesc din cercetarea primei etape a epocii bronzului sînt amintite doar în treacăt. Astfel, ar fi fost necesar ca în capitolul final să se „definească” într-un tot unitar trăsăturile esențiale ale deverselor culturi înrudite, din fiecare din cele două zone care s-au departajat net la începutul epocii bronzului (zona cu ceramică „şnurată” şi Aunetitz). De asemenea, nu reiese clar modul în care s-au stabilit legături sau eventualele influențe reciproce între cele două mari grupe. Nu sînt amintite decît în treacăt problemele referitoare la concepțiile despre lume şi viață ale comunităților tribale din perioada timpurie a epocii bronzului pentru a urmări şi sub acest aspect schimbările calitative survenite în noul context istoric. În sfîrşit, nu se scoate în prim plan aportul pe care culturile respective l-au avut la cristalizarea şi definitivarea noilor culturi (Trzciniec şi Lausitz), dacă eventual au contribuit etc. În încheiere, ar trebui să mai adăugăm şi faptul că prezentarea prea sumară a inventarului aşezărilor şi necropolelor nu ne permite să cunoaştem în amănunt (deşi era necesar) caracteristicile fiecărei categorii: de unelte, obiecte, ceramică etc.

Desigur că se mai pot face şi alte observații; astfel locul, rolul şi contribuția purtătorilor culturilor bronzului timpuriu la dezvoltarea generală a comunităților omeneşti din perioada respectivă sînt aproape trecute cu vederea. În acest sens, poate că ar fi trebuit amintit că legăturile şi interferențele culturale nu s-au canalizat numai în direcția sudică adică a zonelor Dunării mijlocii, ci dimpotrivă au fost facilitate şi s-au întreținut relații cu purtătorii culturilor din zonele cu puternice centre metalurgice ale Caucazului etc.

Dar, fireşte, autorul poate că nici nu şi-a propus rezolvarea unor astfel de probleme. Este cert că Jan Machnik s-a străduit şi a reuşit să ne prezinte într-o formă succintă, bine întoc-

mită, stadiul de cunoaștere a fiecăreia din culturile caracteristice perioadei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă și să sublinieze punctul de vedere al arheologilor polonezi care au adunat și valorificat un bogat material faptic rezultat din laborioasele săpături efectuate în ultimele trei decenii. Așa se explică poate și faptul că autorul a evitat cu destulă dibăcie să se angajeze în discutarea diverselor „scheme” referitoare la periodizarea și sincronizarea pe un plan foarte larg a culturilor epocii bronzului, mulțumindu-se doar cu o paralelizare cu sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke. Dar acest fapt nu scade cu nimic meritul lucrării, ci dimpotrivă subliniază punctul de vedere ferm al cercetătorilor polonezi care și-au întocmit propria lor periodizare fără a ignora pe aceea cuprinzătoare și veridică formulată în urmă cu mulți ani de P. Reinecke.

În încheiere, subliniem încă o dată că lucrarea elaborată de Jan Machnik reprezintă o contribuție valoroasă și permite cercetătorilor să cunoască cele mai importante probleme referitoare la culturile și grupele culturale specifice etapei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă.

MARILENA FLORESCU

I. H. CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 532 p.

Ediția a doua revăzută și adăugită a cărții *Burebista și epoca sa* de Ion Horațiu Crișan, publicată în 1977 în Editura științifică și enciclopedică, la numai doi ani de la prima sa apariție, constituie, fără îndoială, cea mai bună dovadă de interesul pe care l-a stîrnit în masele largi de cititori această întia lucrare amplă de sinteză cu privire la cea mai mare personalitate din istoria geto-dacilor. Spre deosebire de prima ediție, bazată pe rezultatele cercetărilor pînă în 1971, aceasta din urmă cuprinde tot ceea ce privește perioada respectivă pînă în 1976, în primul rînd lucrările monografice și studiile speciale apărute pînă la această dată. Rezultatele acestor cercetări mai noi, cit și unele sugestii și observații din partea specialiștilor, l-au determinat pe autor, cum o afirmă în prefața la această nouă ediție, să modifice în parte textul inițial, restructurînd sau scriind din nou unele capitole.

În încercarea sa, pe care o socotește temerară, datorită puținelor știri literare privitoare la Burebista, autorul imbină în mod competent datele izvoarelor scrise cu cele arheologice, reconstituind cu migală și spirit critic istoria geto-dacilor sub conducerea marelui lor rege Burebista. Pentru aceasta a luat

în considerație, cu toată atenția, întii izvoarele scrise și mărturiile arheologice și apoi opiniile exprimate de toți cei care s-au ocupat de una sau alta din problemele epocii respective, exprimînd la urmă, în fiecare caz în parte, în mod argumentat și în același timp cu prudența necesară, punctul său de vedere, care se prezintă, în general, ca o concluzie logică și firească, nelipsind aspectul dubitativ, în cazul absenței de dovezi concrete din punct de vedere istoric.

În felul acesta lucrarea se dovedește a fi deosebit de atractivă și de utilă pentru toți cei care se interesează de ceea ce s-a petrecut în timpul domniei acestei mari personalități a geto-dacilor, care timp de aproape patru decenii a stat în fruntea lor, dovedindu-se a fi nu numai un excelent comandant de oști, ci și un iscusit om politic și diplomat.

La rîndul lui, bogatul aparat critic, care însoțește fiecare capitol, permite atît cunoașterea literaturii folosite, cit și aprofundarea, pe baza ei, a unor probleme speciale.

Pentru a explica particularitățile dezvoltării social-economice, politice și culturale a daco-geților din vremea lui Burebista, autorul a analizat în general premisele interne și externe din cea de-a doua epocă a fierului. Cu acest prilej l-au preocupat atît fondul local autohton, cit și legăturile acestuia cu lumea sud-tracică, celtică, greacă și romană, scoțînd în evidență caracterul original al sintezei culturale daco-getice din perioada ei clasică, pe care, cu drept cuvînt, o consideră, ca una din cele mai remarcabile civilizații de la periferia lumii romane.

În legătură cu premisele interne ale culturii geto-dacice, o altă teză principală susținută de autor este aceea a dezvoltării ei unitare în perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului, fără de decalaje pe zone, cum s-a presupus uneori.

Pe lîngă acestea, cercetătorul clujean a acordat atenția cuvenită condițiilor externe în care s-a putut ridica o mare personalitate ca Burebista, pe de o parte expansiunea romană în Peninsula Balcanică și în Orient, precum și frămîntările sociale de la Roma, iar pe de altă parte opunerea neamurilor „barbare” (iliri, celti, bastarni și traci) de la hotarele Daciei înaintării romane la Dunărea de Jos.

În acest larg context de istorie universală a lumii vechi plasează autorul, cu discernămint și spirit critic, pe „cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”, cum este denumit Burebista în cunoscuta inscripție a lui Acornion din 48 î.e.n. de la Dionysopolis (Balci, R. P. Bulgaria).

Din analiza atentă a acestei inscripții, ca și a textelor respective din operele lui Strabon și Iordanes, autorul, ca dealtfel și alți cercetători, plasează domnia lui Burebista între

82 și 34 i.e.n., arătând că nu se pot face decât presupuneri în legătură cu capitala acestuia, precum și cu nucleul de unde a pornit, pe cale pașnică sau prin lupte, acțiunea de unificare a întregului neam daco-getic, proces istoric determinat, cum este cunoscut, de dezvoltarea internă a societății geto-dacice, în frunte cu Burebista, și nu de cauze externe, recte pericolul roman. În cadrul capitolului privitor la politica internă, autorul, aplicând materialismul istoric în mod creator la realitățile societății geto-dacilor, s-a străduit să lămurească problema mult discutată a caracterului formațiunii politice din vremea lui Burebista, care, ajungând la forma de stat, depășise stadiul orinduirii comunei primitive, corespunzând, după el, prin particularitățile ei (clase sociale antagonice, dualitatea proprietății comunitare și private, funcțiile statului din punct de vedere economic și militar și caracterul sporadic al sclavajului) modului de producție „asiatic” sau „tributal”. În acest fel s-ar explica caracterul statului daco-getic, care, în stadiul actual al cercetărilor, nu mai poate fi considerat sclavagist începător sau semisclavagist, întrucât, cum just s-a arătat de autor, direcția de dezvoltare a societății daco-getice nu a fost sclavagistă. Pe de altă parte, autorul nu exclude posibilitatea, ca în anumite părți ale vastului teritoriu stăpinit de Burebista să se fi menținut și obștea familială a comunei primitive, alături de cea sătească.

În ceea ce privește politica externă a marelui rege dac, sint discutate de autor, cu toată circumspecția impusă de informațiile din izvoare, luptele purtate cu triburile celtice de boii și taurisei în vest și de scordisci în sud-vest, cucerirea cetăților grecești de la Olbia la Apollonia, precum și includerea teritoriului de la sud de Dunăre pînă la Balcani și litoralul Mării Negre. Probabil în același timp cu acestea din urmă au fost supuse, după autor, semințiile dacice și bastarnice din estul Daciei, ca și cele sarmatice din stepele nord-pontice, a căror expansiune spre vest a fost oprită de înaintarea dacilor către Olbia. Subliniindu-se importanța acestor expediții, prin care a crescut în mod considerabil prestigiul lui Burebista, sint scoase în evidență și calitățile de diplomat ale regelui dac, care a intervenit atît în treburile Romei, cît și în ale „barbarilor”, neajungînd să se înfrunte, din motivele cunoscute, cu cele două mari personalități ale timpului său, Caesar, care plănuise o expediție împotriva lui, și Ariovist, conducătorul suebilor germani. În acest context istoric autorul apreciază la justa ei valoare activitatea politică de caracter „mondial” a lui Burebista, prin care s-a urmărit apărarea și consolidarea statului daco-getic, pe care-l consideră a fi cel mai puternic stat „barbar” din Europa.

În leagură cu întinderea stăpînirii lui Burebista, care a atins spre vest Dunărea mijlocie și Marus (Morava), spre nord Carpații nordici, spre sud munții Balcani și spre est țărmul vest-pontic de la Olbia la Apollonia, se arată că nu este vorba de cucerirea unor teritorii străine întrucît ea nu a depășit aria de locuire a geto-dacilor.

O altă problemă căreia autorul îi consacră o parte destul de mare din lucrarea sa este aceea a cetăților și așezărilor civile fortificate de tip *dava*, dovedindu-se a fi un bun cunoscător al problemelor puse de acestea, mai ales că la cercetarea unora din ele a participat personal. Comparîndu-se fortificațiile daco-getice cu *oppida* celtice se ajunge la concluzia că primele, cu ziduri construite după modele celtic și grecesc, sint superioare, datorită contactelor mari strînse și continui cu grecii din colonii. În ceea ce privește identificările propuse pentru unele din așezările civile cu „orașele” din lista lui Ptolemaios, se subliniază, în mod just, caracterul ipotetic al acestora. În capitolul respectiv o atenție deosebită se acordă cum este și firesc, sistemului de fortificații din munții Orăștiei, considerat ca operă a întregului neam daco-getic în frunte cu Burebista, spre deosebire de cetățile din afara lui, ridicate prin contribuția tracilor sau uniunilor de triburi daco-getice.

În continuare, în capitolul privitor la cultură, se discută, cu discernămint și spirit critic, problemele relativ la cultura materială, artă, știință și religie, expunîndu-se, ca și în capitolele anterioare, unele puncte de vedere noi, la care a ajuns autorul în urma investigațiilor personale. Cu acest prilej se reliefează gradul înalt al civilizației daco-getice sub Burebista, considerată ca o sinteză originală cu rădăcini în trecut, în care au fost adoptate și transformate elemente din afară, îndeosebi din lumile celtică și greco-romană. În această privință, sugestivă ni se pare încercarea de reconstituire a sanctuarului cu 60 baze din calcar de pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului, potrivit căreia această construcție monumentală, închisă și cu subsol, reprezentînd un model grecesc preluat de către daco-geți, ar fi fost dedicată lui Zamolxis.

În încheierea lucrării, autorul discutînd sfîrșitul tragic al lui Burebista și dezmembrarea statului daco-getic după moartea acestuia, accentuează asupra locului în istoria daco-geților a viteazului rege, care și-a dedicat întreaga viață ridicării neamului său, situîndu-se printre marile personalități ale acelei epoci.

Prin conținutul său variat și complex, bogat în fapte și interpretări, ca și prin forma sa sobră și plăcută, ediția a doua a acestei lucrări, dealtfel ca și prima, a cunoscutului cercetător clujean, corespunde din plin cunoaș-

terii lui Burebista și a epocii sale, înscriindu-se, în același timp, ca o realizare de valoare în cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent. Ea se adaugă importantelor lucrări de sinteză cu privire la dacogeți, scrise de V. Pârvan, C. Daicoviciu, I. I. Russu, H. Daicoviciu, C. Preda, I. Glodariu și alții, contribuind la ridicarea prestigiului istoriografiei române în țară și peste hotare.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

V. M. CIGILIK, *Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoi eri (Plemena lipic'koj kul'turi)*, Kiev, 1975

Cartea despre cultura Lipița publicată recent de V. M. Cigilik se înscrie ca o contribuție importantă la cunoașterea antichităților dacice din regiunea Nistrului Superior. Ea reprezintă în același timp și cea de-a doua monografie dedicată acestui grup de descoperiri¹.

Lucrarea, apărută în limba ucraineană, cuprinde cinci capitole, la care se mai adaugă o scurtă introducere, un rezumat în limba rusă și bibliografia.

În capitolul I (p. 5 — 11) au fost incluse toate datele mai importante care se referă la istoricul cercetărilor, menționându-se principalele descoperiri dacice de aspect Lipița și contribuțiile aduse de-a lungul anilor de diferiți arheologi pentru cunoașterea lor. Între aceștia, așa cum ni se pare firesc, locul central este ocupat de M. I. Smiszko.

Capitolul al II-lea (p. 12 — 78) este cel mai întins, conținând toate informațiile despre complexe de locuire și necropolele descoperite până la data redactării monografiei. Autorul ne oferă observații interesante asupra topografiei și caracteristicilor generale ale așezărilor și locuințelor, precum și asupra diferitelor categorii de complexe (locuințe, vetre, gropi). Date mai numeroase provin din cercetarea așezărilor de la Lipița (8 locuințe, 4 vetre, 15 gropi) și Remezivci (17 locuințe, 4 vetre, 17 gropi).

Tot la acest capitol sînt prezentate și necropolele, dintre care amintim pe cele mai importante de la Lipița, Grinevi, Zvenigorod și Bolotnoe. Spațiul dedicat acestora este destul de restrîns și problemele referitoare la rit și ritual sînt tratate sumar.

Capitolul al III-lea (p. 79 — 129) conține o analiză foarte amănunțită asupra inven-

tarului de ceramică și obiecte provenit din așezări și necropole. În ceea ce privește ceramica, autorul face un studiu detaliat asupra diverselor categorii de vase, în funcție de pastă, culoare, grad de ardere și tehnică de lucru, stabilind variantele tipologice și analogiile mai apropiate. Inventarul de obiecte cuprinde fusaiole, cuțite, amnare, chei, catarame, pîteni, fibule, oglinzi, monede, ace, piepteni, rîșnițe, mărgelile. Dintre obiectele mai importante care se întîlesc rar notăm topoarele, brăzdarele, vasele de bronz și gemele. V. M. Cigilik împarte obiectele în grupe tipologice și discută apoi, pentru fiecare tip, aria de răspîndire și cronologia.

Capitolul al IV-lea (p. 130 — 142) se referă la activități economice (agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri, schimburi de mărfuri), orînduire socială și religie.

În capitolul al V-lea (p. 143 — 163) autorul se ocupă de cronologia, originea și apartenența etnică a purtătorilor culturii Lipița. Analizînd locuințele, gropile de provizie și variantele riturilor funerare, V. M. Cigilik arată că analogii corespunzătoare pot fi găsite numai în cuprinsul descoperirilor dacice din România. De asemenea, aceeași observație a fost făcută și cu privire la formele, factura și ornamentarea vaselor lucrate cu mina și la roată. Pe baza acestor constatări, V. M. Cigilik trage concluzia, formulată anterior și de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova, P. N. Tretjakov, G. I. Smirnova, M. A. Tichanova, V. D. Baran și alții, că descoperirile de aspect Lipița din regiunea Nistrului Superior sînt asemănătoare aceloră dacice de pe teritoriul României. În ceea ce privește numele populației de la care au rămas așezările și necropolele de tip Lipița, autorul se alătură tezei mai vechi, susținută printre alții de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova și V. D. Baran, potrivit căreia descoperirile respective aparțin costobocilor. Oprindu-se asupra ipotezei unor cercetători sovietici după care purtătorii culturii Lipița ar fi strămoșii vechilor slavi, V. M. Cigilik arată că aceasta se explică prin "atribuirea tendențioasă a materialelor Lipița și dacice" (Ce vplivae z tendenciynogo pidchodu do lipic'kich ta dakic'kich materialiv, p. 150).

Referitor la încadrarea cronologică, V. M. Cigilik datează cultura Lipița în intervalul dintre secolul I î.e.n. și începutul secolului al III-lea al e.n. De asemenea, discutînd raportul dintre cultura Lipița și cultura Sintana de Mureș, autorul arată pe bună dreptate că descoperirile de tip Lipița sînt mai vechi, fiind urmate de acelea de tip Sintana de Mureș. Totuși, stabilirea graniței cronologice dintre cele două culturi la începutul secolului al III-lea al e.n. nu ni se pare a fi suficient de argumentată. Atît descoperirile dacice de aspect Lipița, cît și acelea de tip Sintana de Mureș

¹ Prima monografie asupra culturii Lipița a fost publicată de M. I. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej*, Lvov, 1932.

sînt puține în zona la care ne referim, iar o delimitare mai precisă în timp încă nu este posibilă. Totodată, pentru a înțelege mai exact momentul și împrejurările istorice în care s-a făcut trecerea de la o cultură la alta trebuie să avem în vedere evoluția culturii dacilor liberi din tot spațiul de la nord și est de Carpați.

Apariția ca de altfel și sfîrșitul culturii Lipița au fost explicate de V. M. Ciglik prin migrări de populație dacică, fără ca acest fenomen să poată fi explicat prin argumente temeinice. Pentru a ne convinge că așezările și necropolele Lipița nu se leagă genetic de culturile care au existat anterior în regiunea Nistrului Superior, V. M. Ciglik ar fi trebuit să facă un studiu comparativ între descoperirile Lipița și acelea din secolele IV — II î.e.n. Ipoteza potrivit căreia purtătorii culturii Lipița ar fi coborît din munți este contrazisă chiar de afirmația autorului că aceștia ar fi avut înclinație pentru agricultură (p. 151). Dealtfel, autorul se contrazice și la p. 145, unde menționează cultura Lipița ca „o apariție nouă în zona Nistrului Superior, cu toate că are și un caracter local”. Referitor la sfîrșitul culturii Lipița, autorul ar fi trebuit să țină seama de fenomenul general al apariției culturii Sintana de Mureș în tot spațiul ocupat anterior de dacii liberi de la est de Carpați.

Numărul încă relativ mic de descoperiri de tip Lipița îngreunează stabilirea cu mai multă precizie a ariei de răspîndire a acestei culturi. Cu toate acestea o hartă a tuturor descoperirilor culturii Lipița ar fi fost foarte necesară.

ION IONIȚĂ

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHÎ, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII — XV)*, II, Edit. Acad. București, 1977, 214 p., 121 fig., 27 pl.

Cercetările arheologice sistematice, începute cu peste douăzeci de ani în urmă pe insula Păcuiul lui Soare, unde a existat o importantă așezare din secolele X — XV, au atras atenția specialiștilor chiar de la publicarea primelor rezultate obținute. Treptat, acumularea de noi date a necesitat publicarea unei lucrări monografice, al cărei prim volum (1972) tratează atît importanța și rolul cetății bizantine din secolele X — XI ca bază navală, cît și funcția așezării de la Păcuiul lui Soare ca centru de schimb la Dunărea de Jos în secolul al XI-lea. Cel de-al doilea volum al monografiei se ocupă de așezarea medievală din secolele XIII — XV (săpături 1956 — 1974), care și-a găsit adăpost între zidurile vechii

cetăți bizantine, păstrîndu-și rolul comercial, așa cum subliniază autorii în *Cuvînt înainte*.

Scurte considerații istorice sînt rezultatul analizei datelor stratigrafice, a materialelor arheologice și numismatice, precum și al coroborării lor cu știrile izvoarelor scrise. Autorii au ajuns la concluzia că așezarea medievală de la Păcuiul lui Soare cunoaște trei niveluri de locuire. Primul nivel corespunde secolului al XIII-lea, pînă la invazia tătară din anul 1285. Cel de-al doilea nivel datează din secolul al XIV-lea, în ultima lui decadă cetatea suferind unele distrugereri, probabil ca urmare a cuceririi Silistrei de către turci. După această intervenție, zidul de incintă nu a mai fost reparat, iar locuirea din cel de-al treilea nivel, mai sporadică și de scurtă durată, aparține primului sfert al secolului al XV-lea și încetează brusc din motive necunoscute.

În capitolul *Despre un zid medieval de la Păcuiul lui Soare*, pe care-l datează pe baza elementelor tehnico-construcitive și de stratigrafie la cumpăna dintre secolele XIII — XIV, se afirmă că acesta făcea parte din sistemul de fortificație al așezării, căreia îi conferă, pe bună dreptate, un caracter urban medieval.

În capitolul *Locuințele din așezarea medievală* se face o prezentare a așezării, cercetată în condiții extrem de dificile datorate, în mare parte, Dunării care nu numai că inundă în fiecare an insula, dar o și micșorează în același timp, rupînd din maluri. Cu toate acestea, au fost dezvelite 50 de complexe de locuire, dintre care patru bordeie, restul fiind locuințe de suprafață. Din numărul total, numai șapte locuințe au fost cercetate integral, de o atenție mai mare bucurîndu-se complexele din secolele X — XI. Totuși, autoarea a reușit să ne prezinte o viziune clară a sistemului de construcție a caselor, împărțirea lor interioară, sistemul de încălzire și de pregătire a hranei, precum și unele elemente legate de organizarea spațiului dintre locuințe și a complexelor anexe, de caracter gospodăresc. În același timp nu s-au putut face observații privind unele detalii urbanistice, deoarece zona cercetată se găsește la periferia vechii așezări, și anume în zona portului. Mai mult, o parte din așezare a fost ocupată în secolul al XIII-lea și la începutul celui următor de cimitir. O prezentare cronologică a tuturor complexelor de locuire, a fazelor de refacere, precum și a elementelor care au permis datarea lor, ne-ar fi ajutat la înțelegerea mai exactă a celor trei niveluri din așezarea medievală urbană de la Păcuiul lui Soare.

Capitolul următor tratează *Activitățile economice (ocupații, meșteșuguri)* din așezarea de la Păcuiul lui Soare. Descoperirea în număr mic a uneltelor agricole este explicată prin

specificul aşezării. În schimb, numărul mare de unelte necesare pescuitului atestă una din ocupaţiile de bază ale locuitorilor. De asemenea, mai sînt atestate şi alte ocupaţii, cum ar fi creşterea vitelor, reducerea fierului, prelucrarea lemnului, ţesutul şi cusutul. Cum este şi firesc, în aşezare s-au descoperit şi numeroase obiecte de uz casnic. Cu unele rare excepţii, aceste descoperiri, deşi comentate pe baza unei ample bibliografii, au fost datate larg în secolele XIII — XV, necesitînd totuşi o cronologie mai restrînsă.

Cel mai întins capitol îl constituie *Ceramica din aşezarea medievală (secolele XIII — XV)*. La realizarea acestuia s-au întîmpinat unele greutăţi datorate, pe de o parte, condiţiilor de descoperire, iar pe de altă parte, imensităţii materialului, în cea mai mare parte fragmentar. Din motivele enunţate, în organizarea materialului, drept criteriu de clasificare nu a fost luat cel cronologic, cum era de aşteptat, ci s-a făcut o prezentare a repertoriului de forme, indicîndu-se în unele cazuri o datare mai strînsă. În cadrul acestui material s-au evidenţiat două mari categorii: ceramica comună şi ceramica smălţuită. În contextul ceramicii comune se discută repertoriul de forme, fiecare dintre acestea cu tipurile şi variantele lor, la care se adaugă o prezentare a motivelor ornamentale. Ceramica smălţuită reprezintă o proporţie destul de mare (25%), ceea ce demonstrează folosirea ei uzuală. În această categorie se include şi ceramica de import. Formele ceramicii smălţuite fac parte din categoria vaselor folosite, în general, pentru servitul mesei. Ceramica smălţuită se remarcă printr-o ornamentaţie deosebit de bogată şi de variată, în cea mai mare parte executată în tehnica *sgraffito* şi *champ-levé*, dar şi decorată cu pastile, sau pictată cu cornul şi pensula. Fără să se fi făcut o departajare pe cele trei niveluri de locuire, se poate totuşi constata că majoritatea materialului ceramic datează din secolul al XIII-lea, ceea ce nu permite să se stabilească evoluţia meşteşugului olăritului în aşezarea de la Păcuil lui Soare, de-a lungul unei perioade de peste două secole. În ceea ce priveşte tehnica de realizare a vaselor (calitatea pastei, a arderii şi a modelării), cit şi evoluţia formelor, discuţia se poartă, în majoritatea cazurilor, în legătură cu formele mai vechi. În încheiere sînt formulate concluzii deosebit de importante privind producţia de ceramică din aşezarea de la Păcuil lui Soare. Astfel, se demonstrează evoluţia unor forme şi ornamente din secolul al XI-lea în ceramica

secolelor XIII — XV, în condiţiile unei producţii de serie, standardizate. De asemenea, se constată aici producerea ceramicii smălţuite, imitată după cea din import, pe care se găsesc şi unele ornamente create de meşterii locali. În legătură cu locul de producţie, autorii îl plasează în apropierea zidului de incintă, la marginea aşezării, caracteristic centrelor urbane medievale. Analiza unor forme ceramice din aşezarea de la Păcuil lui Soare permite autoarei să reconsidere limitele cronologice ale unor staţiuni şi necropolă medievale din bazinul Dunării de Jos, întocmindu-se şi un tabel deosebit de sugestiv.

În capitolul *Obiecte de podoabă şi de cult* sînt prezentate interesante piese de podoabă sau provenind de la îmbrăcăminte. În ceea ce priveşte obiectele de cult, au fost luate în discuţie cruciuliţele simple şi relicviare, datînd atît din secolele X — XI, cit şi din secolele XIII — XV. Datorită numărului mare de piese de acest fel s-a ajuns la concluzia că în această localitate a existat un centru religios adăpostind o mănăstire sau o episcopie.

Armele şi piesele de echipament, dateate în cea mai mare parte global, ca aparţinînd secolelor X — XV, au fost clasificate în trei grupe: arme pentru lupta de apărare; arme pentru lupta la distanţă; obiecte din echipamentul călăreţului şi al calului.

Unele dintre obiectele prezentate în aceste ultime două capitole reprezintă produsul meşteşugarilor locali. În acelaşi timp, se constată şi prezenţa pieselor de provenienţă străină, ajunse aici prin schimburi comerciale, dovădindu-se, astfel, rolul de centru comercial al aşezării.

Următorul capitol, *Monede medievale şi moderne*, este semnat de O. Iliescu. Din totalul de 298 monede, 209 au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice, iar 49 au fost găsite întîmplător; alte 40 exemplare nu au putut fi determinate. Din numărul total de monede, 248 exemplare se încadrează între 1204, anul cuceririi Constantinopolului de către cruciada a IV-a, şi 1394, anul bătăliei de la Rovine. Pe baza acestor date, autorul conchide că în perioada amintită aşezarea a cunoscut o intensă activitate economică. Capitolul este însoţit de un foarte util catalog al monedelor.

Ultimul capitol, interesant şi util, *Contribuţii la cunoaşterea materiei prime şi a tehnologiei folosite la piesele metalice în epoca medievală*, semnat de M. Mihalecu, se referă la un lot de cuţite şi de bucăţi de fontă. Analiza

metalografică a dovedit că obiectele respective au fost realizate în cadrul aşezării, de un singur meşteşugar.

Volumul mai conţine o listă de abrevieri, un rezumat şi o listă a figurilor în limba franceză, precum şi un indice de localităţi şi nume. Lucrarea de faţă este însoţită de un bogat material ilustrativ, constând din desene de foarte bună calitate, precum şi din fotografii, alb-negru şi mai ales color, atât de necesare capitolului privind ceramica. În explicaţia figurilor ar fi fost foarte util să se indice şi complexe din care provin materialele respective. În ce priveşte planul general al aşezării de la Păcuil lui Soare, ar fi fost necesar să conţină mai multe detalii, precizându-se data funcţionării

locuinţelor şi a refacerii acestora, precum şi indicii privind fazele mai vechi ale aşezării. De asemenea, am sugera ca într-un viitor volum privitor la celelalte descoperiri arheologice din aşezare să se prezinte un plan de situaţii cuprinzând întreaga insulă.

Rezultatul unei munci tenace de a salva de apele Dunării o aşezare azi parţial dispărută, dar apărută atâtea veacuri de acelaşi fluviu, şi de a-i reda locul între centrele urbane din prima jumătate a mileniului al II-lea din bazinul Dunării de Jos, volumul al II-lea al monografiei *Păcuil lui Soare* se înscrie ca o carte de referinţă pentru istoriografia epocii medievale.

STELA CHEPTEA

NICOLAE GOSTAR

La 23 octombrie 1978 s-a stins din viață, pe neașteptate și mult prea devreme, profesorul Nicolae Gostar. Moartea sa, declanșată de o boală care i-a măcinat pe ascuns energiile, a venit fulgerător și a uluit, provocând deopotrivă durere și regrete în inimile aceloră în mijlocul cărora a trăit, a muncit și a creat.

S-a născut la Deva (2 martie 1922) și tot acolo a urmat școala primară, iar apoi liceul „Decebal”, pe care l-a absolvit în 1942. În același an, în condițiile grele ale războiului, s-a înscris ca student la Universitatea din Cluj-Napoca. După ce în 1944 a fost încorporat ca militar și a participat la luptele de pe frontul din Transilvania, Nicolae Gostar a revenit și și-a încheiat studiile universitare în 1947 cu calificativul *Magna cum Laude*. În anul următor (1948), Facultatea de istorie a Universității din Cluj-Napoca l-a numit asistent la disciplina de „Istorie universală veche,” iar la 1 septembrie 1957, așadar numai după nouă ani, el ocupa prin concurs postul de conferențiar pentru aceeași disciplină la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Nicolae Gostar venea la Iași în momentul în care, după o activitate de nouă ani ca asistent în mediul universitar de la Cluj-Napoca, profilul preocupărilor sale era bine conturat, iar pregătirea sa consolidată. El se formase la exigența unor renumiți și recunoscuți profesori, cum erau Constantin Daicoviciu, Theodor Naum, Ștefan Bezdechi și Mihail Macrea. Pentru orașul Cluj-Napoca și Universitatea de acolo a păstrat o amintire puternică, iar de magistrul său cel mai apropiat, profesorul Constantin Daicoviciu, s-a simțit legat până la sfârșitul vieții. Scrisorile care s-au păstrat sînt o mărturie că el a apelat întotdeauna la sfaturile profesorului de odinioară. Revenea la Cluj-Napoca cu emoție, întotdeauna cu nostalgia anilor de tinerețe și de împliniri, păstrînd cu grijă, undeva înlăuntrul său, amintirea profesorilor și a colegilor. A fost un om de suflet, un coleg admirabil și un prieten devotat, îndrăgostit de viață, de oameni și de istorie. A trăit puțin, dar intens.

Nicolae Gostar venea la Universitatea din Iași, unde avea ca predecesori pe Teohari Antonescu, Oreste Tafrali, Paul Nicorescu, Radu Vulpe și Dumitru Tudor. Misiunea ce i se încredința la cei 35 de ani, cît avea pe atunci, era onorantă, dar și dificilă. El s-a dovedit un urmaș demn, slujind cu dăruire și competență învățămîntul și cercetarea științifică. În fața studenților se prezenta cu prelegeri de înaltă ținută, prin care știa să le trezească interesul pentru istorie, iar la examene era exigent și drept în aprecieri. Studenții l-au îndrăgit pentru ceea ce profesorul știa și le dăruia cu mărinimie, pentru îndrumările prompte, pentru felul în care știa să se apropie de ei. Cabinetul său de lucru era oricînd deschis pentru studenți, pe care profesorul îi aștepta, făcîndu-și timp să-i asculte și să-i ajute. Tot acolo întâlneai adesea foști absolvenți, care, în trecere prin Iași, veneau să revadă pe profesorul de la care avuseseră atîtea de învățat.

Așa cum de multe ori s-a spus, a fost un om al cărții. Fără să se rupă de viață, a trăit între cărți și a pătruns adînc în tainele lor, pentru a le înțelege sensul și a le da, prin ceea ce scria, o altă dimensiune. Avea un adevărat cult pentru carte și o grijă permanentă pentru a-și alcătui o bibliotecă de profil, de care avea mare nevoie la Iași. A adunat cu răbdare și a făcut multe sacrificii pentru a ajunge în posesia cărților rare sau a aceloră nou apărute. Această prefuire venea din partea omului de știință care știa cită trudă și pricepere erau necesare pentru a elabora o carte.

Lucrările și le-a scris cu grijă și cu o permanentă dorință de a nu greși. Fiecare lucrare era construită metodic, iar opiniile și le întemeia pe argumente adunate și filtrate de-a lungul multor ani. Nu se grăbea și nu urmărea senzaționalul. Își formula cu atenție ideile, căutând să găsească nuanțarea lor cea mai potrivită. Nu cultiva amănuntul, dar ținea la el, încercând să-i înțeleagă toate sensurile și să-i atribuie locul cuvenit. Scria mult — așa cum avea să se constate abia după dispariția sa — dar încredința tiparului cite puțin, deoarece era convins că, prin trudă și meditație prelungită, ar putea fi mai profund. Nu era teamă, ci responsabilitate față de adevăr.

Nicolae Gostar a fost epigrafist, arheolog și un foarte bun cunoscător al textelor literare antice. El nu a lăsat volume impresionante, dar a pregătit multe din acele cărămizi necesare la realizarea operelor monumentale. Intenția sa de a scrie o istorie a războaielor daco-romane, pe care o mărturisea uneori, nu a mai putut fi îndeplinită. Trebuie remarcate însă contribuțiile sale substanțiale referitoare la istoria dacilor și la istoria romanilor în Dacia. Însăși teza de doctorat despre *Marele monument funerar roman de la Adamclisi — studiu epigrafic*, aflată deocamdată în manuscris, a fost concepută ca o lucrare pregătitoare pentru acea mare sinteză despre războaiele daco-romane.

Ca arheolog a fost prezent pe marile șantiere din Munții Orăștiei, participând la dezvelirea cetăților dacice și a orașului roman Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Cercetări arheologice de amploare a inițiat mai ales după ce s-a stabilit la Iași. La Piatra Neamț, pe înălțimea Bitca Doamnei, avea să dezvelească cea mai puternică cetate dacică de la răsărit de Carpați din perioada lui Burebista și Decebal, prin care aducea încă o dovadă în sprijinul ideii „... unei înalte culturi dacice, ... atât de unitară, din Transilvania până în Moldova”. Tot el a reluat săpăturile făcute de V. Pârvan și apoi de Gh. Ștefan la Barboși, aducând contribuții de o valoare unanim recunoscută cu privire la prezența romană în sudul Moldovei. Cu puțin înainte de a pleca dintre noi, își începuse activitatea pe un șantier arheologic de mare dificultate, pentru a cerceta valul de pământ din nordul Moldovei. Prezența lui a putut fi semnalată pe multe alte șantiere. Remarcabilă a fost adaptarea rapidă a profesorului Nicolae Gostar la condițiile impuse de cercetarea arheologică din Moldova. Fără a părăsi vechile preocupări, el a înțeles că prezența lui pe șantierele arheologice din această zonă era absolut necesară. Și-a făcut datoria cu prisosință până la sfârșitul vieții.

Nicolae Gostar a fost un colaborator activ al publicației *Arheologia Moldovei*. Ca membru în comitetul de redacție a susținut cu tărie publicarea cât mai multor lucrări cu privire la descoperirile romane, oferind el însuși spre publicare ample și valoroase studii. Membrii comitetului de redacție, ca și toți colegii sectorului de istorie veche și arheologie de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, își exprimă îndurerăți regretul profund pentru dispariția prematură a colaboratorului atât de apropiat, a prietenului sincer și devotat, profesorul Nicolae Gostar, căruia îi vor păstra o vie amintire.

ION IONIȚĂ